پێداچوونەوە

١

کەریمی حسامی

RE EXAMINING

A PERIOD OF KURDISH HISTORY
IN IRANIAN KURDISTAN

by
KARIM HUSSAMI

STOCKHOLM-1996

www.kerimhisami.com

پێناسی کتێب:

ناوی کتیب : پێداچوونەوە (گەشتیک بە نێو بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد لە کوردستانی ئێران)

نووسەر : کەریمی حسامی

پیت چنین و مۆنتاژ : ناسری ئیبراهیمی

چاپخانەی : ماردین ، سوید 1996

ISBN. 91- 630- 3405-0

وێنەی سەر بەرگ رەشید عبداللە (کاکە عەبە)

(پێشکێش بە گیانی شەهیدانی کۆماری کوردستان)

پێداچوونەوە

www.kerimhisami.com

ستۆکهۆلم- ١٩٩٦

کەریمی حسامی

بۆ تێگەیشتنی ئەوە کە چیت دەوێ، بە دوای چیدا دەگەڕێی، بە گژ کێدا دەچی، جگە لەوەی کە خوت بناسی، هیچ ڕێگای دیکەت نیە . - ماکسیم گۆرکی.

لە ماوەی نووسین و بلاو کردنەوەی بیرەوەریەکانمدا، گەلێک لە دۆست و برادەر و ناسیاران رەخنەو پێشنیاریان ئەوەبوو کە بیرەوەریەکانم وەک نووسینی ڕووداوەی رۆژانە بە بێ شیکردنەوە و هەڵسەنگاندن بلاو دەکەمەوە. زۆریش لە برادەران پێشنیاریان ئەوە بوو ئەگەر بکرێ گەشتێک بە نێو بزوتنەوەی نیشتمانیو راپەڕینی کوردەکانی کوردستانی ئێراندا لەوانەیە هیچ زیانی نەبێ، بە تایبەت سەیرێکی ڕووداوەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، بەو ئیعتیبارە کە کەسێک بووم لە رۆژی دامەزرانیەوە تا ساڵی ١٩٨٤ لە کۆری خەبات و تێکۆشانی ئەو حیزبە دا هەنگاوم هاویشتوە و لەگەڵ سیاسەت و تێکۆشان و هەڵس و کەوتیدا ژیاوم تا ساڵی هەشتاو چواریش بە گوێرەی بەر پرسیەتی کات و زەمانی تێکۆشان لە هەڵەو نسکۆ و کەم و کوریەکانی حیزبی دێموکراتدا (ئەگەر خوا نەخواستە ڕوویاندابێ) بەشدار بووم.

لە گەڵ سوپاس بۆ دڵسۆزی ئەو دۆست و برادەرانە بیری لێکۆڵینەوەو نووسینی ڕووداوە مێژووییەکانی کوردستانی ئێران هەمیشە لە مێشکمدا لە جمو جۆڵدا بوەو هەمیشە بیرم لێکردۆتەوە بەڵام لە خۆم ڕانەدیوە بڕیاری لە سەر بدەم ،

www.kerimhisami.com

شانی بدەمە بەرو دەست بدەمە پێنوس و خۆم گرفتاری ئەرکێکی وا قورس و دژوارو پڕ لە گرێ و کۆڵ و دەردە سەری بکەم. چونکە مێژوو نووسین هەر وا هاسان نیە. حکایەت گێرانەوە نیە. ئەو کەسەی بخوازێ مێژوو بنووسێ، پێویستە بە سەر روو داوەوبە سەرهاتی مێژوویی کەون و نوێی نەتەوەکەیدا زاڵ بێ. دەبێ لە سەربردەو بەسەرهاتی گەلانی جیهان شارەزا و بە تایبەت لە رووداوەکانی نەتەوەی خۆی تەواو ئاگادار بێ. مێژووخۆی زانستە و بە قەولی بەرێز دوکتور کەماڵ مەزهەر «مێژوو زانستی زانستەکانە. لە هەموان گرنگتر مێژووی ژیانە کە گشت زانستەکان و روداوەکانی رۆژانە و ئاڵ وگۆرەکانی کۆمەڵ دەگرێتەوە.» (١)

بۆ چونێکی زۆر راستە. هەر بۆیەش نووسینی مێژوو ئەگەر بە راستی بنووسرێ و رووداوەکان وەک خۆی تۆمار بکرێن و دەوری راستە قینەی بزوێنەر و پاڵپێوەنەرانی مێژوو، واتە تاک و کۆمەڵانی خەڵک نیشان بدرێت، کارێکی فرە دژوار و ئەستەمە و کاری هەموو کەس نیە. بەڵام دەبینین لە بەر نە بوونی ئەم هەڵ و مەرجانە زۆر جار ئەم زانستە گرنگەش لە بواری پاراستنی راستی بابەتەکان و خاوێنی ویژدان و پێنوسەوە تەواو بەرێوە نەچوە. زۆر جار مێژوو نووس لە شەقامی راستی لایداوە. بە ناهەق دەوری کۆمەڵانی خەڵکی لە رەوەندی رووداوەکاندا کەم کردۆتەوە و بە ناهەق بە شان و باڵی پاشا و میر و سەرۆک عەشیرەت و سەرۆک حیزب و سەرکردەکانی هەڵا گوتوە. ئاوی بۆ ئاشی فەرد پەرستی و بوت پەرستی هەڵبەستوە. رەنگە پێویست نەکا لادان و مەرایی ئەم جورە مێژوو نووسانە یەک بە یەک باسبکرێن، بەڵام هەڵدانەوەی لاپەری نووسراوەکانی بە ناوی مێژوو رەنگە ئەم راستیانە بە جوانی دەربخەن بەرای من نووسینی مێژووی راستە قینە و تۆمار کردنی بابەت و روداوەکان پێویستیان بە چەند بارو دۆخ و ئامرازی سەرەکی هەیە.

یەکەم کەش و هەوای ئازاد و دێموکراسی و ژیانی پڕ لە ئاسایش و دوور لە گوشار و ترس و هەرەشەی دەسەڵاتداران.

www.kerimhisami.com

دووەم ویژدانی پاک و خاوێن و نەترس و خاوەن ئیرادەی نووسەری مێژوو.

سێیەم دەست پێڕاگەیشتنی بەڵگە و فاکت و کەرستە و وتو وێژ لە گەڵ کەسانی ئاگادار. نە بوونی ئەم هەل و مەرجانەزۆرجار بۆنەتە هۆی ئەوە کە راستی مێژوو بشێوێنرێ و بە سەر و گوێلاکی ڕنبەرێک هەلا بگوترێ و دوای چەند ساڵ ناراستی و هەڵەی نووسەر روون بێتەوە. دوور نە چین هەر لە نێو حیزبە کوردی‌یە کانی خۆماندا بە سەدان رۆڵەی قارەمان شەهید دەکرێن، بە سەدان ماڵ و خێزان شوێنەواریان کوێر دەکرێتەوە. بەلاٚم باسیان لە کولەکەی تەریشدا نیە. قەت باسی ئەو پیرێژنە نانوسرێ کە دوو کوری پێشمەرگەی شەهید کرا بوون و لە شنۆیە را هاتبوە گوندی بانی ناوچەی برادۆست کە یارمەتی شەهیدان وەر بگرێ. کاتێکی چووم بە خێر هاتنی بکەم و دڵخۆشی بدەمەوە، گوتی : « زۆر پەرۆشی کورەکانم نیە، دوو کورم ماون ، خولا بکا لە رێگای ئازادی کوردستاندا شەهید بکرێن »
یان قەت باسی ئەو پیرە مێردە ناکرێ کە سێ کوری پێشمەرگەی شەهید کرا بوون و لە مزگەوتی گوندی کیتکە لە سەرە خۆشیدا هەستاوگوتی:« لە ررێگای ئازادی کوردستاندا سێ کور بۆ قوربانی کەمن. هێشتا دووی دیکەم ماون » بەلاٚم ئەگەر یەکێک بە ناوی (رێبەر) بە هۆی هەڵە و نەزانم کاریەوە شەهید بکرێ، هەموو ساڵێ لاپەری رۆژنامەکانی بۆ رەش دەکرێتە وەو بە ناهەق و ناراست بە شاخ و بالانی هەلا دەگوترێ. کە وابوو نووسینی مێژوو کارێکی دژوارە. شتێکی تریش هەیە نازانم زانایانی مێژوو چەندە لە گەڵم هاو دەنگن. بە بۆ چوونی من ئەگەر مێژوو بە چەشنی رووداوە نوسی تۆمار نەکرێ و نەخرێتە بەردەستی حەشیمەتی ئەم سەر دەمەی کە تێیدا دەژین، پاش تێپەر بوونی چەندین ساڵ لە بەسەر هات و رووداوەکان، ئیتر ئەوەی دەنووسرێ بۆ بەرەی دوایی وەک حیکایەت و چیرۆکی لێ دێت، لاوی ئیمرۆ ئەگەر رووداوێکی پێش ٥٠ ساڵ بخوێنێتەوە، بە تەواوی لە راستی و چەوتی رووداوەکە سەردەرناکات. کەوابوو رەنگە مێژووی راستەقینە بریتی بێ لە رووداوە نوسی بەو مەرجەی لە سەر دەمی خۆیدا بکەوێتە دەستی

www.kerimbisami.com

خەڵک و راستی و پاکی قەڵمیش بپاریزری.

دەکری و رەنگە چ قەیدیشی نەبێ ئەگەر کەسێک نە زانا و مێژو نووس و نە نووسەرێکی لێهاتوو بێ، بەڵام بیری لە هێندی شت کردبێتەوەو لە خوێندنەوەی هێندێ بابەت و بەرهەم کەلکی وەر گرتبێ و ژیان وتەمەنی لە نێو خەڵک و لە گەڵ رووداو کارەساتەکاندا بردبێتە سەر، دەست بداتە پێنوس و ئەوانەی بە مێشکیدا دێن و ئەو رووداوانەی لێیان ئاگادارە و بە گوێرەی ئەو بەڵگانەی وەدەستی دەکەون تۆماریان بکات و بیانهێنێتە سەر کاغەز و لە فەوتان رزگاریان بکا و ناوێکیشیان لێ بنێ. جابا ئەم ناوە مێژوو نەبێ، **پێدا چوونەوە** بێ.

ئەم نووسراوەی لە بەر دەستی خوێنەرانی بە رێز دایە، رەنگە بکەوێتە ئەم چوار چێوەیە و لەم جەغزەدا جێ بگرێ. واتە بە مێژوو حیساب نەکرێ. مێژوو نیە. باسی روپەرێکی رووداوەکانی کوردستانە. باسی بار ودۆخی بەشێکی نیشتمانی داگیرکراو وگەلێکی مافخوراوە. نووسراوەی کوردێکی دێهاتیە کە لە هەموو ژیانیدا لە کوێرەوەریدا بوە و بە دوای ئازادی و دێموکراسی و رزگاری نیشتمان و نەمانی زوڵم و زۆری و نەهێشتنی چەوسانەوەی زەحمەتکێشان دا وێڵ بوە. چەرمە سەری ژیان و زوڵم و زۆری دەرەبەگی خۆماڵی کوردو ژاندارمی حکومەتی دیکتاتور وای لێ کردوە کە **رزگاری نیشتمان** و **ئازادی** و **دێموکراسی** لە لای ئەو ماناو مەفهومی تایبەتی بە خۆوە بگرن .

رزگاری نیشتمان و مەسەلەی نەتەوەیی بە بۆ چوونی من یەک لایەنەو مجرد و وشک نیە. بۆ سەرمایە دار و بۆرژوازی چەوسێنەر و دەرەبەگ و سەرۆک عەشیرەتی کورد، رزگاری نیشتمان و مەسەلەی میللیو سەر بە خۆیی هەر چەندی رەنگ و شەقڵی نەتەوەییشی پێوە دیار بێ، لە ئەنجامدا بریتییە لە وەگەڕ خستنی سەرمایە و وەدەست هێنانی سودو قازانجی بێ سنووروگیرفان پڕکردن و چەوساندنەوەی زەحمەتکێشان . **ماموستا حەسەنی قزڵجی** رەوانی شاد بێ، دەیگوت: « دوای تێکچونی کۆماری کوردستان **خانانی هەرمێلەش**

www.kerimhisami.com

رایکرد بوو، ئەویش لە ماڵی **شێخ لەتیفی** رەحمەتی لە سولەیمانی گیر سا بۆوە. ماڵی **شێخ لەتیف** بۆ لیقەوماوانی راکردوو ببوە پەنا. ئێمە هیچمان نەبوو. نە پارە و نە خەبەری ماڵ و خێزان و نە هیچ کەس. **خانانیش** هەموو رۆژی لە ناوچەی بانەوە پیاوەکانی خۆی دەهاتنە لای و پارەو لیباس و تەنانەت کولێرە ناسکەشیان بۆ دەهێنا. بەلام **خانان** هەمیشە داماو ونیو چاوان گرژ و تورە و نارەحەت بوو. رۆژێک **محیدینی** پیاوی **شێخ لەتیف** گوتی : ئەرێ خانان تۆ بۆ هەمیشە گرژ و نارەحەتی؟ خۆ شوکر وەزعت باشە و لە هیچت کەم نیە و هەموو رۆژی خەبەری ماڵەوەت بۆ دێت. لە وەلام دا گوتی : « کورە محیدین کوا ئەوە ژیانە؟ لە سەر بانی رانەوەستی و دوو کرمانجان نەهێنی دوو سەگبابیان پێ نەڵێی و دوو شەقیان تێهەڵنەدەی بۆ دەبێتە ژیان »

سەروان **ابوالحەسەنی تفرشیان** لە یاد داشتەکانی خۆیدا کە باسی **مەلا مستەفای** نەمر دەکا دەڵێ: « خەڵکی کوردستان لە شار و لە گوند دڵیان بۆ سەربەخۆیی لێدەدات. بەلام سەر بەخۆیی لە روانگەی ئەوانەوە مانای تایبەتی هەیە. رۆژێک لە خانێکی تێگەیشتووی ئەوانم پرسی: مەبەست لە ئازادی و سەر بە خۆیی کوردستان چی‌یە؟ لە وەلام دا گوتی: ئازادی ئەوەیە کە من ئازاد بم لە کوێ بمەوێ پەزی خۆم بلەوەڕێنم، بە هەر قیمەتێکی پێم خۆشە بیانفرۆشم، شیرو رۆنی خۆم بە کەیفی خۆم بفرۆشم و یا ببیدەم بە هەر کەسێ کە خۆم دەخوازم. حکومەت کاری بە کاری منەوە نەبێ. بەلام **مەلا مستەفا** جۆرێکی تر لە وشەی سەر بەخۆیی تێدەگەیشت . » (٢)

رزگاری نیشتمان و مەسەلەی سەر بە خۆیی لای من ئەوە نیە کە بە وشە بێتە سەر کاغەز و خەڵکی هەژار و نەخوێندەوار و زەحمەتکێش بۆی بینە دەستە چیلەی ئاگری شەر و هێندێکیش گیرفانی خۆیانی پێ پڕ کەن. رەزگاری و سەر بە خۆیی لای من ئەوەیە کە لە گەڵ رزگاری نیشتمان لە ژێر دەستی بێگانەی زۆردار، کۆمەلانی خەڵک لە زوڵم و زۆر و چەوسانەوەی خودی و بێگانەش

www.kerimhisami.com

رزگاریان بێ. دابینکردنی ژیان و کار و بەرینچونی کۆمەڵانی نەدار و زەحمەتکێش خەڵکی لە گەڵ بێ و ولات لە هەموو بارێکەوە بەرەو ئاسایش و پێشکەوتن وگەشانەوە و پێگەیشتن بەرەو پێش بروا.

ئازادی: بە لای منەوە ئازادی ئەوەیە کە لە کۆمەڵدا هەموو کەس بە بێ لە بەر چاو گرتنی هەڵکەوتی چینایەتی و رەگەزی و ئایینی و جینسی دەرەتانی بۆ پێک بێ کە لێهاتوویی خۆی تەجروبە بکات و بە کاری بهێنێ و رەنجی شان و پیل و تێکۆشانی خۆی بە ئازادی کەلک لێ وەر بگرێ. واتە کۆمەڵانی خەڵک لە ژێر باری زوڵم و زۆری دەسەڵات داری بێگانەو خۆیی رزگار بن و دوور لە باج و بێگار و چەوسانەوە و دوور لە ستەمی نەتەوەیی ژیان بەرنە سەر و دەرەتانی ئازاد بۆ پشکوتنی لێهاتوویی هەموو کەس دابین بکرێت. ئازادی ئەوەیە کە موخالیفەکەشت لە دەربرین و بلاو کردنەوەی بیرو رای خۆیدا ئازاد بێ و بە تاوانی دەر برینی بیر و رای جیاواز و موخالیف کەس نە کەوێتە بەر گوللە و ئازار و ئەشکنجە و راونان.

دێموکراسی بە لای منەوە هەر ئەوە نیە کە لە سەر کاغەز بنوسرێ و تاقمی دەسەڵاتدار تەبلیغاتی بۆ بکات و خۆی پێوە رانێ. دێموکراسی سیاسی بە بێ دێموکراسی ئابووری و بە بێ داد پەروەری کۆمەڵایەتی تەنیا دروشمێکی بریقە دار و راوی سەر کاغەزە. دیموکراسی تەنیا هەڵبژاردن و ئاخافتن نیە. ئیمرۆ لە نێو روناکبیرانی پێشکەوتووی دنیای سەرمایە داری رۆژئاوادا باسێکی ئەوتۆ لە ئارا دایە کە : ئەسڵی مەشروعیەتی نیزامی سیاسی تەنیا هەڵبژاردن نیە. بەڵکوو جگە لە هەڵبژاردن پێویستە تا رادەیەک داد پەروەری کۆمەڵایەتی ودابینکردنی ویست و ژیانی هەموو هاونیشتمانانی لە تەکا بێ.

زۆر کەس هەڵبژاردنی پارلمان بە لوتکەی دێموکراسی دەزانن . بەڵام لە دێموکراسی هەڵبژاردندا تەنیا ئەم مافە دراوە بە خەڵک کە هەر سێ چوار ساڵ جارێک فلانکەسێک هەڵبژێرن کە حکومەتیان بە سەر دا بکا و خۆشیان لە ژێر

www.kerimhisami.com

چەوسانەوەی چینایەتیدا بنالێنن. دیموکراسی راستە قینە ئەوەیە کە کۆمەلانی خەڵک بە گشتی لە هەموو بریارێکی بەرێوەبردنی کار وباری ولات و لە دیاریکردیی سیاسەتی ناوەکی و دەرەکی نیشتمانی خۆیاندا بەشدار بن..

ویلی برانت سوسیال دیموکراتی بە ناو بانگ و سەرۆکی ئیترناسیونالی سوسیالیست لە نامەیەکی خۆیدا بۆ **ئولوف پالمەو بورنو کرایسکی** دەنووسێ :« مەبەستی من لە وشەی دیموکراسی هەڵوەشانەوەی هەموو جورە سەر پشکی‌یەکە. لە پلەی یەکەمدا دەبێ رێگای هەموو جورە پشکوتن و لێهاتوویی و لێ زانی بدرێ بە هەموو کەس بە بێ فەرق و جیاوازی. دەبێ بە شکلی جۆر بە جۆر خەڵک وا لێبکرێ کە لە بریار داندا بەشداری بکەن و لە بەر پرسی و چارە سەر کردنی مەسەلە کۆمەلأیەتیەکاندا بەشدار بن .» (٣)

موریس توریز رێبەری پێشووی حیزبی کومونیستی فەرانسە جۆرێکی تر بۆ مانای دیموکراسی چوە.: « دیموکراسی ئەم ئەسڵ و رەوشتەیە کە ئامانجی هەموو رێکخراوە کۆمەلأیەتیەکانی بریتی بێت لە باشکردنی باری کۆمەلأیەتی و ئەخلاقی و فیکری و بەدەنی نەدارترین چینەکانی کۆمەڵ کە زۆربەی حەشیمەت پێک دێنن.» (٤)

هەر وەک گوترا **رزگاری و سەر بە خۆیی و ئازادی و دیموکراسی** لای من مەفهوم و مانای تایبەتی خۆیان هەیە.

بەلأم بۆچی ناکرێ ئەم نووسراوەیە بە مێژوو دابنرێت؟ چونکە دەزانم نووسینی مێژوو بە شێوەی **ئەمیر شەرەفخانی** بیتلیسی و **محمدامین زەکی بەگ** و یا وەک **دوکتور کەماڵ مەزهەری** رێزدار کاری من نیە. هەر چەند ئەمیر شەرەفخان (رۆستەمی زابلی و بەهرامی چوبین وگورگین میلا و فەرهادی کێو بری بە کورد داناوە و بۆ من هیچ جێگای شانازی نین.)* دیارە ناشتوانم وەک **رەشیدی یاسمی** بە فیتی دوژمنی کورد و بە ناوی مێژوو کورد بکەمە وەحشی و بیابانگەڕ و تورەمەی فارس و حاشا لە زمان و کولتور ومێژووی بکەم. لە بەر

www.kerimbisarani.com

ئەوەی جارێکی دیکە بادەدەمەوە سەر کتێبی **رەشیدی یاسمی**، جارێ لێرە بە سەریدا باز دەدەم و دەچمەوە سەر رچەی باسەکەم ودرێژە بە نووسینەکەم دەدەم.

*بروانە شەرەفنامە.هەژار کردوویە بە کوردی لە چاپدانی کۆڕی زانیاری کوردی ١٩٧٢ ل ٢٣-٢٤

به راستی نووسینی مێژووی کورد بە تایبەت نووسینی مێژووی نوێی خەبات و تێکۆشانی نەتەوەکەمان ئەوەندە ئاڵۆز و پڕ لە ماجەرا و کێشە و هەڵس و کەوتە لام وایە تاقە کەسێک هەر چەندی زانا و لێهاتووش بێ، بۆی زەحمەتە بینووسێ و هەقی خۆی بداتێ. بە تایبەت « لە بەر گەلێک هۆی ئاشکرا زۆر لاپەری مێژووی کورد شێوێنراوە. بە داخەوە هەلپەرستی ئەوتۆ هەیە دەیەوێ مێژووی کورد بکاتە پەیژەی « سەر کەوتنی» خۆی. گەر لەم روانگەوە سەیری باسەکە بکەین و هەڵیسەنگێنین ئەو ساکە دەتوانین بڵێین بەلێ مێژووی کوردیش « پێویستی بە پیا چوونەوەی زانستی» هەیە. »(٥)

. جا بەم حاڵە مرۆڤ دەتوانێ لە سەر کورد و مێژوەکەی چی بنووسێ؟ مەگەر بە قەولی وەرگێر و نووسەری ناسراوی کورد کاک **برایمی یونسی** :« لە کابرایەکی خوراسانیان پرسی : مەغولەکان هاتن چی‌یان کرد ؟ کابرا لە وەڵام دا گوتی: « هاتن کوشتیان و سوتاندیان و رۆیشتن » ئەگەر پرسیار بکەن: کوردەکان چی‌یان کرد ؟ دەبێ بێژین « شۆرشیان کرد، خەیانەتیان بە یەکتر کرد، یەکتریان کوشت و کوژران و شکان و هیچ » (٦)

به راستی جێگای لێ ڕامانە. تا ئێستا گەلێک نووسەر و مێژوو نووسی کورد و بێگانە لە سەر کورد نووسیویانە و بیرو راو بۆ چوونی جیاواز و جۆر بەجۆر لاپەری مێژوویان پێ رەشکراوەتەوە. بەڵام قەت روون نەکراوەتەوە و تا ئێستاش وەک تەلیسم ساخ نە کراوەتەوە کە بۆ چی زیاد لەو هەموو گەل و نەتەوانەی جیهان، هەر نەتەوەی ٢٥ میلیونی کورد بە بن دەستی و بە دابەشکراوی و بێ دەسەلات و بێ کیانی سیاسی ماوەتەوە.؟ خۆ کورد لەو نەتەوانەی کە دوای شەری

www.kerimbisami.com

دووەمی دنیا گر بوونە دەوڵەت و سەربەخۆییان وەدەست هێناوە لە باری حەشیمەتەوە لە زۆربەیان زیاترە و لە بواری خەبات و فیداکاریەوە کەمتر لە خەڵکی تر لە ڕێگای ئازادیدا قوربانی نەداوە. لە بواری جوغرافیایی و پانتایی زەویشەوە بە قەدرایی سێ چوار دەوڵەتی ئورووپای ڕۆژ ئاوا خاکی هەیە. لە بواری خاکی بە پیت و بەرەکەت و کانگای پڕ لە نیعمەتی ژێر زەویشەوە لە ریزی وڵاتە دەوڵەمەندەکانی جیهاندایە.

لەوانەیە بگوترێ کوردستان کۆلۆنی نیە، ئەگەر کۆلۆنی و ژێر دەستی دەوڵەتە کۆلۆنیالیستەکان بایە، تا ئێستا ئەویش وەک وڵاتانی دیکەی کۆلۆنی سەر بە خۆیی دەستاند و دەبوو بە خاوەنی کیان و دەوڵەت و دەسەڵاتی نەتەوەیی و حاکم بە سەر زێد و نیشتمانی خۆیدا و نوێنەریشی لە بارەگای ڕێکخراوی دەوڵەتە یەکگرتوەکان(نەک نەتەوە یەکگرتوەکان)* قوت دەبۆوە.

ڕاستە کوردستان ئەم چەشنە کۆلۆنیە نیە کە لەو بەری دەریاکانەوە هاتبن و

---

* نامەوی بە وشکی بەم وشە و زاراوانەوە بنووسێم کە لە حقوقی نیو نەتەوەیی و یاسا و دوکومێنتی ئەم ڕێکخراوە نێو دەوڵەتیەدابۆتە باو و بە کاری دێنن. چونکە ئێستاش لە دوکومێنت و بۆ چوونی ئەم ڕێکخراوەیەدا کورد لەم وڵاتانە بە کەمایەتی حیساب دەکرێ. دەمێکە گەیشتوومە ئەو بیر و ڕایە کە زاراوی « ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان» زاراوێکی تەواو نیە. ئەو حکومەتانەی نوێنەریان لەم ڕێکخراوەیەدا هەیە، لە سەتا هەشتایان نوێنەری ڕاستە قینەی خەڵک و نەتەوەی وڵاتی خۆیان نین. لە ڕێگای هەڵبژاردنی ئازاد و دێموکراسییەوە نە هاتوونە سەر حوکم. بەشی هەرە زۆریان بە گوێرەی ویست و داخوازی ئیمپریالیزم و لە ڕێگای کودیتاوە دەسەڵاتیان گرتۆتە دەست و پارێزەری بەر ژەوەندی زلهێزەکان و شیرکەتە چەند میللیەتەکان و سەر کوتکەری خەڵک و نەتەوەی خۆیان بوون. بە بۆ چوونی من زاراوی « ڕێکخراوی دەوڵەتە یەکگرتوەکان» لە جێگای « نەتەوە یەکگرتوەکان» ڕەنگە بە جێتر بێ. چونکە بە ڕاستی کۆمەڵانی خەڵک لە سیاسەت و کار و باری ئەم ڕێکخراوەیەدا هیچ نەخشێکیان نیە. لە زۆر وڵاتانی جیهان نەتەوەکان قەڵاچۆ دەکرێن و لە هەموو مافێکی بێ بەش دەکرێن و بەڵام حکومەتەکانی ئەندامی ئەم ڕێکخراوەیە هەر وەسەر خۆشیان ناهێنن.

داگیریان کرد بێ. بەڵام خۆ نکولی وحاشا لەوە ناکرێ کە کوردستان بە فیت و نەخشەی ئیستیعمار و ئیمپریالیستەکان لەت و پەت و دابەشکراوە. کوردستانی عیراق و سوریا بە زۆری و بە ناهەق بەو ولاتانەوە لکێنراون. بەشەکانی دیکەش بە پشت ئەستوری ئیمپریالیزمی ئینگلیز و ئەمریکا و بێدەنگی دەوڵەتی شورەوی لە بندەستی ئێران و تورکیادا ماونەوە.

کاتێ باسی کۆلۆنی و دەوڵەتە کۆلۆنیالیستەکان دەکرێ، هەق نیە تەنیا رووکاری وشەو زاراوە کلاسیکیەکانی سواو لە بەر چاو بگیرێن. جەوهەر و سیاسەتی کۆلۆنیالیستی لە پێوەندیەکانی نێوان دەوڵەتی کۆلۆنیالی دەسەڵاتدار و وڵاتی کۆلۆنی داگیر کراودا خۆ دەنوێنێ. ئەم پێوەندیە بەر لە هەموو شت لە بواری نیزامی و سیاسی و کولتوری و ئابوری و کۆمەڵایەتیدا دەر دەکەوێت. دەوڵەتە کۆلۆنیالیستەکان کاتێ ولاتێکیان داگیر کردوە، لە رێگای نیزامیەوە هەموو بەرهەڵست و بەربەرەکانی و بزوتنەوەی خەڵکی ئەم وڵاتەیان سەرکوت کردوە و بە زۆری سەر نێزەو بە کوشتار و حەپس و دوور خستنەوەی خەڵک دەسەڵاتی نگریسی خۆیان بە سەر ئەم وڵاتەدا سەپاندوە.

لە بواری سیاسیەوە چارە نووسی کارو باری خەڵکی ئەم وڵاتەیان گرتۆتە دەست و لە رێگای دانانی یاسای دژی گەلی و پولیس و حاکم و کار بە دەستی خۆیانەوە وڵاتیان بە گوێرەی بەرژەوەندی خۆیان بەرێوە بردوە.

لە بواری ئابوریەوە سەروەت و سامانی ژێر زەوی و سەر زەوی ئەم وڵاتەیان بە تاڵان بردوە. لە هێزی کاری هەرزانی خەڵک بۆ پەرە پێدانی سەنعەتی خۆیان کەڵکیان وەرگرتوە. وڵاتی کۆلۆنیان لە دوا کەوتوویدا راگرتوە و کردوویانەتە بازاری کۆنە شتو مەکی بە کار نەهاتووی خۆیان.

لە بواری کولتوریشەوە رێگایان نەداوە کولتور و زمانی خەڵکی ئەم وڵاتە ببوژێتەوە و پەرە بستێنێ. فەرهەنگی ئیستیعماری، فەرهەنگی گوێ لە مستی و راهاتن بە ژێر دەستی و کۆیلەتی و رازی بوون بە قەزاو قەدەریان لە نێو خەڵکدا

www.kerimhisami.com

بڵاو کردۆتەوە و پەرەیان پێداوە. ئەگەر بە روونی و بە شێوەیەکی بابەتیانە پێوەندی و کردەوەو سیاسەتی دەوڵەتە کۆلۆنیالیستەکانی ئوروپی لە گەڵ وڵاتانی کۆلۆنی و پێوەندیی و سیاسەت و کردەوەی حکومەتەکانی ئێران و تورکیا و عیراق و سوریا لە گەڵ کوردستان و گەلی کورد بەراورد بکەین و پێکیان بگرین، نەک هەر فەرقێکی ئەوتۆ نابینین، بەڵکو لە زۆر بارەوە سیاسەتی ئەمانە درندانە تر و زاڵمانە ترە. چونکە دەوڵەتی کۆلۆنیالیست و دەسەڵاتدار هەر چەندی دوا کەوتووو تروکۆنە پەرستتر و خەرافاتیتر بێ، درندەیی و زوڵم و زۆری و بێ ئەخلاقیشی توند و تیژ تر دەبێ.

کوردستانی ئێمە راست لەم بارو دۆخە دایە. واتە بۆتە بندەست و کۆلۆنی حکومەتە کۆنە پەرست و دواکەوتوەکانی سەر دەم و دژی کورد دەست لە هیچ جنایەتێک ناگێرنەوە. لە کاتێکا لە بواری کولتور و زانیاری و شارستانیەوە جگە لە ئەرتەش و چەک و چۆلی مودێرن و کوشتاری خەڵک و سوتاندنی دێهات ، هیچ زیندەیێکی دیکەیان بە سەر کوردەوە نیە. نەک هەر ئەوە، بەڵکوو لە باری فەرهەنگ و شارستانیەت و ئەخلاقی مرۆڤایەتیشەوە کورد لەپێشترە لەو حکومەتانەی کە وا حوکمی بە سەر دادەکەن. ئەوەندەیە ئەوان بۆ سەرکوتکردنی بزووتنەوەی رەوای کورد و درێژە پێدانی دەسەڵاتی ئیستیعماری خۆیان ئایین و ئیسلامیشیان لە داپڵۆسین و کوشتار و سەر کوتکردن زیاد کردوە.

رزگاری لە ژێردەستی و دارنینی کۆت و زنجیری کویلەتی کۆلۆنیالیزم جگە لە وەدەستهێنانی مافی دیاریکردنی چارە نووس و سرینەوەی شوێنەواری نگریسی کۆلۆنیالیستی هیچ رێنێکی تری نیە. مافی چارە نووسیش بە پێچەوانەی هۆنینەوەی زرە تیئۆری هێندێ کەس و حیزبی بێ دەسەڵات، جگە لە پێکهێنانی دەوڵەتی سەر بە خۆی نەتەوەیی هیچ ماناو مەفهومێکی دیکەی نیە. ئەوەی ئێستا لە کوردستان حیزبە سیاسیەکانی کورد کردوویانەتە درۆشمی سەرەکی خۆیان و دەیان هەزار کەسیان بۆ بە کوشت داوە، نە مەسەلەی کورد لە بنە رەتەوە

www.kerimhisami.com

چارە سەر دەکات و نە جێگای مافی چارە نووس دەگرێتەوە وەک لینین گوتویە :« ئەگەر بمانەوێ مافی نەتەوەکان لە دیاریکردنی چارە نووسی خۆیان تێبگەین و هەر لەو کاتەشدا خۆمان بە تاریفە قەزاییەکانەوە نە خافڵێنین و تاریفی وشک دانەتاشین، بەڵکو هەل و مەرجی مێژوویی و ئابوری بزوتنەوە نەتەوایەتیەکان شی بکەینەوە، ئەو دەم ناچار بەو ئەنجامە دەگەین کە مەبەست لە مافی نەتەوەکان بۆ دیاریکردنی چارە نووسی خۆیان، یانی مافی ئەوان بۆ جیا بوونەوە لە کۆی نەتەوەکانی غەیری خۆیان و دامەزراندنی دەوڵەتی سەر بە خۆی نەتەوەیی» (٧)

مەبەست لەم نووسراوەیە کە ناوی نراوە « پێدا چونەوە » و پێی ناڵێم « مێژوو » ئەوەیە لە تەک نووسینی هێندێ ڕووداوی تازەدا بە نووسراوەکانی ڕابردووی خۆم و بە سیاسەت و تێکۆشانی بزوتنەوەی ٥٠ ساڵەی نیشتمانی کوردستانی ئێراندا بچمەوە و بە گوێرەی توانا تیشکی روناک و بابەتی و واقیع بینانە بخەمە سەر ڕەوەندی ئەم قۆناخەی بزوتنەوەی کورد لەم بەشەی نیشتمانی دابەشکراودا. ئێستا کە لەم دوور وڵاتیەو لە بەر دەست نەبوونی گەلێک بەڵگەو فاکت و دوکومێنتی پێویست و بە کەلک دەستم داوەتە نووسینی ئەم دێرانە، لە ڕەوەندی سیاسەت و ڕەوتی بەرەو پێشچوونی جیهاندا پێمان ناوەتە قۆناخێکی نوێ کە لە گەڵ کات و قۆناخەکانی پێشوودا فەرقێکی زۆری هەیە. ئاڵو گۆڕێکی ئەوتۆ بە سەر ڕەوتی جیهاندا هاتوە کە هەموو بەشەکانی ژیانی ماددی و مەعنەوی کۆمەڵ و کۆمەڵگای مرۆڤایەتی‌گرتۆتەوە. ئەوە نەک هەر سیاسەت و ئابووری کەوتوونەتە بەر ئەم گۆرانکاریە. بەڵکوو بیرو باوەر و بۆچوون و لێکدانەوەو ئاوات و ئامانجیش نەیانتوانیوە لە تەوژمی ئەم لافاوە خۆ دوور ڕابگرن. تووشی وێستان و بادانەوە هاتوون. بیرو بۆ چوون لە بارەی مێژوو، سیاسەت، ڕووداوە، و بە سەرهات گۆڕاون دنیا وەک لە جێگای خۆی بزووتبێت و جێگۆرکێی کرد بێ وایە. لە زۆر شوێنی جیهان تەنانەت نەخشەی جوغرافیاش گۆرانی بە سەردا هاتوە. ئەم گۆرانکاریە لە هەموو بەشەکانی ژیانی کۆمەڵ دا بەر چاو دەکەوی . لە سیاسەت و

www.kerimhisami.com

ئابوریەوە بگرە تا شێوەی چۆنیەتی کارو دامەزراوە کۆمەڵایەتیەکان و پێوەندیەکانی نێو خەڵک و پێوەندی خەڵک و سروشت و پێوەندی‌یەکانی نێو نەتەوایەتی و..هتد. کاری کردۆتە سەر بیرو ئەخلاق و ئیدیولۆژی و هەموو شت. هەر بۆیەش نووسینی رووداوەکانی قۆناخی ئێستا لە گەڵ نووسینی قۆناخەکانی پێشوو فەرقی هەیە. لە نووسینی ئێستادا ، ئەگەر بکرێ پێویستە قورسایی بخرێتە سەر تای تەرازووی لێکدانەوەی زانستی و بابەتی و دوور لە لادان و بە لادا کەوتن بەلای چەپ و راستدا و شێواندنی بابەت و رووداوەکان. هەر چەندە ئەمەش خۆی کاریکی زیدە قورس و دژوارە .

لەم پێدا چوونەوەیەدا، جگە لە و بەڵگەو سەر چاوانەی وەدەستم کەوتوون، لە شارەزایی و ئەزموونی چەند ساڵەی نێو بزووتنەوەدا کەلکم وەرگرتوە. قەزاوەت و داوەریش دەدەم بە خوێنەرانی کوردی تینووی زانینی راستی و بابەتی لە بزووتنەوەدا. لە ناتەواوی و کەم و کوری و هەڵە داوای لێبوردن دەکەم.

www.kerimhisami.com

پەراوێزەکان :

١ - د. کەماڵ مەزهەر ئەحمەد. مێژوو بەغدا ١٩٨٣. ل ٨ .

٢ - ابوالحسن تفرشیان. قیام افسران خراسان . تاران .١٣٦٧ ل ١١٤ - ١١٥

٣ - ویلی برانت. پیوند با ازادی، تاران. ١٩٧٨ ل .١٨ - ١١

٤ - موریس توریز. فرزند خلق . تاران ١٩٣٧ . ل ١٥٣

٥ - دوکتور کەماڵ مەزهەر. رۆژنامەی هاوکاری ژمارە ٨١٩ - ١٩/١٢/ ١٩٨٥

٦ - درک کینیان، کردها و کردستان ، پێشەکی براهیم یونسی. تاران .ل ٥

٧ - لینین . لە بارەی مافی نەتەوەکان لە دیاریکردنی چارە نووسی خۆیاندا،. فارسی چاپی موسکو. .١٩٨ ل

بەشی یێکەم :

کوردستانی ئێران.

ئەگەر چی مێژوو نووسان کەم وایە بوێرن یان لە قازانجیان بێ روو داوی رۆژگار راست بنووسن جا یان لە ترسان، یان لە برسان، یان بە شوێن ئارەزووی خۆیاندا ئەچن. بەلأم دیسان لە تێک خستنەوەی ئەو بزگورانەی کە لێ یان بە جێ دەمێنێ، دەکرێ دێو جامەیەک لێک بدرێ و راوی دەنگ و باسی ئەو سەر دەمەی پێ بکرێ. هەژار.

فرە بەگرنگی نازانم ئەگەر لە نووسیندا کوردستانی ئێران یا رۆژ هەلأتی کوردستان بە کار بێنم. گالتەکردن بە وشە و زاراوە لام وانیە دەردی زامی تەشەنە کردووی جەستەی کوردستان بتوانێ تیمار بکات. بمانەوێ و نە مانەوێ نیشتمانی ئێمە لە نێوان چوار ولأتی بێگانەدا لەت و دابەشکروە. لە هیچ یەک لەم ولأتانەدا جگە لەناوچەی سنە کە لە بەلگە رەسمیەکانی حکومەتی ئێراندا بە کوردستان ناو دەبرێ، بەشەکانی دیکەی نیشتمان و نیشتەجێی کورد بە کوردستان ناو نابەن.

«کوردستان لە ئێران بە « رۆژ ئاوا »و لە عیراق بە « شیمال » و لە تورکیا بە « ئەنە دۆلی رۆژ هەلأت و ئەنە دۆلی جنوبی رۆژ هەلأت » ناو دەبری.» (١)

نووسەرانی کوردیش بە گوێرەی سەلیقە و بۆ چوونی شەخسی خۆیان کوردستانی رۆژ هەلأت و رۆژ ئاوا و باکور و باشور و ئێران و عیراق و تورکیا بە کار دێنن و جاری واهەیە کوردستانی سوریا و روسیاشی لێ زیاد دەکەن. بەلأم

ئەوانە هیچیان لە ئەسڵی مەسەلە گرنگ و پر لە تەنگ و چەڵەمەی کوردا گۆرانیک پێک ناهێنن.هیچ شتێکیش لەوە مەترسیدارتر نیە کە لەسیاسەتدا خەیاڵ وویست وئاوات لەجێگای واقعیەت دابنرێ و کۆمەڵانی زەحمەتکێشی ساویلکەو ناشارەزای سیاسەت بە وشەو زاراوەی جوان و بریقەدار گێژ بکرێن.

وەک دەزانین ناوچە کورد نشینەکانی ئێران، واتە کوردستانی رۆژ هەڵات لە نەخشەی جوغرافیایی ئێراندا، وەک کوردستانی گەورە لەت و پەتکراوە و بەچوار ئوستان دابەشکراوە.« ئوستانی ئازربایجانی رۆژ ئاوا ، ئوستانی کوردستان (سنە)، ئوستانی کرماشان، ئوستانی ئیلام وئەگەر لورستانیشی رەگەڵ خەین، ئەوا دەبێتە پێنج ئوستان.

ئەم دابەشکردنە، هاوکات لە گەڵ سیاسەتی شۆڤێنیستی حکومەتی ئێران، لە بواری دیاری کردنی سنورو پانتایی خاک و سەر ژمێری حەشیمەتەوە، ئەوەندەی گیرو گرفت ساز کردوە کە وەدەست هێنانی راژەو ئەژماری راست و دروست و لێکدانەوەی بابەتی تا رادەیەکی زۆر وەزەحمەت خستوە. لێرەدا هەر ئەوەندە دەکرێ کە بە کەلک وەر گرتن لە بەرهەمی نووسەرانی ئێرانی لە بواری جوغرافیایی و پانتایی زەویەوە، بتوانرێ سنوور وشارەکانی کوردستان دیاری بکرێن بێ ئەوەی راژەیەکی تەواوی بێتە دەست. پانتایی خاکی کوردستانی ئێران هەر وەک گوترا هەر چەندە لە جوغرافیای سروشتی ئێراندا باسی نەکراوە، بەڵام بە گوێرەی لێکدانەوەی هێندێ لە نووسەرانی کورد دەگاتە . . . ١٢٥ کیلو میتری چوار گۆشە. دوکتور **عبدالرحمانی قاسملو** پانتایی خاکی کوردستانی ئێران بە ١٢٤،٩٥. کیلو میتر دادەنێت . (٢)

سنوری کوردستانی ئێران لە سەرووی رۆژ هەڵاتی ئاراراتەوە دەست پێدەکا و بە داوێنی زنجیرە چیاکانی زاگروس دا دێتە خوارێ تا دەگاتە پشتکۆ. رۆژ ئاوای کوردستانی ئێران دەبێتە کوردستانی تورکیا وکوردستانی عیراق، یا (کوردستانی باکورو باشور). رۆژ هەڵاتی کوردستانی ئێران دەبێتە هەمەدان و بەشێکی

ئازربایجانی رۆژ هەڵات. لە لای خوارو وخوارووی رۆژ ئاواشەوە لە گەڵ ئوستانی خوزستان و عیراق سنوریان لێک دەگەرێتەوە. بە راستی دیاریکردنی سنوری کوردستانی ئێران سەبارەت بە دەست تێوەردان و شێواندنی باری جوغرافیایی ئەوەندە دژوارە کە بە زەحمەت دەکەوێتەوە سەریەک.**ژەنراڵ مەحمودی پەناهیان** دەنووسێ:« لێکۆڵینەوەو دیاریکردنی ناوچە کورد نشینەکان کارێکی لە رادە بەدەر پێویستە. سیاسەتی دابەشکردنی ئیداری ئوستانەکانی ئێران لە سەر بنچینەی سیاسەتی ئیمپریالیستی بۆ کارو باری خەڵکانی ئاسیا دامەزراوە. هەر هەمان سیاسەتی لورد گەرزنە بە کورتی فۆرمۆڵە کراوە:« بەش بەشکە، دوو بەرەکی بخە ناو و حکومەت کە» بۆ نمونە ئوستانی ئازربایجانی رۆژ هەڵات ١٢٣ گوندی کورد نشینی لە خاکی کوردستانی ئێران جیا کردۆتەوە و داویە بە ئازربایجانی رۆژ هەڵاتی تورک نشین. ئازربایجانی رۆژ ئاوا لە ٦ شاری کورد نشین : مەهاباد، بۆکان، سەردەشت شنۆ نەغەدە، خانێ و چوار شاری هاو بەشی کورد وتورک پێکهاتوە وەک ورمێ، شاپور، خۆی، میاندواو. لە ٢٢٥٥ گوندی ئازربایجانی رۆژ ئاوا ١٣٣٨ گوندی کورد نشینن و ٣٠ گوندی تێکەڵی کورد و تورکی لە خاگی کوردستانی ئێران دابریوە و داویە بە ئازربایجانی تورک نشین بە ناوی ئازربایجانی رۆژ ئاوا. کارو باری شار و دێهاتی کورد نشینی کە هەموویان کوردن، دراوە بە ئوستانداری ئازربایجانی رۆژ ئاوا. لە فەرمانداری هەمەدان ١١٧ گوندی کورد نشین لە خاکی کوردستان جیا کراونەوەو دراون بە فەرمانداری هەمەدان.» (٣)

ئەگەر **ژەنراڵ مەحمودی پەناهیان** ساڵی ١٩٧٢ ئەم راستیەی درکاندوە و سیاسەتی شۆڤینیستی حکومەتەکانی تارانی دەرخستوە، دوای ٢٠ ساڵ ئەمجارە کۆنە پەرستی ئێران کە کەوڵی ئیسلامیشی بەخۆ داداوە هەنگاوی چەپەڵتری بۆ دابرانی دێهاتی کورد لە خاکی کوردستان هاویشتوە. ئێستا حکومەتی دڵرەشی ئاخوندی گوندەکانی ناوچەی شامات و دەور و بەری لە فەرمانداری مەهاباد دابریوە

www.kerimhisami.com

و خستوونیه سەرمیانداو. لە سنووری لای کوردستانی خوارووش بە دەیان گوندی کورد نشینی وێران کردوەو حەشیمەتەکەشی ئاوارە و دەر بە دەر بوون.

چیاکانی کوردستان

دوو زنجیرە کێو کوردستانی ئێرانیان گەمارۆ داوە. لە لای سەرو لە بەرزاییەکانی ئەراراتەوە دەست پێدەکات تا لوتکەی چیای دالآنپەر و دەگاتە چۆمی کەڵوێ. لە وێشەوە خوارە پێچە بە کێوە کان دەکرێ تا دەچێتەوە چل چەشمە و دەگاتە چیای دەماوەند. بە گشتی ئەم زنجیرە چیایەی کوردستانیان گرتۆتە باوەش بە زاگروس ناسراوە. چیاکان بەرز یا نەوی لە هەر ناوچە و مەڵبەندێکی کوردستان ناوی خۆیان هەیە.

کوردستانی ئێران لە بواری سەر چاوەی ئاو ورویار دەوڵەمەندە و لە بەر نەبوونی دەریا کە یەکێ لە هۆکارە گرنگەکانی نەهاتی و گەمارۆ دراوەیی خاکی کوردستانە، ئاوەکان دەرژێنە نێو گۆل و دەریاچەکانی دەرەوەی کوردستان و بۆ کورد خێریان پێوە نیە.ئەوەش یەکێ لە نەهامەتیەکانی کوردە کە ولآتەکەی کەوتۆتە ناوچەیەکی داخراوی جوغرافی و لە هیچ لایەکەوە رێگای دەریای نیە و دەستی بە ئاوی ئازاد راناگا. لەم هەموو چەم و روبارە تەنیا لە پێش چۆمی جەغەتو و چۆمی مەهاباد و لە نبزیک سنە لەنپەری ئاو ساز کراون و کەڵکیان لێ وەردەگیرێ. چۆمە کانی هۆبەتو، خور خورە، قرنقو، سارالْ لە چیاکانی کوردستانەوە لە خوارووی رۆژ ئاوای دیواندەرە سەر چاوە دەگرن و دوای تێپەر بوون لە زەنگان و میانە لە خواروی شاری رەشت تێکەڵ دەبنەوە و ناویان نراوە (سفید رود) و دەرژێنە دەریای قەزوینەوە. چۆمەکانی جەغەتو و تەتەهو لە چیاکانی چل چەشمە سەر چاوە دەگرن، لە گەڵ چۆمی مەهاباد کە لە چیاکانی مەنگورانەوە دێتە خوارێ و چۆمی گادەریش کە لە چیای گەلآز و دالآنپەرەوە

www.kerimbisarani.com

سەر چاوە دەگریْ، هەموویان دەرژێنە گۆلی ورمیْوە. چۆمی کەلْویْ و سیروان دەچنەوە نێو دەجلە و دەرژێنە نێو کەنداوی فارسەوە.

دیارە سەبارەت بە نەبوونی نەخشەی تایبەتی و تەواوی کوردستانی ئێران، ئەم زانیارانە تەواو نین و پێویستیان بە ورد کردنەوەو لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە. بێجگە لەوە لە بەر ئەوەی نووسینەکەی من پێوەندی‌یەکی ئەوتۆی بە شیکردنەوەی جوغرافیای سروشتی کوردستانەوە نیە، خۆم ئەوەندە بەم بەشەوە هیلاک نەکردوە. تەنیا ویستوومە سەر پێی چۆنیەتی بارو دۆخی سروشتی کوردستانی رۆژ هەلاْت بە کورتی بخەمە روو.

حەشیمەتی کورد لە کوردستانی ئێران.

لەم بوارەشدا هیچ ژمارە و حیسابێکی راست نایەتە دەست. چونکە سەر ژمێری ئێران ژمارەی میللەتەکانی دانیشتووی ئێران دیاری ناکات و ژمارەیەکی گشتی دەداتە دەست. بە گوێرەی سەر ژمێری سالْی ١٣٦٥(١٩٨٦)حەشیمەتی ئێران بە گشتی ٨٧٤، ٧٦٤، ٤٩ کەس بوە.(٤)

بێگومان ناکریْ ئەم ژمارەیە بە راست بزانین، بە تایبەت کە ئەم سەر ژمێریە لە کاتی شەری ئێران و عیراق دا کراوە. جگە لەوەی پتر لە دوو میلیون کەسی ئێرانی لە دەست حکومەتی ئیسلامی رایان کردوە، و ئاوارەی هەندەران بوون، بەشێکی زۆری لاوانی تازە پێگەیشتوش لە ترسی سەر بازی و ناردنیان بۆ جەبهەکانی شەر خۆیان شاردۆتەوەو ناویان نە نووسیوە. ئەم وەزعە لە کوردستان و لە نێو کوردەکان زۆر روونتر دیار بوە. بەلاْم ئەگەر بە ناچاریش ئەم سەر ژمیریە بگرین و لەم بوارەدا پشت بە بۆچوونی دوکتور **عبدالرحمانی قاسملو** ببەستین کە « نیسبەتی کورد بە هەموو دانیشتوانی ئێران ١٦٪ دادەنێت (٥)، ئەوا دیسان ژمارەی کورد لە ئێران دەگاتە ٨ میلیون کەس.

کوردستانی ئێرانیش هەر وەک بەشەکانی دیکەی کوردستانی گەورە ولاْتێکی

www.kerimhisami.com

شاخاوی پر لە چیاو کەژی بەرز و نەوی و خرو شیو و دۆڵی قوڵ و لێک دابراو و لە سەر یەک پێدەشتی پان و بەرینی کەمە. ئەم سرشەتەی چیاو کەژی بەرز و لێک دابراو، روباری گەورەو خڕو دۆڵی قوڵ، کاریان کردۆتە سەر پسیکولۆژی و روحیە و ئەخلاقی گەلی کورد و بارو دۆخێکی ئەو تویان پێکهێناوە کە هەر ناوچە و مەڵبەند و هەرێمێکی کوردستان حەز لە دەسەلاتی خۆی بکاو داب و رەسمی ناوچەیی خۆی بپارێزێ و نەیەوێ سەر بۆ دەسەلات و سەروەری مەڵبەند و ناوچەیەکی تری کوردی دابنوێنێ.

نە بوونی رێگاو بانی بەرینی بازرگانی لە نێوان شار و گوندی بەشە جیاوازەکانی کوردستان، ئیمکانی پێکهاتنی بورژوازی خۆماڵی و دامەزراندنی بنیاتی پیشە سازی و کۆ بوونەوەو ماسانی دراوی پێک نەهێناوە کە ببێتە هۆی بە هێز بوونی بنکەی ئابووری و موحتاج نەبوونی کورد بە بێگانە و بە تایبەت بە دەسەلات دارانی فارس و تورک و عەرەب.

رۆژناهەی مەنچە ستێر گاردیە ن لە ژمارەی ١٩٦٢/٥/٢٣ نوسیبووی :« ناکۆکی و ململانی عەشیرەتی و تەئسیری سنورە سیاسیەکانی نێو نەتەوەیی و گیرو گرفتی پێوەندیی و هاتو چۆ لە نێوان بەشەکانی کوردستاندا، کۆسپی گرنگی رێگای یەکێتی نەتەوەیی ئەوان بوە.»

دەسەلاتێکی نەتەوەیی کوردستانیی بە هێزی سەرانسەریش نەبوە کە ناوەند و مەرکەزێکی هێز و دەسەلات پێک بێنێ و ئەو هەموو لق و ناوچەو مەڵبەند و عێل و عەشیرەت و تایفە کوردانە تێک بکاتەوەو رێکیان بخات و لە ژێر ئالاو دەسەلاتێکی میللی دا کۆیان بکاتەوە. کوردەکە نەیتوانیوە لە ئایینی ئیسلامیش کە بە شەق و بەزۆری شمشیر بەسەریدا سەپێنرا، بۆ رێکخستنی کۆمەڵێکی یەکگرتووی کورد و دامەزراندنی دەوڵەتێکی بە هێزی کوردستانی ئیسلامیش کەلک وەر بگرێ. تورک وەک عێلێکی کۆچەر و گەریدە و هەڵوەدای لەوەرگا گەلێک درەنگتر لە کورد هاتوونە ئەم ناوچەیەو بەناوی ئیسلام کە قەتیش بروایان

www.kerimmisani.com

پیْ نەبوە و یاسای ئیسلامیان نە پاراستوە ولاْتەکانی دراوسییان بە کوردستانیشەوە داگیر کردوەو ئیمپراتوری ئیسلامیان پێک هێناوە. شا **ئیسماعیلی سەفەوی** تەنیا لە رێگای سەپاندنی مەزەبی شیعە توانی عێل و تایفە و تیرە و رەگەزی دانیشتوانی ئێران بکاتە یەک و دەوڵەتی شیعە دابمەزرێنیْ. ئەگینا پێشتر مەزەبی سوننی لە ئێراندا زیدە و زالْ بوو. کوردەکە لەوانە لە هەموان زیاتر خزمەتی ئیسلامی کردوە و لە پێناو گەشە پێدانی زمان و ئەدەبی بێگانەدا زمان و ئەدەبی نەتەوایەتی خۆی وەلا ناوە، بەلاْم قەت نەیتوانیوە ئەم ئیسلامەتیە بە قازانجی پێکهێنانی دەسەلاْتی میللی و دەوڵەتی نەتەوەیی بەکار بێنیْ.

ئەو ئەمارەت و ئەمیر نشینە کوردانەش کە مێژوونووسانی کورد و بێگانە باسیان دەکەن هەموویان لە ژێر تەئسیری ئایینی ئیسلام دا، هیچیان دەسەلاْت و دەوڵەتی میللی سەر بەخۆی کورد نەبوون و خزمەتکارو بەردەستی پاشاو ئیمپراتوریەکانی ئیسلام بوون و بە فیت و دهۆ و بە ئەمری ئەوان یەکتریان کوشتوە و هیچیان سەریان بۆ ئەمیر و سەردارێکی کوردی هاو رەگەز و هاونیشتمانی خۆیان دانەنواندوە. عاشیرەتگەری و ململانەی بیْ جیْ و لێک دابرانی ناوچە و مەڵبەندی کوردستان، زیانێکی زۆریان بە یەکگرتنەوەی کورد گەیاندوە. ئەگەر بێژین بوونەتە یەکیْ لە هۆکارە گرنگەکانی نەگەیشتنی کوردستان بە سەر بە خۆیی و پێکهاتنی دەوڵەتی کوردی لە بابەت لامان نەداوە. روحیەی قەبیلەیی و فیز و دەمار گیری توندی بنە ماڵەیی کە بوونەتە هۆی پەیدا بوونی عەشیرەت و خان نشینی ملوک‌الطوایفی خەسڵەتی ئاشکرای کۆمەڵی کوردەواریە. نابیْ بە سەیری بزانین کە لە کۆمەڵگای عەشیرەتی و تایفە گەریدا کە هەموو خۆیان هاو شانی یەکتر دەزانن، هیچ بنە ماڵەیەک ناتوانیْ دەسەلاْتی خۆی بسەپێنیْ. لە کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی لوت بەرزدا، تەنیا بێگانە دەتوانیْ ئاغایەتیان بەسەردا بکات. چونکە هیچ یەک لە ئەندامانی ئەم کۆمەڵگایە سەر بۆ ئەویتریان دانانوێنن. رەنج و دەرد و ناکۆکیش وەک هێزی ژیانی رەگەزی

www.kerimhisami.com

کوردی بە لای منەوە لەم فیز و لوت بەرزی و یەک نەگرتن و پاوانخوازی‌یەوە سەر چاوە دەگری . یەک نەگرتنی بزووتنەوەی سیاسی کوردیش هەر دەگەرێتەوە بۆ نەبوونی چینی دەسەڵاتدار و یا سەرکردەی بە هێزی دەسەڵاتدار کە بتوانێ بزووتنەوەی سیاسی کورد رێکبخا.

دیارە لەم لێکدانەوەیەدا ناکرێ دەوری مەزهەبیش لە بەرچاو نەگرین و یا بەکەمی بزانین. مەزەبی شیعە کەلە هێندێ ناوچەکانی کوردستان بڵاو بۆتەوە، بێگومان کەم یا زۆرتەئسیرێکی نا لەباری خستۆتە سەر یەکێتی خەبات‌و هاوکاری گەلی کورد و لێک دابرانێکی زەقی پێکهێناوە.

لە وانەیە ئەم بیرو رایە لە ئاست کۆمەڵگای کوردەواری نە بێتە جێگای قەناعەتی گەلێک لە زاناو نووسەرانی کورد ئەوەش مافێکی رەوایە و زۆریش راستە. زانای بە ناوبانگی کورد ماموستا **مسعود محمد لەو باوەرەدایە « نزیفی (اقتصادی) هۆی پەیدا نەبوونی حکومەتی کوردی‌یە: « وەک من بۆی ڎەچم هۆی ئەم ممکین نە بونەی پەیدا بوونی حکومەتی کوردی لە ماوەی (٢٥٠٠) سالدا دەگەرێتەوە بۆ دیاردەی نزیفی اقتصادی) کە لە وەتەی ئیمپراتوریەتی فارس و هی رۆمەکان و یونانیەکان و دەسەڵاتی جێ نشینەکانی ئاشور و بابل دەوری لە کوردستان داوە داهاتی خاکی کورد سالانە رژاوەتە ئەم سێ ناوچە بە هێزەی ئابوری و حوکم و ئیمکان نە بوو بە درێژایی مێژوو (سەرمایە) و دارایی بایی حوکمرانی لە نێو کورد دا پەیدا بێت.» (٦)**

ئەو مەسەلەیە بە لای منەوە زۆر گرنگ و پێویستە کە زاناو نووسەرانی دڵسۆزی نەتەوەکەمان بە نووسینی زانستی و لێکۆڵینەوەی بابەتی تیشک بخەنە سەر ئەم باسە. ئەم بارو دۆخە جوغرافی و کۆمەڵگا عەشیرەتی و تایفەگەری و ململانی ناوچە گەریە بۆتە هۆی لێکدابران و پچر پچر بوونی مێژووی کوردیش و

www.kerimhisami.com

له جیاتی نووسینی مێژووی نەتەوە بە گشتی و بە تێکرایی، مێژووی ناوچە و مەڵبەند و عەشیرەت و تایفە و میرنک نووسراوەتەوە ئەویش بە ناتەواوی و کەم و کوری. هەر وەک دوکتور **رەفیق سابیر** دەڵێ: «ئەگەر مێژووی گرنگترین سەردەمەکانی هەر بەش و هەرێمێکی کوردستان، بە مێژووی فیکری و کولتوریشەوە بگرین دە بینین تا رادەیەکی زۆر لە مێژووی سەردەمەکەی پێش خۆی، یان لە مێژووی هەمان سەردەمی ناوچەیەکی دیکەی کوردستان جیاوازە. هەر سەردەمێکی مێژوویی کاتێ کۆتایی پێهێنراوە لە گەڵ خۆیدا دیاردە فیکری و سیاسی و کولتورییەکانی خۆی پێچاوەتەوە و ئیتر سەردەمێکی دی لە بەشێکی دیکەی کوردستاندا دەستی پێکردوە بێ ئەوەی پێوەندییەکی تەواو کارانەی بە ژیانی روحی و مادی سەردەمەکەی پێش خۆیەوە هەبێ.... بۆیە خەڵکی هەر بەش و هەرێمێکی کوردستان زیاتر بەرهەمی مێژوویی تایبەتی بەش و هەرێمەکەی خۆیانن نەک بەرهەمی مێژووی سەر تا سەری نەتەوەکەمان » (٧)

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم:

١ - دوکتور عبدالرحمانی قاسملو - کوردستان و کورد ١٩٧٣. ل ١٢

٢ - هەمان سەر چاوە. ل ١٣

٣ - محمود پناهیان - فرهنگ جغرافیائی ملی ترکان ایران زمین ١٣٥١.هە. ل ٩٢ - ٩٣

٤ - گیتا شناسی کشورها چاپ تاران ١٣٦٩ ل ١٦

٥ - دوکتور عبدالرحمانی قاسملو. کوردستان و کورد ١٩٧٣ . ل ٢٦

٦ - مسعود محمد ، بۆ ئەمیری حەسەن پور ... ١٩٨٤ ، ل ٥٥

٧ - دوکتور رەفیق سابیر رەوشی کوردان ١٩٩١. ل ب

www.kerimhisami.com

بەشی دووەم :

هاتنە سەر کاری حکومەتی پەهلەوی.

کودیتای رەشەمەی ساڵی ١٢٩٩ی هەتاوی (١٩٢١ی زایینی) بوو بە هۆی وەلانان وکوێر کردنەوەی بنەماڵەی پاشایەتی قاجار و هاتنە سەر حوکمی رەزاخانی قازاخ و پاشان بوو بە رەزا شا و بناخە دانەری بنە ماڵەی پاشایەتی پەهلەوی و سەر کوتکەری هەموو چەشنە ئازادی وبیرو باوەرێکی ئازادیخواز و بزووتنەوەیەکی نیشتمانی.

لە وەدا کە ئینگلیزەکان رەزاخانیان هێنا سەر کار و تا پێویستیان بوو بەرژەوەندی خۆیان پێ پاراست، جێگای گومان و مشت و مڕ نیە و بە قەولی مەلایان بە تەواتور گەیشتوە و نووسەرانی ئێرانی و بێگانە لە سەری هاو دەنگن. بۆ ئەوەی بتوانین تا رادەیەک چۆنیەتی هاتنە سەر کاری رەزاخانی قازاخ روون کەینەوە ، پێویستە تۆزی بگەرێینەوە بۆ دوایە و سەیرێکی بارو دۆخی ئەو دەمی ئێران و جیهان بکەین.

وەک دەزانین ساڵی ١٩٠٧ بە گوێرەی پەیمانێکی پێنج مادەیی نێوان رووسیای قەیسەری و ئیستعماری ئینگلیز، ئێران بە سێ مەڵبەند و ناوچەی جیاواز دابەشکرا. بە گوێرەی نەخشەی کێشراو دوو ناوچە دەکەونە ژێر نفوز و دەسەڵاتی ئینگلیز و روسیا و ناوچەیەکی بە رواڵەت بێ لایەنیش بۆ ئێران دەمێنێتەوە.

www.kerimbisami.com

ئێران ئیتر هەر بە قسە دەوڵەتی سەر بە خو بوو، ئەگینا بە کردەوە ببوە ولاتێکی کوڵۆنی و لە نێوان رووس و ئینگلیزدا بەشکرا بوو. بە تایبەت ئینگلیزەکان لە نێو سیاسیە کۆنە کارەکانی ئێرانیدا دەستێکی بالایان هەبوو، لە رێگای ئەوانەوە یا راستەو خۆ دەستیان دەخستە نێو کارو باری ئێران و تەنانەت سیاسەتی ناوەکی و دەرەکی ولاتیشیان بە گوێرەی بەرژەوەندیی خۆیان دیاری دەکرد.

ساڵی ١٩١٤ بە کوشتنی وەلیعەهدی ئوتریش لە سەربستان ئارامی گۆمی مەندی جیهان شلەژا و شەری یەکەمی دنیا گر هەڵگیر ساو تەرو وشکی ولاتانی پێکەوە سوتاند. ئەحمەد شای قاجار کە تەنیا ١٤ رۆژ پێش ساز بوونی شەر گەیشتبوە تەمەنی قانونی و چوبوە سەرتەخت، بێ لایەنی ئێرانی لە شەردا راگەیاند. پارلمانی ئێرانیش ئەم بێ لایەنیەی دوو پات کردەوە. بەلام دەوڵەتەکانی رووس و ئینگلیز و عوسمانی، گوێیان نەدا بێ لایەنی ئێران و لە سێ لاوە شەریان خستە ئێران و بێ لایەنی و دەسەلاتی میللی پێ شێل کرا.

لە ئێرانیش کوردستان پتر لە هەموو ناوچەکانی دیکە کەوتە بەر پێخوستی لەشکری تورک و رووس و تووشی کوشتار و قات و قری و ماڵوێرانی و دەر بەدەری بوو. کوردەکانیش لە ژێر تەئسیری مەلا و شێخی کۆنە پەرست و دوا کەوتوو ، بە ناوی خەزا و پشتگیری لە خەلیفەی ئیسلام دەبوونە گۆشتی دەمی تۆپ و دەکەوتنە بەر پەلامارو کوشتاری لەشکری رووس و تالان و راو وروتی لەشکری تورک. « دەوڵەتی عوسمانی شەری یەکەمی دنیا گری بە شەری ئایینی راگەیاند بوو. داوای خەزای لە خەڵکی ئیمپراتوری دەکرد. کوردە ساویلکەکانیش لە وە هاتبوونە شادی و کەیف کە لە رێگای خەلیفەی ئیسلامدا گیانی خۆیان فیدا دەکەن. کاتێ شەر دەستپێکرا هێزەکانی روسیا کە لە ساڵی ١٩٠٩- وە لە ئێران بوون، کوردستانیان پەلامار دا و بە یارمەتی ئەرمەنی و ئاسوری دەستیان بە کوشتاری کوردان کرد. ئەم کوشتار و قەتڵ عامە هاوکات لە گەڵ قاتی و قری و

نەخۆشی و قڕانی مەر و ماڵات و دەر بەدەری و سەرمای سەخت، شیربایێک بوو کە سەرۆکانی کورد لە پێناو خەزا و لە ڕێگای سوڵتاندا دەیانبەخشی.» (١)

ڤاسیلی نیکیتین لە کتێبی کورد و کوردستاندا کە کاک **محەمەدی قازی** کردوویە بە فارسی دەڵێ:« کاتی شەری گەورەی جیهانی نیزیکەی تەواوی عەشیرەتەکانی دانیشتوی خوارووی گۆلی ورمێ سەرەرای بریاری مەجلیسی شورای میللی لە مەر پاراستنی بێلایەنی و خۆ تێوەرنەدانی شەر، بە دەستوری شێخەکان و بە قسەی سەرۆکانی عەشایر، بۆ نموونە **قەرەنیاغای مامەش** بە ناوی خەزا وەخۆ کەوتبوون. لە نێو باڵەکان لە نیزیکی گەرو شینکێ **شێخ جەلالدینی** کوری **شێخ کەمال الدین** کاتی شەری ١٩١٤ بۆ وەرێخستنی خەزا تێکۆشانێکی زۆری بە کار هێنا.» (٢)

با بزانین جەنابی **شێخ رەئوفی ضیائی** کە خۆی لە گەڵ **عومەر ناجی** فەرماندەی ئۆردووی تورک بوە و لیباسی ساحیب مەنسەبی و شمشیر و دەرەجەی عەشایر قوماندانی لەو وەر گرتوە، روو داوەکانی شەری یەکەمی دنیا گر و رەفتاری تورکەکانمان لە کوردستان چۆن بۆ دەگێرێتەوە:

« هێزی عوسمانی لە سێ رێگاوە هاتنە ئێران. لە رێگای موسڵ و رەواندوز و سابلاخەوە. ئەمانە ئەرکی سەرشانیان بوو کە هێزی موجاهید کۆ بکەنەوە. بیستبوویان کە شێخەکانی هەورامان لە نێو کورداندا نفوز و رێزیان هەیە. **شێخ نەجمەددین** و **شێخ حسامەددین** بە ناوی خەزا ئامادە دەکەن و رەگەڵ خۆیان خستیاننە رێ و گەیشتنە بانە. حەشیمەتێکی زۆری هەورامان و مەریوانیان رەگەڵ کەوتبوو. لە بانە خەڵکیان بۆ خەزا بانگ کرد. ئەو دەم لە بانە **حەمە خانی** بانە حاکمی شار بوو. **حەمە خان** بە بیانووی ئەوە کە ئێران بێلایەنی خۆی راگەیاندوە، زۆری گوێ نەدانێ. مەعموری عوسمانی لێی وەشک کەوتن کە دەبێ لایەنگری رووسان بێ. شێخەکانیان لەگەڵ هێزی هەورامان بۆ سەقز بەرێکرد. خۆشیان گەرانەوە بۆ سولەیمانی کە راپۆرت بدەن. لە سولەیمانی بریار درا بوو، بۆ

www.kerimhisami.com

ترساندنی خەڵک چەند کەس لە پیاوە خاوەن دەسەڵاتەکانی کورد بکوژن. دوای سێ ڕۆژ گەرا بوونەوە **حەمە خانی** بانەیان گرت و ئیعدامیان کرد. پاشان لە بانە خەڵکیان کۆ کردەوەو بە ناوی خەزا ڕە پێچەکیان دان. شێخەکانیان دەنگدا بەرەو سابلاخ. مریدی دەروێش و سۆفی بە تەشوێ و مشار و بیور و داس و ئەمجۆرە ئامرازانە بە هەراو هوریا و سلاوەت لێدان کەوتنە ڕێ. ئەو مەعمورە خوا نەناسەی عوسمانیان کە باسی خەزایان دەکرد و لە سەر مینبەر و لە مزگەوتان وەعزیان دادەدا، هەر بۆ هاندانی خەڵک بوو، ئەگینا خۆیان بروایان پێ نەبوو. یەکێک لە وان کە زۆر باسی ئیسلام و موسوڵمانی دەکرد خۆم دیتم بە پێوە میزی دەکرد. بەڵێ ئەو موجاهیدانە خەڵکیان بۆ خەزا کۆ دەکردەوە. خەڵک هێندێ لە ترسی عوسمانیان و هێندێ بۆ تالان و هێندێکیش بە ڕاستی لە ترسی خودا و لە ژێر تەئسیری تەبلیغات ڕەگەڵ کەوتبوون. هەر وەک لە پێشدا باسکرا، هەرەکەتی شێخەکانی هەورامان منیشی هێنا سەر ئەو باوەرە کە یەکەم: کافر خاکی ئیسلامیان پەلامار داوە، دووەم بێگانە خاکی نیشتمانیان پەلامارداوە و بەرگری پێویستە. ئەم دوو هەستە وای لێکردم کە خۆم بۆ خەزایە ساز بکەم و لە گەڵ شێخەکانی هەورامان بەرەو سابلاخ کەوتمە ڕێ. هێزی عوسمانی بە گوێرەی نەخشەی پێشوو دوو کەسیان لە سەرۆکی کورد بە ناوی سەردار **حەمە حوسێنخانی موکری و سەیفەددینخانی** سەقز، بە تاوانی ئەوەی کە بروایان بە بێلایەنی ئێران هەبوو لە شەردا و گۆیا لایەنگری رووسن، گوللە بارانیان کردن. پاشان مەیتەکانیان دانەوە بە کەس و کاریان. پاشان هێزی موجاهید(مەبەستی کوردەکانە. دانەر) بوونە دوو دەستە، دەستەیەک لە گەڵ شێخەکان چوونە سابلاخ، دەستەیەکی دیکە بە سەرۆکایەتی ئەرکانی حەرب چوونە میاندواو. سەرۆکی موجاهیدان حاجی **شێخ عارفی** برام و **مەولانای** جێ نشینی شێخی بورهان بوون.دیارە مەلا و سەرۆک عەشیرەت و شێخی دیکەشیان لە گەڵ بوون.»(٣)

www.kerimhisami.com

دیارە لە نێو ئەم شێخ و مەلایانەی کە بە قسەی تورک فریویان خواردوە و خەڵکی ساویلکە و موسوڵمانی فەقیریان بۆ خەزا هانداوە و بە کوشتیان داون، شێخ و روناکبیرو سەرکردەی نیشتمانپەروەری کوردی ئەوتۆش هەبوون کە فریوی خەزاو درۆی تورکیان نەخواردوە و تورکیان بە دوژمنی کورد زانیوە و گیانی خۆشیان لە سەر داناوە. هەر وەک **شێخ رەئوف** باس دەکات **حەمەخانی** بانەو **سەیفەددینخانی** سەقز و **حەمە حوسێنخانی** سەردار لەوانە بوون نەچوونە ژێر تەبلیغاتی بە درۆی تورک و شەهید کراون. بەڵام جێگای سەرنجە **شێخ رەئوف** بۆ چی باسی **شێخ بابای غەوسابادی** نەکردوە کە بە فەرمانی **عومەر ناجی** فەرماندەی تورک شەهید کراوە. لە کاتێکا **شێخ رەئوف** وەک خۆی دەڵێ هەمیشە لە لای **عومەر ناجی** بوە. **شێخ بابا** کە زاناو شاعیر و شەخسیەتێکی بە ناو بانگی مەڵبەندی موکریان بوە و خاوەنی تەکیە و تەریقەتی قادری و دەروێشی زۆر بوە، بە ئاشکرا دژی تورک و قسەی پرو پوچی خەزا تەبلیغاتی کردوە. داوای لە خەڵک کردوە کە فریوی تورک نەخۆن. لە گەڵ سەردار **حەمە حوسێنخانیش** لە پێوەندی داربوە. بە داخەوە کوردیش وەک هەموو نەتەوەیەکی نەخوێندەوار و دوا کەوتوو نەیانتوانیوە روو داوە مێژوییەکان و سەر بردەی سەردارەکانیان بنووسنەوە و تۆماری بکەن و بیپارێزن. پشت بە پشت گێراویانەتەوە بەڵام ئەوەش زۆر زۆر بمێنێ و لە بیر نەچێ لە سەت ساڵ پتر تێناپەرێ.. باسی ئیعدامی **شێخ باباو سەرداری بۆکانێ** لە لای پیرە پیاوانی مەڵبەندی موکریان نوقڵی مەجلیس و دانیشتنان بوە. **شێخ باباو حەمە حوسێنخان** زۆریان هەوڵداوە کە خەڵک لە چوونی خەزا سارد کەنەوەو بەڵکو لەم ڕێگایەوە کوردەکان لە کوشتاری وروسان بپارێزن. بەڵام هەر وەک **شێخ رەئوف** باس دەکا، تەبلیغاتی شێخ و مەلایان بۆ خەزا و ناردنیان بۆ بەهەشت پتر کاریگەر بوە و کوردەکە نە پارێزراوە. تورک هەر بە قسەی شەیتان و شوفاری کورد لە **شێخ بابا و حەمە حوسێنخانی سەردار و سەیفەدینخانی**

www.kerimhisani.com

سەقزی وەشک دەکەون کە گۆیا لە گەڵ رووسان پێوەندییان هەیە، لە گوندی کەرێزەی گڵی لە نیزیک بۆکان، **شێخ بابا سەعیدی بەرزنجی** دەگرن و ئیعدامی دەکەن. پاشان مەیتەکەی دەبەنەوە غەوساباد.

رۆژ نامەی کوردستان لە ژمارە ١٥ی ٢٢ی ریبەندانی ١٣٢٤ - ١٦ی فیوریەی ١٩٤٦ دەنووسی « **شێخ بابا سەعید** کوڕی **شێخ سمایلی کلاو قوچ کوڕی سەید محەمەد و کوڕی سەید بابا سەعید** کە بە صدرالسادات نیو بانگ رۆیشتوە. لە حدودی ساڵی ١٢٥٣ ه.ق ی لە دێی قولەر لە دایک بوە و لەکن **مەلا عەلی قزلجی** لە تورجان و **مەلا عبداللەی پیرە باب** لە وەتەمیش خویندوویەتی و عرفانی لە خزمەت کاک ئەحمەدی سلیمانی خویندوە و اجازەی ارشادی لە شیخ مارفی کانی کەوە وەر گرتوە. مریدیکی زۆریشی ماون. **شیخ بابا** بە هاو دەستی شیخی شەهید **شیخ عبدالقادری نەهری** و **سەیفەددینخانی** سەقز و **حەمەخانی بانە و حەمە حوسینخانی سەردار** زۆری لە ریی سەر بەخۆیی کوردستاندا زەحمەتی کیشاوە و لەم بابەتەوە لە گەڵ ئیمپراتوری رووسیای تەزاری عەلاقیکی باشیان هەبوە. بەلام وەلامی ئەم عەلاقەیە بە عمر ناجی بەگ فەرماندەی تورکان لە موکریان گەیشت و ئەویش **شیخ بابای** بە دیل گرت و بی محاکەمە لە دیێ کەریزەی گڵی وەرزی ١٣٣٣ ی هیجری وەکوو باقی هاورێکانی هەلیاوەسی و هەر لە وێ شاردراوەو پاش هەشت مانگ کە تورک تون بە تون چوون جەنازەکەیار هیناوە دێی قولەر و بە خاکیان سپارد.»

حەمە حوسێنخان و میرزا مەحمودی ئەفخەمی میرزای سەردار و **سەیفەدینخانی** سەقزیش دەگرن و سواری وشتری بێ جیازیان دەکەن و دەیانبەن بۆ مەراغە. لە ٢٣ی مانگی سەفەری ساڵی ١٣٣٣ی کۆچی لە مەراغە ئیعدامیان دەکەن. سەیر ئەوەیە مەلاکان هێندەش بروایان بەو خەزایە نەبوە کە وا بۆ تورک خەڵکیان هانداوە. دەڵێن لە چۆمی مەجید خانی مەلایەک بۆ چوونی

بەهەشتی بە خەزا هێندێ خەڵک کۆ دەکاتەوەو بەرەو مەیدانەوا پێشیان دەکەوێ. لە سەرگردی سەوڵیتەپە رووس لێیان راست دەبنەوە. کوردەکان رادەکەن. دەڵێن مەلا بە سواری رایدەکرد و دەیگوت خودایە بۆ خاتری گەورەیی خۆت ئەو جاریش شەهیدم نە فەرمووی.! رووس شاری سابلاغیان پەلامار داوە. **عومەر ناجی و شێخ رەئوف** هەلاتوون و رووسەکانیش نیزیکەی سێ هەزار کەسیان لە سابلاغ و ئیندرقاش قەلا چۆکردوە .**میرزا فەتاحی قازی** کە یەکێ لە شەخسیەتە بە ناو بانگەکانی زانستی و ئەدەبی زەمانی خۆی بوە، هەر لەو شەرانەدا دژی داگیر کەرانی رووس لە سابلاغ شەهید کراوە.

سەرنج راکێش ئەوەیە لەو کاتەدا کە تورک لەشکریان دێنا نێو خاکی کوردستانی ئێران و کوردەکانیان بە گوێرەی فتوای شێخ و مەلایان بە ناوی خەزا و بۆ پشتگری لە ئیسلام بەرەو مەیدانی شەر رەکێش دەکرد و بە رووس بە کوشتیان دەدان، خۆیان لە کوردستانی تورکیا کوردەکانیان بە کۆمەڵ قەلا چۆ دەکرد. بەلام کوردی ئێران ئاگاداری کارەساتی برای نەبوو، یا لە بەر خاتری ئیسلام گوێی نەدەدا کوشتاری هاو رەگەزەکەی خۆی. هەر وەک ئێستاش هیچ یەک لە بەشەکانی کوردستان گوێ نادەنە دەرد و ئازار و تەنگ و چەڵەمەی بەشەکانی تر و دوژمن بە راشکاوی چی بوێت دژی کورد ئەیکات. « لە بەهاری ١٩١٤ تورکەکان بۆ سەرکوتکردنی راپەرینی **مەلا سەلیم** لە بیتلیس هێزێکی گەورەی لەشکریان بە کار هێنا. راپەرین سەر کوت کرا. لە بیتلیس کوشتاریان لە کورد کرد. مەلا سەلیم و چەند کەس لە هاورێیانی پەنایان بۆ کونسولخانەی رووس برد لە بیتلیس. شێخ سەید عەلی و شێخ بەهاددین و مەلا رەسوڵ و نۆ سەر کردەی کوردی راپەرینی بیتلیسیان لە دار دا. هەر لە مارتی ساڵی ١٩١٤ لە کوردستانی خواروو شێخ عبدالسلامی بارزانی دژی تورک راپەری و شۆرشەکەی بەشی زۆری ویلایەتی موسڵی تەنیەوە » (٤)

لە گەرمەی شەردا ، چواری مانگی مارسی ١٩١٥ حکومەتی رووسیای

قەیسەری لە یادداشتێکدا باڵیۆزی فەرانسە و ئینگلیز ئاگادار دەکات کە رووسیا ئەستەمبوڵ بە خاکی خۆیەوە دەلکێنێ. ئینگلستان بەم شەرتە لە گەڵ ئەو پێشنیارە موافیق دەبێ کە پاش گرتنی ئەستەمبوڵ پەیمانی ١٩٠٧ ی نێوان رووس و ئیگلیز دەستکاری بکرێتەوە و ناوچەی بێلایەنی ئێران بدرێ بە ئینگلیز. ٢٥ی مارسی ١٩١٥ رووسیای قەیسەری پێشنیاری ئیگلیز قەبوڵ دەکات. « قەرار دادی ١٩١٥ی رووسیاو ئینگلیز هەر چەندە فرە گرنگ بوو، بەڵام بە حوکمی قەزاو قەدەردەبوایە تەمەنی لە سێ ساڵ کەمتر بێت. چونکە شکانی رووسیا لە رۆژئاوا و شۆرشی توندی هەموو لایەنەی ئوکتوبر تۆماری تەمەنی ئیمپراتوری بەد ناوی رووسیای قەیسەری پێچایەوە. رێژیمی سوڤێتی هەموو پەیمان و قەراردادە نابەرانبەریەکانی رووسیاو ئێرانی هەڵوەشاندەوە. بەڵام هەر لەو کاتەشدا هێندێ تیپی ئوردوی سوری ناردە ئێران ورەشت وئەنزەلی خستە ژێردەستی خۆی.» (٥)

هێزی نیزامی ئێران لەو کاتەدا بریتی بوو لە (بریگادی هومایونی قازاخ) لە ژێر سەر کردایەتی ئەفسەرانی رووس. هێندێ ژاندارمی بێکارە و بێ توانا هەبوون کە لە ژێر دەستی ئەفسەرانی سویدی دابوون. دوای شۆرشی سوسیالیستی ئوکتوبر پێوەندیی هاو پەیمانەکان و بارو دۆخی هاوکاری ئەوان گۆرانی بەسەرداهات. ئینگلیزەکان ستراتیژی خۆیان لە سەر ئەوە دامەزراند کە رێگا نەدەن شۆرشی ئوکتوبر پەرە بستێنێ و بگاتە ئێران. لە لایەکی تر ترسی ئەوەشیان هەبوو کە تورک و ئەڵمان لە شپرزەیی و خۆ نەگرتنی شۆرشی ئوکتوبر کەڵک وەر بگرن و خۆ بگەیێننە قەفقاز و دەست بە سەر نەوتی باکۆ دا بگرن. پێشتر کاپیتان **نوئیل** یان بۆ شارەزا بوون نارد بوە باکۆ. لە گەرانەوەدا هێزەکانی جەنگەڵ بە سەرۆکایەتی میرزا **کوچکخان** گرتبوویان. ئینگلیزەکان بە پەلە بوون پێش پەلاماری تورکی عوسمانی خۆ بگەیێننە قەفقاز. بۆ ئەو مەبەستە ژەنراڵ **دینستروێل** یان لە گەڵ ١٢ ئەفسەر و ٤١ ماشێن و زرێ پۆشێک لە قەزوێنەوە ناردە ئەنزەلی. بە لاَم کومیتەی سوری جەنگەڵ کە دوای شۆرشی

www.kerimhisami.com

ئوکتوبر لە گێلان پێکهاتبوو، پێشی گرت و ڕێگای نەدا تێپەڕێ. ناچار بەرەو قەزوێن گەڕایەوە.» (٦)

دوای گەڕانەوەی ژەنراڵ **دینسترویل** ئینگلیزەکان دەیانەوێ ڕێگای ڕەشت و ئەنزەلی بە زۆری و بە شەر بکەنەوە. بەڵام بۆ ئەوەی لە سەرەتاوە لە گەڵ شۆرشی جەنگەڵ تووشی قڕە نەبن لەشکرێکی رووس کە دوای شۆرشی ئوکتوبر لە ئێران مابۆوە، بە فەرماندەری **بیچرانۆف** هانیاندا کە بە بیانووی گەڕانەوە بۆ رووسیا دەست بە کار بێت. دوای شەڕێکی چەند رۆژە **بیچرانۆف** ڕێگا دەکاتەوەو دەر باز دەبێ. بەڵام ئیگلیزەکان ناتوانن لە ڕەشت تێپەڕن و پێشرەوی بکەن. لە قەزوێنەوە فڕۆکەی ئینگلیز هەموو ڕۆژی وەحەوا دەکەون و شوێنی ئازادیخوازانی جەنگەڵ بۆمباران دەکەن.

ڕاپەڕینی جەنگەڵ و شەڕی ئیگلیز لە گەڵ شۆرشگێرانی جەنگەڵ و هاتنی ئوردووی سوور بۆ ڕەشت و گێلان و ناکۆکی ڕێبەرانی جەنگەل و پێکهاتنی کۆماری سوسیالیستی گێلان و تێکچوونی بە هۆی سیاسەتی چەوتی کومیتەی رووسی شۆرشی ئوکتوبر لە قەفقاز باسێکی جیاوازە و پێوەندی بە باسەکەی ئێمەوە نیە.

ساڵی ١٩١٨ شەر دەبڕێتەوە. ئینگلیزەکان کە خۆیان بە سەر کەوتوو دەبینن، دەیانەوێ سیاسەتی ملهوری و نیزامی بە سیاسەتی نەرم و بەڵام پیلانگێران و فریو دان بگۆرنەوە. لە ئێران میرزا **حەسەنخانی وسوق**، ناسراو بە **وسوق‌الدولە** سیاسی کۆنە کار و دۆست و بروا پێکراوی خۆیان دەکەنە سەرەک وەزیر. **وسوق الدولە** لە مانگی ئاوگوستی ١٩١٩ پەیمانێکی تازە لە گەڵ ئینگلیز ئیمزا دەکات کە بە کردەوە ئێران دەبێتە کۆلۆنی ئینگلیز و دەستی ئینگلستان لە هەموو کارو بارێکی دەوڵەتی ئێراندا ئاواڵە دەبێ. رەخنە و نارەزانیی خەڵک دژی پەیمانی ناو براو دەستپێدەکا و دەگاتە ڕادەیەک کە **ئەحمەد شاش** دژی قەراردادەکە دەوەستێ و دوای ئەوەی نارەزایی خۆی بە

www.kerimhisami.com

سەرەک وەزیر رادەگەیەنی سەفەری ئورووپا دەکا. **وسوق‌الدوله** بۆ دمکوتکردنی موخالیفانی قەرار داد، حکومەتی نیزامی رادەگەیەنێ و گرتن و ئازار و راونان بۆ ترساندنی خەڵک دەست پێدەکرێ.

لەم بەینەدا ئینگلیزەکانیش بێکار دانانیشن. لە لایەک دەستەیەکی نیزامی بە سەرۆکایەتی **ژەنراڵ دیکسن** دەکەنە مەعموری پێکهێنانی تەشکیلاتی نوێی ئەرتەشی ئێران و لە لایەکی تریش یەکی دیکە لە پیاوەکانی خۆیان بە ناوی **نصرت الدوله** دەنێرنە ئورووپا تا لە پاریس **ئەحمەد شا** رازی بکات هاودەنگی خۆی لە گەڵ پەیمانی **وسوق‌الدوله** رابگەیەنێ. **ئەحمەد شا** دەڵێ :« ئەم پەیمانە بە قازانجی دەوڵەتی ئێران نیە. جگە لەوە پاشایەکی مەشروتە بە بێ پەسندی پارلمان مافی ئەوەی نیە سەبارەت بە سیاسەتی دەرەوە بیرو رای خۆی دەر ببرێ »

ئینگلیزەکان لە هەڵوێستی شا تورە دەبن. بەڵام پشویان لە سەر خۆیە و چاوەروان دەبن لە لەندەن لە میوانداری پاشای ئینگلستاندا **ئەحمەد شا** باسی پەیمانەکە بکات. **ئەحمەد شا** لەوێش خۆ دەبوێرێ و باسی ناکات. ئیتر لەوێوە ئینگلیزەکان بریاری لابردنی ئەحمەد شا دەدەن و بۆی دەست بە کار دەبن.» (٧)

یەکەم هەنگاویان ئەوە دەبی کە بریگادی قازاخ لە دەست ئەفسەرانی رووس دەر بێنن. لەم بوارەدا یادداشتێک دەدەن بە دەوڵەتی ئێران و پێشنیار دەکەن کە بە سەر بریگادی قازاخ دا چاوە دێری بکەن. ئەگەر وانەبێ و دەوڵەتی ئێران پێویستی بە یارمەتی ئێمە نەبێ، هێزەکانمان لە ئێران دەبەینە دەر. ئەوە لە کاتێکدایە کە لە گێلان کۆماری سۆسیالیستی دامەزراوە. سۆڤێت لە ئازربایجانەوە ئوردووی ناردۆتە گێلان و تەبلیغاتی کومونیستی بڵاو دەکرێتەوە. لە نێو رێبەرانی راپەرینی جەنگەڵدا ناکۆکی و هەرا ساز بوە، لە ئێران بە تایبەت دەوڵەتی **وسوق الدوله** ملی بۆ پێشنیاری ئینگلیز رادەکێشێ. بەڵام نارەزاییش دژی پەیمانی ١٩١٩ هەر بەر دەوامە.

www.kerimbisami.com

یەحیای دەوڵەتابادی لە کتێبی خۆیدا بە ناوی حەیاتی یەحیا دەنووسێ: « ئینگلیزەکان دەیانزانی قەراردادەکەیان لە سەرە مەرگدایە و لە گەڵ **وسوق الدوله** دەنێژرێت. **موشیرالدولەش** نایەوێ قەراردادەکە بەرێتە مەجلیس. بە هۆی سەید **ضیاءالدینی طبا طبائی** کومیتەیەکی نهێنی لە لایەنگرانی پەیمان و هێندێ کەسی دیموکرات و هێندێ کەسی نەرم کێش، بەو مەبەستە پێکدێنن کە داوا بکەن حکومەتێکی تازە بێتە سەر کار کە لە گەڵ بیرو رای ئینگلیز و مەبەستی ئەوانیش هاو دەنگ بێت. » (٨)

ئیبراهیمی فەخرائی لە کتێبی ئیمیل لوسئور بە ناوی (ئینگلیزەکان لە ئێران) کە بە زمانی فەرەنسی نووسراوە، دەگێڕێتەوە دەڵێ: « ئینگلیزەکان هاتنە سەر ئەوەی حکومەتێکی دڵخوازی خۆیان کە سەتا سەت لە بەر دەستی خۆیان دابێت دابمەزرێنن. راپەراندنی ئەم مەبەستەیان لە رێگای کودیتاوە بە باشتر زانی. چونکە **ئەحمەد شاش** بۆ رەتکردنەوەی پەیمانی ١٩١٩ لە گەڵ میللەت هاو دەنگ بوو. ئینگلیزەکان نەیاندەویست لە پەیمانە کە پەشیوان ببنەوە. بە هاو دەنگی و پیلان لە گەڵ یەکێ لە لایەنگر و بروا پێکراوەکانی خۆیان کە لە پەسن و تاریفی سیاسەتی ئینگلیز دا چەند تون کاغەزی رەش کرد بوە و لە گەڵ ئەفسەرێکی لوت بەرزی قازاخ ویستیان ئەم نیەتە ئەنجام بدەن. **سەید ضیاءالدین** مودیری رۆژنامەی رەعد یان بۆ رێبەرایەتی کۆدیتا هەڵبژارد. لە فیوریەی ١٩٢١(سێیەمی رەشەمەی ١٢٩٩ی هەتاوی) قازاخی ئێران لە قەزوینەوە تارانی پەلامار دا. دەستی بە سەر وەزارەتخانە و ئیدارەکانی دەوڵەتی داگرت و خەڵک کەوتە ژێر زەخت و گوشار و لەم تاریخەوە دەورەی ملهوری و زۆرداری و پێ شێلکردنی ئازادی میللەت دەست پێدەکرێ. کودیتا مارکی ئینگلیزی پێوە بوو. » (٩)

دوکتور **کەریمی سەنجابی** لە بیرەوەریەکانیدا دەڵێ: «دوای شورشی ئوکتوبر ئینگلیزەکان کەوتنە سەر ئەم بیرو رایە کە لە بەرانبەر بیرو بزاڤی شورشگێری

www.kerimhisami.com

تازەدا کە لە رووسیا وە سەری هەڵدابوو، زنجیرە لەمپەرێکی پێشگری لە فنلاندەوە تا ژاپون دروست بکەن. پێویست بوو لە ئێرانیش هێزێک بیننە سەر کار کە هەم پێشی سەرهەڵدان و رێکخراو وبزوتنەوەی شۆرشگێری و ئازادیخوازی و سەر بە خۆیی خوازی بگرێت و هەم لە بەرانبەر بیری شۆرشگێریدا کە لە سۆڤیتەوە هاتبوە ئێران ببێتە لەمپەر و پشتێندەیەکی قایم و گەورە. ئەو دەم ئێران لە بەر دەستی ئینگلیز دابوو. دەیانویست حکومەتێکی خاوەن تواناو بە دەسەڵات بێننە سەر کار کە خۆی بە پێشکەوتوو خواز نیشان بدات. لە سەر ئەوە ساخ بوونەوە کە کودیتایەک بکەن. بروایان بە ژاندرمەری نەبوو. دەبوایە ئەم ئەرکە بە قازاخان بسپێرن. ئەو دەم لە نێو قازاخاندا ئەفسەری لە **رەزاخان** گەورە تر هەبوون. زۆر کەس لە رێبەرانی سیاسی و ئایینی ئێمە لە سەر ئەم باوەڕەن کە ئینگلیزەکان لە هەڵبژاردنی **رەزاخاندا** بۆ ئەم کارە هەموو قۆناخەکانی داهاتوویان پێش بینی کرد بوو. واتە دایان نابوو لە پێشدا بیکەن بە فەرماندەی دەستەی قازاخ، دوایە بیکەن بە وەزیری جەنگ، دوایە سەرەک وەزیر و لایەنگری و ویستیاری جەمهوری، ئاخرەکەشی پاشایەکی دیکتاتور. ژەنراڵی ئینگلیزی بە ناوی **ئیرنسایدد** کە فەرماندەی هێزی ئینگلیز بوو لە ئێران **رەزاخانی** قازاخی بۆ ئەم کارە هەڵبژارد بوو.»(١ .)

زنجیرە رووداوەکانی کە بوون بە هۆی پاشایەتی رەزاخان و سیاسەتی چەوت و نەزانانەی کومیتەی شۆرشی ئازەربایجانی شورەوی و دەست تێوەردانی بێ جێی شورشگێرانی رووس و ئازەربایجانی لە کار و باری راپەرینی جەنگەڵ، پێویستی بە باسێکی تایبەتی و دوور و درێژ هەیە و پێوەندیشی بە ئەسڵی نووسینەکەی ئێمەوە نیە. لێرەدا تەنیا مەبەست روونکردنەوەیەکی کورتی هۆیەکانی هاتنە سەر کاری **رەزاخانی** قازاخە. ئەوەندە هەیە هەر وەک دوکتور **کەریمی سەنجابی** دەڵێ:« لە گەڵکو دەسەڵاتی گرتە دەست ترس و وەحشەتی ساز کرد. هیچ کەس نەیدەوێرا سەری دڵی هەڵباوێ. سەید **ضیاءالدینی** وەلا ناو لە ئێرانی دوور

خستەوە.**قوام السلطنەی** کرد بە سەرۆک وەزیر. پاشان ئەویشی وەلا نا و خۆی بوو بە سەرۆک وەزیر. هەڵبژاردنی دەورەی پێنجەمی پارلمانی ساز کرد و زۆربەی لایەنگرانی خۆی هێنا پارلمان. لە پێشدا زەمزەمەی جەمهوری ساز کرد و گۆیا ئێران ببێتە جەمهوری و خۆشی ببێتە سەر کۆمار. کاتێ سەرۆک وەزیر بوو، خۆی کردە فەرماندەی گشتی هێزی چەکدار. سەید **حەسەنی مودە رسیش** بۆ ئەوەی **رەزاخان** رازی بکات لایحەیەکی قانونی لە مەجلیس بە پەسند کردن دا کە بە گوێرەی قانونی ئەساسی دەبێ شا فەرماندەی گشتی هێزی چەکدار بێت. کە وابوو **رەزا خان** بە ناوی شا بکرێ بە فەرماندەی گشتی. **رەزاخانیش** بە لایەنگرانی خۆی گوت: وادیارە میللەت لایەنگری جەمهوری نیە. کە وابوو واز لەم باسە بێنن و فیکرێکی دیکە بکەنەوە. بەم جورە لە مەجلیسی پێنجەم قانوونی لێخستنی بنە ماڵەی قاجار پەسند کرا ورەزا **خانیان** بە شای ئێران هەڵبژارد.(١١)

پەراوێزەکانی بەشی دووەم:

١ - درک کینان، کردها و کردستان . وەرگێرانی برایمی یونسی. ١٣٧٢ ل ٧٣ ٧٥

٢ - واسیلی نیکیتین. کرد و کردستان. وەر گێرانی محمد قازی. ١٣٦٦ ل ٤٥٩ ٣٤٥

٣ یادداشتهایی ازکردستان. شیخ رئوف ضیائی باهتمام عمر فاروقی١٣٦٧ ل ٤٠. ٤١ ٤٣

٤ - کێشەی کورد.م.س.لازاریف. وەرگێرانی د.کاوس قەفتان. ١٩٨٩ ل ٣٣٩ ٣٤٠.

٥- دوکتور فیروز کاظم زادە . روس و انگلیس در ایران ل ٣٤٤ ٣٤٥

٦ - ابراهیم فخرائی. سردار جنگل. ١٣٦٢ ل ١٣٠.

٧ - هەمان سەر چاوە ل ١٩٣ ١٩٤

٨ - حیات یحیی. بەرگی چوار ل ١٥٠. ١٥١

٩ - ابراهیم فخرائی . سردار جنگل ١٣٦٢ ل ٥٠١

١٠ -خاطرات سیاسی دکترکریم سنجابی ١٣٦٦ ل ٣٢، ١١٣٣ - هەمان سەر چاوە ل ٣٠.

www.kerimhisami.com

بەشی سێیەم:

کورد لە سەردەمی ڕەزاشادا

بە کورتی باسی ئەوەمانکرد کە ئینگلیزەکان بۆ بەر بەستکردنی بیری شۆرشگێری و نفوزی شۆرشی ئوکتوبر **ڕەزاخانی** قازاخیان بە قۆناخی جۆر بە جۆردا گەیاندە سەر تەختی پاشایەتی و ئەمجار ئیتر لە جیاتی **ڕەزاخانی** قازاخ، **ڕەزا شای** پەهلەوییە. هێندێ لە نووسەرانی بێگانە و مێژوو نووسانی ئێرانی لە شیکردنەوەی هۆیەکانی هاتنە سەر کاری **ڕەزاخان** هێندێ لایەنی باش و لە باری ئەم کودیتایە لە بەر چاو دەگرن. بۆ نمونە دوکتور **کەریمی سەنجابی** کە خۆی کوردێکی فارساوی و یەک لە ڕێبەرانی جەبهەی میللی سەر بە دوکتور مصدق بوو، لە بیرەوەریەکانیدا دەڵێ: « **ڕەزا شا** شوێنەواری لەبار و نا لە باری گەورەی لە ئێراندا بە جێهێشت، کارە لە بارەکانی بریتی بوون لە : نەهێشتنی ملوکالطوایفی و خانخانی و دەسەڵاتی عەشیرەتی. ڕەزا شا دەرەبەگایەتی لە ئێران پاک کردەوە. ئەم هەنگاوەی **ڕەزا شا** بۆ ئاڵو گۆری کۆمەڵایەتی ئێران پێویست بوو. ئەو دەم کەڵهور و سەردارانی بەختیاری و والی لورستان و سەرۆک عەشیرەتانی کورد هەر یەکە لە ناوچەی خۆیان حکومەتێک بوون. لە کۆمەڵگای ئاوادا نەزمی دیموکراسی بەرقەرار نابێ.» (١)

دوکتور **کەریمی سەنجابی** ڕوونی ناکاتەوە کە بە هاتنە سەر حوکمی ڕەزا

خان کامَ نەزمی دیموکراسی لە ئێران جێگیر بوو؟ لە نیزامی دیکتاتوری و سەرە رۆییدا نەزمی دیموکراسی چۆن سەقامگیر دەبێ.؟ **ڕەزاخان** دەرەبەگایەتی لە بەینبرد و خۆی بوو بە گەورەترین دەرەبەگ و مڵکداری ئێران. دوکتور **کەریمی سەنجابی** بە دوای بژاردنی کارە لە بارەکانی **ڕەزاخان** لە گەڵ وتەی خۆی تووشی چەواشەیی دەبێ و دەڵێ:« بە بێ ڕەحمی تەواوی عەشیرەتەکانی سەر کوت کرد. زوڵم و دەست درێژی لە رادە تێپەراند. سەرۆکەکانی لوری قەلاَ چۆ کرد. سەردار عەشیرەتەکانی کوردی لە دار دا. شێوەی کاری زاڵمانە بوو. هەموو حیزبەکانی قەدەخە کرد. مەشروتەی وەستاند. ئازادی چاپەمەنی نەهێشت. خەڵکێکی زۆری بێ تاوانی کوشت لە هەمووی خەراپتر کاتێ کودیتای کرد هیچی نەبوو. ساڵی ۱۳۲۰ (۱۹٤۱) کە لە ئێران دەرچوو وڵاتی مازندران و گورگان بە خرِی مڵکی ئەو بوو. لە کرماشان سەت فرسەخی چوار گۆشە مڵکی هەبوو. ۷۲ میلیون تمەنی بە پارەی ئەو دەمی لە بانگێدا هەبوو. پاشان دەرکەوت. ۵۰ میلیون لیرەی ئینگلیزی لە بانگەکانی ئینگلیز و ئەمریکا دا هەبوە.»(۲)

جنایەت و دزی و نیشتمانفرۆشی **ڕەزاخان** زۆری لە سەر نووسراوە و دوو پاتە کردنەوەیان لێرەدا چ بە پێویست نازانم. ئەوەی بۆ ئێمە جێگای باسە، روونکردنەوەی سیاسەتی **ڕەزا شا**یە سەبارەت بە کورد و بارو دۆخی کوردستان و هەر لەم کاتەشدا هەڵوێستی کوردەکانە لە بەرانبەر سیاسەتی ملهوری و سەرکوتکەرانەی ڕەزاخاندا.

لە کودیتای ۱۹۲۱ تا ۱۹۲۵ نیزیکەی پێنج ساڵی خایاند تا **ڕەزا خانی** قازاخ بە ملهوری و دیکتاتوری بێ وێنە ڕێگا بۆ پاشایەتی و چوونە سەر تەخت خۆش بکات. بەلاَم هەر لە سەرە تای داگیر کردنی دەسەلاَت دا بە پشت ئەستوری ئینگلیز لە ڕێگای بە قەولی دوکتور **کەریمی سەنجابی**، نەهێشتنی ملوک الطوایفی ویستی زەبرو زەنگی خۆی بنوێنێ و خەڵک چاو ترسێن بکات. لە پێشدا دەستیکرد بە چەک کردنی عەشیرەتەکانی کورد و نە هێشتنی

www.kerimhisami.com

دەسەڵاتیان. سەرۆک و سەردار عەشیرەتی کورد، لە بەرانبەر ملهوری و زوڵم و زۆرداری قازاخاندا لە ناوچەو مەڵبەندی جیاوازی کوردستان سەر پێچی و هەڵگەرانەوەیان نیشاندا و نەیاندەویست بۆ زۆرداری و دیکتاتوری دەسەڵاتی حکومەتی ناوەندی سەر نەوی بکەن. لە بواری شیکردنەوەو لێکدانەوەی هەڵگەرانەوەو راپەرین و سەربزێوی عەشیرەتە کوردەکاندا بۆچوون و بیرو رای جیاواز خۆ دەنوێنن. نووسەر و سیاسی کوردی ئەوتۆ هەن کە راپەرین و بەربەرە کانی و هەڵگەرانەوەی سەرۆک عەشیرەتەکانی کورد بە « یاغیگەری و سەرپێچی عەشیرەتی دەزانن و لایان وایە لە هەستی میللی و نێوەرۆکی پێشکەوتوانە خاڵین.(٣)

بە بروای من هەر هەڵگەرانەو وبەربەرەکانیەکی دژی دەسەڵاتی زۆرداری بێگانە و زوڵم و زۆری بێت، هەستێکی نەتەوەیی و خۆناسین و شەقڵێکی پێشکەوتوانەی پێوە دیارە. راستە سیستمی عەشیرەتی و دەرەبەگی ناتوانێ کۆمەڵگا بگەیێنێتە قۆناخی ئازادی و دیموکراسی و زوڵم و زۆرداری خاشە بڕ بکات، بەڵام ئەوەش راستە میللەتێکی لە بەرانبەر زوڵم‌و ستەمدا بەربەرەکانی بکات، خەباتێکی رەوایە و پێشکەوتوانەجێگای شانازیشە.. لینین دەڵێ :« ئەو کویلەیەی لە وەزعی خۆی ئاگادارە کە چۆن دەژی و بۆ باشتر کردنی خەبات دەکات، ئەوە شۆرشگێرە. ئەو کویلەیەی لە کویلەتی خۆی ئاگادار نیە و ژیانێکی بێدەنگانەو بێ شعورانە و بێ بە گژداچوونی کویلەتی دەباتە سەر، ئەوە کویلەیەکی ئاسایی و ئیعتیادی‌یە. بەڵام ئەو کویلەیەی کە بە چێژەی ژیان هەڵا دەڵێ و بەو ژیانە زاری پڕ لە ئاو دەبێ و خاوەنە خۆشەویست و کار باشەکەی تاریف دەکات، ئەوە نۆکەرێکی بێ شەرمە.» (٤)

ئەگەر ئەم وتە بە نرخەیە لە گەڵ دەسەڵاتی بێگانەی زۆر دار و کوردی بندەستی کویلە وار بەراورد بکەین، دەگەینە ئەم نەتیجەیە کە ئەو سەرۆک عەشیرەتانەی لە وەزعی خۆیان ئاگادار بوون و هەستیان بە ژێردەستی و

www.kerimhisami.com

بێدەسەلاتی کردوە و بۆ رزگاری راپەریون و خەباتیان کردوە، ئەوە هەستێکی نەتەوەییان هەبوە و شورشگێر بوون وبۆ نەهێشتنی زوڵم و زۆری و دەسەلاتی بێگانە راپەریون. دیارە هەستی نەتەوەیی رادە و پێوانەی خۆی هەیە و نیسبیە.

بەڵام ئەو سەرۆک عەشیرەت و دەرەبەگانەی کە ملیان بۆ زوڵم و زۆرداری راکێشاوە و بە چێژەی ژیانی سەر شۆری و خزمەت بە دوژمن ئاویان لە زاری هاتوە، ئەوانە نۆکەرێکی بیٚ شەرم بوون و خەیانەتیان بە نەتەوەی خۆیان کردوە. بە پێچەوانەی بۆ چوونی ئەم جۆرە نووسەرانە، راپەرینی ئەم عەشیرەتانە دژی دەسەلاتی ملهوری **رەزاخان،** هەر چەندە خاوەنی پرۆگرام و سیاسەتێکی روونی میللیش نەبوون، هەڵگەرانەوەیەکی جوامێرانە و شۆرشگێرانە بوە نەک یاخیگەری. هێندی سەرۆک عەشیرەتی کورد لە کوردستانی ئێران لە دەیەکانی ۲۰ و ۳۰ دا، بە زنجیرە هەڵگەرانەوەو راپەرینێک، دژایەتی خۆیان لە گەڵ سیاسەتی شوم و چەپەڵی حکومەتی ناوەندی عەجەم راگەیاندوە. هۆی سەرەکی ئەو راپەرینە بەر بڵاوانەکە زۆر جار هەموو نەتەوەی کوردی گرتۆتەوە زۆرداری نەتەوەیی بوە. چونکە لە لایەک بەرە بەرە هەستی نەتەوایەتی لە کوردا پەرەی دەگرت و لە لایەکی تریشەوە رۆژ بە رۆژ زۆر داری نەتەوایەتی لە لایەن کار بە دەستانی ئەو ولاتانەوە توند تر دەبوو.

مەزن و سەردار عەشیرەتی کورد لە لایەک بێدەسەلاتی خۆیان لە زاڵبوونی دەسەلاتی دیکتاتۆری **رەزا خاندا** دەبینی و لە لایەکی تریش هەستیان بە تواندنەوەی کورد دەکرد، لە زۆر ناوچەی جیاوازی کوردستان نەیاندەویست سەر وە بن باری حکومەتی ناوەندی بێنن و رادەپەرین. بەڵام لە بەر نەبوونی یەکێتی و زاڵبوونی داب و رەسمی عەشیرەتی تێدەشکان و هیچ یەک لەو راپەرینانە سەر نەکەوتن. بەڵام بە بۆ چوونی من ئەو تێشکان و سەر نەکەوتنە هیچ لە نرخی نیشتمانپەروەری ئەو راپەرینانە کەم ناکاتەوە.

www.kerimhisami.com

راپەرینی عەشیرەتگەلی کورد لە ناوچەی کرماشان.

لە پێش هاتنە سەرکاری **رەزاخان** کە حکومەتی ناوەندی لەو پەری شپرزەیی دابوو، لە ناوچەی کرماشان **سەردار رەشید** لە دەولەت هەلگەڕایەوە و دەسەلاتی خۆی بە سەر ئەو مەلبەندەدا بلاو کردەوە.

خوا لێخۆشبوو ماموستا **عەلائەددین سجادی** لە (شۆرشەکانی کورد) دا دەنووسێ:« **عەبباسخانی سەر دار رەشید** کە لە بنە مالەی ئەردەلان بوو، بۆ سەندنەوەی حکومەتی زەوتکراوی ئەردەلان لە ژێرەوە لە گەلْ سەرۆک عەشیرەتەکان قسەی کردە یەک و هەموو قسەیان دایە. بەرە بەرە **وەکیلی جوانرۆ وحوسێنخانی رەزاو وجافر سانی لهۆن و مەحمود خانی کانی سانان و مەحمود خانی دزلی و حەمەخانی بانە و سەنجەر خانی میاوەران و حوسێن قولیخانی کولیایی** بۆ یارمەتی **سەردار رەشید** رێککەوتن و بە ناوی ئەوە کە حکومەتێکی کوردی سەرلە نوێ دروست بکاتەوە دەستی دایەو ماوەیەکی باش دەوری گێرا. **عەبباسخان** لەو سەردەمانەدا کە هێشتا بە ناوی حوکمدارەوە نە هاتبوە سنە، هەر لە رەوانسەرەوە دەستدرێژی بۆ کرماشان ئەکرد. دەنگ و ئاوازی **سالار الدولەش** لەو وەختانە دا باوێکی باشی هەبوو. ئەویش بۆ سەندنەوەی تەختی ئێران کە گۆیا لێی زەوت کرا بوو - لە بەر ئەوە هەر دووکیان شەرێکی یەک دەرد بوون، **سەردار رەشید** لەگەلْ ئەویشا قسەی کرد بوو. جا لەو دەورانەدا پەلامارێکی مەردانەی دایە سەر کرماشان، **محەمەد خانی** کرماشانی گرت و کوشتی. ولاتی کرماشانی بە تەواوی داگیر

www.kerimhisami.com

کرد، دیاره لەو سەر دەمەدا کە حوکمرانی ولاٌتی سنەو ئەردەلاٌن بوو، حوکمداری کرماشانیشی هەر دەنگی ئەدایەوە.. **سەردار رەشید** ماوەیەک بەم جورە بە ناوی حوکمداریەوە لە سنە رایبوارد و حوکمی لەو ناوەدا رەوا بوو. بەلاٌم خۆی لە رەوانسەر دا ئەنیشت. .... ئاخرەکەی ***سەردار رەشید*** فریوی **شەریف الدولە** دەخوا و بەم ناوە کە بچێتە سنە و کارو باری ئەمارەتی ئەردەلاٌن تەسلیمی ئەو بکرێ، دەچێتە سنە و میوانی **شەریفالدو لە** دەبێ. ئەویش دەیگرێ و دەینێرێتە تاران و تا هاتنە سەر کاری **سەید ضیائەددینی طباطبائی** لە زینداندا دەبێ.(٥)

ئەم **شەریف الدولە** نامویارەکە ساڵی ١٣٣٨ی کۆچی کە دەبێتە حاکمی سنە لەشکر دەکاتە سەر عەشیرەتی گەلْباغی و مەندمی و بە یارمەتی فرۆکەکانی ئینگلیسی دەیانشکێنێ و ١٩ کەس لە سەرۆک و سەر کردەکانی ئەم دوو عەشیرەتە گوللە باران دەکات. کاک **عومەری فاروقی** ناوی گوللە بارانکراوەکانی بەم چەشنە بلاٌو کردۆتەوە:

١ - ئاغا برا خان قیبلە عالەم لە عێلی گەلْباغی
٢ - فارس خانی رەئیس / /
٣ - میرزا عبداللە سەیف العشایر //
٤ - سەردار کوری قیتولی //
٥ - محەممەد خان رەئیسی گەلْباغی
٦ - نور محەممەد خان لە عێلی مەندمی
٧ مستە فای کوری محەممەد بەگی //
٨ - محەممەد خانی سەرهەنگ //
٩ - مەلیک محەممەد خان //
١٠ - مەحمود بەگ //
١١ - عبداللە کوری شا محەممەد بەگ//

www.kerimhisami.com

١٢ - فەرەجخان //

١٣ - عبدالله خان //

١٤ - روستەم خانی سارم لەشکر لە تایفەی شێخ سمایلی

١٥ - مەجید خانی کوری سارم لەشکر //

١٦ - بارام خانی کوری سارم لەشکر //

١٧ - مەحمود خانی سەردار ئیقبال //

١٨ - عەزیز خانی سەردار ئیقبال //

١٩ - مستە فا خانی شێخ سمایلی .» (٦)

دوای کودیتای **رەزا خان سەردار رەشید** دەگەڕێتەوە بۆ رەوانسەر و لە گەڵ **جافر سان و مەحمود خانی دزلی** و عەشیرەتی وەلەد بێگی لە دەوڵەت هەڵدەگەڕێتەوە و ماوەی دوو ساڵان رێگا نادات کار بەدەستانی حکومەتی تاران لەشکری یا ئەهلی بینە مەڵبەندی دەسەلاتی ئەو. ساڵی ١٣.٢ی هەتاوی **رەزا خان** کە هێشتا وەزیری جەنگ بوو، سەر لەشکر **ئەمیر ئەحمەدی** دەکاتە فەرماندەی لەشکری رۆژ ئاوا و دەینێرێتە سەر سەردار رەشیدی. ناو براو لە گەڵ هەنگی مەنسور و بە شێکی سوارەی ئەرمەنی بە سەرۆکایەتی **سەرهەنگ گیگز** لە گەڵ چەکداری کەلهور و هێندی چەکداری وەلەدبێگی و جوانرۆ بۆ سەر کوتکردنی **سەردار رەشید** بەرەو رەوانسەر دەکەوێتە رێ. دوای چەند رۆژ شەر و پێکدادان سەردار رەشید خۆ راناگرێ و ئاوای دیوی کوردستانی عیراق دەبێت. پاش ماوەیەک ئەمان وەر دەگرێ و دەگەڕێتەوە کرماشان، لەوێ دەیگرن و دەینێرنە تاران و لە ژێر چاو دێریدا دەبێت. دوای ساڵێک رادەکا دێتەوە رەوانسەر و دیسان لە دەوڵەت هەڵدەگەڕێتەوە. ئەمجارەش لەشکر دەچێتە سەری و دیسان دەشکێ و رادەکات دەچێتە ماڵی **شێخ حسام الدین**، ئەویش تکای بۆ دەکات و رەزا شا عافوی دەکا. دەیبەنە تاران و تا روخانی حکومەتی **رەزا شا**(١٩٤١) لە تاران لە حەپسێدا دەبێ. ساڵی ١٣.٦ی هەتاوی **مەحمود**

خانی دزلّی و مەحمود خانی کانی سانان لە دەوڵەت هەڵدەگەڕێنەوە.
ساڵی ۱۳۱۰ ی هەتاوی هەورامیەکان بە سەرۆکایەتی کورانی جافر سان کەڵەوە کێشی دەکەن و دوای شەڕێکی زۆر دەشکێن و دەچنە دیوی کوردستانی عیراق.
حکومەتی **ڕەزا شا** ٤٠ کەس لە خان و سەرۆک و کوێخاو کەڵە پیاوانی هەورامان و لهون و مەریوان و جوانرۆیی و قوبادی و بابا جانی و خانەکانی ڕەزاو دەگرێ و لە سەرمایەکی سەختی زستاندا، دەیانبەنە تاران و لە وێشەوە دووریان دەخەنە وە بۆ سمنان و دامغان و ئیسفەهان. (۷)
ساڵی ۱۳۱۱ی هەتاوی جوانرۆییەکان بە سەرۆکایەتی **سۆفی بەگ و ئەفراسیاو بەگ** لە دەوڵەت هەڵگەڕانەوە. دوای چەند مانگ شەڕ و گەمارۆ دانیان لە چیای بەمۆ، ناچار دەشکێن و دەچنە دیوی کوردستانی عیراق.
حوسێنی فردوست لە بیرەوەریەکانی خۆیدا دەنووسێ:« لە ڕەوەندی سەرکوتکردنی کوردستاندا **ئەمیر ئەحمەدی** بە ناوی ئەمیر لەشکری هێزەکانی ڕۆژ ئاوا ناوبانگی دەر کرد. ناو براو دوای چەند ساڵ شەڕ توانی هێندێ لە سەرۆکە کوردەکان فریو بدات. سەرۆکە کوردەکان داوایان لە **ئەمیر ئەحمەدی** کرد کە **ڕەزاخان** لە پشتی قورعان بۆیان بنووسێ کە خۆیان تیناگەیەنێت. ڕاپەڕینی کوردەکان پاش چوار ساڵ شەڕ کۆتایی هات و **ئەمیر ئەحمەدی** وەک سەر کەوتووی ڕۆژ ئاوا گەڕاوە بۆ تاران و **ڕەزا شا** کردی بە سوپەهبود. **ئەمیر ئەحمەدی** ئەوەندەی زێڕ و جەواهێر لە کوردستان کۆ کرد بۆوە کە توانی بەو پارەیە لە تاران ۵۰۰ خانووی پێ بکرێ.» (۸)
دوای کودیتای ڕەشی **ڕەزاخان** ئێران بە کردەوە کرا بە زیندان و قەسابخانەی گەلانی غەیرە فارس. بە بیانووی چەک داماڵینی گشتی و نەهێشتنی دەسەلاّتی دەرەبەگایەتی و بە مەبەستی کۆ کردنەوەی دەسەلاّتی تەواو لە دەست حکومەتی ناوەندی عەجەمدا ڕاپەڕین و سەرهەڵدانی عێل و عەشیرەتەکانی سەرکوتکرد.
ڕەزا خان دەیویست تەواوی دەسەلاّت و قودرەت لە ناوەند و لە ژێر دەستی ئەو

دا کۆ بێتەوە. بەرهەمی ڕەنج و کوێرەوەری خەڵکی ناوچەکانی تر، بۆ تاران بەرن و تارانی پێ برازێننەوە.

ساڵی ١٩٢٣ **ڕەزا خان** لەشکری نارده سەر لورستان و پاش سەر کوتکردنی ڕاپەڕینی لورەکان بە شێکی زۆری بە خاو وخێزانەوە بۆ ناوچەی خوراسان گواستنەوە. « بەم وەزعە شەری نێوان ڕێژیمی تازەی تاران و لورەکان چاوە ڕوان دەکرا. چونکە ئەو قەومە ئەزمونی تاڵی زۆر درێژی قاجاری هێشتا لە بیر نە چوو بۆوە. لەوەی دەترسان جارێکی تر گرفتاری زوڵم و ستەم ببنەوە. لە بەر ئەوە لە بەرانبەر ڕێژیمی پەهلەویدا بەر بەرەکانیان نیشاندا. دەوڵەتی ناوەندی لەشکری ناردنە سەر. لە نێوان لور و لەشکری دەوڵەتیدا شەری گەورە قەومان و خەڵکێکی زۆر کوژران. حکومەتی ناوەندی دوای چەند ساڵ عەمەلیاتی نیزامی ئاخرەکەی بە سەر ناوچەکانی لور نشیندا زاڵ بوو ، شەر کۆتایی پێهات. سەقامگرتویی حکومەتی ناوەندی هەر چەندە لە درێژ خایەندا بوو بە هۆی هێندێ تێکۆشانی ئاوەدانی ئەم ناوچەیە، بەلام بە چەشنی گشتی ئەم ولاتە لە مێژووی درێژی خۆیدا، بۆ هەوەلین جار دەسەلاتی سیاسی خۆی لە کیس چوو. لەو دەمەوە بریاری گرنگی پێوەندی دار بە ژیانی ئەو قەومە لە تاران و بە بێ بەشداری ئەوان دەگیرا.» (٩)

گۆڤاری (خواندنیها)چاپی تاران لە یەکێ لە ژمارەکانی خۆیدا، لە باسی ڕاپەڕینی لورەکاندا نووسیبوی :» سەر لەشکر ئەمیر **ئەحمەد ئاغا خان** کرا بە مەعموری کوشت و بری لورەکان. پاش شکانی ڕاپەڕینەکە، ٤٠٠ کەسی لە سەرۆک و ڕیش سپی لورستانی گرت. بە ڕیزی ڕادەگرتن و ئەمری دەکرد بە شیر لە سەریان دەدان. پاشان پۆلوی سووری ئاگری لە سەر برینەکان دادەنا و لە گەڵ ئەفسەرەکان گرێوی دەکرد کە بزانن کامیان پتر هەڵدە بەزنەوە . (١٠)

ساڵی ١٩٢٧ لە لورستان جارێکی دیکەش سەر هەڵدان ڕابوو. داخوازیان ئەوە بوو کە حکومەتی نیزامی هەڵبگیرێ. سەر بە خۆیی عەشیرەتەکان بە ڕەسمی

www.kurdibisami.com

بناسرێ. واز لە چەک داماڵینی گشتی بهێنرێ. باج و ماڵیات کەم بکرێتەوە. قانونی سەر باز گیری هەڵوەشێتەوە و تەنانەت لە پۆشینی جل و بەرگی خۆیاندا ئازاد بن. رەزا شا بۆ سەرکوتکردنی راپەرینی لورستان فرۆکە و لەشکرێکی زۆری نارد. ئاخرەکەی ناکۆکی نێوان عەشیرەتەکان بوو بە هۆی شکانی راپەرینەکە و سەر کوتکرا. (١١)

ساڵی ١٣٢٩ حکومەتی تاران ویستی عەشیرەتی جوانرۆ چەک بکات. بەڵام ئەوان ملیان بۆ فەرمانی حکومەت رانەکێشا. لە ١٠ی خەرمانانی ١٣٢٩ پادگانی (ملە پڵنگان)یان پەلامار دا و زیانێکی زۆریان بە ئەرتەشی ئێران گەیاند. لە تارانەوە لەشکرێکیان بە ٥٠ تانگ و چوار فرۆکەوە بە هاواری لەشکری کرماشانەوە نارد و قەڵای جوانرۆیان بۆمباران کرد. گۆڤاری تەرەقی دەورەی هەشتەم، ژمارە ١٥ نووسیبووی:« دەوڵەتی عیراق و تورکیا بە تەواوی وریای راپەرینی کوردەکان و عەمەلیاتی نیزامی ئێران بوون و فەرمانی پێویستیان دابوو بە سنور دارەکانی خۆیان نەوەکوو ئەو سەر بزێویە بگاتە نێو سنورەکانی ئەوانیش کە کوردی تێدا دەژین.»

سەید معزالدینی مەهدەوی مودیری گشتی فەرهەنگی کرماشان لەم بارەوە دەنووسێ:« کاتێ لە گەڵ فەرمانداری پاوە دەچوومە سەردانی فەرهەنگی شارستان، گەیشتینە ناوچەی عێلی جوانرۆ. باسی رەشیدی و ئازایەتی ئەوان کرا کە گۆیا لە تەواوی عێل و عەشیرەتی کورد ئازاترن کە ماوەیەک پێشتر یاخی ببوون. فەرماندار گوتی : ئەوان یاخی نە ببوون، بەڵکو بە یاخیان ناساندن» (١٢)

کوردە جەلالیەکانیش لە ناوچەی ماکۆ و ئارارات کەوتنە بەر پەلاماری درندانەی حکومەتی تاران و قەڵاچۆ کران.« ساڵی ١٣١٩ دوازدە هەزار و نۆ سەت کەس ژن و مێر و منداڵ، ٤٥٠٠٠ سەر مەر و بزن. ٤٠٠٠ رەشە وڵاغ، ٢٠٠٠ ئەسپ و ماین و ١٥٠ وشتری عێلی جەلالی بۆ ناوچەی خورەماباد و سوڵتانابادی ئەراک دوور خرانەوە. دوای رووخانی حکومەتی رەزا شا، تەنیا ٧٠ کەسیان بە

مەرو ماڵاتێکی کەمەوە گەڕانەوە بۆ شوێنی خۆیان.» (١٣)

ڕاپەڕینی عەشیرەتی سویسنی و ئالانی ناوچەی سەر دەشت هەر چەندە نە نووسراوە و هیچ یەک لە نووسەرانی کورد خۆیان پێوە ماندوو نەکردوە، بەڵام زۆر لە پیرە پیاوانی ئەو مەڵبەندە لەبیریانە و بە تاسەوە باسی دەکەن. بۆ ئاگاداری زیاتر لە ڕەوەندی ئەم ڕووداوە مێژوییە ١٩٩٤/٦/١٨ لە گەڵ کاک **سەعید گوێستانی** چوومە شاری کارلستادی سوید خزمەت بە ڕێز **قازی عەلی مەرەغانی** کە وا ئاوارەی دەستی حکومەتی کۆماری ئیسلامی ئێرانە و بە خاو خێزانەوە لە تەمەنی ٩٧ ساڵیدا ڕایکردوە و لە سوید گیرساوەتەوە. **قازی عەلی** لەو پیاوە شاز و ژیر و قسە خۆش و ئازاکانی ولاتی ئێمەیە. لەسەر ئەو تەمەنەوە هەر چەند نەخۆشیش بوو، بەڵام وریا و لەسەر خۆ و ئەگەر سیغار لێگەڕا بایە نیعمەت بوو لە خزمەتی دانیشی و لە فەرمایشتەکانی چێژ وەر بگری. بەڵام سیغار هیلاکی دەکرد و مرۆڤ دڵی نەدەهات ماندووی بکات. من پێشتر بە خزمەتی گەیشتبووم و کاتێ لە ئالان بووم، دوو جار هاتبوە سەر دانم و خۆشمان لێک دەهات. کە وەژوور کەوتم کتێبی **عایشەی** لە پێش بوو تەماشای دەکرد. بەر لە هەموو شت گوتم: « ئەوە لەو تەمەنەدا خەریکی **عایشەی**؟». بە گورجی و ژیری گوتی :« **عایشەی دوای پێغەمبەری** » وەڵامەکەی ئەوەندە بە جێ و وریایانە بوو، هیوام لێ پەیدا بوو کە بتوانم لە سەر ڕاپەڕینی **ئۆمەر پاشا** پرسیاری لێ بکەم.

کاتێ لە سەر کۆماری کوردستان پرسیارم کرد، فەرمووی :« ئاخر ئێمەش لە نێو خۆماندا تۆزە ڕاپەڕینێکمان هەبوو. من بۆ خۆم لە گەڵ بووم. فەقێ بووم لە بێژوێ لە خزمەت ماموستا **مەلاساڵحی** دەمخوێند. ڕاپەڕینەکە بە ناوی **ئۆمەر پاشا** بوو، وەئیلا بزووتنەوەکە و ڕاپەڕینەکە و جوڵانەوەکە ماموستا **مەلا ساڵحی** بێژوێ ڕێبەرایەتی دەکرد. عەینی ڕاپەڕین و نەخشەو تەشکیلات ماموستا **مەلا ساڵح** بوو. لە پێش ڕاپەڕینەکەدا ماموستا مەلا ساڵح چەند نەفەر

له ئاغاکانی کۆ کردەوە. ئەغاکانی ئالانی دوو دەستە بوون. دەستەیەکیان هەر ئالانین و بومین. دەستەیەکیان پژدەرین. پژدەریەکانیش تایفەی سەلیماغان. یانی تایفەی **بابەکری سەلیماغای**. چەند نەفەریشیان کەمن لە تایفەی رەشیدئاغانە. **فانی شاعیر** لە تایفەی رەشیداغایە. **فانی** پژدەریە و **مامەندی قایمقامی** پێ دەڵێن. دوای کۆماری مەهاباد **مامەندی قایمقام** پەیدا بوو، لە گا کرینێ دەگەرا. دوو شەو لە ماڵی ئێمە مایەوە. کورە ئامۆزایەکەم هەبوو بە ناوی فەقێ عەلی. شەوێکیان گوتی: فەقێ عەلی دا قەڵەمێکم بۆ بێنە. ئەو دەم هەر قەڵەمە دارەکان هەبوون. هێنای قەفەسێکی دروست کرد لە سەر پەرە کاغەزێک و لە نێو قەفەسەکەدا بلبلێکی دروست کرد لە سەرەوەی قەفەسەکە ئەم سەر دێرەی نووسی : (**بلبل لە ناو گۆشەی قەفەس**) دوایە ئەم شیعرەی نووسی:

«لەناو گۆشەی قەفەس بلبل دوینێ – ئەمەی فەرموو بە شێوەی دڵرفێنێ»

«لە پر گیرام و ئازادیم لە دەست چوو – نەما بۆ رێی فراریشم کەلێنێ»

«وەکو زەهری هەلاهیل وایە شیرێ – کە دەستی مودەعی تێیکا هەوێنێ »

«بە قەولی موددەعی هەر کەس بەقا کا – وەکوو من تۆوی بەد بەختی دەچێنێ»

گوتم لام وایە ئەم شیعرە لە دیوانەکەیدا نیە. فەرمووی ئەگەر نەبێ دەستکاری کراوە.

پرسیم باشە ! ماموستا **مەلا ساڵح و ئۆمەر حەمە سور** چی‌یان **دەویست؟**

– «عەرزت دەکەم وڵاتی سەردەشتێ چوارتایفە تەشکیلی دەدا. تایفێکیان پێیان دەڵێن بریاجی. تەقریبەن لە حدودی هەزار ماڵدان. هەمیشە رەئیسیان بوە

www.kerimhisani.com

لە قەدیمەوە. دووەمیان تایفەی مەلکارین. ئەوانیش ..٧-..٨ ماڵ دەبن. قیسمەتێکیشیان پێیان دەڵێن کزلە سە، باسکی کزلە سە. ئەویش پێیان دەڵێن سمایلە کوێری. قیسمەتێکیشیان پێیان دەڵێن ئالان ، باپیرئاغایی. لەو کاتەدا بوو دوو نەفەر لە ورمێ مونتەقیل بوون بۆ سەردەشتێ. یەکیان فەرماندەی ژاندارمە بوو، یەکیشیان فەرماندەی هەنگی سەربازی. کوێخاو رەئیسەکانیان کۆ کردەوە و بە سەراحەت پێیان گوتن کە ئێمە لە مەهاباد بەم لاوە کە دەگەیە جەمالەددین، لە جەمالەددین بەم دیوە دا تا پردی هەرزنە لە تارانێ کە هاتووین بۆ ئێرە بە ئیجارەمان گرتوەو دەبی کۆمەگمان بکەن کە هەم بتوانین ئیجارەکە بدەین و هەم نەفعێکیش بکەین. دەستیان کرد بە راو ڕووت. لە مازووش باجیان دەستاند. قسەکە بڵاو بۆوە . **مەحمودی ساڵحاغا** هەبوو لە بێژوێ. **ماموستا مەلا ساڵح مەحمودی** بانگ کرد و گوتی : سواری بارگینە شرەی خۆ بە و بچو بۆ قەلە رەشێ بە **ئۆمەر حەمە سوری** بڵێ، بێتە ئێرە.

دیارە پیاوی لە **ئۆمەر حەمە سور** دمراستتر و ئاقڵتر هەبوون، وەلی **ئۆمەر حەمە سور** لە دایکەوە دایک برای **هەباسی مەحمود ئاغای** بوو. ئەو ئیمتیازەی هەبوو. بە وەسیلەی ئەو پیاو دەیتوانی لە پژدەریەکان خصوصا لە تایفەی **هەباسی مەحمودئاغای** ئیستفادە بکا. کورد چەک‌و تفەنگی نەبوو، هیچی نە بوو، نانیشی نەبوو. بەڵێ چوو **ئۆمەر حەمە سوری** هێنا. سێ چوار شەو لە بێژوێ مایەوە. پژدەریەکان نا، وەلێ باپیرائاغاییەکان لە جەلەسەدا شیرکەتیان هەبوو. کۆێخاو ریش سپی کۆ ببوونەوە. نەقشەکەیان هێنا سەر ئەوە کە لە جەماڵەددینەوە تا دێتە هەرزنە نابێ ژاندارمی لێ بێت. ئەو جار کە نەخشەکە خاتیمەی هات ئەو پاسگایانەی لە سەر دەشتێ دوور بوون ، چەکیان کردن. عەجەم دەستیان نە دەکردەوە. زوو تفەنگە کانیان دەدانێ و هەڵدەهاتن بۆ سەر دەشتێ. ٧. -٨. نەفەر چەک کران و تفەنگەکانیان وە چنگ کوردان کەوت. لە پاشان دەوری سەر دەشتیان دا. قەلە رەشەیان کرد بە مەرکەز.

www.kermhisani.com

ئارتەش تەقریبەن ۷۰۰ نەفەرێک لە سابلاغەوە دێن بۆ سەر دەشتێ، لە کاولانێ پێشیان پێگرتن. کوردەکان هێزێکیان نەبوو، وردە وردە هاتنە پێش تا گەیشتنە رەبەتێ. لە رەبەتێ ئیتر رێگایان نەدان بێنە پێشتر. کوردەکان هێزێکی باشیان پەیدا کرد. ئەو قیسمەتەی لە سەر دەشتێ بوو محاصرە کرا. ئەوەی لە رەبەتێش بوو دەوری درا. ئەو جار سەر لەشکر ئامانولاخان کە لە تایفەی ئەردەلان و خەلکی رەوانسەر و لە تایفەی سەردار رەشیدە، رێگایاندا بە سواری هاتە سەردەشت. ۱۵-۱٦ رۆژ لە سەر دەشت مایەوە. پرسی چیتان دەوێ و چ ئیدیعایەکتان هەیە بیلێن. داوای کوردە کان ئەوانە بوون : هەوەڵیان ئەوەیە لە کەلەکاوێ تا هەرزنە، نابێ ژاندارمی بێتێ. لیباس گۆرین قەبوڵ نیە. سەر باز گرتن قەبوڵ نیە. مالیات دەبێ کەم بکرێتەوە. ئەو میللەتە هیچی نیە. ئەم ولاتە جەنگەلە و فەقیرن. دوو مانگ هەر مذاکرە بوو. ئەو ئەرتەشەی لە مەهابادەوە هاتبوو لە رەبەتێ مایەوە و ئەوەی سەردەشتێش هەر لە محاصرە دابوو. کوردەکانیش لە دەور وبەری سەردەشتێ لە دێیەکان دامەزران. لە واوان و لە قەلە رەشە و لە مارەغان ولە بێژوێ و لە وەردێ و لە بنو خەلێف و مەلا شێخ و لەوانە دامەزران. جێگای وابوو ۱۰ کەسی لێبو، هی وابو ۲۰ کەسی لێبوو، هی وا بوو پێنج کەسی لێ بوو. حاسلەکەی هاتنە سەر ئەوە کە حکومەتی سەر دەشتێ لە کەلەکاوێ بۆ هەرزنەی تەنیا نیزامی بن و ژاندارم نەیەن. یەک نەفەر بە نێوی سەرهەنگ پزشکیان کە پێشتر لە سەر دەشتێ ژنی هێنا بوو ببێتە فەرماندەی نیزامی. پەیمانەکە وا بەسترا کە تا حەوت ساڵ سەر باز گرتن نەبێ، ژاندارم نەبێ، لیباس گۆرین نەبێ، مازاد نەبێ. بەلام فێر ببوون بەعزە کوێخایەکیان بۆ خواردن کرد بوە هاو دەستی خۆ، بە وەسیلەی ئەوانەوە خەلکەکەیان دە روتاندەوە. ئەو حەوت سالەیان بردە سەر و پاشان دەستیان کردەوە بە راو وروت. ئەو جار **ئومەر پاشا** واپەری. هەموو پایگاکانیان لە دێهات کۆ کردەوەو چەکیان کردن. تەقریبەن ساڵ و نیوێکی بردە سەر. لە گردە سووری بورجێکیان دروست کرد بوو،

موسەیتەر بوو بە سەر ناوچەکەدا تا گرتیان ١٢ کەس کوژران. شەر قایم بوو. مەنگور هاتنە یارمەتی عەجەمان. **عەولای فەتاحی** مەنگوریان لەو بەری چۆمی کوشت. ئەفسەرێکیان دەگەڵ بوو بە ناوی **سەید عەلیخان**. کوێخایەکن هەبوو بە ناو **عەولا فات**، **سەید عەلیخانی** کوشت و دەمانچەی لێکردەوە.»

جەنابی **قازی** نەخۆش و هیلاک بوو، نەکرا پتر ماندووی بکەم. لێرەدا چەقەیدی نیەکە قسەیەکی خۆشی کوێخا ئۆمەریش بنووسینەوە.: دەڵێن عەجەمان ئەفسەرێکی لە گەڵ دیلمانجێک بۆ وتو وێژ دەنێرنە کن ئۆمەر پاشا. کە دەگەنە گوندی قەلە رەشە کوێخا ئۆمەر لەسەربانی دەبێ. بە کابرای ئەفسەردەڵێ: لەچی دەگەرێن؟ قسەی خۆتان بکەن. کابرا دەست بەقسان دەکاو **دیلمانجیش** بۆی دەگێرێتەوە. قسەکان بە کەیفی کوێخا ئۆمەر نابن. لەوەلایمی کابرادا دەڵێ:«نازانم لێرەرا خۆت پێدادەم یا بۆت بێمە خوارێ؟!!

نووسەری بە ناوبانگ ماموستا **حەسەنی قزلجی شەهید** لە **پێکەنینی گەدا** دا باسی راپەرینی **ئۆمەر حەمە سور** دەکاو دەڵێ:

« **کوێخا ئۆمەر** لە گوندی قەلە رەشە عێل و عەشیرەتی خۆی کۆ کردەوەو ژاندارمی ئەونێوەی چەک کرد و دەیگوت: « عەجەم نابێ لە چۆمی کەلوێ وەپەرێ. **کوێخا ئۆمەر** ویستوویەتی ژاندارم نە چێتە بەری سوێسنیان. سوێسنی سەر بازیان لێ نەگیرێ. ماڵیاتیان لێ زیاد نەکرێ. چەکیان لێ نەستێندرێتەوە. لە پۆشینی جل و بەرگی کوردی ئازاد بن. حکومەتی عەجەم ئەم داخوازیە پچوکە و بە لام گرنگەی نەسەلماندوە. کوردەکان لەشکریان کردۆتە سەر عەجەم وشکاون. **حەیدەر عەلیخان** فەرماندەی بەشی شەستتیری لەشکر کوژراوە. خەڵک لە ژمارەی سەر بازە کوژراوەکان کەوتنە خۆ. یەک دەیگوت سەت سەر باز کوژراوە. یەکێک دەیگوت دوو سەتیان کوژراوە. هی وابوو دەیگوت ٥٠٠ کوژراوە. هێندێکیش دەیانگوت : « قەلاچۆیان تێخراوە و چۆلەکە کوژیان نەماوە.» (١٤)

www.kerimhisami.com

دەبێ هەر ئەو راپەرینە بێ کە **حەسەن ئەرفەع** سەرۆکی پێشووی ستادی ئەرتەشی ئێران باسی دەکا و بەڵام ناوی ناهێنی و دەنووسێ:« لە ناوچەکانی خوارووی کوردستان کوردەکان دژی حکومەتی ناوەندی راپەرین. **سەردار رەشید** لە ناوچەی رەوانسەر هێزەکانی دەوڵەتی چەک کرد. پاشان عەشیرەتی هەورامان و مەریوان بە سەرۆکایەتی **مەحمود خانی کانی سانان و مەحمود خانی دزڵی و جافر سانی** هەورامی راپەرین. بە دوای ئەودا لە بانەو سەقز و سەر دەشت و گەورک و سوێسنی و پژدەری و مەلکاری. کوردەکان راپەرین و هێزەکانی دەوڵەتیان چەک کرد. راپەریوەکان شاری سەردەشتیان گرت و ئیدارەکانی دەوڵەتیان سوتاند.» (١٥)

ئاخرین سەرهەڵدانی کوردەکان لە رۆژ هەڵاتی کوردستان، راپەرینی **مەلا خەلیلی گۆر ئۆمەری** بوو لە ناوچەی مەنگوران. لێرەدا دەمەوێ تۆزێ لە مەتڵب لادەم. لە سەفەری بولغاریا دا پێش نووسینی ئەم باسە دەرفەتم بۆ هەڵکەوت کە کتێبەکانی زانای بە رێز ماموستا **مەسعود محەممەدی** لە سەر حاجی قادر بخوێنمەوە . جگەلە شیرینی و رەوانی و پاراوی زمان و تەحلیل و لێکدانەوەی وردی زانستی و شیکردنەوەی هەموو کەلێن و قوژبنی پێوەندیدار بە حاجی قادرەوە و جگە لە وەر گرتنی چێژی مەعنەوی و روحی لە نووسیندا غیرەتیان وەبەر نام. خۆ نامەوێ بڵێم قەڵەمەکەم دەتوانێ یەک لە سەتی نوکی قەڵەمی ئەو بێنێتە سەر کاغەز، بەڵام دەتوانم بە راشکاوی بێژم لە نووسینی زۆر شت دا وە غیرەتی خستم. لە باسی راپەرینی ماموستا مەلا خەلیلی گۆر ئومەریدا دە توانم زۆر بە راشکاوی بڵێم لە نێو سیاسیەکانی کوردستانی لای ئێمەدا پێش من کەس لە سەر راپەرینی مەلا خەلیلی نەنوسیوە. نەک هەر ئەوە بەڵکو کاتێ لە نامیلکەیەکدا بە کورتی لەسەر راپەرینی مەلا خەلیل نوسیبووم سیاسیەکانی هاوکاری ئەو دەمی لیمْ وەدەنگ هاتبوون و دەیانگوت: راپەرینی مەلا خەلیل باری نەتەوەیی و نیشتمانی نەبوە و تەنانەت پەلاماریشیان دەدا. ئێستا دەبینم

www.kerimhisami.com

هەر ئەوانە لە نوسراوەی خۆیاندا باسی راپەرینی **مەلا خەلیل** دەکەن بێ ئەوەی ئاماژە بۆ نوسراوەکەی من بکەن. حکومەتی رەزاشا بە لاسا کردنەوە لە مستەفا کەماڵی تورک، ساڵی ١٩٢٨ پۆشینی جل و بەرگی نەتەوایەتی کوردی قەدەخە کرد و خەڵکیان مەجبور دەکرد کە دوولنگ دەپێ کەن و کڵاوی فەرەنگی لە سەر بنێن. ژاندارم و ئاژان نیفەکی‌سەدان کورد و شاقەلی مەلایانیان بری. لە سابلاخ دژی ئەم فەرمان و یاسایە خۆ پێشاندان ساز بوو. خەڵکێکی زۆر لە سەر ئەو مەسەلەیە گیران. مەسەلەی لە سەر نانی شەبکەو قەدەخە کردنی لیباسی کوردی بوو بە جێگای باس و دمە تەقەی مەلاکانی ناوچەی موکریان. **مەلا خەلیل** کە زانایەکی بە ناو بانگ و خاوەن ریز و پرستیژ بوو، دژی پۆشینی جل و بەرگ و کڵاوی فەرەنگی فتوای دا و داوای لە مەلاکان و لە خەڵک کرد کە دژی بوێستن.

مەلا خەلیل دەیزانی کە نە هێشتنی جل و بەرگی کوردی کوێر کردنەوەی شوێنەواری نەتەوەییە و بۆتە بیانوو بۆ رووتاندنەوەی خەڵک و سوکایەتی پێکردن. بە لە بەر چاو گرتنی هەل و مەرجی ئەو دەمی کوردستان و نەخوێندەواری و دوا کەوتوویی و نزمی هەستی نەتەوایەتی، نەیدە توانی بە ناوی راپەرینی میللی و کوردایەتی خەڵک دەنگ بدات. باری ئایینی هێنا گۆڕێ و لە سەر نانی شەبکەی فەرەنگی بە کوفر دانا و یەکەم مەلای کورد بوو کە بۆ پێشکەوتنی مەبەستی سیاسی‌و کۆمەڵایەتی کەلکی لە ئایین وەر گرت. خۆ ئەگەر ئەو هەموو زاناوباش مەلایانەی کورد کە وا بە زانای مەزنی ئیسلام ناویان هاتوە و لە ژێر رکێفی ئایینی ئیسلامدا نەتەوەی خۆیان فەرامۆش کردوە و گەورەترین خزمەتیان بە کولتوری بێگانە کردوە و بێگانەش قەت حیسابی هیچی بۆ نەکردوون، جارێک بۆ مەسەلەی نەتەوایەتی و رزگاری میللەتەکەیان لە ژێر دەستی لە ئایینی ئیسلام کەلکیان وەر گرتبایە، ئێستا کاروانی پێشکەوتنی نەتەوەی ئێمە لە قۆناخێکی دیکەدا دەبوو. **ماموستا مەلا خەلیل** داوای لە مەلاکانی ناوچەی موکریان و عەشیرەتەکان کرد کە پشتی بگرن و دژی فەرمانی

حکومەتی **ڕەزاشا** سەر پێچی بکەن و ڕاپەڕن. هەر چەند زۆر لە مەلاکان لە گەڵ فتوای **مەلا خەلیلی** هاو دەنگ بوون، بەڵام بە گوێرەی عادەت و خەسڵەتی خۆ پارێزی مەلایانە و فێر بوونی مل ڕاکێشان بۆ زوڵم و زۆری و شوکرانە بژێری بە قەزاو قەدەر، جگە لە **حاجی بایزاغای** ئێلخانیزادە کەس بە دەنگی ماموستا **مەلا خەلیلەوە** نەچوو. نەک هەر ئەوە بەڵکو سەرۆک عەشیرەتەکانی دێبۆکری و مامەش بە فەرمانی حکومەت لەشکریان کردە سەر و ڕاپەڕینی مەلا خەلیل سەرکوت کرا.

با بزانین کاک **برایمی ئەفخەمی** لە نامیلکەیەکدا بە ناوی (قیام **ملا خلیل** و رد فرمان **رضاخان**) لە زمانی **میرزا کەریم** ناوێک کە دیارە عەجەم و خەڵکی لای شوشەوانێ بوە و خوێندەواری نێو مەنگوران بوە و لە نێو ڕووداوەکەدا ژیاوە باسی ڕاپەڕینی **مەلا خەلیل** مان چۆن بۆ دەگێڕێتەوە.

«... **مەلا خەلیل** زاناو مودەڕیسی زانستی قەدیم بوە. بە پشتیوانی عەشیرەتی مەنگور و خەڵکی دەور وبەر لە بەرانبەر قانونی گۆڕینی لیباس کە ڕەزا شا دایهێنا بوو، ڕاوەستا، لە سەرەتاوە سەرۆک عەشیرەتەکانی مەنگور و چەند کەس لە گەورە پیاوانی مەهاباد بە ئاشکراو نهێنی پشتیوانیان لە مەلا خەلیل دەکرد و دژی گۆڕینی لیباس و کڵاوی پەهلەوی (شەبکە) بوون. **مەلا خەلیل** ئەو قانونەی بە دژی ئیسلام دەزانی و هەر لەو کاتەشدا پێی وابوو بەرنامەیەکی چەپەڵ و خائینانەیە بۆ نەهێشتن و فەوتاندنی داب و نەریت و شوێنەواری نەتەوەیی کورد دانراوە.

عەشیرەتی مەنگور لە دەوری **مەلا خەلیلی** کۆ بوونەوە و بە گشتی ڕاپەڕینی چەکدارانەیان دەست پێکرد. هەر کەس لە ماڵە خۆی هەر چی هەیبوو لە تفەنگ و فیشەک و خەنجەر و تاپر و... دەستی دایەو نان و خواردەمەنیان لە تورەکە و هەنبانان ئاخنی و لە ماڵی **مەلا خەلیل** کۆ بوونەوە. سەرۆکی مەنگوران سوێندیان دەخوارد و پشتیوانی و گوێ ڕایەڵی خۆیان بۆ ڕێبەری

ئایینی رادەگەیاند. گەورکی سەردەشت و نەڵێنی فەقێ یسیان و عەلیاغای سوناسێنشیان لە گەڵ خۆ کردە یەک و پاش سوێند و بەڵێنی بەرەو گوندی ئافان کەوتنە رێ. عەلیخانی نەوزەری کە دەگەڵ عەجەمان بوو، ویستیان دەپێشدا خەڵیفانی گوندی ئەو تاڵان بکەن. نامەیەکیان لە بارەی خەیانەتی عەلیخانی نووسی و مەلا رەحمانی موتانی بە گونداندا دەگەرا و بە فارسی نامەکەی بۆ خەڵکی دەخوێندەوە و پاشان بۆ دەکردن بە کوردی. لە گوێچکەدەرێ سیمی تەلیفونیان هەڵبری و تەلیفونچیان گرت. ئەفسەرێک و هێندی قازاخ لە سابلاخەوە دێن تا بچن یارمەتی عەلیخانی بدەن. لە دۆڵی ئامێدی توشی لەشکری مەنگوران دێن و خۆ ناگرن. ١٥ کەسیان لێ بە دیل دەگرن و ئەوانی دیکەش رادەکەن. مەنگور دەگەنە لاچین و قازیاوا و دەورو بەری سابلاخێ. شەر بە توندی دەست پێدەکات. عەشیرەتی دێبۆکری و مامەش لە گەڵ لەشکری عەجەم دژی مەنگوران دەکەونە شەر سەرماو رێبەندانی سەخت و تۆپ بارانی دەوڵەتی مەنگوران شپرزە دەکاو دەکشێنەوە. لەو کاتەدا سەر لەشکر خزاعی بۆ لێکۆڵینەوەی مەسەلەی شەر دێتە سابلاخ راپۆرتێک بۆ رەزاشا دەنێری ودەڵێ: زانایانی سوننی سەبارەت بە گۆرینی لیباس حوکمی خەزایان داوەو گۆرینی لیباس بە کوفر دەزانن. عێلاتی سنور راپەریون و شەریان دەست پێکردوە. ئەگەر دەتەوێ وڵات ئارام و میللەت ئاسودە بێت، لە گۆرینی لیباس و یەک شکڵی واز بێنە.» **رەزا شا عەلی بەگی** حەیدەری نوێنەری سابلاخ لە مەجلیس بانگ دەکا و بە توورەیی پێی دەڵێ: تۆ کە نوێنەری کوردانی، ئەگەر کورد نایانەوی لیباس بگۆرن و زانایانی کورد بە کوفری دەزانن بۆ چی نەت گوتوە ؟

عەلی بەگ لە ترسان دەڵێ : قوربان ئەم راپۆرتە درۆیە . کوردەکان گوێ رایەڵی یاسای حکومەتن و نیشتمان پەروەر و سنوردار و موسلمانی بە راستین. ئەم هەرایە لە بەر زوڵم و زۆری مەعموری بەرتیل خۆر ساز بوە. ئەگەر ئیجازە بدەی دەچمە نێو عەشایر و زانایانی کورد تا پێچەوانەی راپۆرتی سەر لەشکر

www.kermhisani.com

خزاعی روون بێتەوە.. عەلی بەگ دێتە سابلاخ هێندێ زانا و سەرۆک عەشیرەتان فریو دەدا و تیلگرافێک بۆ تاران دەنێرن کە هەڵگیرسانی شەر خەتای زوڵم و دەست درێژی مەئموران بوە. لەو لاشەوە **قەرەنیاغای مامەش و عەلیاغای ئەمیر** ئەسعەد لە گەڵ خۆی دەباتە گوندی سەلیم ساغلوێ ماڵی **خدری کا عەیزی** و لەوێ مام بایزی دڵخۆشی دەدەنەوە و فریوی دەدەن و دەڵێن بەو سەرما و سۆڵە شەر ناکرێ و بەهارێ ئێمەش رەگەڵتان دەکەوین. مام بایزی دەخاپێنن و دەیبەنە سابلاخ. سەر لەشکر رێزی لێ دەگرێ و دەینێرێتەوە ئەوانی دیکەش ئیقناع بکات. چەکداری مەنگور وردە وردە دەچنەوە گوندەکانی خۆیان و چەکداری عەشیرەتی مامەش و دێبۆکری و بە زاراوەی ئێستا جاشەکان جێگای مەنگوران دەکرنەوە و جێگیر دەبن. مانگی رەشەمەی ساڵی ١٣٠٧ - ١٩٢٩ سەر لەشکر خزاعی لە رێگای سەرۆک عەشیرەتی مامەش و دێبۆکری بە مام بایز رادەگەیەنێ کە مەنگور هەموو عافو کراون و ئەگەر لە مەو بە دواوە یەک لە مەنگوران هەرا ساز بکا، تەمبێ دەکرێ.

ئەم قسانە لە نێو مەنگوران بە هیچ دەچن. لە نێوان مەنگور و قاسدی دێبوکریانیشدا وتو وێژ بەر دەوام دەبێ. لەو کاتەدا سەرتیپ موقەددەم دێتە سابلاخ. هەمزاغا و حەسەناغای مەنگورلە تەوریز حەپس دەبن دەیانهێنێتەوە ئازادیان دەکا تا لەم رێگایەوە مەنگوران دڵخۆشی بداتەوە. لە بەهاری ساڵی ١٣٠٨ فرۆگەی ئێران ئاگاداری بە سەر ناوچەی مەنگوراندا بڵاو دەکەنەوە و لە ئاگاداریەکەدا دەگوتری:« لەمە زیاتر بار و دۆخی شپرزەی نێو مەنگوران قەبوڵ ناکرێ . مام بایزی سەرۆکی مەنگوران نەیتوانی وڵات ئارام کاتەوە. لەم کاتەوە لە سەرۆکایەتی دەخرێ و پێویستە تا پێنج رۆژی دیکە ئاغایانی مەنگور لێرە ئامادە بن سەروکی تازەیان بۆ دیاری دەکرێ و دەبێ بۆ هەموو فەرمانێکی حکومەت مل راکێشن. ئەگینا بە گوێرەی فەرمانی ئەعلا حەزرەت هێزی لەشکر تاوانباران سزا دەدات.»

www.kerimhisami.com

سەرتیپ موقەددەم هەمزەاغا و حەسەناغا ئازاد دەکا بچنەوە کوندەکانی خۆیان. هەمزەئاغای سالار عەشایری دەگێڕێتەوە: سەرتیپ موقەددەم ئێمەی بانگ کرد. هەر یەکە ئەسپێکی بە زینەوە خەلات کردین. کە هاتینە دەر، حەسەناغا گوتی: زوو بڕۆین. ڕکێفمان لێدان تا گەیشتینە چوار بەردەی. لەوێ ڕاوەستاین. حەسەناغا شادەو ئیمانی هێنا و گوتی : بە قەبری شێخی بورهانی هەتا ماوم چاوم بە عەجەمان ناکەوێتەوە. بۆ هەموو کورەکانیشم وەسیەت دەکەم کە هەتا هەن دوژمنی مەئمورەکانی ڕەزا شا بن. ئەوە بیرو باوەری منە، تۆش خۆت دەزانی. سوپاس بۆ خودا لە چەنگ شکنجەی عەجەمان ڕزگار بووم. دڵخۆشیم داوە و گوتم : سەرتیپ چاکەی لە گەڵ ئێمە کردوە. بەڵێنمان پێداوە. حەسەناغا گوتی : هەر ئەوەیە گوتومە. نە شیری وشتر نە دیداری عەرەب. هەمزەاغا وحەسەناغا دەچنەوە باستام بەگ و ترکەش«. ئاگاداری دەوڵەت هیچ کارناکات و شەر دەست پێدەکرێتەوە. فرۆکە مەنگوران بۆمباران دەکەن. ژن و منداڵ بە مەرو ماڵاتەوە ڕوو دەکەنە چیاو لە پەنا و پەسیوان دەگەڕێن. ئۆردووی دەوڵەتی دەگاتە ئامید و سوارەی شوقاق و شاسەیوان لە گەڵ لەشکری دەوڵت دێهاتی مەنگوران دەسوتێنن و تالان دەکەن. تالان و سوتمان وگریان و هاوارتێکەڵ دەبێ. مەنگور هێشتا بەر بەرەکانی دەکەن. بەڵام بۆمباران و گرمەی تۆپان ترسی خستوونە دڵ و کەوتوونە فیکری ڕەزگار کردنی ژن و منداڵ و ماڵاتی خۆیان. دەگەنە سەر پردی قەڵاتاسیان ، حەشیمەت و مەر و ماڵات لە وێ کۆ دەبێتەوە و دەتگوت ڕۆژی حەشرە. مەلا خەلیلیش دەگاتە سەر پردێ و دەپەڕێتەوە. خەڵک لەم چیاو کەژە برسی و سەر گەردان دەسوڕێنەوە. ژیانێکی داخدارە و دەگەنە سنوری عیراق.» حکایەتی میرزا کەریمی درێژە و ڕاپەڕینی مەلا خەلیل لێکۆڵینەوەی پتری گەرەکە. بێجگە لە نووسراوەی برایمی ئەفخەمی توێژینەوەی ماموستا عبدالرقیب یوسفیش کورتە ئاگاداریەکمان سەبارەت بە ڕاپەڕینی مەلا خەلیل دەداتە دەست.

و . **عبدالرقیب یوسف** لە سەر ڕاپەڕینی **مەلا خەلیل** پرسیاری لە **ئەحمەدی حەماغای** پژدەری کردوە و وەڵامەکەی لە ژێر ناوی (لە بیرەوەریەکانی **ئەحمەدی حەماغای** پژدەری) دا بەم جۆرە بڵاو کردۆتەوە: « **مەلا خەلیل کوێخا عەولای میراوەیی** بە نوێنەری خۆی ناردە لای ئاغاکانی پژدەر و داوای یارمەتی چەکداری لێکردن. ئەوانیش منیان ناردە لای **مەلا خەلیل** و چوار ڕۆژان لای ئەو مامەوە. پێم وت عەشایر جێگەی ئیعتیماد نین چونکە هەر ڕۆژە شێوەیەکن. ئاغایانی پژدەر پرسیان بە ئینگلیزەکان کرد. ئەوانیش وتیان ئێمە ڕازی نین یارمەتی **مەلا خەلیل** بدەن و ئاژاوە لە خاکی ئێران دروست بکەن. چونکە عەلاقەمان لە گەڵ ئێران باشە. **مەلا خەلیل** نامەی بۆ **شێخ مەحمودیش** نووسی و داوای یارمەتی لێکرد. بەڵام زروفی باش نەبوو، نەیتوانی یارمەتی بدات»(١٦)

کاتێ چوبوومە کارلستاد خزمەت **قازی مەرەغانی** لە سەر ڕاپەڕینی **مەلا خەلیلیش** پرسیارم لێکرد. لە وەڵامدا فەرمووی:

«**مەلا خەلیل** جل و بەرگی کردە بەهانە، دەنا مەنزوری جل و بەرگ نەبوو. کردی بە بەهانە، بۆ خەڵک ئەوە چاکتر بوو. دە نا هەر لە هەوەڵەوە مەنگوڕ و قیسمەتێک لە گەورکان و هێندێ لە مەلاکان موخالیفەتیان دەکرد. فەقەت کردی بە جل و بەرگ و شکڵێکی مەزهەبی بە خۆی گرت. قسەی مەلاکانی خونسا کردەوە. **مەلا خەلیل** لە گەڵ **حەمە ڕەشید** خانیش پێوەندی گرت. مەلایەکی مەنگوڕ بە ناوی **مەلا شەریف** نامەی دینا بۆ **حەمە ڕەشید خانی**. کاغەزی ماموستا **مەلا خەلیلی** هێنا بانە. منیان ڕەگەڵ خست بۆ وێنە ماڵی **حەمە ڕەشید خان**. وەڵامی دابۆوە گوتبووی من لە گەڵ **مەلا خەلیل**م. فەقەت مانگێکم لێ ڕاوەستێ. دیارە هیچ دەستێک نەبوو یاریدەی مەلا خەلیل بدات و لە بەرانبەر سەرۆکی عەشیرەتی خۆ فرۆشی مامەش و دێبۆکری و لەشکری حکومەت دا خۆی پێ ڕانەگیراو بە ناچاری ڕۆژی کردە کوردستانی عیراق و ماوەیەک لەوێ

www.kerimhisami.com

مایەوە. ماموستا **مەلا محەممەدی شەلماشی** کە لە فنلاند چوو بوومە خزمەتی و باسی دەردو داخی ژێر دەستیی کوردمان دەکرد، باسی **مەلا خەلیلیش** هاتە گۆرێ. ماموستا باسی زانایی و زانستی **مەلا خەلیلی** کرد کە زاتێکی هەڵکەوتوو بوە. فەرمووی لە بواری زانستی فەلەکیات وێنەی نەبوە . رۆژ ژمێرێکی بە پیتی ئەبجەد ساز کردوە و ناسراوە بە تەقویمی **مەلا خەلیل** و لای زۆربەی زانایانی کوردستان راگیراوە. ئەم رۆژ ئەژمێرە نەک هەر بۆ ساڵێک بەڵکوو بۆ هەمیشە و ئەبەدی حیسابی ساڵ و مانگ و رۆژی کردوە. نوسخەیەکی لە کتێبخانەی ماموستا شەلماشی هەیە و شتێکی عەنتیکەو نموونەی زانایی زانا باشەکانی کوردە. هەر لە سەر باسی ماموستا **مەلا خەلیل،** ماموستا شەلماشی فەرمووی: **کوێخا حەسەنی هەڵوێ** کە لە **مەلا خەلیل** نیزیک بوە گێراویەتەوە گوتوویە، دوای رۆیشتنی **مەلا خەلیل حەسەنا** غای مەنگور دەگرنەوە و دەڵێن یان دەبێ **مەلا خەلیل** بێنیەوە یا ئیعدامت دەکەین. **حەسەناغا** دەڵێ : دەچم دەیهێنمەوە. کاتێ ئازادی دەکەن، بار دەکاو دێتە ئەو دیو ولە گوندی شەروەتی دادەنیشێ. **مەلا خەلیل** ئەو دەم لە رانیە دەبێ. **حەسەناغا** دەڵێ: هەستە بچۆوە . تا تۆ لە دەرەوە بای منیان نە دەکوشت. ئێستاش تا من لە دەرەوە بم تۆ ناکوژن. بەڵام ئەگەر هەر تکمان بچینەوە، لە وانەیە عەجەم هەر تکمان بکوژن.

کاتێ لە خزمەت قازی عەلی مارەغانی بووم لێم پرسی نەزەرت چیە کە **مەلا خەلیل** کاغەزی ئیعدامی **پێشەوای** ئیمزا کردوە.؟ فەرمووی: ناتوانم باوەر بەو شتە بکەم. هەرچەندە زۆر گوتراوە. عەجەم فێڵە زانن و درۆ دەکەن. ئیتمینانی قەلبیم بەو شتە نیە. لەم چوار چێوەیەدا **ئەحمەدی حەماغای** پژدەری لە وەڵامی **عبدالرقیب یوسف** دا دەڵێ:« مەلا خەلیل پشتگیری قازی محەممەدی نەکرد. دەیگوت رێژیمی رووسی شیوعی‌یە و بە زەرەری ئیسلامە و نابێ تەئییدی بکەین. گەر چی مەلا خەلیل دژی قازی چەکی هەڵنەگرت، بەڵام

www.kerimhisami.com

به خه‌ڵکی ده‌گوت له گه‌ڵ ئه‌و ریژیمه مه‌بن.» (١٧)

لێره‌شدا **ماموستا مه‌لا خه‌لیل** له ژێر ته‌ئسیری مه‌زهه‌بدا زوڵم و زۆری و جنایه‌تی حکومه‌تی تاران دژی کورد له بیر ده‌باته‌وه و هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی پێشێل ده‌کات و نه‌ک هه‌ر پشتیوانی له تاقه ده‌سه‌ڵاتی ره‌وای نه‌ته‌وه‌که‌ی ناکات، به‌ڵکوو به قازانجی ریژیمی داگیر که‌ری تاران خه‌ڵکیشی لێ دوور ده‌خاته‌وه. نه‌ک هه‌ر ئه‌وه به‌ڵکوو وه‌ک قاوه‌و وبلاو بۆته‌وه فتوای ئیعدامی پێشه‌وای کوردیش ئیمزا ده‌کا. تاوانێک که نه خودا لێی خۆش ده‌بێ و نه کورد قه‌ت له بیری ده‌کا.

راپه‌رینی سمایلاغای شکاک

یه‌کێ له بزووتنه‌وه‌و راپه‌رینه هه‌ره به‌ر بلاو و پر مه‌غزاو ده‌نگده‌ره‌وه‌ی کورد له رۆژ هه‌لاتی کوردستانی دوای ته‌واو بوونی شه‌ری یه‌که‌می دنیاگر، راپه‌رینی **سمایلاغای شکاک** ناسراو به (**سمکۆ**) بوو که به‌شی زۆری کوردستانی ئیرانی گرته‌وه‌و پریشکی گه‌یشته کوردستانی خوارو و کوردستانی سه‌رووش. ١٩٩١ که شه‌سته‌مین ساڵی شه‌هید بوونی **سمکۆی** قاره‌مان بوو. سه‌ر نووسه‌ری گۆڤاری به‌رهه‌م کاک **مسته‌فا دوزگوین** داوای لێکردم که به‌م بۆنه‌وه له سه‌ر راپه‌رینی **سمکۆ** وتارێکی بۆ بنووسم که به زمانی تورکی بلاوی کاته‌وه. به‌م ئیعتیباره که کورده‌کانی کوردستانی تورکیا له باره‌ی بزووتنه‌وه‌ی **سمکۆ** هیچ ئاگاداریان نیه. ئه‌م باسه‌ی لێره‌دا له به‌ر ده‌ستی خوێنه‌رانی به‌رێز دایه ساڵی ١٩٩١ نووسراوه و له ژماره ٫١ی گۆڤاری (به‌رهه‌م) ١٩٩١دا به زمانی تورکی بلاو کراوه‌ته‌وه. پاشان له ژماره ٫٧ و ٧٣ی گۆڤاری (به‌ر بانگ) ئورگانی کۆمه‌ڵه فیدراسیۆنه‌کانی کورد له سوید به زاراوی کرمانجی بلاو کراوه‌ته‌وه . لام وایه نوسخه‌یه‌کیشم بۆ **ماموستا هاوار** ناردوه و نوسخه‌یه‌کیشم داوه به کاک **ئاسۆ**

www.kerimhisami.com

گەرمیانی و نوسخەیەکم بۆ دوکتور **محەممەد کەریم شکاکی** ناردوە. ئێستا بە دەستکاریەکەوە جارێکی دیکەش لێرەدا بڵاو دەکرێتەوە. پێم وایە ئەم کورتە نووسینە لە چاو نێوەرۆکی راپەڕینی **سمکۆ** شتێکی زۆر کەمە و نەیتوانیوە بە تەواوی بچێتە ناخی ئامانج و کردەوەو چۆنیەتی راپەڕینی **سمکۆ** و نرخی تەواوی خۆی بداتێ. هیوادارم مێژوو نووسان و زانایانی کورد شیکردنەوەی راپەڕینی **سمکۆ** نەخەنە پشت گوێ و نەهێڵن ئەم لاپەرە پرشنگدارەی مێژووی نەتەوەکەمان لە ژێر تۆزی فەرامۆشکاریدا بە نادیاری بمێنێتەوە.

www.kerimhisami.com

بارودۆخی وڵات لەسەردەمی دوای شەری یەکەمی دنیا گردا.

دوای راپەرینی **شێخ عوبیدولڵای نەهری**(١٨٨٠) بزووتنەوەی سەرۆک عەشیرەت و ئەمیرانی کورد، بە مەبەستی سیاسی و ئامانجی نەتەوەیی لە کوردستانی ئێران دادەمرکێ. هەر چەندە جاروبار لێرولەوێ چەند عەشیرەتێک بۆ نەدانی باج و مالیات و سوورسات سەر بزێویان کردوە و لە حکومەتی عەجەم هەڵگەڕاونەوە، بەڵام لە راستیدا لە بەر بێ بەرنامەیی و یەک نە گرتن و ناکۆکی نێو خۆ نەیانتوانیوە کۆمەڵانی خەڵک بێننە مەیدانی خەبات و شەقڵی رزگاری نەتەوەیی بە راپەرینە کانەوە بنێن . هەر بۆیەش پاش ماوەیەک شەر و سەر بزێوی شکاون و یا تەسلیمی دوژمن بوون و سەریان تێدا چوە. داخێکی دیکە ئەوەیە ئەم راپەرین و خەباتە نەهاتۆتە سەر کاغەزو تۆمار نەکراوە و بۆ میللەت بە جێ نەماوە.

لە سەردەمی پاشایەتی **موزەفەرەددین شای** قاجاردا، بارو دۆخی ئێران فرە پەرێشان و شپرزە دەبێ و تەقەڵو هەودای وڵات لەبەر یەک هەڵدەوەشێ. هەر سەرۆک عەشیرەتێکی زۆردار لە ناوچەکەی خۆی دەبێتە حاکم وزۆرجوابی تاران ناداتەوە. عەشیرەتی شکاک کە یەکێ لە گەورەترین عەشیرەتەکانی کوردستانی ئێران بوو، لە ناوچەی ورمێ و سەڵماس، سەر بۆ حکومەتی تاران نەوی ناکا وشکاک بە کردەوە حاکمی ناوچەی خۆیان دەبن. **محەمەدئاغای** باوکی **سمکۆ**،

www.kerimhisami.com

سەرۆکی تایفەی عەبدۆیی، لەم ناوچەیەدەسەلات دەگرێتە دەست و گوێ ناداتە حکومەتی تاران. وەک کەسرەوی مێژوو نووسی ئێرانی باس دەکا: دەوڵەتی ئێران کابرایەک بە ناوی (نظام‌السلطنە)دەکاتە والی ئازربایجان،(کە بە گوێرەی دابەشکردنی ناوچە بەندی وڵات کوردستانیش دەگرێتەوە.) نظام‌السلطنە دەیەوێ عەشیرەتی شکاکیش بەر بار بکاو دەسەڵاتی خۆی بە سەر ئەوانیشدا بسەپێنێ. بەڵام دەزانێ بە شەر دەرۆستی **محەمەدئاغای** شکاک نایە. وەک هەموو دوژمنێکی خوێری دەکەوێتە بیری فێڵ و پلان دانانەوە. **جەعفەرئاغای** کوری **محەمەدئاغا**، بۆ تەورێز بانگ دەکا، پشتی قورئانیشی بۆ ئیمزا دەکا کە خەیانەتی پێ ناکات. **جەعفەرئاغای** دڵپاک وخاوەن بڕوا بە قورئان. لە گەڵ (میرزا)ی خاڵی و شەش کەسی دیکە دەچێتە تەورێز و لە لایەن والی پێشوازیەکی گەرمی لێ دەکرێ. لەو سەرو بەندەدا ئەرمەنی و ئازربایجانی قەفقاز تووشی ناکۆکی شەروکێشە دەبن. نظام‌السلطنە گەرەکی ئەرمەنیان لە تەورێز بە **جەعفەرئاغا** دەسپێرێ کە بەسەری رابگاو بیپارێزێ. لە بنەوەش نەخشەی کوشتنی دەکێشێ. رۆژێکیان بە دوایدا دەنێرێ کە بچێتە کن والی. لە حەسارو دەوروبەری بارەگاش بۆسەی بۆ دانەنێنەوەو چەند تفەنگچی ئامادە دەکەن کە تەقەی لێ‌بکەن و بیکوژن. **جەعفەرئاغا** بێخەبەر لە هەموو شت، دێتە بارەگای والی و پیاوەکانی خۆی لە حەساری رادەگرێ و لە پلیکانان بۆ کن والی سەر دەکەوێ. لەو کاتەدا کە نۆکەرانی والی دەیانەوێ بۆ لای والی بەرن، **حەمەحوسێنخانی زەرغامی** قەرەجەداغی، لە پەنجەرەوە دەسرێژی لێ دەکا و وەسەرێکی دەگێڕێ. پیاوەکانی **جەعفەرئاغا** کە گوێیان لە تەقەی دەبێ، ڕادەکەنە سەر مەیتەکەی و دەیانەوێ تەرمەکەی دەرباز بکەن. بەڵام کە دەزانن مەیتەکەیان بۆ دەرباز نابێ، دەکەونە فیکری خۆ رزگار کردن و خۆ دەگەیێننە کۆڵان و سەربانان و بە قونە شەڕ دوای ئەوەی دووکەسیان لێ دەکوژرێ، لە شاری وەدەر دەکەون. واڵی سوارانیان وەدوا دەخات و ئەمر دەکا نەجاتیان نەدەن. لە

www.kerimhisami.com

گوندی (ئەروق) دەگەنە سەریان و لێیان دەبێ بەشەڕ. ئەو پێنج کەسە قارەمانە، دوای شەرێکی توند چەند کەسیان لێ دەکوژن، ئەسپەکانیان دەگرن و لێ سوار دەبن، خۆ دەگەیێننەوە کوردستان.*

کوشتنی **جەعفەرئاغا** وا بە ناپیاوی و بە فێڵ و تەڵەکە، کار دەکاتە سەر محەمەدئاغا و سمایلاغای کوری. بریاری بەر بەرەکانی حکومەتی عەجەم دەدەن و بۆ سەپاندنی دەسەلأت بەسەر ناوچەدا دەکەونە کار. لەو سەردەمەش دا حکومەتی ئێران و عوسمانی لە سەر سنوری نیشتمانی کورد کێشەیان دەبێ. بە گوێرەی بریاری کونگرەی بیرلین ناوچەی ستراتیژی(قتور) لە مەڵبەندی شکاکان دەدرێ بە ئێران. بەلأم حکومەتی تورک بەم بریارە رازی نابێ و دەیەوێ کێشە ساز بکا. **سمایلاغا (سمکۆ)** لە ناکۆکی نێوان حکومەتی ئێران و عوسمانی گەلک وەردەگرێ و ئەم ناوچەیە دەخاتە بەر دەستی خۆی، عەجەمانی لێ پاک دەکاتەوەو دەسەلأتی خۆی رادەگەیێنێ. دیارە چالاکی و تێکۆشان و ناو و ناو بانگی سمکۆ هەر وا بە هەڵکەوت و کوتو پر نەبوە. پێش هەڵگیرسانی شەری یەکەمی دنیا گر **سمایلاغا** لە گەڵ **عبدالرزاق بدر خان** هاو بیر بوە و لە دانانی بەرنامەی شۆرش بۆ دامەزراندنی کوردستانی سەر بە خۆ هاو کاری کردوە. لە گەڵ شێخ **عبدالسلامی بارزانی** چۆتە رووسیا و داوای یارمەتی و پشتیوانیکردنی بزوتنەوەی کوردی کردوە. خزمایەتی لە گەڵ **سەید تەها** و بنە ماڵەی شێخانی شەمزینان هەڵکەوتی سیاسی و کۆمەلأیەتی **سمکۆی** پتەو تر کردوە. بەر لە شۆرشی ئوکتوبر لە گەڵ سەید تەها و چەند کەسیتر (کۆمەڵەی نەجاتی کوردستان)یان دامەزراندوە. لە گەڵ کار بەدەستانی رووس لە بارەی هاوکاری دژی تورک و پشتیوانی لە ئامانجی نەتەوەیی کورد وتو وێژیان کردوە.(١٨)

*باسی کوشتنی جەعفەرآغای شکاک لە(مێژووی مەشروتەی ئێران و مێژووی ١٨ ساڵەی ئازەربایجان) نووسینی ئەحمەدی کەسرەوی و هەر وەها لە

(سر زمین زردشت) نووسینی عەلی دهقان وەرگیراوە.

دیارە ئەوانە و سەرۆکایەتی بنە ماڵەیی عێلی گەورەی شکاک و هەل و مەرجی ناوچە و لاوازی و بێ دەسەلاتی حکومەتی عەجەم بوونەتە هۆی درەوشانەوەو دەرکەوتنی سمایلاغا لە عاسمانی سیاسەتی کوردەواریدا، ئەویش بە لێهاتوویی بە گوێرەی بارو دۆخی ئەو سای جیهان و کوردستان توانیویەتی لە گەڵ ڕووداوەکان مامڵە بکا.

پیلان بۆ کوشتنی سمایلاغای شکاک.

پاش ئەوەی **سمکۆ** هەڵگەرانەوەی خۆی لە حکومەتی تاران ئاشکرا دەکات، دەست دەکا بە کۆکردنەوەی لەشکر و پەرە پێدانی دەسەلات لە ناوچەدا. ئەمجارە والی ئازربایجان بە ناوی (**مکرم‌الملک**) دەزانێ بەشەر هیچی لە گەڵ **سمکۆ** پێ‌ناکرێ. دەکەوێتە نانەوەی پیلان و فێڵ، بۆ کوشتنی **سمکۆ**. بۆمبایەک دروست دەکاو بەناوی شوگەلات و شیرنی کە گۆیا خەسووی لە خۆیەڕا بۆی ناردوە، دەیپێچێتەوەو بۆی دەنێرێ. **سمایلاغا** باسی ئەم پیلانە ئاوا دەگێڕێتەوە :« لە دەشتێ لە سەر چیمەن دانیشتبووین، قوتوەکەیان هێنا. کورەکەم بۆ کردنەوەی قوتو بەپەلەبوو بەم خەیاڵە کە شیرنیاتەو نەنکی بۆی ناردوە. لەو کاتەدا، وەبیرم هاتەوە کە (**حەیدەر عەموغلی**) قوتویەکی بە ناوی شیرنی بۆ (**شوجاع نیزام**) ناردوە، لە گەڵکوو کردوویانەتەوە، تەقیوەو **شوجاع نیزام** کوژراوە. وەشک کەوتم. گوتم بەرن لەولا بیکەنەوە. کە دەزوەکەیان پچڕاند، روناکیەکم بینی، گورج کورەکەم دەئامێزێ گرت و خۆم بە عەرزی دادا. بۆمبایەکە تەقی، من بە سلامەت دەرچووم، بەلام عەلی برام و چەند کەسیتر کوژران .»

ئەم کردەوە نا پیاوانەی (**مکرم‌الملک**) **سمکۆی** لە سەرخەبات و تێکۆشان

www.kerimhisami.com

وسەپاندنی دەسەلأت شێلگیر تر کردو دەستی کرد بە پاک کردنەوەی مەڵبەندی شکاکان لە دەسەلأتی حکومەتی عەجەم وڕێگای ورمێ - تەورێزی بەست. هاتوو چۆی نێوان تەورێز و ورمێ تەنیا لە ڕێگای دەریاو لەنگەرگای گوڵمانخانەوە دەرەتانی هەبوو.

سمایلاغاو کوشتنی مارشیمون

دوای شەڕی یەکەمی دنیاگر و قەلأچۆکردنی ئەرمەنیان لە تورکیا، نیزیکەی ٢٥هەزار کەسی ئاسوری و ئەرمەنی ڕوودەکەنە کوردستانی ئێران و لە ناوچەی سەڵماس و ورمێ خۆ دەگرنەوە. دیارە ئاسوری وئەرمەنی لە کاتی شەڕدا لە لایەن لە شکری ڕووسیای قەیسەرییەوە چەکدار کرابوون و دژی تورک شەریان دەکرد. لە ورمێ ئەنجومەنێکی ئاسوری و کلدانی دادەمەزرێنن و هەر لەو کاتەشدا دەست دەکەن بە پێکهێنانی تەشکیلاتی نیزامی بە خەیاڵی دامەزرانی دەوڵەتێکی ئاسوری - ئەرمەنی لە ناوچەی سەڵماس - ورمێ کە مەڵبەندی هەکاری -یش بگرێتەوە. **نیکیتین** قونسولی ئەودەمی ڕووس لە ورمی دەنووسێ:« بێ نەزمی و هەڵگەرانەوە لە نێو لەشکری ڕووس دا، مەسیحیەکانی وەترس خستبوو. لە مانگی ئوکتوبری ١٩١٧ دەستەیەکی نوێنەرایەتیان چوە تفلیس و داوای پشتیوانیان لە کاربەدەستانی دەوڵتی ڕووس کرد. ژەنراڵ (**لبدینسکی**)فەرماندەی لەشکری قەفقاز بە تیلگراف بە منی ڕاگەیاند کە بریار دراوە لە ورمێ لەشکرێکی مەسیحی پێک بێنن. دیارە ئەتاشەی نیزامی هاوپەیمانەکانیش (**گولنل شاردینی و کاپیتان مارج و ماژۆر ستێکس** و کولنل پک لە گەڵ ئەم بریارە موافیقن .ئەم تەشکیلاتە تازەیە جگە لە دابینکردنی مەسیحیەکان دەبێ چالاکی جەبهەی تورکەکانیش بخاتە ژێر چاوە دێری. لە لایەن هاو پەیمانانەوە وادەی یارمەتی ماڵی

و فەنتیمان پێدرا. سێ ئەفسەری فەرەنسەیی گورج خەریکی رێکخستن بوون. بەڵام **کلنلْ شاردینی** لە ورمێ بە منی گوت کە بەشداری دەوڵەتی فەرانسە لەم تەشکیلاتەدا کاتی‌یە. چونکە ئێران و قەفقاز بوونە ناوچەی کاری ئینگلیز. پێویستە ژەنرالْ دینسترویل بە سەر کارو باری ئەم دوو وڵاتە رابگات. من لەو مەسەلەیە ئاگادار نەبووم، بەلام دەمزانی کە ئینگلیزەکان بۆ پێکهێنانی لەشکری مەسیحی هەنگاوی جیددی داوێن. میستر **(ماک موری)** سەرۆکی کومیسیونی بەرزی بەریتانی لە هەمەدان بە تیلگراف بە ژەنرالْ **(گارسی)** کە لەورمێ بوو راگەیاند کە لە گەڵْ پێکهاتنی تەشکیلاتی نیزامی‌ودیاری دانی توانای عەسکەری ئەوتەشکیلاتە، پارەی پێویستتان بۆ دەنێردرێ. مانگی ژانویەی ١٩١٨ کاپیتان (گراسی) بۆ پاراستنی ئەرمەنیان و ئاگاداری لە کاروباری کوردستان هاتە ورمێ و کۆمەڵێکی پێک هێنا. ئیدارەی گۆڤاری ویگرام vigram کتێبێکی بە ناوی (پچوکترین هاوگری سالی ١٩٢.)بلاُو کردەوە و لە لاپەرەکانی ٣٥ و٣٦ دا نوسیبووی «**کاپیتان کراسی** چوە ورمێ بۆ ئەوەی لە گەڵْ ئاسۆریەکان پێوەندی بگرێ. لە وێ مێتینگێکی گەورەی پێک هێنا. رێبەرانی میللەتی ئاسوری ئەو نەخشەو ئاخافتنی ناوبراویان پەسند کرد. بریار وابوو . ٢٥ ئەفسەری رووسی بچنە ورمێ تا هێزی ئاسوری دابمەزرێنن. ئەم هێزە دەبوایە هێلی دەریای رەش تا بەغدا بپارێزێ. پارەو تفاقی شەریش ئەوەندەی پێویست بێ بۆیان دەنێردرێت. بە پشت بەستن بەم وادەو بەڵێنە میللەتی ئاسوری ئامادە بوو چەک هەڵگرێ و شەر بکا. لەو میتینگە دا جگە لە کەسانی بە زیپک و زاکونی میللەت، جەنابی‌سنتاک‌و دوکتور **ئا.شید** کە ئەو دەم کونسولی ئیفتیخاری ئەمریکا بوو، من و دوکتور **کوژل**- یش ئامادە بووین. بروامان کرد کە قسەکانی **کاپیتان کراسی** بە نیەتێکی خالیس و پاک گوتراون . » (١٩)

بەم پێ‌یە روونە کە دەوڵەتی روس و ئینگلیز ویستوویانە لە بەرامبەر تورکیادا، حکومەتێکی دەستنیژی خۆیان لە ئاسوری و ئەرمەنی لەم ناوچەیە

www.kerimhisami.com

دابمەزرێنن.. سەرۆکی ئەرکانی ئینگلیز هەوڵی داوە کە لە نێوان ئاسوری و ئەرمەنی و کورد دا، هاوکاریەک پێک بێنێ. بەڵام رووسەکان لە ناوچەی ورمێ دەست دەکەن بە پێکهێنانی رێکخراوی نیزامی مەسیحیەکانی ناوچە وئەم جیلۆیانە کە لە تورکیاوە هاتبونە کوردستان. بەم چەشنە لە سەرەتای ساڵی ١٩١٧ لەشکرێکی تازە دامەزراو لە ئاسوریەکان خۆ نیشان دەدا. (٢٠)

ئاسۆریەکان پاش ئەوەی روودەکەنە ناوچەی ورمێ، لە شارو گوند دەست دەکەن بە کوشتارو تالانی خەڵک. دەسەڵاتێکی تەواو بەسەر خەڵکی ناوچەدا دەسەپێنن. **سیتوان گاسفیلدی** فەرەنسی لەم بارەوە دەنووسێ: « ئێمە مەجبور بووین دەستەی غەیرە نیزامی لە ئاسوری و باندی چەکدار پێک بێنین. عەیبی ئەم رێکخستنە زۆر زوو دەرکەوت. ئاسوریەکانی چیا نشینی تورکیا کاتێ کە چەکدار بوون دەستیان کرد بە تالانی گوندەکان و بە هیچ جور پێشیان نە دەگیرا. ئەوان سەدان ساڵ لە چیاکانی تورکیا بەم کارە راهاتبوون. لە سەرە تای ساڵی ١٩١٨ لەشکری مەسیحیەکان دەگەیشتە نیزیکەی ١٢ هەزار چەکدار. زۆربەیان جیلۆ بوون لە ژێر فەرماندەری **ئاغا پتروس** دا. کادری ئەم هێزە لە رووسان پێک هاتبوو. سەرۆکی ستادی فەرماندەییش فەرەنسی بوو. »(٢١)

پاش ئەوەی کە ئەم لەشکر و حەشیمەتە دەگەنە ناوچەی ورمێ و سەڵماس، رێبەری مەزهەبی و نیزامی ئاسوریەکان **مارشیمون** هەوای پێکهێنانی دەوڵەتێکی ئاسوری لە سەری دەدا. ئەو دەیویست لە هەڵو مەرجی ئاڵۆزی جیهان و لە سیاسەت و پشتیوانی هاو پەیمانان کە لەشکری ئاسوریشیان بۆ پێک هێنا بوو کەلک وەرگرێ و لەم مەڵبەندەی کوردستان سنگی خۆی لێدابکوتێ.

نیکیتین کونسولی ئەو دەمی رووس لە ورمێ لەم بارەوە دەنووسێ: « لافاوی تایفەی نەستوری **مارشیمون** پاش بەربەرەکانی ئازایانە لە گەڵ کوردەکان و تورکەکان بە ناچاری چیاکانی خۆیان بە جێ هێشتبوو هاتبوونە ئەم ناوچەیە و ببوونە سەر باری ئەم بارو دۆخە ئاڵۆزە. پاشە کشەی نەستوریەکان بۆ نێو لەشکری

ئێمە وەزعی سیاسی ئاڵۆز کرد. چونکە ئەم چەکدارانە کە لە گەڵ کورد و تورک شەریان کرد بوو، هەر چەندە بە رەسمی لە لایەن ئێمەوە بۆ شەری دژی تورک داوەت نەکرا بوون، لانی کەم فەرماندەکانی لەشکری ئێمە ئەوانیان بۆ شەر هاندا بوو. کە وابوو هەر چۆنێک بێ هاو گری شکاوی ئێمە بوون. مافی خۆیان بوو کە رەگەڵ ئێمە کەون. لە لایەکی تر روسیا لە شەری دژی تورک مەبەستی رزگاری ئەرمەنستان بوو، دەبوایە دەست بخاتە نێو کارو باری ئەو ئاسوریانەش کە لە ویلایەتی وان دادەنیشن. جگە لەوە **مارشیمون** چوبوە تفلیس و سەبارەت بە سەر بەخۆیی و ئازادی ئاسوریەکان لە گەڵ **گران دوک نیکولاً** وتو وێژی کرد بوو. بە دڵنیایی گەرا بۆوە و ئاسوریەکانی تورکیا چاوە روان بوون کە لە دوای شەر سەربەخۆ بن.» (٢٢)

مارشیمون رێبەری مەزهەبی و نیزامی ئاسۆری لە (خوسرەوای) نیزیک سەڵماس بنگەو بارەگای لێ بەعەرزی دادەداو دەست دەکا بە فەرمانرەوایی لە ناوچەدا. هەر لەو کاتەشدا خەبەر دەدا بە **سمکۆ** چاویان پێک بکەوێ. **کە سرەوی** نووسەری (مێژووی مەشروتەی ئێران) لەم بارەدا دەنووسێ:

« ئاسۆری یەکان بە هاسانی ورمی یان خستە ژێر دەستی خۆیان. **مارشیمون** لە گەڵ دەستەیەک ئاسۆری و جیلۆ بەرەو شاری سەڵماس کەوتە رێ. **مارشیمون** دەیویست **سمکۆ** فریو بدا. پەیامی بۆ نارد کە لە شوێنێ چاویان پێک بکەوێ. بریاریاندا کە رۆژی ٢٥ی فیوریەی ١٩١٨ لە کۆنەشار پێکەوە دانیشن. مارشیمون لە رۆژی دیاریکراودا، لە گەڵ ١٤٠ سواری بژاردەی چەکدار سواری کالسکە دەبێ و دەچێتە کۆنە شار.»

ماموستا عەلائەددین سەجادی لە کتێبی (شۆرشەکانی کورد) دا، دەنووسێ: « رووسەکانی قەیسەری ئەیانویست لەو وڵاتەدا بەرانبەر بە بالشویک کۆسپێک پەیدا بکەن. لە گەڵ ئەمەدا لە دڵا لەو فیکرەش دابوون کە دەنگێکی کوردایەتی لەو ناوەدا هەبوو ئەو دەنگەش لە ناو بەرن... رووسەکان هاتن

www.kerimhisami.com

(**مارشمعون**)یان راست کردەوەو قسەیان لە گەڵ کرد و هەموو جۆرە پەیمانێکیان دایە. لەو وڵاتە **سمایلاغا** هەیە. بوونی **سمایلاغا** کۆسپێکی هەرە زلە چ لە رێگای قەیسەریەکانا و چ لە رێگای **مارشمعون** دا. چاری ئەمە ناکرێ مەگەر بەوە نەبێ کە **مارشمعون** لەگەڵ **سمایلاغادا** بکەوێتە قسەو بەڵکوو بە بارێکا ئیشی لە گەڵ یەک لابکاتەوە. هێنای سەرەتا بە ناوی ئەوەوە کە حکومەتێکی کوردی - ئەرمەنی دروست بکەن لە گەڵ **سمکۆ** کەوتنە قسە کردن. بەڵام لە راستیدا ئەیویست لەم رێگەیەوە لە ئاخردا **سمکۆ** و کوردەکان لە ناو بەرێ و راستەو راست حکومەتەکە ببێ بە حکومەتێکی « ئەرمەنی - ئاسوری». ئەمەش راست بۆ وابوو. چونکە هێزی مارشمعون وەکو وترا، **٢٥**هەزار تفەنگچی رێکو پێکی خاوەن مەشق بوون. لە پشتیشیەوە رووسی قەیسەری پشتیوانیان بوو. هێزی **سمایلاغا** نە ئەو ئەندازەیە بوو، نە ئەوەندە رێکو پێک بوو. هێزی ئەم عیبارەت بوو لە هێزی عەشایر، کەسێکیش نەبوو لە پشتیەوە بە چەک و جبەخانە یاریدەی بدا. کەوابوو لە ناو بردنی سمکۆ بۆ **مارشمعون** وەک ئاو خواردنەوە وابوو.»

ماموستا عەلائەددین لە مەڕ چوونی **مارشیمون** بۆ لای **سمکۆ**، درێژە بە باسەکەی دەداو دەنووسێ: « هاتنی **مارشمعون** بۆ لای **سمایلاغا**، دەستوری رەسمیاتی پادشاهی نیشان دەدا. خۆی لە جلوبەرگی ئاڵ و واڵی سەرۆکی روحانی ئیمرۆی تیرەیەکی خاوەن دەسەڵات و پادشایەکی بە هێزی سبەی رۆژیانا لە سەر دروشکەیەکی چوار ئەسپی دانیشتوە کە هەموو چێوبەندی دروشکەکە بە ئاڵتون زێڕ کفت کراوە. شەش ئەفسەری گەورە کە چوار لە مانە لە ئەفسەرەکانی رووسی ئەم دەورە بوون، دوویان لە پێشەوە لە سەر دروشکەو چواریان لە پشتەوە راوەستان و شیرەکانیان بە رووتی راگرتوە و کالانی شیرەکانیان لە گەڵ مشتۆکانیانا هەموو زمروت و مرسع بوو. تیشکی هەتاوەکە کە ئەیدا لەم ئاڵو واڵای پادشاییە، سامێکی دەخستە ئەو ناوە. **مارشمعون** بەم جۆرە هاتنە هات و

www.kerimhisami.com

لە ماڵی تەیموورئاغا دابەزی.» (٢٣)

بە دوای چوونی **مارشیمون** دا ، **سمکۆش** دەگاتە کۆنە شار و دەسپێری دەستەیەکیش بە دوای ئەودا بگەنە ئەم شوێنە. دەبێ سمکۆ پێشتر هێندێ چەکداری ناردبێتە کۆنەشار کە لەوێ خۆیان دە بۆسە نابێ.. **مارشیمون** دەگاتێ، خۆی دەچێتە ژوور وسوارەکانیشی لە حەساریٰ جڵەو بەدەست رادەوەستن. کەسرەوی لەم بارەوە دەنووسێ: « ئێمە ئاگامان لە وتو وێژی مارشیمۆن و سمکۆ نیە. بەڵام **سمایلاغا** خۆی گێراویەتەوە کە **مارشیمون بە سمکۆی** گوتوە: ئەم وڵاتە کە ئێستا بە کوردستان ناو دەبرێ، ئەوە نیشتمانی ئێمە بوە. بەڵام جیاوازی ئایینی لەبەر یەکی بڵاو کردووین. ئێستا پێویستە یەک بگرینەوە. ئەم وڵاتەی خۆمان بگرینە دەست و پێکەوە بژین. ئێمە لەشکرمان کۆ کردۆتەوە، ئەگەر ئێوەش لە گەڵمان بن، تەوریزیش دەگرین .» (٢٤)

سمکۆ کە هەست بە پیلانی **مارشیمون** دەکات، بە پێکەنینەوە بەڵێنی پێ دەدا. لەگەڵ مارشیمون دێتە دەر و راست لەو کاتەدا کە **مارشیمون** دەیەوێ سواری کالسکە بێ، تەقە لە تفەنگێکی دێت و **مارشیمون** دەکەوێتە عەرزی. شکاک لە هەموو لایەکەوە دەسرێژ لە سوارەکانی **مارشیمون** دەکەن و نیزیکەی سەت کەسیان لێ دەکوژن. **سمکۆ** هەر ئەو رۆژە دەگەرێتەوە بۆ چاریە. بۆ بەیانی لەشکری ئاسۆری وەسەر **سمایلاغا** دەگەرێ. لە کوندەکانی دەورو بەر دەست دەکەن بە کوشتار وکەس وەپاش خۆ نادەن. **سمکۆ** دوای بەربەرەکانی زۆر، ناچار پاشە کشە دەکاو چاریە بەجێ دێڵێ. ئەنجامی کوژرانی **مارشیمون** و کوشتاری لە رادەبەدەری خەڵک لە لایەن ئاسۆرییەکان و هاتنی لەشکری تورک و شکانی ئاسۆری و رۆیشتنیان بۆ ساینقەڵا بۆ پاڵ لەشکری ئینگلیز و کوشتار و تالانی جیلۆ، باسێکی دوور و درێژەو لەم کورتە وتارەدا ناگونجێ. ئەوەندەیە دوای کوشتنی **مارشیمون** بە قەولی (**عەلی دهقان**) نووسەری «تاریخی رضائیە» فەلەو ئاسۆری ١٥٩ رۆژ لە شارو لە ناوچەی ورمێ کوشتاریان لە خەڵک کردوە.

www.kerimhisami.com

سەتو چل هەزار کەسی ژن و پیاویان کوشتوە و شارو گوندیان تالاّن کردوە.

لەم بوارەدا دەکریّ بیر لەوە بکریّتەوە کە داخوا **سمکۆ** هەروا لە خۆوە بە بیّ بەڵگەو تاوان **مارشیمونی** کوشتوە؟ یان لە پیلان و کەلەک و فیلیّک ئاگادار بوە؟ لەم بارەوە بیروڕای جیاواز هەن. هیّندیّ لە نووسەران ئەم کارەی **سمکۆ** بە هەڵەیەکی گەورە دادەنیّن و خەریکن پرسەش بۆ**مارشیمون** دابنین. هیّندیّکیش لایان وایە کە **سمکۆ** هەستی بەوە کردوە مارشیمون بە پشتیوانی هاوپەیمانەکان دەیەویّ دەسەلاّتی خۆی لە کوردستان بسەپیّنیّ و دوور نیە بۆ بەریەرەکانی تورکیا، لەم مەڵبەندە بە پیت و بەرەکەتەی کوردستان **حکومەتیکیشی** بۆ ساز بکەن‌و ئەمجارە سەردەمیّکی تریش کورد بخەنە ژیّر دەستی دەوڵەتی ئاسۆری و ئەرمەنی. ئەم بۆچوونە کاتیّ بە هیّز تر دەبیّ، کە دەبینین هیّندیّ درنگتر، لە کونفرانسی لوزان، ئینگلیزەکان (پیترووسی) جیگری مارشیمون قوت دەکەنەوەو ناو براو داوا دەکات کە پیّویستە لە کوردستان جیگاییکیان بۆ دیاری بکریّ، هەر وەک لە فەلەستین بۆ جولەکان جیگا دیاری کراوە.

نووسەرو شاعیری بە ناوبانگی ئیّرانی **(ملک‌الشعرای بهار)** لە کتیبی خۆیدا بە ناوی (میّژووی حیزبە سیاسیەکان) دەنووسیّ: « لە کونفرانسی لوزان(**پطرسی ئاسۆری)** بە پشتیوانی لەندەن راست دەبیّتەوەو داوا دەکات کە: « ئاسوری و کلدانی میللەتیکی کەوناراو ە قەدیمەوە مەسکەن و نیشتمانی ئەوان بریتی بوە لە: سنوری موسڵ و کوردستانی عوسمانی و کوردستانی ئیّران تا ورمیّ. دەبیّ بدریّتەوە بە ئەوان و ناوەند و بنگەی تایبەتیان بۆ دابین بکریّ. ناو براو باسی ئەوەی کردوە کە ئاسۆری چەندەیان خزمەت بە رووس و ئینگلیز کردوە. » (٢٥)

نەک هەر ئەوە **مەهدی قولی هیدایەتیش** لە کتیبی (خاترات و خطرات)دا دەنووسیّ: « پطرس ناویّک لە کونفرانسی لوزان بە نوێنەرایەتی کلدانیان باسی سەر بە خۆیی کرد و سنوری گەیاندە گۆلی ورمیّ » لاپەری **٤٤٩**.

دوکتور **عبدالرحمانی قاسملو** له بارەی راپەرینی **سمایلاغاوه** دەڵێ:

«. . . **سمکۆ** بەشێکی زۆری لە کوردستانی ئێران رزگار کرد و پاش دامەزراندنی پێوەندی لە گەڵ **شێخ مەحمود** ساڵی ١٩٢٣ بۆ خۆی لە سولەیمانی چاوی بە **شێخ مەحمود** کەوت. بە لام ئینگلیزەکان **سمکۆیان** بۆ شەری ئاسوریەکان هاندا و سەرۆکی ئاسوریەکان **مار شەمعونی** کوشت و دیارە ئەو کارە بوو بە هۆی کز بوونی هەڵوێستی سمکۆ.« (٢٦)

دوکتور **قاسملو** لەم بۆ چوونەدا پشت بە هیچ بەڵگەو فاکتێک نا بەستێ کە ئینگلیزەکان **سمکۆیان** بۆ کوشتنی **مارشیمون** هاندا بێ. رووداوەکان پێچەوانەی بیرو رای دوکتور **قاسملو** نیشان دەدەن. لە گشت بەڵگەو نووسراوەکان دەردەکەوێ کە ئینگلیزەکان نەک هەر دژی **مارشیمون** و ئاسوریەکان نەبوون، بەڵکوو بە پێچەوانە ئەوان کۆیان کردوونەوەو یارمەتیان داون و لەشکر و دام و دەزگایان بۆ ساز کردوون. لە ئاخری مانگی دیسامبری١٩١٧ **سەروان گریسی** یەکێ لە ئەفسەرانی ئینگلیزی میسیۆنی نیزامی بەریتانیا لە قەفقاز کە مەعموری پێوەندی لە گەڵ ئەرمەنیەکانی شاری وان بوو هاتە ورمێ. ناو براو لە کن سەر پزیشک **کوژول و سیتوان گاسفیلد** کونسولی رووس و **م.شد** لە میسیونی ئەمریکایی، ئاسوری و کلدانیەکانی بۆ چەک هەڵگرتن هانداو بەڵێنی پێدان کە لە کۆنفرانسی دوارۆژی ئاشتی لە پاریس چارە نووسی میللەتەکەیان لەو پەری باشیدا موتالاً دەکا» (٢٧)

بە لای منەوە لە کوشتنی **مارشیمون** دا ئەگەر هاندان و دەستی بێگانە بیری لێ بکرێتەوە ناکرێ هاندان و پاڵ پێوەنانی تورکیا نەخرێتە بەرچاو. **ئەحمەدی حەماغای پژدەری** دەڵێ :« **سمکۆ** کە هاتە پژدەر لە دێی نورالدین لە ماڵی **هەباسی مەحموداغا** بە شەو درەنگ قسەی خۆشی بۆ من دەکرد. دوو سێ جار باسی ئەم مەسەلەیەی بۆ من کرد و دەیگوت خەڵەتم کرد خۆزگە **مار شمعونم** نە کوشتبایە. بەڵام تورکەکان بە منیان کرد. وتی **خەلیل پاشای**

تورک برادەرم بوو. نامەیەکم بۆ نووسی وتم نیازی خەراپەم نیە بەرانبەر بە تورکیە. بەلاْم من خەراپەی ئێران دەکەم و وازی لیْ ناهێنم. **خەلیل پاشا** وەلاْمی منی داوە وتی تورک ئەتۆیان خۆش دەویْ و ئەگەر تۆ **مار شیمون** بکوژی ئێمە پشتگیری شۆرشەکەت دەکەین بە دژی ئێران. منیش ئەو کارەم کرد، تورک فێلیان لە من کرد.» (٢٨)

هەرچی بیْ ئەگەر ئەوەشی لیْ زیاد کەین کە ئاسوریەکان کاتیْ لە نێو لەشکری رووس دابوون کوشتارێکی زۆریان لە کوردان کردوە و دەستیان لە هیچ خەراپەیەک نەگێراوەتەوە و وەک دانیال متی دەلْیْ :« هەر وەها نیشانی دەدا کە بوونی ژمارەیەکی زۆر لە ئەرمەنی و ئاسوری لە نێو لەشکری رووس دا، ببوە هۆی ئەوە کە رەفتاری لەشکری داگیر کەری قەیسەری توندوتیژ تر بیْ لە لەشکرێکی داگیر کەر لە کاتی شەر دا. وای لێهاتبوو لە کوردستانی ئێران مندالْیان بە هاتنی رووسان دەترساند.» (٢٩.)

سمکۆ بەم کارە ئەگەر نەخشەی ولاْتەکانی هاو پەیمانیشی بۆ دروستکردنی حکومەتێکی ئەرمەن و ئاسوری لە کوردستان پوچەلْ کرد بێتەوە دیسان ناکریْ ئەم کارەی ئەو بە کردەوەیەکی دزێو و پێچەوانەی داب و شوێنی جوامێرانەی کوردانە حیساب نەکریْ. بەلاْم تۆ بلْێی لە سیاسەت دا ئەخلاق زۆری گوێی بدرێتیْ؟

سمکۆ دەسەلاْتی پەرە پێدەدات.

پاش دامرکانەوەی ئاژاوەی جیلۆ، هاوینی سالْی ١٩١٩ **سمکو** بۆ پەرە پێدانی دەسەلاْت چالاکی خۆی توندتر دەکات. رێگای هاتوچۆی ورمیْ - تەوریز دەخاتە ژێر کونترۆلْی خۆی. سەرەتای سالْی ١٩١٩ (سوپەدار ئەعزەم -سوپا سالار) دەبێتە والی ئازربایجان. ئەویش کابرایەکی بە ناوی (ضیا الدولە) دەکاتە حاکمی

ورمیێ. ناو براو دەست دەکات بە چەکدار کردنی خەڵک بۆ بەربەرەکانی **سمایلاغا**. دەروازەکانی شار قایم دەکا و دەیەوی لە شار بەرگری بکا.

سمکۆ دەیەوێ حاکم بدزێ. ٦٠کەسی چەکدار دەنێرێ کە حاکم لە شار بێننە دەرێ. پیاوەکانی **سمکۆ** بە نەزانی کاتێ دەگەنە دەورویەری خانوی حاکم، تەقەی دەکەن. چەکداری حاکم و خەڵکی شار لێیان رادەپەڕن. پیاوەکانی **سمکۆ** بە ناچار بە دەستی خاڵی دەگەڕێنەوە. **سمکۆ** لەم سەر نەکەوتنە تورە دەبێ، دەنێرێ رێگای گوڵمانخانەش دەگرێ کە تاقە رێگای دە ریایی نیوان ورمێ - تەورێز بوە. **تاهیر بەگی** پیاوی **سمایلاغا** دەچێتە سەر ئەو رێگایەو ورمێ ئابلوقە دەدرێ.

سوپەهداری والی ئازربایجان کە دەبینێ بە شەر دەرۆستی **سمکۆ** نایەو رێگای بۆ ناکرێتەوە، **سەردار فاتیح** ناوێک لە گەڵ کونسولی ئینگلیس دەنێرێتە کن **سمکۆ**. هێندێ پارەو شیرێکی جەوهەرداری بە نرخیشی بۆ دەنێرێ و لەقەبی «**سەردار نصرەت**» یشی لە لایەن دەوڵەتەوە پێ دەبەخشێ. **سمایلاغا** بەو مەرجە ئەم لەقەب و دیاریانە قەبوڵ دەکا کە ضیاالدولەی حاکمی ورمێ لابەرن. پاش گەرانەوەی کونسولی ئینگلیس والی پێشنیاری **سمکۆ** قەبوڵ دەکا و حاکمی ورمێ بانگ دەکاتەوەو **سەردار فاتیح** دەکا بە حاکمی ورمێ. حاکمی تازە لە گەڵ کونسولی ئینگلیس بە پاپۆڕ دێن بۆ گوڵمانخانە. **سمایلاغا** تا گوندی (میاوە) بە پێشوازیانەوە دەچێ و لە گەڵ خۆی دەیانهێنێتە نێو شار. ئیتر پاش ئەوەی **سمکۆ** دەچێتە نێو شار، هێمنایەتی شار بە چەکدارەکانی خۆی دەسپێرێ و دەست دەکا بە دامەزراندنی تەشکیلات و داموو دەزگای خۆی. لە لایەکی دیکەشەوە دەوڵەت کابرایەک بە ناوی **ئەسەدئاغاخانی** فیشەکچی لە گەڵ پۆلێک قازاخ بۆ هێمنایەتی شار دەنێرێتە ورمێ. ناوبراو لە شاردا لەگەڵ دەسەڵاتی **سمکۆ** بەربەرەکانی دەکا. رێگای گوڵمانخانە دەخاتە بەر دەستی خۆی و قازاخی لێ دادەنێ. **سمایلاغا** خەبەر بۆ **سەردار فاتیح** دەنێرێ کە شار بە جێ بێڵێ و نەبێتە هۆی شەر و خوێنرێژی. حاکم گورج بارگەو بنەی تێک دەنێ و بەرەو

تەوریز دەکەوێتە رێ. بەڵام کابرایەک بە ناوی (**عەلی ئەکبەر** خان) دەکاتە جێگری خۆی. پاش رۆیشتنی **سەردار فاتیح**، **سمکۆ** دەنێرێ (**عەلی ئەکبەر خان**) دەگرێ و **عومەر خانی** شکاک دەکا بە حاکمی شار و ناوچە بە جارێک دەکەوێتە بەر دەسەلاتی **سمکۆ**.

کاتێک خەبەری گرتنی شار بە دەوڵەت دەگا، لە شکرێکی زۆر بە سەرۆکایەتی ئەفسەرێکی رووس بە ناوی **(فیلیپۆف)** دەنێرێتە سەر **سمکۆ**. لە مانگی رەشەمەی سالی ۱۹۱۹ لە سەلْماس شەرێکی توند لە گەڵ هێزی **سمکۆ** دەست پێدەکرێ. رۆژی پێنجی رەشەمە لەشکری دەوڵەتی شاری سەلْماس دەگرێ هێزی کورد ناچار بەرەو چیا پاشە کشە دەکا. **فیلیپۆف** وەدوایان دەکەوێ و چاریە گەمارۆ دەدا. هەر چەند هێزی کورد بەربەرەکانی توند دەکا، بەڵام لەشکری عەجەم تەنگیان پێ هەڵدەچنێ و دە یانخاتە تەنگانەوە. **سمکۆ** کە وادەبینێ تیلگرافێک دەنێری بۆ (**عین‌الدولە**)ی والی ئازربایجان و ئامادەیی خۆی بۆ وتو وێژ و سە دانواندن رادەگەیێنێ. والی فەرمانی گفتگۆ لە گەڵ **سمایلاغا** دەدا بە **فیلیپۆف**. لە وتو وێژدا دەگەنە ئەو بریارە کە شەڕ رابگیرێ و **سمکۆش** ئەم خالانەی خوارەوە ئەنجام بدا.

١ - ئەو ئەفسەر و سەربازە تورکانەی لە کن **سمایلاغان** دەریان بکا.

٢ - واز لە دەست تێوەردانی کاروباری ورمێ بهێنێ.

٣ - چەک دابنێ.

٤ - تۆڵەی تالان و کوژراوەکانی لکستان بداتەوە.

٥ - **ئەحمەدئاغای** برای بنێرێتە تەوریز و لەوێ بارمتە بێ.

پاش ئەم بریارو گفتگۆیە شەر دەوەستێ. **فیلیپوف** بۆ تەوریز دەگەرێتەوە. **سمکۆ** لە جیاتی بردنەسەری پەیمان و بەڵێنی، دەست دەکا بە کۆکردنەوەی لەشکر و سەر لە نوێ **عومەرخانی** دەکاتەوە بە حاکمی ورمێ. بەدوای ئەوەدا **سمکۆ** مەسەلەی « بەگلگی» و سەربەخۆیی کوردستان دێنێتە گۆرێ و دامو دەزگای

www.kerimhisami.com

حکومەتی دادەمەزرێنێ. دەسەلاتی خۆی بە سەر ورمێ و سەلماس دا پتەو دەکا. لێرەدا بێ جێ نابێ مەسەلەیەکی خۆشیش لە بارەی مەنتیقی شکاکان و حاکمەتی **عومەرخان** بگێرینەوە. دەڵێن کاتێ عومەر خان دەبێتە حاکمی ورمێ، رۆژێک لە شاری جار دەکێشن کە خەڵک لە باخی قەیسەر خانم کۆ وەبن، حاکم وتار دەداو لە گەڵ خەڵک دەدوێ. لەهەموو لاوە خەڵک کۆ دەبنەوەو چاوەروانن کە حاکم بێ و وتار بدا. رەنگە خەڵک هیوا داریش بوو بێ کە وا حاکم دێت و مزگێنی ئاسایش و هێمنەتیان بۆ دێنێت.!!

عومەرخان دێتە نێو خەڵک و دەڵێ: « پێویستە لەم شارە چوار هەزار تفەنگ و چل‌هەزار لیرە کۆ بکەنەوەو بیدەن. شکاکاکانیش دەکاتە مەئموری کۆ کردنەوەی ئەم پارەو تفەنگانە. دەڵێن شکاک کابرای عەجەمیان دەگرت و داوای پارەو تفەنگیان لێ دەکرد. کابرا دەپاراوە دەیگوت نیمە . شکاک دەیگوت : « سەن وێر، قۆی ئۆلماسن » واتە تۆ بیدە با نەتبێ.!!

کاتێک دەوڵەتی ئێران رێگای هاتوچۆی ورمێ - تەورێزی لێ دەگیرێ، دەیەوێ لە رێگای سابلاخەوە لە شکر بنێرێ. ماژۆر(**مەلیک زادە**) لە گەڵ ۸۰.. ژاندارم لە رێگای مەراغە و میاندواو سابلاخەوە بۆ سەرکوتکردنی **سمکۆ** دەخاتە رێ.

دیارە لەم کارەدا هیوایەکی زۆریشی بە **قەرەپەپاخی** سندوسی هەبوە. چونکە لە کۆنەوە **شاعەبباس** ئەو **قەرە پەپاخانەی** لە قەفقازەوە بۆ بەربەرەکانی کوردان هێناوەتە ئەم ناوچەیە، بلباسی دەرکردوون و ئەوانەی لە جێگای ئەوان نیشتە جێ کردوە و هەمیشە داردەستی حکومەتی تاران بوون دژی کوردەکان. ئەم جارەش بۆ یارمەتی دانی **مەلیک زادە**و لێدانی سمکۆ هەر ئەم حیسابەی کردوە.

کاتێک خەبەری هاتنی **مەلیک زادە** بە **سمکۆ** دەگا، لە پێشدا سەیدتەها ئەفەندی دەنێرێ کە قەرەپەپاخی سندوسی چەک بکا. سەید تەها هێشتا ناگاتە

www.kurdishsarmi.com

سندوسی له دزەی دۆڵێ فەرمان دەدا كە **قەرەپەپاخ** نابێ چەكدار بن و پێویستە چەكیان كۆ بكرێتەوە. لێرەدا ناخۆش نیە مەسەلەیەكی تریش لە مەنتیقی شكاكان باس بكەین. **حوسێنخانی** سەرتیپ ئاغای تازە قەلای سندوسی. كە دایكی كورد بوە، لە نێو **قەرە پەپاخان** دا، خۆی بە كورد زانیوەو هەمیشە لانی كوردانی گرتوە. كە خەبەر دەزانی ئەوا لەشكری **سمكۆ** بەرەو مەهاباد دێت، خۆی و داروددەستەی سوار دەبێ و بۆ پێشوازی لە سەید تەها ئەفەندی دەچێتە دزەی دۆڵێ. سەید تەها ڕێزی لێ دەكرێ و دەینێرێتەوە كە چەكی قەرە پەپاخان كۆ بكاتەوە. كاغەزێكیشی دەداتێ كە خۆی دەتوانی چەكدار بێ و چەك دانەنێ. سەرتیپ دەگەڕێتەو فەرمانی **سەید تەها** بە **قەرەپەپاخان** ڕادەگەیەنێ. لەشكری شكاكان دەگاتە سندوسی و سوارەی پێش قەرەوڵ دێن بۆ ڕادانە و **سەید تەها**ش لە دواوە دێت. حوسێنخان سوار دەبێ و بە پێشوازیانەوە دەچێت بەو نیازە كە سەید تەها داوەت كا، بێتە تازە قەلاو میوانی ئەو بێ. لە نیزیک گوندی عەجەملیان دەگاتە پێش قەرەوڵی شكاكان. كەدەبینن **حوسێنخان** تفەنگی پێیە، دەورەی دەدەن و یالاَ بێنە ئەو تفەنگە و **قەرە پەپاخ** نابێ تفەنگیان پێبێ. حوسێنخان نامەی سەید تەها دێنێتە دەرو دەڵێ: « ئیجازەم لە سەید تەهاوە پێیە» شكاک دەڵێن : « با ئەو كاغەزەت هەر پێبێت. ئێمە كاغەزەكەت لێ ناستێنین، تفەنگەكەت لێ دەستێنین. » تفەنگی سێتیر لە شانی **حوسێنخانی** دەكەنەوەو دەگەڕێتەوە .!!

بەدوای ئەوەدا **سمكۆ** لەگەڵ لەشكرێكی پەرداخ دێتە سابلاخ . مەلیک زادە دەگرێ و كوشتارێكی باشیش لە ژاندارمەكان دەكات. دوای ئەم شەڕ و سەركەوتنە ئیتر عەشیرەتگەلی زەرزاو مامەش و پیران و مەنگور ودێبۆكری و بەگزادەو گەورك، مل بۆ دەسەلاتی **سمایلاغا** ڕادەكێشن و لە خوو سەلماسەوە بگرە، تا دەگاتە بانەو دیواندەرەو ساینقەلاَ، دەكەونە بەر دەستی دەسەلاتی **سمایلاغا**.

لە باسی دەسەلات و لەشكر كێشی **سمكۆ**، ناكرێ لە ئاكار وكردەوەی دزێوی

www.kerimhisami.com

تالانچیانەو شڕەخۆری لە شکری شکاکان چاو بپۆشین. ئەوەی لەشکری شکاک کردوویە، بە هیچ جور لە گەڵ کردەوەو بیرو باوەڕی نیشتمانپەروەری وسەروەری نەتەوەیی یەک ناگرێتەوە. لە سابلاخ و بانەو بۆکان و شوێنەکانی تر کە ڕێیان تێکەوتبێ، بێجگە لە تالانی مالان زەلامیشیان رووت کردوونەوە و جل و بەرگیان لێ ئەستاندوون. پتر ئەو کردەوە ناحەزانە بوونەتە هۆی ئەوە کە لە لایەن کۆمەلانی خەلکەوە پشتیوانی لێ نەکراوە. ئێستاش لە ناوچەی موکریان شکاک بە تالانچی و بە شڕە خۆر ناو دەبەن.

دوای گرتنی مەلیکزادەو کوشتاری ژاندەرمەکان لە سابلاخ و پاک کردنەوەی دەسەلاتی حکومەتی تاران ، ئیتر لە شیمال و ناوەندی کوردستانی ئێران دەزگای دەسەلاتی **سمکۆ** بە شێوەی عەشایری و بە ناوی دەسەلاتی کورد دادەمەزرێ.

رۆژنامەی کورد

سمایلاغا بۆ ئەوەی دەنگی کورد و ئامانجی ڕاپەڕینەکەی بە دنیا ڕابگەیێنێ، سالی ۱۹۱۹(.۱۳٤) کۆچی رۆژنامەیەکی حەفتەیی بەناوی کورد لە شاری ورمێ چاپ و بلاو دەکاتەوە. وەک لە کلیشەی رۆژنامەکەدا دیارە کە لێرەدا چاپ کراوە، رۆژنامەی کورد هەوەلێن رۆژنامە بە زمانی کوردی بوە کە لە کاتی دەسەلاتی **سمکۆ**دا، بە سەر نووسەری زانای بە ناو بانگ **ماموستا مەلا محەمەدی تورجانی** لە ژێر دروشمی(واعتصموا بحبل‌الله جمیعا ولا تفرقوا)لە کوردستانی ئێران بلاو کراوەتەوە. وەک لە کلیشەی رۆژنامەکەدا دیارە، ناوونیشانی رۆژنامەی کورد بەم جورە بوە:: « رۆژنامەیەکی سیاسی ئەدەبی ئەخباری‌یە. سەر مەقالەی تەرجومە دەکرێ بە فارسی. دەینووسێ کوردێک بۆ هەموو کوردان»

لە ژمارە یەکی رۆژنامەی کوردا کە لە راستیدا ئورگانی دەسەلاتی **سمکۆ** بوە، وتارێکی درێژ بە کوردی و بە فارسی سەبارەت بە بارو دۆخی ئێران و زوڵم و زۆری حکومەتی تاران لە کوردان و بێدەسەلاتی لە بەرانبەر دەوڵەتی بێگانەدا، بلاو کراوەتەوە. هەر لەم وتارە دا لە بارەی کوردستانەوە دەنووسێ: « هەر

www.kerimhisami.com

کەسیش دەتوانی راستی و دروستی ئەم مەسەلەیە بە چاوی خۆی ببینیٚ کە ولاٚتی غەدر لیٚکراوی کوردستان پیٚ شیٚل بوە و دیهاتی بە جوریٚکی وا ویران بوە کە دڵی هەر دڵرەقیٚک بۆی دەسووتیٚ. دەوڵەتی ئیٚران بەو بیٚ دەسەلاٚتی‌یەوە دوای شەڕ لە جیاتی کۆمەگ و یارمەتی ئیدارەی دیکتاتوریانەی خۆی لیٚ دامەزراندوە. ئەوەی لە دەستی هات بۆ فەوتاندنی ئەو میللەتە لیٚقەوماوە کردی. داخوا میللەتی کورد ئینسان و مەخلوقی خودا نین؟... لە کوشتن و ویٚرانکردن بەو لاوە چی لە گەڵ کوردستان کردوە؟... سەرەرای ئەو هەموو زوڵم و زۆری و ویٚرانیەی کوردستان بیٚگانەکانیشی هانداوە بۆ ویٚرانکردنی کوردستان. میللەتی کورد کە لە گیانی خۆی وەرەز بوە، لە تاوی زوڵم و زۆر راپەریوە، پیٚی دەڵیٚن هار و یاغی.»(سەروتاری رۆژنامەکە کورت کراوەتەوە)

ئاغای **(محمدتمدن)** لە کتیٚبیٚک دا بە ناوی (اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضائیه) کە سالی ۱۹۷۱ بلاٚوی کردۆتەوە، سەرەرای ئەوەی‌کە جنیٚویٚکی زۆری بە کورد داوە و گاڵتەی پیٚکردوە، بەلاٚم ناچار بوە دان بەدەزگاو دەسەلاٚتی **سمکۆ** دابنیٚ و کلیشەی رۆژنامەی کوردیش بلاٚو بکاتەوە. ناو براو دەنووسیٚ:« رۆژنامەیەکیان بە زمانی فارسی و کوردی بلاٚو دەکردەوە. حەوتووی جاریٚک دەردەچوو. ناوی « رۆژی کورد شەوی عەجەم» بوو. دوایە بوو بە« رۆژی کورد » و ئاخرەکەشی بوو بە « کورد ». پاشان ئاغای «تمدن» دەنووسیٚ : «سمیتقو» **(سمکۆ)** بیٚجگە لە بلاٚو کردنەوەی رۆژنامەی کوردی (کورد) لە ورمیٚ ریٚکخراویٚکی بۆ وەرگرتنی گومرگیش دروست کرد بوو. لە هەر شتیٚکی کە خەڵک لە ورمیٚرا دەینارد یا دەیبرد بۆ شارەکانی تر (مەراغە، خۆی، تەوریٚز)گومرگی دەستاند و پەتەی چاپی بە کوردی دەدانیٚ.»

پاشکۆی ژمارە دووی رۆژنامەی کورد لە لاپەری ۳۸. ی کتیٚبی ناوبراودا بە فارسی بەم جۆرە چاپکراوە:

« هەواڵنوسی ئیٚمە دەنووسیٚ : کوژرانی **خالۆ قوربان** و شکانی لە شکرەکەی

بۆ ئاگاداری خوێنەرانی خۆشەویست روون دەکەمەوە. رۆژی ٢٨ی رەمەزانی ١٣٤٠ی مانگی لە کاتێکدا کە لەشکری کورد لە ژێر فەرماندەیی **سەید تەها** ئەفەندی لە دەورو پشتی گوندی قوزلوی هەوشار خۆی بۆ پەلاماردانی (ساینقەلاْ) ئامادە دەکرد، دوو سواری سەرداری موکری خەبەری دەست درێژی **خاڵۆ قوربانیان** بۆ سەر سابلاْغ و شاروێران هێنا. هەر دەستبەجێ بەرەو سابلاْغ گەراینەوە.. شەوی ٢٩ی رەمەزان لە بۆکان مانەوە. بەیانی کەوتنە رێ و لە دەوروبەری گوندی (دەرمان) سەرۆک عەشیرەتەکان لە گەڵ **سەید** تەها ئەفەندی کۆری وتو وێژ و راوێژیان گرت. نەخشەی پەلاماردانی لەشکری (**خاڵۆ قوربان**) یان بەو جۆرە کێشا:« جانگیر بەگ لە عێلی هەرکی، **ئەسکەندەرخان** خەڵکی برادۆست، **هەمزاغا** لە عێلی مامەش، ئەمیر ئەسعەدی دێبۆکری و **سالار سەعید** لە خەتی(لاچینەوە) بچن. بریاریاندا لە بانگی شێواندا لە سێ لاوە پەلاماریان بدەن. ئەمیر عەشایر و **ئەمیر ئەسعەد و سالار سەعید** بە پێی‌بریاری گشتی لە تاریک و روونی بەیانی ٢٩ی رەمەزانا، لەشکری **خاڵۆ قوربان** یان لە تەپکی داشا مەجید پەلامار دا. لە دوولاوە شەر دەستپێکرا. سوارانی کورد رکێف کوت هەڵیان کردە سەر لەشکری عەجەمی بە لولەی تفەنگ لە مەتەرێز وەدەریان نان. هێندێک بە دیل گیرانو هێندێکیش کوژران. ئەوەی دەرچوو بەرەو ئێندرقاش هەلاْت بۆ لای **خاڵو قوربان**. سوارەکانی ئەمیر عەشایر(حاجی سطوە السلطنە)ی حاکمی سابلاْخیان بە دیل گرت. سوارەکانی **ئەمیر ئەسعەد** مترالوزێکیان وەگیر کەوت. ئەسپ و ئێستر و تفەنگێکی زۆر گیرا. ئەمیر عەشایر و **ئەمیر ئەسعەد و سالار سەعید** لە پاش ئەوەی‌لە بە دیل گرتن و کوشتن و راونانی عەجەمەکانی داشامەجید بوونەوە، قۆڵێکی دیکەی لەشکری **خاڵۆ قوربان** یان لە سەر کێوی خەزایی پەلامار دا. ئەوانیش مەتەرێزیان بە تاڵ کرد و هەلاْتن. هێندێک کوژران و هێندێک بە دیل گیران. لە وێش ئەسپ و تفەنگێکی زۆر کەوتە دەست. کاتێک شکستەی لەشکری گەیشتە

www.kerimhisami.com

ئیندرقاشی، لەشکری خالۆ قوربانی ترسی رێنیشت و پاک هەلاتن. ئاغایانی مەنگور وهەرکی و زەرزا، لێیان وەخۆ کەوتن و دایان گژانێ. **خالۆ قوربان** و چەند ئەفسەر کوژران، زۆریش بە دیل گیران. پیاوێکی **سەید تەها** ئەفەندی ٣تۆپ، سوارەی مەنگوڕ تۆپێک، سوارەکانی هەرکی ٢ تۆپی گەورە و مترالیوزیک و ئەسپاب و تفەنگێکی زۆریان بە تالان گرت. هێندێک دەڵێن (سوارەی **ئەحمەدی گولاویاغای** مەنگور و هێندێکیش دەڵێن **ئەحمەد خانی** هەرکی **خالۆ قوربانی** کوشتوە. شکستەی لەشکری عەجەم زۆریان گەرانەوە بۆ ولاتی خۆیان و دوو سەد کەسێکیش چوونە تەورێز. کولونیل (**نصرالله خان**) فەرماندەی ژاندارمە لە ساینقەلاوە بەرەو موکری وەرێکەوت. بە تەواوی لەم کارەساتە بێ خەبەر بوو. ئەمیر ئەسعەد کە ئەو خەبەرەی بیست، بە پەلە خۆی گەیاندە ئەمیرئاوای تەنیشت بۆکان. کولونیل کە دەگاتە بۆکان و خەبەری کوشتنی **خالۆ قوربان** دەزانێ، فیزماڵکی دەداتێ بو ساینقەلا دەگەڕێتەوە. سوارەکانی بەگزادەو سەرداری موکری وەدوایان دەکەون. **ئەمیر ئەسعەد** و ئاغاکانی دێبۆکری خۆ دەگەیێننە یارمەتی سوارەکانی‌بەگزادە. لە کێوی پشت گوندی ئاڵبلاغ ئۆردوی ژاندارمەری گەمارۆ دەدەن. زۆران دەکوژن و بە دیل دەگرن. دەسکەوتیش گەلێکە. لەو پەلامارەدا «سوڵتان **عبدالحمیدخان**» ئەفسەری ژاندارمەری کوژراوە. کولونیل شەوانە لە کێو دێتە خوار و بە لارێدا هەڵدێ. ئاغایانی بەگزادەی فەیزولابەگی تۆپێکی گەورەیان گرت و ناردیان بۆ چاریە. بە راستی ئازایەتی و لە خۆ بوردوویی ئاغایانی موکری بۆ جێ بە جێ کردنی ئەرکی نیشتمانی و نەتەوایەتی جێگای سوپاسە. هیوادارم لە رێگای هەقناسیەوە ئەوەی لە رۆژنامە تاقانەکەدا چاپ بفەرموون« . ع. ش.

دیارە ئاغای (تمدن) ئەم باسەی سەبارەت بە تاریف و ئازایەتی کوردان و یا ناساندنی رۆژنامەیەک بە زمانی کوردی لە کتێبەکەیدا باس نەکردوە. ئەو مەبەستیکی دیکەی هەبوە. ئێمە ئەو کورتە باسەمان بۆیە بە پێویست زانی کە

هێندێ لە نووسەرە نائاگایەکانی کوردیش بۆ پەلاماردانی سمکۆ و بێ ئەهمیەت کردنی راپەرین و هاوکاری عەشیرەتەکان و جێگای لە مێژووی رزگاریخوازی کورد دا، قەڵەمی شکاویان دەخەنە کار و لەو پەلامارە نارەوایەدا، رەگەڵ رەوەی دوژمن دەکەون. بە قەولی شاعیری ناوداری کورد هێمن :« هەر دوژمن گەمارۆی ئێمەی داوە، هەر بێگانە بە گژ ئێمەدا هاتوە، هەر زۆردار ویستوویەتی بمان گرێ، بمان کوژێ، بمان کوتێ، تالانمان بکا، خاو وخێزانمان وە دەشتێ بخات، و ماڵ و حاڵمان لێ تێک بداو ژیانمان بشێوێنێ. هەمیشە هەر داگیرکەران هێرشیان هێناوەتە سەر نیشتمان و زێدەکانمان و ویستوویانە ولاتی باو وباپیرانمان لێ داگیر بکەن...کەچی مێژووی زۆرداران بخوێنینەوە، تەماشا بکەین، هەر ئێمە تاوانبارو گوناهکارین. هەر ئێمە پیاو خەراب وبەد ناوین. بۆ؟ چونکە بێهێزین و بێ دەسەلاتین و قەڵەم بە دەست دوژمنانە .» (٣٠)

جا بەم حاڵە زۆر جێگای داخە کە نووسەری کوردیش بێ لێکدانەوە و هەڵسەنگاندنی کات و زەمان یا بۆ ئافەرینێکی دوژمن ، راپەرینی **سمکۆی** سەردار بە « رێگری و نارەسەن و قسەی بێ تام» دابنێ و تاوانباریشی بکا.!!

نیشتمانپەروەری بە ناوبانگ و ماموستای شاعیرانی موکریان، جەنابی (**سەیف القضات**) ئەو دەم لە بەستە شیعری بە ناوبانگی خۆیدا «کوردینە» کە بۆ رۆژنامەی کوردی ناردوە دەڵێ :

« سمکۆی خودا کە داویە بە مە ساحیب و رەئیس
شوکری بکەین بە زار و زبان و ددان و لێو»
« مەقسودی وی ئەمە، کە هەقی مە بداتە مە
تەکلیفی مەش وەهایە، فیدای بین بە نێرو مێو » (٣١)

دیسان لەشکر بۆ سەر سمکۆ

www.kerimhisami.com

سالی ۱۹۲۱ حکومەتی ئێران لەشکرێکی گەورەی بە سەرۆکایەتی (**ئەمیر ئەرشەدی قەرەداغی**) ناسراو بە (**سامخان**) ئامادە دەکاو دەینێرێتە سەر **سمکۆ**. وەک (هیدایەت) لە بیرەوەریەکانیدا باس دەکات: « **سامخان** بە سێ هەزار سوارو پیادەوە کەوتۆتە رێ. لە شاری خۆیەش ..۱۵ ژاندارمەی هەڵگرتوە و (**ئیقبالالدولە**)ی ماکۆیەش بە هەزار سوارەو ڕەگەڵی کەوتوەو هەمووی **لەشکرەکە** بۆتە ..۵۵کەس. لە ۲۸ی مانگی سەرماوەزی ۱۹۲۱ دا، لە (**شەکربازی**) لە نێوان سەلماس و دۆڵی خوێناوی لە گەڵ لەشکری سمکۆ بەرەنگاری یەک دەبن و شەرێکی توند دەست پێدەکرێ. لە سەرەتاوە کوردەکان لە بەر لافاوی لەشکری عەجەم پاشە کشە دەکەن. بەڵام پاش کوشتنی سامخان سەرکردەی لەشکری ئێران، عەجەم تەقەیان تێدەکەوێ و دەشکێن و رادەکەن. شکاک دەکەونە دوویان تا نیزیک خۆیە. شاری خۆیەش دەکەوێتە مەترسیەوە.

پاش ئەو سەرکەوتنە ئیتر دەسەڵاتی **سمایلاغا** لە کوردستان مسۆگەر دەبێ. **عومەرخان** لە حاکمەتی ورمی دەخات و **تەیمورئاغای** خەڵکی کۆنەشاری سەلماس دەکا بە حاکمی ورمێ و بناخەی حکومەتەکەی قایم دەکا.

مانگی فیوریەی ۱۹۲۱ رەزاخانی قازاخ بە پشتیوانی ئینگلیز لە ئێران کودیتا دەکا و خۆی دەکا بە فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکانی ئێران. هەوەڵین هەنگاوی **رەزاخان**، بە هێز کردنی لەشکری ئێران دەبێ. هەر لەو کاتەش دا دەیەوێ مەزن و سەرۆک عەشیرەتانیش لە دەسەڵات بخا. بۆ ئەوەی پشتی جەبهەی **سمایلاغا** کز بێت و رێگای تورکیای لێ ببەسترێ، لەگەڵ **مستەفا کەمالی ئەتاتورک** دەکەوێتە وتو وێژ و ۲۵ی ئوکتوبری سالی ۱۹۲۲ لەنێوان ئێران و تورکیادا، بۆ بەر بەرەکانی بزووتنەوەی کورد پەیمانێک واژۆ دەکرێ. « دەوڵەتی ئێران بە سەرۆکایەتی **موشیرالدولە** بۆ ئەوەی رێگای یارمەتی دەرەوە لە **سمکو** بگرێت **مومعازالممالیک** دەنێرێتە ئانکارا و داوا لە حکومەتی

www.kerimhisami.com

ئەتاتورک دەکاکە پێکەوە دژی راپەرینی **سمکۆ** دەست بە کار بن و ئانکارا پشتیوانی خۆی لە **سمکۆ** کۆتایی پێ بێنێ.» (٣٢)

رەزاخان بۆ سەرکوتکردنی بزووتنەوەی **میرزا کوچک خان** لە ناوچەی گێلان، دە چێتە ئەو ناوچەیە. پاش شکانی بزووتنەوەی جەنگەڵ کوردێکی کرماشانی کە لەگەڵ **میرزا کوچک‌خان** دەبێ، خۆی تەسلیمی رەزاخانی دەکا. ئەویش دەیبەخشێ، بەو مەرجەی بچێتە کوردستان و بە گژ **سمکۆدا** بچێ. **خالۆ قوربان** کە بە زاراوەی ئێستا دەبێتە جاش، لە گەڵ دارودەستەی خۆی دێتە تەورێز و لە وێوە بەرەو سابلاغ دەکەوێتە رێ. لە گوندی ئێندرقاشی نێزیک سابلاغ خێوەت و بارەگای بە عەرزی دادەدا، بەو نیازە کە پاش حەسانەوە بچێتە نێو شار. هێزی کوردان بە سەرۆکایەتی سەید تەها ئەفەندی کە خەبەر دەزانن لەشکری عەجەم گەیوەتە ئێندرقاشی، ئیتر ناهێڵن بحەسێنەوە، هەر بەو شەوە بەسەری دادەدەن. لەشکری عەجەم بە هیچ ڕاناگا و دەستی پێ ناکرێتەوە، ئەوەی دەکوژرێ، دەنا رادەکا و لەبەر یەک بڵاو دەبێ. لە موکریان واقاوە کە (**کاکە سواری مەنگور**) هەڵیکوتاوەتە سەر **خالۆ قوربانی** و کوشتوویەتی. بەم بۆنەوە لە موکریان بەیتیان بۆ هەڵبەستوە دەڵێن :

« **خاڵە قوربانی ڕدێن کلکە کەر - هەستە لە خەوێ سمکۆت گەییە سەر**»

« **ئافەرین سوارە، سوارەی مەنگوری - لینگیدا خالۆ، خالۆی سەر بری**»

لێرەدا زۆر باسی **خالۆ قوربان** کرا و لە جێگاو شوێنی دیکەش نووسەران باسیان کردوە. لام وایە زیانی نابێ کە بزانین ئەم **خالۆ قوربانە** کێ بوە و چ کوردێک بوە وا بە گژ کوردا کراوە و سەریشی تێدا چوە.؟

هەر چەند ئەم کابرا کوردە لە راپەرینی جەنگەڵدا بە سەرۆکایەتی **میرزا کوچکخان** بە ئازایەتی ناو بانگی دەر کرد، بەڵام خەیانەت و خۆ فرۆشیەکەی

www.kerimhisami.com

ئەوەندە نا پیاوانە بوو کە هەموو ئازایەتی و ناو بانگی شوشتەوە و گەیشتە رادەیەک کە بۆ نیشاندانی خزمەت و نۆکەرسیفەتی سەری براوی **میرزا کوچکخانی** شۆرشگیرهەڵدەگرێ و دەیباتە تاران و بە دیاری پێشکێشی **رەزاخانی** قازاخی دەکا. دەڵێن **رەزاخان** لە سەر ئەو هەموو دڵرەشیەی خۆی لەم کارەی **خالۆ قوربان** گرژی و لالوتی نیشانداوە. **عەلی ئەکبەرخانی** سەنجابی(سەردار ناسر) لە تاران لە شەقامی ناسر خسرو توشی **خالۆ قوربان** دەبێ. چەند کەسیشی لە دەورو بەری خۆی لە تەکا دەبن. بە زمانی کوردی جنێوی پێدەداو دەڵێ:« تۆ بۆ کورد شەرم و شورەیی. تۆ سەری وەلینیعمەتی خۆت بۆ دوژمن هێناوە.» (٣٣)

دەستەیەک لە کوردەکانی ناوچەی کرماشان بۆ کەتیرە کردن دەچنە کێوەکانی خەلخال و گیلان، سەر دەستەکەیان **خالۆ قوربان** دەبێت. ئەو دەمە راپەرینی **میرزا کوچکخان** لە جەنگەڵ دەست پێدەکا. ئەوان واز لە کەتیرە کردن دێنن و دەچنە نێو راپەرین ومیرزاش چەکیان دەداتێ. سەبارەت بە ئازایی و لێهاتوویی جێگای خۆیان لە نێو راپەرین دەکەنەوە. جیرە و مواجبی باش وەر دەگرن و زۆریان ژن دێنن و رادەسپێرن لە ناوچەی کرماشانەوە خزم وکەس وکاریشیان دێن وژمارەی کوردەکان دەگاتە ٧٠٠ کەس. پۆل پۆلیان دەکەن و سەر پەل و سەر دەستەیان بۆ دیاری دەکەن. **خالۆ قوربان** هەر چەند نەخوێندەواریش بوە، لە گەڵ **میرزا کوچکخان** و **حەیدەر عەمۆغلی** دەبێتە ئەندامی کومیتەی شۆرشی گیلان. پاش ئەوەی ناکۆکی و کێشە لە نێوان شۆرشگێران پەیدا دەبێ و لە لایەن لەشکری ئێرانیشەوە بە فەرماندەری **رەزاخانی قازاخ**، **خالۆ قوربان** جیا دەبێتەوەو دە چێتە کن **رەزاخانی قازاخ**.

سەر لەشکر گۆپاڵ کە ئەو دەم ئاجودانی **رەزاخان** بوە لە ژمارەی ٦٥ و ٧٤ی ساڵی دەیەمی گۆڤاری خواندەنیهای چاپی تاراندا لەم بارەوە دەنووسێ: « چوار شەمۆ« ١٩ی میزان کۆمەڵێک لە خەڵکی رەشت هاتنە لای حەزرەتی

www.kerimhisami.com

ئەشرەف(سەردار سوپا) کە ئیجازە وەر بگرن **خاڵۆ قوربان** سەر دەستەی کوردان بێتە خزمەتی. **حاجی محەممەد جەعفەری** کنگاوەری کە یەکێ لە وەزیرانی **خاڵۆ قوربان** بوو دەستی بە قسان کرد و ئیجازەی بۆ **خاڵۆ قوربان** وەرگرت. پاش ماوەیەک **خاڵۆ قوربان** لە گەڵ نیزیکانی خۆی بە پێنج عارەبانەوە گەیشتێ. **هاتە ژوور و تفەنگی ماوزەری لە پێش حەزرەتی ئەشرەف دانا. ئەویش تفەنگەکەی دایەوە بە خۆی فەرمووی : من ئەو ماوزەرەی دەدەم بە تۆ کە بێگانە لێت نەستێنێ.**

دوای تەسلیم بوونی سەردار سوپا کردی بە سەرهەنگ و کوردەکانی دیکەش هەر یەکە بە گوێرەی پایەی خۆی دەرەجەی نیزامی دایە و هەمووی بەرێکردن بۆ شەری دژی سمکۆ لە ئازربایجان.» (٣٤)

ناردنی خاڵۆ قوربان بۆ شەری دژی سمکۆ

ئاغای **حوسێنی جودەت** کە یەکێ لە روناکبیرە ناسراوەکانی ئێران و خۆی لە تەسلیم بوونی کوردە چەکدارەکانی گێلان و ناردنیان بۆ ئازربایجان بۆ شەری **سمکۆ** ئاگادارە، باسەکەمان بە درێژی بۆ دەگێڕێتەوە.« کاتێکی **سەردار سوپا رەزاخان** لە رەشت خەریکی راپەراندنی ئیش و کاری کۆتایی پێهێنانی هەرای جەنگەڵ بوو، بریار درا بوو بەشدار بوەکانی راپەرینی جەنگەڵ رێگا بدرێن کێ دەیەوێ لە ئێران بمێنێتەوەو کێش دەخوازێ دەتوانێ بپەرێتەوەو بچێتە باکۆ. پاپۆر لە ئەنزەلی راگیرا بوو هەر کەس ویستبای دەیتوانی سوار بێ‌و بروا.

خاڵۆ قوربان کە قەولی هاوکاری دابوو بە **سەردار سوپا** دەیویست لەم دەرفەتە کەلک وەر بگرێ و مەرجی هاو کاری لە گەڵ سەردار سوپا پتەو تر بکا. من و یەک لە سەروکە کوردەکانی بە ناوی **خاڵۆ قەمبەر** نارده کن **سەردار**

سوپا کە قسەی لە گەڵ بکەین. **سەردار سوپا**گوتی : بیژن بزانم **خالۆ قوربان**و هاوکارەکانی چی‌یان گەرەکە و پێشنیاریان چیە؟

خالۆ قەمبەر کە نەخوێندەوار بوو هیچی نەگوت. من لە وەڵامدا گوتم : خالۆ قوربان بە قەول و بەڵێنی خۆی وەفادارە. ئێستاش سێ پێشنیاری هەیە. یەکەم ئەو قورعانەی تۆ وێت داوە ناردوویەتەوە کە بە خەتی خۆت بنووسی و سوێندی بۆ بخۆی کە خەیانەت بە **خالۆ قوربان** و هاوڕێکانی ناکەی. دووەم کوردەکان چوار مانگە موچە و بەراتیان وەر نەگرتوە. پارەی پێنج مانگیان بۆ بنێری. سێ‌یەم هاتنی کوردەکان تێکرا و لە دەستەیەکدا دژوارە. ڕێگا بدەی کوردەکان بە چەکەوە و لە دەستەی جیاوازدا بێنە رەشت.

سەردار سوپا هەر سێک پێشنیاری قەبول کرد. بە **سەرهەنگ قەریبی** گوت:« برۆ بۆ بانگی شاهی و ۳۰. هەزار تمەن پارەی زێو بێنە. کوردەکانیش با بە دەستەی جیاواز بچن بۆ رەشت. بەڵام دەستەی شامراد کە ۷۰. کەسە با زووتر بکەونە ڕێ تا لە گەڵ قازاخان بەرەو جەنگەڵ پێشرەوی بکەن. بە **خالۆ قوربان** بێژە مەحتەلیان نەکا. جل و بەرگیش ئامادەیە و لێرە دەیاندرێتێ. لە بارەی نووسین لە پشتی قورعان بە **سەرهەنگ قەریبی** گوت : برۆ لە شار ئاخوندێک بێنە. گوتم ئاخوندی ناوێ ئەگەر ئیجازە بدەی من لە پشتی قورعانەکە شتێک دەنووسم و بۆت دەخوێنمەوە ئەگەر پەسندت کرد ، ئیمزای بکە.

سەردار سوپا گوتی: باشە تۆ پێم بڵێ من دەینوسم. قورعانەکەی لێ وەر گرتم، دوو دێرم بە یەواشی بۆ دیکتە کرد، بێ هەڵە نوسی و ئیمزای کرد. خەتەکەی دەخوێنرایەوە. پارەکەمان لە کیسەیەکی خام کرد و گەراینەوە بۆ ئەنزەلی. کوردەکان پارەکەیان دابەشکرد. **شامراد** ۷۰. کەسی هەڵگرت و بەرەو رەشت کەوتە ڕێ و لەوێش لە گەڵ هێزی قازاخ رووی کردە جەنگەڵ و دوای کۆتایی هەرای جەنگەڵ دەرەجەی یاوەری‌یان پێ بەخشی. **خالۆ قەمبەریش** لە تەورێز لە شەری دژی **لاهوتی** دا کوژرێ

سەردار سوپا کە دەگەڕایەوە بۆ تاران فەرمانیدا کوردەکان هەموو بکەونە ڕێ بۆ زەنگان و **خاڵۆ قوربانیش** لە گەڵ سەر دەستەکان بێنە تاران.

لە سەر فەرمانی **سەردار سوپا خاڵۆ قوربان و خاڵۆ کەریم و خاڵۆ مراد و خاڵۆ قەمبەر** دوای بە ڕێکردنی هێزەکەیان بۆ زەنگان چوونە تاران. **سەردار سوپا** بە ترومبیلی سواری ناردنیە قوم بۆ زیارەت. پاشان ئامادەی کردن بۆ شەری دژی **سمکۆ** بۆ سابلاغ و لە زەنگانەوە هێزەکەشیان لەگەڵ خۆ بەرن. لەقەبی (**سالار زەفەر**)ی دا بە **خاڵۆ قوربان و خاڵۆ کەریم** و **خاڵۆ مرادیشی** کرد بە سەر هەنگ.

سەردار سوپا **ئەمیر مووەسەقی** کرد بە فەرمانده‌ی گشتی و سەرۆکی ئەرکانی حەربی هێزی **سالار زەفەر**. **شازادە ڕوحولاّ** میرزاشی کرد بە فەرماندەی **تۆپخانە** و بەشی موهەندیسی. لە گەڵ **خاڵۆ قوربان** و سەرۆکانی کورد بە ترومبیلی سواری بەرەو زەنگان کەوتینە ڕێ. ئەوانەی بە سەرۆکایەتی **شامراد** لە ئەنزەلیەوە هاتبوون ۷۰۰ کەس بوون. لە گەڵ ئەوانیتر کە گەیشتبوونەوە زەنگان ببوونە دوو هەزار و سێسەت کەس. بە سواری و بە پێیان و بارگەو بنەوە بەرەو ساینقەڵا کەوتینە ڕێ. ڕۆژێ دەمانتوانی شەش فرسەخ ڕێگا ببڕین. لە نیزیک ساینقەڵا کردیە بەفرو کرێوە و سەرماو سۆڵ. ئەوانەی سوار بوون دەست و لاقیان تەزیبوو هیچی نە دەگرت. ئۆردوی **سالار زەفەر** بە زوڵم و زۆری و کردەوەی نارەوا لە گەڵ دێهاتیەکان گەیشتە سابلاّخی موکری. نەچوە نێو شار. چونکە هەر هێزێکی چو با نێو شار لە دەست پەلامار دەران ڕزگار نە دەبوو. ۶۰۰ ژاندارمی مەلیک زادە لە شار کەوتبوونە گیری هێزی **سمکۆ** و یەکیشیان دەر نە چو بوو. ئۆردوی **سالار زەفەر** لە ئەمیراوای سەرووی سابلاّخ و لە کێوەکانی ئیندرقاش ئۆردو بەزیکرد. ڕۆژێکی پەیکێک لە لایەن **سەردار ئەسعەدی** کوردستانیەوە هاتە کن **ئەمیر مووەسەق** و ڕایگەیاند کە **سەردار ئەسعەد** و سەرۆکەکانی کورد دەیانەوێ بێنە لات. ئەمیر مووەسەق

ڕێگای دا. سەردارانی کورد بە سواری و بە چەکەوە بە ڕمبازی و بە تفەنگ **هاویشتن** هاتن. سەردار ئەسعەد بە نوێنەرایەتی ئامادەیی سوارەی کوردانی بۆ **خزمەتی** دەوڵەت ڕاگەیاند. **ئەمیر مووەسەق** سەرنجی ئەوەی دا کە موداراو **خۆشرەفتاری** لە گەڵ کوردەکان **پێویستە** و دەکرێ لە ڕێگای دۆستایەتیەوە دژی **سمکۆ** کەلکیان لێ وەر بگیرێ.

کوردەکان بە گشتی **خەڵکێکی** هوشیارن، بەڵام بە **قەستی** خۆیان ساویلکە نیشان دەدەن. سیاسی و کات ناسن. بۆ ئەوەی هەم دەوڵەت **لە** خۆ ڕازی بکەن و هەم لایەنی **سمکۆش** بگرن، سەرۆکە کوردەکان دەهاتنە **لای** **ئەمیر مووەسەق**، ئیجازەیان وەردەگرت کە بچنە لای **سمکۆ** لە بارەی هێز و شوێن و چۆنیەتی وەزعی ئەو ئاگاداری وەدەست بێنن و بێنەوە ڕاپۆرتی خۆیان بدەن. ئەم کوردانەی خزمەتگوزاری دەوڵەت بە پسولەی ڕێگا دەچوونە چاریە مەرکەزی **سمکۆ**. هەر چی دەیانزانی سەبارەت بە هێزی دەوڵەتی لە سابلاخ بە **سمکۆیان** دەگوت. لە گەڕانەوەشدا هەرچی لە بارەی **سمکۆوە** دەیانزانی بە ئەمیر مووەسەقیان دەگوت. ئەم کارەیان ئەوەندە بە ژیری و ساویلکەیی ڕادەپەراند کە هیچ کەس نەیدەتوانی لێیان وەشک بکەوێ. لە باری مالیەوە کوردەکان زۆر پارە پەرست و دەست کوشراو بوون. سەبارەت بە ئامادە کردنی پێداویستیەکانی **ئۆردوو** خۆیان دەگرت. بە پارەی نەغد نەبایە هیچیان نەدەداینێ. چاوە ڕوانی یارمەتی لە کوردان کارێکی بێ جێ و بێ فایدە بوو.

ئۆردوی **خاڵە قوربان** خەریکی مەتەرێز و سیپە و پەناگا بوو، لە پڕ تیلگرافێک هات کە **سالار زەفەر** بە خۆوبە لەشکرەوە بە پەلە بگاتە تەورێز. کەوتینە ڕێ شەو ورۆژ دەمانکوتا و لە ئێندرقاشەوە بە سێ شەو ورۆژ گەیشتینە تەورێز.

بەڵام ئەم بانگکردنە بە پەلەیە بۆ چیبوو؟ دەرکەوت کە **لاهوتی** قەرماندەی ژاندارم کراوەتە مەعمور کە لە ڕێگای سەڵماسەوە بچێتە سەر **سمکۆ**. ئەویش لە

www.kerimhisami.com

جیاتی چوونی بۆ شەڕی **سمکۆ**، بە یارمەتی هێندێ خەڵکی تەوریز ڕاپەڕیوە و لە دەوڵەت هەڵگەڕاوەتەوە. لەشکری **خاڵۆ قوربان** و هێزی سەر تیپ **زەفەر وددوله** گوشاری **لاهوتیان** کەم کردەوە. سەرتیپ حەبیبولاخانی **شەیبانیش** گەیشتێ و لە سێ لاوە شاریان گەمارۆ دا. هێزی **لاهوتی** خۆی پێ ڕانەگیرا و **لاهوتی** ڕایکرد بۆ لای جولفا و لە وێشەوە چوە ڕووسیا.

ڕاپەڕینی **لاهوتی** دەرفەتی دا بە **سمکۆ** خۆی بۆ جەبهەی **سابلاخ پەرداخ** و ئامادە بکا. لەو لاشەوە سەردار سوپا فەرمانیدا بە **خاڵۆ قوربان کە بچێتەوە بۆ** سابلاخ. گەیشتینەوە ئیندرقاش. شەو خەبەری هاتنی **سمکۆ بۆ لای سابلاخ بڵاو** بۆوە. بۆ ئامادە کردنی ئازوخە و خواردەمەنی کۆبوونەوەیەک کرا. **بڕیاردرا کە من** لە گەڵ شەش سواران بچمە میاندوا خواردەمەنی و ئازوخە ئامادە بکەم و **بە پەلە بۆ** ئۆردووی بنێرم. شەو گەیشتمە میاندوا. بە یارمەتی سەرداری مەراغەیی **هێندێ** نان و ئاردم ئامادە کرد کە بۆ ئیندرقاشی بنێرم. لە پڕ چەند سوار بە هەناسە برکە گەیشتن و ڕاپۆرتیان دا کە **سمکۆ** هێزی **سالار زەفەری** پەلامار داوە. **خاڵۆ قوربان** کوژراوە و ئۆردوش بڵاوەی کردوە. زۆری پێ نە چوو سەر و کەللەی بریندار و ڕاکردوان پەیدا بوو. وا قاو بوو کە گۆیا **خاڵۆ کەریم خاڵۆ قوربانی** کوشتوە. دوای شکان و بڵاوەی ئۆردوو گەیشتەوە تەوریز. بە دەستوری مەرکەز چەکی قورسیان وەر گرتەوە و بە گوێرەی مەسڵەحەتی ڕۆژ هەموویان چەک نە کردن. چەند ئەفسەری لەشکری ئازربایجانیان ڕەگەڵ خستن کە سەردەستە و لەشکرەکەی بگەیێننەوە تاران و ئاگایان لێ بێت نەکا بچنەوە جەنگەڵ. چونکە کاری جەنگەڵ هێشتا تەواو نە ببوو. بە کورتی گەیشتینەوە تاران. ڕاست بردیانین بۆ قازاخخانە و چەکیان کردن ئەفسەرو سەر دەستەکان هەموو گیران. دادگایەک بە سەرۆکایەتی **عەبدلاخانی ئەمیر تەهماسبی** بۆ ئەفسەر و سەر دەستەکان پێکهات. **خاڵۆ کەریم و خاڵۆ مراد** بە تاوانی ئەوی کە دەستیان لە کوشتنی **خاڵۆ قورباندا** هەبوە لە مەیدانی **مەشق** گوللە باران کران. سەر

www.kerimhisami.com

دەستەکانی دیکە ی کورد بە حەپس مەحکوم کران» (٣٥.

لە پەراوێزی ئەم باسەدا بێجێ نابێ بۆ حەسانەوەی مێشک نوکتەیەکی کردەوەی قازاخی ڕەزاخان لە زمانی ئاغای **حوسێنی جودەت** بگێڕینەوە: « کاتێ بە فەرمانی **سەردار سوپا** لەشکری **خالۆ قوربان** بۆ شەری دژی **سمکۆ** بەرەو سابلاخ کەوتە رێ، لە زەنگان سوڵتان **حوسێنخانی مەهدی موش** کە ئەفسەرێکی قازاخ بوو ، کردیان بە بەر پرسی ئامادە کردنی ئازوخە و پەیدا کردنی جێگا و بارە بەر و شتی وا. پارەیەکیشیان دایە بۆ ئەم کارانە. دوایە پێمانزانی کە نیوەی پارەکەی ناردۆتەوە تارانێ بۆ ماڵو منداڵی. لێمان پرسی تۆ چۆن پارەی ئازوخەی ئۆردوت ناردۆتەوە تاران.؟ لە وەلامدا گوتی: « بەر پرسی ئەم پارەیە منم. ئەم رێگایە ئەمین نیە. ئەگەر پارەی ئۆردو بدزن کێ بەر پرسە.؟ بۆ قایمکاری نیوەی پارەکەم ناردۆتەوە تاران. کاتێ پێویست بوو، تیلگراف دەکەم پارەکە دێتەوە. پارەکە چۆتە جێگایەکی ئەمین.

من پاشان ڕەفتاری ئەم کابرایەم خستە بەر چاو. لە هیچ مزلێک نەمبینی کە سوڵتانی ناو براو بەر لە ئۆردو بگاتە نێو گوندی و لە گەڵ ئۆردو لە گوندی دەر کەوێ. هەمیشە دەمایەوە تا ئۆردوو دەروات بەم بیانوە کە حیسابی خەڵک دەدات.

وای لێهات گوندەکانی سەررێگا کە خەبەری هاتنی ئۆردوویان دەزانی خەڵک رایان دەکرد و گوندیان چۆڵ دەکرد تا ئۆردۆ نەرۆیشتبایە نەدەهاتنەوە ئاوایی. ئەفرادی لەشکر برسی و هیلاک کە دەگەیشتنە نێو گوندی بە ماڵان وەر دەبوون و هەر چی دەستیان کەوتبایە دەیانسەندو دەیانبرد. هەر کەسیان دیتبایە هەڵیان دەپێچا کە نان و مریشک و برینج و پەنیر و قەندو چایان بۆ ئامادە بکا. کابرا ئەگەر لە توانای دا نەدەبوو دەکەوتە بەر قامچی و لێدان و ئەشکنجە. هەر سەر بازیش نەبوون کە زوڵمیان دەکرد، ئەفسەرەکان خەرابتر بوون. خۆم شاهیدی ڕووداوێکی دڵتەزێن بووم. گەیشتینە گوندێک خەڵک هەموو رایکرد بوو. پیرە مێردێک لە ماڵێکدا مابوو. **ئەحمەد خانی یاوەر** ئەفسەرێکی قازاخ سەردار

سوپا لەگەڵ ئۆردو نارد بووی. پیرە مێردی هەڵپێچا کە خواردنی بۆ ساز کا. کابرا دەیگوت هیچم نیە. **ئەحمەد خان** هەڵیکێشا شیری و لە باسکی کابرای داو خوێن فیچقەی کرد. من تۆزی سەر کزنەم کرد و پێشتر هاو مزڵ بووین، لێی جیا بوومەوە. گوتم کە سوڵتان **حوسێنخانی مەهدی موش** پاش رۆیشتنی ئۆردو لە گوندی دەمایەوە کە گۆیا حیسابی خەڵک بدا. لە گوندێک ریش سپیان کۆ دەکاتەوە و یەک یەک لێیان دەپرسێ : تۆ چیت داوە بە سەر باز. یەکیان دەڵێ: ؟« مەنێک نان، پێنج سیر قەند، دوو سیر کەرە، نیم سیر چای وجوجکەیەک. »

سوڵتان دەڵێ:« ئەحمەق بۆ چما تۆ نازانی جیرەی سەر باز جوجکە و رۆنی کەرە نیە. تەنیا ١٣ سیر نان و نیو سیر پەنیر و هەشت مثقاڵ قەند ودوو مثقاڵ چایە. » کابرا دەڵێ بە زۆری سەندوویە. سوڵتان دەڵێ : من تەنیا پارەی جیرەی رەسمی دەدەم. پاش ئەوەی حیسابی دەکەن و سورەتحیسابیان پێ ئیمزا دەکا، ئەسکیناسێکیان بۆ داویت و دەڵێ خۆتان پێکەوە بەشی بکەن. دەڵێن ئێمە ئەم کاغەزە نا ناسین و چۆن بەشی بکەین ؟ سوڵتان ئێژێ کە وایە دوو کەس لە گەڵ من بێنە شار تا وردی کەمەوە. دوو کەس لە گەڵ خۆی دەبات سوڵتان بە سواری و ئەوان پیادە. هیلاک دەبن و لە نیوەی رێگا دەگەڕێنەوە. « (٣٦)

پاش کوشتنی **خاڵە قوربانی، رەزاخان** کە ببوە سوپا سالاری ئیرانێ، لەشکرێکی گەورە بە سەرۆکایەتی سەرتیپ **ئە مانولای جیهانبانی** دەنێرێتە سەر **سمکۆ**. وەک سەروان **ئەحمەد پوری کاویان** دەنووسی : ئەم لەشکرە بریتی بوە لە ١٥هەزار سوارو پیادەو جاش و تۆپخانە. پاش دوو رۆژ شەری توند، هێزی **سمکۆ** سەڵماس بەجێ دێلێ و بۆ لای چاریە پاشە کشە دەکات. لەشکری عەجەم وەدوایان دەکەوێ و چاریە گەمارۆ دەدات. دوای شەرێکی توند **سمکۆ** چاریەش بە جێ دێلێ و روو دەکاتە کوردستانی تورکیا. لەشکری عەجەم چاریە دەگرێ، ماڵی **سمایلاغا** تالان دەکەن و گوندەکەش وێران دەکەن. دوای چوار ساڵ ناوچەی ورمێ و سەڵماس دەکەوێتەوە بەر دەستی حکومەتی تاران. **سمکۆش**

www.kerimbisarani.com

به هێزێکی کەمەوە دەگاتە دیوی تورکیا. حکومەتی تورک چەکیان دەکاو **سمایلاغای** دەبەنە نیزیک باشقەلاْ لە گوندێک دەست بەسەری دەکەن.

سمکۆ و حکومەتی تورکیا.

ڕێبەرانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، هەر لە کۆنەوە سەبارەت بە بارو دۆخی جوغرافیایی کوردستان و دابەشبوونی وڵاتەکەیان بە سەر چەند دەوڵەتی دژی کورد دا، بە ناچاری لە کاتی خەبات و تێکۆشاندا پاڵیان وە یەکێک لەو حکومەتانە داوە کە دوژمنی کوردەو بە سەر بەشێکی نیشتمانەکەی دا زاڵە. تەجروبەی تاڵی رابردووش دەری خستوە کە ئەم سیاسەتە قەت سەر نەکەوتوە و هەمیشە بە زیانی بزوتنەوەی کورد تەواو بوە.

سمایلاغای شکاکیش لە سەرەتای ڕاپەڕین و دەسپێکی خەبات دا، لە گەڵ حکومەتی تورکیا پێوەندی دەگرێو بۆ بردنەپێشی خەبات دەیەوێ لە ناکۆکی نێوان دەوڵەتی قاجارو حکومەتی تورکیا، کەلک وەر بگرێ. حکومەتی تورکیاش بۆ دژایەتی ئەرمەن و ئاسوری و بۆ گوڕم و فشار بۆ سەر دەوڵەتی ئێران، تا رادەیەک یارمەتی سمکو دەدا. بەلاْم پاش ئەوەی **ڕەزاخان** دێتە سەر حوکم و لە گەڵ تورکیا پەیمانی دژی کورد دەبەستی، حکومەتی تورکیش هەست بە دەسەلاْت و توانای **سمکو** دەکا، ئیتر وردە وردە لێی لالوت دەبێ. بەلاْم هەر لەو کاتەشدا دەیەوێ لە نفوز و کەسایەتی سمکۆ لە نێو کوردەکانی کوردستانی خواروو کەلک وەرگرێ و لە ڕێگای **سمایلاغاوە** عەشیرەتە کوردەکانی کوردستانی خواروو، دژی ئینگلیز هان بدا. بۆ ئەم مەبەستە ئەحمەد تەقی باوەر پێکراوی خۆی دەنێرێتە لای **سمکۆ**. لە وەلاْمی **ئەحمەد تەقی** دا **سمایلاغا** دەڵێ: «ئێستا ئینگلیز زۆر بە هێزە. کێشەو بەربەرەکانی لە گەڵ ئینگلیز بۆ کورد گران تەواو دەبێ. باوەر ناکەم تورکیای زەبوون بتوانێ بە ناردنی هێز دەست بخاتە کاروباری ڕەواندزەوە.

ئەمرۆ چاکترین شت بۆ کورد ئەوەیە کە بزووتنەوەکەمان لە ئێراندا رێک بخەین و بوونی خۆمان لە ئێراندا بپارێزین. ئەمە بۆ ئێستامان زۆر باشە. دەتوانین لە دوا رۆژدا کەلکی لێ وەر گرین.»

لەم بۆ چوونەدا دەر دەکەوێ کە **سمکۆ** لە سەر تورک زۆر روونبوەو حیسابی بۆ نەکردوە. بڕوای بەوە نەبوە کە تورک بتوانێ هیچ سودێکی بۆ کورد ستانی خوارووو هەبێ. کاتێک **ئەحمەد تەقی** دە چێتە کن **سمایلاغا** و دەڵێ :« مەفرەزەی تورکان وا دەچێتە رەواندز» **سمکۆ** گرژ دەبێ و تێکدەچێ. بەلاْم **هیچ ناڵێ.**

گوتمان **سمکۆ** لە گوندێکی ئەرمەنیان لە نیزیک باشقەلاْ وەک دەس بەسەر دەژیا. رۆژێک تورک **ئەحمەد تەقی** و رەشید جودەتی دەنێرنە لای. داوای لێ دەکەن کە بچێتە (وان)و چاوی بە فەرماندەی هێزی تورک بکەوێ. **سمکۆ** دەچێتە وان، میوانی فەرماندەی سوپا دەبێ. فەرماندە هەزار لیرەو چەند تفەنگ و تەقەمەنی دەداتێ و پاشان پێی دەڵێ: « حکومەتی ئەنقەرە بڕیاری داوە هەزار سەربازی تورک بە جلی کوردی‌یەوە بخاتە ژێر فەرمانت، بچیەوە ئێران و لە وێشەوە بچیە عیراق و دژی ئینگلیز یارمەتی **شێخ مەحمود** بدەی.» **سمکۆ** ئەم بڕیارە بە خۆشی وەردەگرێ. بڕیار دەدەن **سمکۆ** بچێتەوە باشقەلاْ و چاوەڕوانی ئامادە بوونی چەک و عەسکەر و قورخانە دەبێ. مەرجێکی فەرماندەی سوپاش ئەوە دەبێ کە **سمکۆ ئەحمەدئاغای** برای وەک نوێنەری خۆی لە تورکیا بهێڵێتەوە. فەرماندەی سوپا هەزار عەسکەر ئامادە دەکاو دێتە باشقەلاْ کن **سمایلاغا**. ڕاست لەو کاتە دا کە لە کن **سمکۆ** دانیشتوە، لە لایەن **مستەفا کەماڵەوە** بروسکەیەکی پێدەگا، لەم بروسکەیەدا، **مستەفا کەماڵ** پێی رادەگەیێنێ کە :« باری سیاسی نێو دەوڵەتان وای لێکردین کە فەرمانتان بدەینێ جوڵانەوەی **سمایلاغا** وەدوا بخەن. خۆتان و عەسکەرەکان بچنەوە مەرکەزی ویلایەت.» (٣٧)

www.kerimhisami.com

لەم پێوەندی‌یەدا **سمایلاغا** گوتوویە :« هەرگیز هەلی ئاوامان بۆ هەڵناکەوێتەوە. هەر ئەوەندە زەحمەت بوو ، تا گەیشتباینە وە چاریە. بەڵام بەخت و شانس یاریدەی نەداین. وادیارە تورک وەک نۆکەر تەماشای کورد دەکەن و دەیانەوێ بە گوێرەی ئارەزووی خۆیان یاریمان پێ بکەن . »(٣٨)

گەلێک بەڵگەو دوکومێنت بە دەستەوەن کە تورک قەت بڕوایان بە **سمکۆ** نەکردوە. و لە بەهێز بوون و پەرەگرتنی دەسەلاتی ترساون. بێجگە لەوە، کاتی لە گەڵ ئێران دژی کورد، یا بەقەولی خۆیان« عەشایری سەر سنور» پەیمانیان بەستوە، تورک هەستیان بەوە کردوە کە کوردەکانی تورکیاش بە ڕاپەڕینی **سمایلاغا** هیوادار بوون و پێوەندی پتەویان لە گەڵ دامەزراندوە. سەیرێکی نامەی قوماندانی جەبهەی ڕۆژ هەلاتی تورکیا و سەرۆکی ئەرکانی جەنگ بکەین، بە ناوی « بەسری بەگ » کە بۆ «ئوزدەمیر»ی نووسیوە. **بەسری بەگ** دەنووسێ : **لە دیار بەکرەوە بۆ ئوزدەمیر قائمقام** «

٣٣٨/٦/١٤ ڕۆمی. استخبارات ژمارە ١٧٤٥. لە دیار بەکرەوە بۆ ئوزدەمیر بەگ قائم مقام :

١ - **سمکۆ** کابرایەکی فێڵ بازە. بە هۆی زرنگی خۆیەوە ئەو خەنجەرەی کە هەڵیگرتوە بۆ کاتی خۆی، دەیشارێتەوە. ئەم پیاوە بیری سەر بەخۆیی (استقلالی) لە مێشکدایە. مەبەستی ئەوەیە تا ئەو کاتەی لە ئێراندا دەسەلاتی زیاد نەکاو بە هێز نەبێ لە گەڵ ئێمە تێک نەچێت‌و بەم جۆرە بە مەرام و ئامانج بگات.

٢ - سەرکەوتنی **سمکۆ** لە ناو عەشایری کورد و بەمجورە گەورە بوونی و دەسەلات پەیدا کردنی بۆ حکومەتی میللی ئێمە دەست نادات. بەڵام لەم ڕۆژەدا تێکچوونیشمان لە گەڵ **سمکۆ** باش نیە. ئەگەر بتوانن و هەوڵی ئەوە بدەن کە بە پروپاگاندە و بلاو کردنەوەیەکی‌وا کە عەشایر پێی تەفرە بخوا و بیانکەین بە دوژمنی **سمکۆ** بە ڕاستی‌بەم کردەوەیە خزمەتی گەورە بە حکومەت دەکەین.

www.kerimhisami.com

وەک ئەوە کە بلێن : **سمکۆ** بە پارەی ئینگلیز ئەم شۆرشە دەگێرێ و بۆ قازانجی خۆی و خزمەتی ئینگلیز خوێنی کوردان دەڕێژێ... » بەناوی قوماندانی جەبهەوە – سەرۆکی ئەرکانی جەنگ – **بەسری.**» (٣٩)

وادیارە نامەی **بەسری بەگ** بۆ پروپاگاندەی دژی **سمکۆ** کاری خۆی کردوە. ئوزدەمیر لە ڕەواندزەوە رۆژی ٣٣٨/٧/١٢ی رۆمی نامەیەک بە ژمارەی ٢١ بۆ قوماندانی جەبهەی جزیرێ دەنێرێ و دەنووسێ:

« راکردنی سەربازە جزیری‌یەکان ئێمەی خستە هەڵوێستێکی گرنگەوە، ئیتر ئەوانەی بۆ ئینگلیز هەوڵ دەدەن و پروپاگاندەی بۆ دەکەن رێ‌یان بۆ کرایەوە تا خەتی تیلگرافیشیان هەڵبڕی. بە هۆی کرینی ولاغە بەرزە وە لەم سنوورەدا دەست نەکەوتنی، هیوای رێکخستنی هۆی گواستنەوەشمان نەماوە. نوێنەرەکانمان بە دەستی بەتاڵ گەرانەوە.(**بابەکری سەلیماغاو شێخ محەمەد ئاغای بالەک**) و هێندێ لە پیاوەکانی **سمکۆش** زۆر بەر بەرەکانیمان دەکەن‌و بۆ سەرکەوتنی ئینگلیز هەول دەدەن و پروپاگاندە دەکەن . ئینگلیزەکانیش بە باوەش روپیە بلاو دەکەنەوە... » (٤٠)

ئەم ترس و بێ باوەڕی تورک بە **سمکۆ**، لە گەڵ بلاو بوونەوەی ناو بانگ و دەسەلاتی، وا لە تورک دەکات کە پەلاماری بدەن وسەرکوتی بکەن. لەو پەلامارە دا، خێزانی دەکوژرێ و **خسرەوی** کوری بە دیل دەگیرێ و دارو نەداری بە تالان دەچێ و هیچی نامینێ. **سمکۆ** روو دەکاتە کوردستانی خواروو، لە مانگی ژانویەی ساڵی ١٩٢٣ دەچێتە سولەیمانی و لە لایەن **شێخ مەحمودی** حوکمدارەوە، وەک سەرۆک دەوڵەتێک پێشوازی لێ دەکرێ. بۆ رێز گرتن لە **سمکۆ** حەوت تۆپ دەتەقێنن و جەماوەری سولەیمانی بۆ پێشوازی لە قارەمانێکی کورد لە شار وەدەر دەکەوەن. چوونی سمایلاغا بۆ سولەیمانی و دیداری لە گەڵ شێخ مەحمود کونە پەرستی ناوچە نیگەران دەکا. رۆژنامەی (اتحاد) چاپی تاران ١٧/ژانویەی ١٩٢٣ وتاری کابرایەک بلاو دەکاتەوە بە ناوی (**ابراهیم حیلمی**)

www.kerimhisami.com

که له رۆژنامەی (المفید)دا بلاوی کرد بۆوه و له سەر راپەرینی سمکۆ دەنووسێ: « مەسەلەی کوردستان تەنیا چەکێکه به دەست دەوڵەته سەرمایه دارەکانی رۆژ ئاواوه که دەیانەوێ له ئاسیای ناوەندی ئیسلام لەت بکەن. پاشان کابرا باسی راپەرینی سمکۆ دەکا و دەنووسێ: بۆ چی ئێران و تورکیا که عیراق فەرمانبەرداره ناتوانن ئەم بزوتنەوەیه له بەین بەرن وکۆتایی به تێکۆشانی نهێنی **سمکۆ** بێنن؟ ئێران به بوونی **سمکۆ** له سولەیمانی زۆر شپرزەیه که دەیانەوێ دەوڵەتی کوردی دابمەزرێنن. بەلام کوردەکان سەیری دوا کەوتوویی خۆیان ناکەن که شایانی ئازادی نین. و ئێستا هەل و مەرج بۆ ئەوه ئاماده نیه. ناکرێ کوردستان **له** گەڵ لهستان وەک یەک سەیر بکرێت. بزوتنەوەی ئێستای کوردەکان بەرژەوەندی لەشکری شەش له ولاتەکانی رۆژ هەلاتی ئەنا دۆڵ و ئاسوریەکان له سەرووی عیراق و ئازربایجانی خواروو دەپارێزێت. **سمکۆ و شێخ مەحمود** له سیاسەتی ولاتانی رۆژ ئاوا تێ ناگەن و له کاتی ئێستا دا وەدەست هێنانی سەر به خۆیی ئیمکانی نیه.» (٤١)

نەک هەر ئەوه بەڵکو به چوونی **سمکۆ** بۆ سولەیمانی دەوڵەتی ئێرانیش کێچی دەکەوێته کەوڵی. **لازاریف** لەم بارەوه دەنووسێ:« راپەرینی **سمکۆ** و درێژه پێدانی تێکۆشانی بوو به بابەتی وتو وێژی نێوان باڵیۆزی ئینگلیز (پێرسی لورین) له تاران له گەڵ حکومەتی ئێران. **قەوام السلطنه** سەرۆک وەزیری ئێران له بوونی **سمکۆ** له سنورەکانی ئێران و عیراق و له چوونی بۆ سولەیمانی و پێوەندی له گەڵ **سەید تەهاو شێخ مەحمود** زۆر نیگەران بوو. ١٩٢٢/١١/٢٩ تاران له یاد داشتێکی تایبەتیدا داوای له ئینگلیز کرد که دژی **سەید تەها و سمکۆ** هەنگاوی گرنگ باوێژێ. له وتو وێژێکی تردا قەوام داوای له (پێرسی لورین) کرد که ئینگلیز **سمکۆ** بگرێ و بیداتەوه به ئێران. باڵیۆزی بەریتانیا له وەلامدا دەڵێ: بەریتانیا ناتوانێ هەڵسورانی **سمکۆ** کونترۆڵ بکا. له نێوان ئێران و عیراقیشدا قەرار دادی دانەوەی پەنا بەری سیاسی نیه.

www.kerimhisani.com

لورین نەیتوانی ئێران قانیع بکا کە بەریتانیا دەستی لە راپەرینی **سمکۆ** و رێبەرانی جیاوازی کورد دا نیە. قەوام لە یادداشتێکدا راستەو خۆبەریتانیای بەوە تاوانبار کرد کە یارمەتی پارە و چەک بە سەید تەها دەکات. ئێران پێی لە سەر ئەوە دادەگرت کە سەید تەهاو سمکۆ بە یارمەتی ئینگلیز خۆیان بۆ راپەرینێکی تازە ئامادە دەکەن. لورین هەموو ئەو بوختانانەی رەتکردەوە. بەلأم بەڵێنی دا کە پێشی دەست تێوەردانی سمکۆ و سەید تەها بگرێ لە نێو عەشیرەتەکانی کوردستانی ئێراندا. لە سەرەتای ژانویەی ١٩٢٣ وتو وێژێکی هەموو لایەنە لە نێوان قەوام و لورین لە بارەی مەسەلەی کوردە وە دەست پێکرا. سەرەک وەزیری ئێران پشتی ئینگلیزی گرت لە مەسەلەی موسڵ دا بۆ ئەوەی ویلایەتی موسڵ نە درێتەوە بە تورکیا. لورین رایگەیاند کە نە دانەوەی ویلایەتی موسڵ بە تورکیا بە قازانجی ئێرانیشە. ئێران دەبێ لەم مەسەلەیەدا یارمەتی بەریتانیا بکا. بەریتانیاش بۆ ئارام کردنەوەی کوردستانی ئێران هەنگاو دەنێ.» (٤٢)

وا دیارە مەسەلەی کورد و کوردستان لە نێوان دەوڵەتەکانی ئیستیعماری و حکومەتە دەستنێژەکانیاندا هەمیشە جێگای سەوداو مامڵە بوە و لە چوار چێوەی بەرژەوەندیی خۆیاندا چاویان لێکردوە و تا ئێستاش ئەم سیاسەتە چەپەڵە بەر دەوامەو بە داخەوە مەسەلەی کورد تۆپ تۆپێنی پێدەکرێ.

سمایلاغا ماوەی مانگێک لە سولەیمانی دەمێنێتەوە. ١٩٢٣/٢/٢٣ ئیگلیزەکان بە فرۆکە بەیاننامە بە سەر سولەیمانیدا بلأو دەکەنەوەو داوا لە **سمکۆ** دەکەن کە سولەیمانی بە جێ بێلێ. وادیارە لەگەڵ **شێخ مەحمود** بە تەواوی ناگەنە یەک بە تایبەت ئەو دەم **شێخ مەحمود** لە گەڵ تورکان پێوەندی دادەمەزرێنی و کەسانی تورک خوا لە دەوری **شێخ مەحمود** لە هاتو چۆ دا دەبن. **سمکۆ** ئەو دەم لەسەر ئەو بڕوایە بوە کە حکومەتی تورک ئەو هێزەی نەماوە و جێگای بڕواش نیە کە کورد بتوانێ پشتی پێ ببەستێ. بە ناچار سولەیمانی بە جێ دێڵێ و دەگەرێتەوە.

www.kerimhisami.com

سمکۆ و ئینگلیز

سمایلاغا لە گەڵ دەسپێکی خەبات و تێکۆشان هەوڵ دەدا لە گەڵ حکومەتی بەریتانیا پێوەندی بگرێ و بەڵکوو بتوانێ پشتیوانی ئینگلیز بۆ لای خۆ رابکێشێ. لە مانگی بانەمەری ساڵی ١٩١٩ **سەید تەهای** شەمزینی کە باوەر پێکراو وهاوکاری بوە، دە نێرێتە بەغدا، تا لە گەڵ نوێنەری دەولەتی ئینگلیز پێوەندی بگرێ. **سمکۆ** پێشنیاردەکاکە دەولەتی بەریتانیا بۆ یەک گرتنەوەی کوردستانی ئێران و عیراق و سازکردنی دەوڵەتێکی کوردی پشتیوانی لێ بکا. دیارە **سەید تەها** پێشتریش لە گەڵ ئینگلیزەکان پێوەندی هەبوەو بڕواشیان پێ کردوە. پاش چاو پێکەوتنیان لە بەغدا، ئینگلیزەکان رووی خۆش بە پێشنیاری **سمکۆ** نیشان نادەن، **سەید تەها** بە ناهومێدی دەگەرێتەوە.

ساڵی ١٩٢١ **سمکۆ** حکومەتی ئینگلیز لە گەڵ چاو پێکەوتنی **سمکۆ** و لە شاری شنۆ هاودەنگ دەبێ . دیارە ئەوە لە کاتێک دابوە کە حکومەتی ئێران ویستوویەتی پەیمانی وثوق‌الدولە لە گەڵ ئینگلیز هەڵوەشێنێتەوە. دەوڵەتی ئینگلیز ویستوویەتی لە رێگای **سمایلاغاوە** گورم بخاتە سەر حکومەتی ئێران. ویلسون نوینەری ئینگلیز لە رێگای **بابەکراغای** پشدەری‌یەوە لە گەڵ **سمکۆ** پێوەندی دەگرێ و ئەم پێوەندی و ئاخافتنی نێوانیان سێ مانگ درێژەی دەبێ. بەڵام دوای کودیتای **رەزاخان** و سەرەک وەزیریی **سەید ضیاالدینی طباطبایی** کە دەستکردی ئینگلیز بوە، ئیتر پێوەندی **سمکۆ** و ئینگلیز بەرەو ساردی دەچێ.

یەحیای دەوڵەتابادی لە بیرەوەری‌یەکانی خۆیدا دەنووسێ: « هەر چەند ئینگلیز ماوەیەکە دەیەوێ لە نێوان رووسیاو تورکیا و ئێراندا کوردستانی سەر بە

خۆ پێک بێنێ و بیخاتە ژێر چاوە دێری بۆ پاراستنی بەرژەوەندی خۆی. بەڵام ڕاپەراندنی ئەم نەخشەیە بۆ ئێران و تورکیا زیانی هەیە. چونکە کوردستانی ئێران و تورکیاش بە کوردستانی گەورەوە دەلکێنێ. لەو کاتەدا کە تورک دوای تێکدانی دەوڵەتی ئالی عوسمان و خەلافەتی ئیسلامی گیانی شورشگێری دێتەوە بەر، بردنە پێشی سیاسەتی سەر بەخۆیی کورد لە لایەن تورکیاوە توشی تەنگ و چەڵمە دەبێت. لە لایەن ئێرانیشەوە ئینگلیزەکان کە لایەنگری پێشکەوتنی کاری سەردار سوپان و نایانەوێ دڵی بشکێنن، مەسەلەی سەر بەخۆیێ کوردستان دەخەنە پشت گوێ و لە بیری دەبەنەوە. لەو کاتەدا حکومەتی نیزامی ئێمە لە کوردستاندا بە خێرایی نفوز دەکا و لە گەڵ تورکیش لە مەسەلەی کوردستاندا ڕێک دەکەوێ و هیچ سیاسەتێکی بێگانەش پێشی ناگری.» (٤٣)

لەم قۆناخەدا ڕاپەڕینی کوردەکان بە لای بەرژەوەندی ئینگلیز دابوە. سیاسەتی بەریتانیا لە بەرانبەر کوردەکاندا لە کۆنفرانسی مارسی ١٩٢١ی قاهیرەدیاری کرابوو. لەو کۆنفرانسەدا بریار درابوو کە کوردەکان لە ژێر چاوەدێری ڕاستەخۆی ئینگلیز لە خود موختاریەکی ناوچەیی کەلک وەر بگرن.

« ... ئینگلیزەکان لە دوو بارەوە ویستیاری پێکهاتنی دەوڵەتێکی کوردی بوون. یەکەم بوونی دەوڵەتێکی بە هێزی نێوا ن

ئێران و عیراق بە قازانجی ئەوان بوو. دووەم گوشاری تورکیا لە باکور و بەر هەڵستکاری نێو عیراق دژی بەریتانیای کەم دەکردەوە. ئینگلیزەکان لە پشتیوانی سەر بەخۆیی کوردەکانی عیراق بەرلە هەمووشت تەئسیری ئەم کارەی لەسەر کوردستانی ئێران لەبەرچاو بوو. لەبەر ئەوە تێکۆشانی **سمکۆ** لە ئازەربایجان ودەرەتانی وەدەست هێنانی جۆرە سەر بەخۆیێکی بێ بەر هەڵست لەم هەرێمە جێگای سەرنجی کاربەدەستانی ئینگلیزی بوو. سێر پرسی کاکس کومیسیۆنەری بەرزی بەریتانیا لە بەغدا لە ١٤ی ئوکتوبری ١٩٢١. ٢٢ی ڕەزبەری ١٣٠٠ دا بۆ لۆرین باڵیوزی بەریتانیا لە تارانی نووسی: مەسەلەن دەکرێ ئەم ئیمکانەش

www.kerimhisami.com

لەبەرچاو بگیرێ کە ئەگەر دەوڵتی ئێران نەتوانێ دەسەلاتی بۆ سەر ورمێ بگێرێتەوە. بۆ شێوەیەکی وەک پشتکۆ مل راکێشێ. واتە بۆ سەقامگرتوویی جۆرە نەزم و یاسایەک کە ئەنجامەکەی دەزێتە داوەزرانی کوردستانێکی سەر بەخۆ لە ژێر چاوە دێری بەریتانیادا .» (٤٤)

لە مانگی ئوتی ساڵی ١٩٢١ **سیر پیرس کاکس** نوێنەری ئینگلیز چاوی بە **سمکۆ** دەکەوێ. لەم چاو پێکەوتنەدا **سمایلاغا** دەپرسێ:« ئایا لە نێو چوونی تاج وتەختی قاجار بۆ کورد مەترسی تێدا نابێ؟ جگە لە مە کورد ئێستا پێویستی بە چەک و کەرستەی شەر هەیە، داخوا دەوڵەتی بەریتانیا لەم بوارەدا یارمەتی کورد دەکا؟» دیارە وەلامی لەبار وەر ناگرێتەوە. **چونکە لە مانگی** ئوکتوبری ئەوساڵەدا، دەوڵەتی ئینگلیز بە بیانووی ئەمە کە گۆیا دەوڵەتی ئێران ئاگاداری پێوەندی نێوان ئینگلیزو **سمکۆ** بوە، رادەگەیێنێ کە هیچ نوێنەرێکی ئینگلیز بۆ وتو وێژ لە گەڵ **سمکۆ** ئامادە نابێ.

سمایلاغا جارێکی دیکەش لە رێگای **مستەفا پاشا** یاملکی‌یەوە نامەیەک بۆ نوێنەری بەریتانیا دەنێرێ و دەنووسێ:« بە ناردنی **سەید تەها** بەڵێن بە ئێوە دەدەم کە ئەگەر حکومەتی بەریتانیا یارمەتی بکا و چەک وقۆرخانەمان بداتێ و پشتیوانیمان لێ بکا و مەرجەکانی ئێمە قەبوڵ بکا، ئێمە (وان و ئەرزە رۆم و هەکاری و بیتلیس)لە تورکە ناسیونالیستەکان پاک دەکەینەوە و دەتوانین ئانکاراش بگرین. ئەگەر حکومەتی ئینگلیز دژمان نەوەستێ دەتوانین سنەش بگرین .»

تەقەلای **سمکۆ** بۆ راکێشانی پشتیوانی بەریتانیا بێ فایدە بوو. چونکە پاش ئەوەی ئینگلیز لە ئێران پیاوی خۆی هێنا سەر کار، ئیتر بەجارێک مەسەلەی کوردی خستە لاوە. دوای چوونی **سمکۆ** بۆ عیراق و دیتنی ئینگلیزەکان، ئیتر دوو روویی و درۆزنی ئینگلیزی بۆ دەر دەکەوێ و دەزانی پشت بەستن بە ئینگلیز خێری تێدا نیە. **سمکۆ** لە کوردستانی عیراق، لە گوندی (بەحرەکە)ی نیزیک

هەولێر چاوی بە (کاپیتان **لاین و ادموندز**)ی ئیگلیزی دەکەوێ. **ادموندز** لە بارەی ئەم چاو پێکەوتنەوە دەنووسێ:« لە ئاخری مانگی ئوکتوبردا بە هاتنی کوتوپڕ و بێ ئاگاداری **سمکۆ** بۆ (دێر) لە ١٨ کیلۆ میتری هەولێر، ڕەوتی ڕووداوەکان گۆڕانی بەسەرداهات. **سمایلاغا** لە شۆڕشێکدا کە دەیویست ڕەنگی ناسیونالیزمی کوردی لێ بدات، لە ئێران دوور کەوتبۆوە. تەواوی ناوچەی سەر سنور لە دیلمانەوە تا دەگاتە بانە کەوتبوە بەر پەلاماری بە هەوڕای هێزەکانی تورک و ئەرتەشی ئێران لە ڕۆژ ئاواو ڕۆژ هەلاتەوە کە ئیسلاحاتی ڕەزا شا زیندووی کرد بۆوە. سمکۆ تۆپ و چەک و جبەخانەی نەمابوو. خێزانی کوژرا بوو، کوری خۆشەویستی شەش ساڵەی بە دیل گیرا بوو. بۆ وەر گرتنی یارمەتی هاتبوە عیراق. لە وە نارەحەت و سەری سور مابوو کە ڕێگایان نەدابوو بێتە هەولێر. ڕۆژی شەشی نوامبر لە گەڵ (لاین) چووینە گوندی(بەحرەکە.) **سمکۆ** گوتی :« زۆر لە ئێرانیەکان تورەو دڵشکاو نیم. چونکە لە دەستی ئەوان چەندەم وێکەوتوە، ئەوەندەشم لێداون. بەلاّم دەمەوێ لە گەڵ تورک حیسابی خۆم پاک کەم کە بەڵێنیان پێدابووم یارمەتیم بدەن و پاشان پشتیان تێکردم.» **سمکۆ** گوتی بەو هیوایە هاتبووم کە ئێوە ئامادە بن لە ئازادی کورد کە بندەستی دوو حکومەتی دوژمنی ئێوەن پشتیوانی بکەن. ئەگەر بە هەڵە چوە نایەوێ داوای یارمەتی پەنا بەری لە ئێوە بکا. دەگەڕێمەوە بۆ نێو تایفەی خۆم و بە تەنیا خەبات و تێکۆشان درێژە پێدەدەم.» (٤٥)

دوای ئەم چاو پێکەوتنە سمکۆ بە ئەحمەد تەقی گوتبوو:« لە عیراق بە باشی بۆم دەرکەوت کە ئینگلیز فریومان دەدات بەلاّم چبکەم لە دەست هێندێ لە گەورە پیاوانمان. وەک **سەید تەها** و **بابەکری سەلیماغا** و زۆری دیکەش کە باوەڕیان بە ئینگلیز هەیە.» وەک لە هێندی نووسراوە دەردەکەوێ **سمکۆ** لە گەڵ ڕووسانیش پێوەندی گرتوە. کونسولی رووس لە ورمێ لە وەلاّمی **سمکۆ**دا گوتوویە :«داوای **سمایلاغا** لەگەڵ سیاسەتی ئیمڕۆی ئێمە ناگونجێ‌وناشمانەوێ

www.kerimhisami.com

درۆی لە تەکا بکەین »

ئەگەر ئەوە راست بێ داوای ئەو دەمی **سمکۆ** لە سوڤێت، کارێکی تەواو نەبوە. چونکە ئەودەم سوڤێت پشتی‌شۆرشگێرانی جەنگەڵی لە ئێران بەردا بوو، کوماری سوسیالیستی گێلاَن سەری تێدا چووبوو.

ئەنجام

هەروەک لە سەرەتادا باسمان کرد، مێژوو نووسانی کورد بە داخەوە خۆیان زۆر بە شیکردنەوەی راپەرینی **سمکۆ**وە ماندوو نەکردوە. بەلاَم زۆربەی مێژوو نووس و نووسەرانی شوڤێنیزمی فارس لە سەر راپەرینی **سمکۆ** نووسیویانەو بە رێگر و پیاو کوژ و تالاَنچی ناویان بردوە. **کە سرەوی** مێژوو نووسی بە ناوبانگی ئێرانی لە بارەی راپەرینی **سمکۆ**وە دەنووسێ: « عوسمانیەکان کوردە سنور نشینەکانیان هان دەدا تا خەلک بکوژن وگوندەکان تالاَن بکەن. کوردیش هەمیشە لە کاری ئاوا دەگەرێ. **سمایلاغای** شکاک یەکێ لە پێشقەرەوڵی ئەو تالاَنچیانە بوو کە بە تۆڵەی کوشتنی **جەعفەرئاغای** برای دەستی بە خوێنی بێ گوناحان سوور کرد. »

وەک دەبینین بە درێژایی مێژوو شۆڤێنیزمی نەتەوەی بالاَدەست بۆ بەدناو کردنی کورد لەم چەکە ژەنگاویە و ژاراویەی وەک (رێگر و تالاَنچی و هاندراوی بێگانەو جیاوازیخواز) و بەیت و باوی ئاوا پرو پوچ کەلکی‌وەر گرتوە. بەلاَم بە پێچەوانەی بوختان و درۆی نووسەرانی بێگانە، **سمکۆ** لە سەر دەمی خۆیدا پیاوێکی ژیر و تێگەیشتو وخاوەن کولتور بوە.

هێشتا لە ساڵی ١٩١٢ و سەرەتای ١٩١٣ لە گەڵ عبدالرزاق بەدرخان لە شاری خۆیە کۆمەڵەی پەروەردەیی گێهاندن)ی دامەزراندوە. چیرکۆف یاریدەدەری کونسولی رووس دەڵێ:« ٢١ی ئوکتوبر سمایلاغای سمکو ٢٩ منداڵی کوردی لە خۆیە و چیاریک و سۆما و برادۆست و خویداد کۆ کردەوە. پاک و تەمیز و خنجیلە جل و بەرگی نوێی ئوروپاییانیان لە بەر کرا بوو، کلاَوی کازاکی سپیان(

www.kerimhisami.com

دیاره هەر کڵاوی شکاکی بوە چونکە کڵاوی شکاکان سپیە. د) لە سەر نابوون. سوارەکانی سمکۆ دەوریان گرتبوون. منداڵەکان تەمەنیان هەشت تا دە ساڵە بوو. بە تەدارەکەوە بە ناو شار دا بران بۆ ئەو شوێنەی بۆیان تەرخان کرا بوو. فارسەکان بە حەپەساوی لە بەر دەم منداڵی (بە قەولی خۆیان گورگە شاخاویەکاندا وێستا بوون کە چابوکانە بەرەو قوتابخانە رووسیەکە هەنگاویان دەنا. تا گەیشتە ئێوارە دەر بارەی ئەم روو داوەی خۆیە بروسکە بۆ تاران و تەورێز و قوستەنتەنیە لێدرا. سمایلاغای سمکۆ هەر چەندە ئەوەندەش ماوەی نەبوو بەلاَم هەلی لە کیس نەداو لە تەدارەکی کردنەوەی قوتابخانەکەدا ئامادە بوو. هەموو پێداویستیەکانی جێبەجێ کرد » (٤٦)

کاتێ لەشکری عەجەم دەگاتە چاریە و ماڵی **سمکۆ** تالاَن دەکەن، دەبینن لە ماڵێ دا تەلیفون و پیانۆ هەیەو لە چاریەوە بە تەلیفون لە گەڵ ورمێ و سابلاَخ و شوێنە دوورەکانی کوردستان پێوەندی گرتوەو دەنگو باسی وەر گرتوە.

دوژمنانی کورد هەرچی لە بارەی سمکۆوە بیڵێن، ناتوانن ئەم راستیە بشارنەوە کە راپەڕینی **سمکۆ** راپەڕینێکی میللی بوە و بۆ وەدەست هێنانی ئازادی و سەر بەخۆیی کوردو کوردستان تێکۆشاوە.

عەلی ئازەری لە « مێژووی ١٨ساڵەی ئازربایجاندا لە گەڵ دەر بڕینی قینی ژاراوی و بوختان بە کورد، دیسان ناچار دەبێ دان بە واقعیەت دابنێ و بنووسێ:« ... سەر بزێوی و یاخی بوونی **سمکۆ** لە لایەن بێگانانەوە پشتیوانی لێ دەکرا. **سمکۆیان** هاندا کە لە دەوڵەت هەڵگەڕێتەوە. **سمکۆ** لەو سەردەمەدا داوای جیا بوونەوەو سەر بەخۆیی کوردستانی دەکرد. بۆ گەیشتن بەم ئاواتە خۆی ئامادە دەکرد. یەکێ لەم تۆیە بە زەڕ و ئاژاوە چیانەی کە ئوروپاییەکان لە رۆژ هەلاَت چاندیان، ئاواتی جیا بوونەوە بوو. کار بەدەستانی ئوروپا چەند ساڵ لە نێو کورد و ئاسوری و ئەرمەن و تورکەمەن و بەختیاری‌دا کاریان کردوە تا ئەم تۆوەیان لە دڵی ئەواندا چاندوە. کوردەکانیش چەند ساڵ پێشتر ئەم قسەیان بیستوە و بەدوای

ئەم خەیاڵە خاوە کەوتوون. هێندێ جار لەم بارەوە کتێب و وتاریشیان نووسیوە. ئێستاش **سمکۆ** دەیویست بەم ئاواتە بگات. بە لاسا کردنەوەی ئازادیخوازانی عوسمانی کە (ژین تورک)یان پێک هێنابوو، ئەویش دەیویست دەستەیەک بە ناوی (ژین کورد) ساز بکا. هەر چی بێ بێگانە ئەم ئاواتەیان خستبوە دڵی **سمکۆ** و هانیان دابوو، کرد بوویانە قارەمان...»

حاجی (**مخبرالسلطنە هیدایەت**) والی ئازربایجان لە بیرەوەریەکانیدا دەنووسێ:« لەم کاتەدا **سمکۆ** هەنگاوی بەرزتری لە تالآن و رێگری هاویشت. کەوتە خەیاڵی دەست بە سەر داگرتنی شارو ناوچەکان و سەپاندنی قودرەت و دەسەلآت. لە چاریە حکومەتی خۆی دامەزراند. لە شارەکانی دەوروبەر وەستاو بەننای هێنان. چاریەی ئاوەدان کردەوە، کۆشک و باغاتی لێ دروست کرد...»

حەسەن ئەرفەع دەنووسێ:« راپەڕینی **سمکۆ** هەوەڵین تێکۆشانی کوردەکانی ئێران بووە، بۆ وەدەست هێنانی سەربە خۆیی ...» (٤٧)

ساڵی ١٩٢٢ سمایلاغا نامەیەک بۆ والی ئازربایجان دەنێرێ و لە وێدا دەڵێ:« چۆنە نەتەوە پچوکەکانی دنیا کە خەڵکیان چوار یەکی کوردانیش نیە خودموختاریان لە دەوڵەتە گەورەکان ئەستاندوە. بنوارە ئەڵمانیەکان چۆن دابەش کراون. لە راستیدا ئەگەر نەتەوەی کورد لە ئێراندا بە مافی نەتەوایەتی خۆی نەگا، مردن و نەمانی لەو ژیانە چاکترە کە ئێستا تێییداین. حکومەتی ئێران پێی خۆش بێ یا ناخۆش ئێمە کوردستان دەکەینە خودموختار کە وابوو فیدا کردنی پتری گیانی ئینسانەکان کارێکی بێ جێیە.» (٤٨)

رۆژ هەلآتناسی بە ناو بانگی رووس لازاریف دەنووسێ: «بزووتنەوەی میللی کوردەکانی ئێران لە گەڵ بزووتنەوەی کەمایەتیەکانی دیکەی وەک عەرەب و لور و بەختیاری و... فەرقی هەبوو. ئەوە نەک هەر لە پانتاییدا، بەڵکوو لە ئیدیۆلۆژی و سیاسی و ئامانجیشدا. ئەو بیرو باوەرە ناسیونالیستیەی کە هێشتا لە سەرەتای چوزەرەدان و پشکوتندا بوو، بەرەو سەر بەخۆیی سیاسی و نیشتمانی

www.kerimhisami.com

پاڵ پێوە دەنرا. هێزێکی بزوێنەر و تەکاندەری دیکەش بۆ کوردەکانی ئێران گەلاڵەی مەسەلەی کورد بوو لە پەیمانی سیڤر دا هەر چەندە کوردستانی ئێرانیشی نە دەگرتەوە.» (٤٩)

بۆ چوونێکی دیکەی سمکۆ لە هەل و مەرجی ئەو زەماندا بۆ باسکردن دەبێ. کاتێک کۆرێکی یانەی کوردی شاری ئەستەمبوڵ بە سەرۆکایەتی **مستەفا پاشا یاملکی** دەچێتە لای **سمکۆ**، لێی دەپرسن :« تۆ کە دەتەوێ لەم خاکەی ئێستا لە بەر دەستت دایە، **حکومەتی کوردی پێک بێنی** و سەر بەخۆ بی، بۆچی ئالاّت هەڵنە کردوە ؟

سمکۆ لە وەلاّم دا دەڵێ:« هێشتا رێکخراوێکی زۆر رێکو پێکمان دانەمەزراندوە. من مرۆڤێکی کوردم. وەرن ئەم ولاّتە رزگار کەین، هێندە گرنگ نیە کێ دەبێتە حاکم و رێبەر. من لەم ولاّتەدا تاقە پیاو نیم کە مەقام پەرست و لە خۆرازی بم. پێم وانیە کە مەسەلەی ئالاّ ئەوەندە گرنگ بێ. پێویستە ئەوەش بزانین کە شکاک ئالاّی جۆر بەجۆریان هەیە. هەر عەشیرەتە ئالاّی خۆی هەیە. ئێوە بە چاوی خۆتان ئەوە دەبینن.»(٥٠)

بە لای منەوە گرنگی راپەرینی سمکۆ لەوەدا بوە کە پێوەندی بزووتنەوەی خۆی تەنیا لە چوار چێوەی کوردستانی ئێراندا قەتیس نەکردوە. بەڵکوو لە گەڵ بزوتنەوە و سیاسی و کەسانی ناوداری بەشەکانی دیکەی کوردستانیش لە پێوەندی و راوێژ و بیرو را گۆرینەوە دا بوە .

بە داخەوە **سمکۆ** بۆی نەلوا لە نێو گێژاوی سیاسەتی نێو دەوڵەتان و کۆمەڵی دواکەوتووی کوردەواری و بارودۆخی عەشایری و دەرەبەگایەتیدا، لە سیاسەت و تێکۆشانی خۆیدا سەر کەوێ و بە ئاوات بگا. پاش ئەوەی کە نەیتوانی پتر لە سولەیمانی بمێنێتەوە، رۆژی ٢٨ی مانگی فیوریەی ١٩٢٣ مالاّوایی لە **شێخ مەحمود** دەخوازێ و دەگەرێتەوە بۆ کوردستانی تورکیا. ماوەیەک لەوێ نیشتە جێ دەبێ و ساڵی١٩٢٤ سەر لەشکر تەهماسبی فەرماندەی لەشکری ئێران لە

www.kerimbisani.com

ئازربایجان پێوەندی لەگەڵ دەگرێ و بە لێنی پێدەدا کە ئەگەر بێتەوە لە چاریە دابنیشێ، عافو دەکرێ وکەس دەستی لێ نادات. **سمکۆ** لە سەر بەڵێنی سەرلەشکر تەهماسبی دێتەوە کوندی چاریە. ساڵی ١٩٢٥ ڕەزاشا دێتە ئازربایجان و لە سەڵماس چاوی بە **سمکۆ** دەکەوێ و بە لێنی دەداتێ کە ئەگەر دانیشێ و سەر بزێوی نەکا، کەس کاری پێ نابێ.

بەڵام **سمکۆ** دوای ساڵێک دیسان دەست دەکاتەوە بە لەشکر کۆ کردنەوەو شاری سەڵماس گەمارۆ دەدا و شەر ساز دەبێتەوە. نووسەر و ڕۆژنامە نووسی ئەو دەمی سۆڤێت **سمکۆ** بەوە تاوانبار دەکەن کە بە هاندانی ئینگلیز خۆ بۆ شەری دژی ئیران ئامادە دەکاتەوە. **گۆرکۆ کریاژین** نووسەرێکی رووس دەنووسێ: « شورشگێری بە ناوبانگی کورد **سمکۆ** سەر لە نوێ خۆ ئامادە دەکا بۆ پەلامار دانی ورمێ و خۆ و سەڵماس. جگە لەوە لە نێو هاوکارەکانیدا کوردی بە ناو بانگی ئانگلۆ فیل **سەید تەها** هەڵکەوتوە.» **لازاریف** کە ئەمە دەگێرێتەوە لە بەر پەرچدانەوەی بۆ چوونی رۆژ هەڵاتناس و رۆژنامە نووسەکانی ئەودەمی سۆڤێتیدا دەنووسی :« تەواوی ئەم بۆ چوونانە هەستێکی بە تینی دژی ئیگلیز نیشاندەدەن. لە کەش و هەوایەکی ئاوا دا تاوانبار کردنی سمکۆ و رێبەرانی تری کورد لە ئێراندا بە دنەدانی ئینگلیز شتێکی سەیر نیە. گێرانەوەی ئەم بەیت و باوانە لە نووسراوەکانی ساڵەکانی بیستی سۆڤێتیدا، لەوەوە سەر چاوە دەگرێ کە جگە لە رۆژنامەکانی ئەو دەمی ئێران دەستیان وە هیچ خەبەرو سەرچاوەیەک رانە گەیشتوە. لازاریڤ لە سەری دەروا و دەنووسێ: هیچ بەڵگەیەکی وا بە دەستەوە نیە بیسەلمێنێ کە ئیگلیز ویستبی **سمکۆ** سەر بکەوێ و ببێتە سەرۆکی بزووتنەوەیەکی جیاوازیخوازی. ئەگەر ئینگلیز یارمەتیەکی بە سمکۆ و یا بە سەرۆک عەشیرەتێکی تری کورد کرد بێت لە ئێراندا ئەویش نە بە چەشنێکی هەراو، بێگومان بۆ ئامانجێکی تاکتیکی بوە.» (٥١)

دوای چەند رۆژ شەر ناتوانێ لە بەرانبەر لەشکری دەوڵەتی دا خۆ بگرێ، پاشە

www.kerimhisami.com

دوای رۆیشتنی ئەو سەرهەنگ سادقخان لە دەوروبەری مزلی **سمایلاغای** سەربازان دەبوسە دەنێ و فێریان دەکا لە گەرانەوەی دا، دەسرێژی لێ بکەن و بیکوژن.

لای ئێواری بە سمکۆ دەڵێن کە ماشینی سەر لەشکر لە رێگا تێکچوەو سبەی دەگاتە شاری. **سمکۆ** دەگەرێتەوە بۆ شار. کە دەگاتە بەر هەیوانی مزڵەکەی لە کۆلان و لە سەربانەوە دەسرێژی لێ دەکەن و بە برینداری دەیەوێ رابکات، بەلام بۆ هێنانی خسرەوی کوری دەگەرێتەوە، گوللەیەکی دیکەشی ویندەکەوێ و شەهید دەبێ. **خورشیدئاغای** هەرکیش دەکوژرێ. بەم چەشنە یەکێ لە سەردارە مەزن و هەلکەوتوەکانی کورد بە فێڵ و دهۆی حکومەتی عەجەم رۆژی ۲۱ی یونی ساڵی ۱۹۳۰شەهید دەکرێ. تەرمی **سمکۆی** قارەمان دەبەنەوە ورمێ و سێ رۆژان بۆ نیشاندانی خەلک لە مەیدان هەلیداوەسن. بەقەولی **ویلیام ئیگلتون** هەتاوی دەسەلاتی **سمکۆ** کاتێ بە یەکجاری ئاوا بوو کە کەوتە نێو داوێک کە ئەرتەشی ئێران رۆژێک لە رۆژەکانی ۱۹۳۰ لە شاری شنۆ بۆی دانا بۆوە.

www.kerimhisami.com

پەراوێزەکانی بەشی سێیەم

١ - خاطرات دکتر کریم سنجابی ١٣٦٦ ل. ٤٥ - ٤١

٢ - هەمان سەر چاوە . ل ٤٦

٣ - سەعید بدل - تاریخچە جنبشهای ملی کرد ١٩٨٧. ل ٧٢ - ٦٢

٤ - لینین - کلیات روسی بەرگی ١٣ ل ٣٨

٥ - علائەدین سجادی - شورشەکانی کورد. ١٩٥٩ ل

٦ - عمر فاروقی - نگاهی بە فرهنگ و تاریخ کردستان ١٣٦٢ ل

٧ - مەردوخ ، مێژووی کورد و کوردستان ل ٣٨٥ - ٣٨٢

٨ - خاطرات حسین فردوست .١٣٧٠ ل ١٣ -١٢
٩ - د.سکندر امانالڵهی بهار وند. پژوهشی در باره پیوستگی قومی و پراگندی جغرافیائی لرها در ایران .١٣٧٠ ل ٧٨-٧٧
١٠ - کەریمی حسامی - کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خود موختاری ١٩٨٦ ل ١٤
١١ - مێژووی ئێران چاپی موسکو روسی ١٩٧٧ ل ٤٣٣
١٢ - ایرج افشار. کرماشان و تمدن دیرینه آن ١٣٧١ ل ٩٣٩ - ٩٣٨
١٣ - کریستیان دۆلانۆ . ساواک پاریس .١٩٩٠ ل ١٦
١٤ - حەسەنی قزلجی . پێکەنینی گەدا ١٩٧٤
١٥ - حەسەن ئەرفەع . کوردەکان و لێکۆڵینەوەی مێژوویی و سیاسی ١٩٦٦ ل ٦٦
١٦ - هاوکاری . ژمارە ٨٣٧ ١٩٨٦/٤/٢٤
١٧ - هەمان سەر چاوە
١٨ - صالح محمدامین کورد و عەجەم ١٩٩٢ ل ٣٣٧
١٩ - نیکیتین . ایرانیرا کە من شناختم ل ٢٣٦
٢٠ - دانیال متی . دراسات کردیە پاریس ژمارە ١ ل ٣٩
٢١ - هەمان سەر چاوە
٢٢ - نیکیتین . ایرانیرا کە من شناختم ل ٢٢٥ - ٢٢٤
٢٣ - سجادی . شورشەکانی کورد ١٩٥٩ ل ٢٥٢ - ٢٥١
٢٤ - کسرەوی . تاریخ ١٨ سالە ازربایجان ١٣٧١ ل ٧٢٧
٢٥ - ملک الشعرا بهار . تاریخ مختصر احزاب سیاسی ل ٢٨٣ - ٢٧٥
٢٦ - د. قاسملو . کوردستان و کورد ١٩٧٣ ل ٨٦
٢٧ - دانیال متی . دراسات کردیە پاریس ژمارە ١ ل ٤٣
٢٨ - عبدالرقیب یوسف . هاوکاری ژمارە ٨٣٧ ٩٨٦/٤/٢٤
٢٩ - دانیال متی . دراسات کردیە ژمارە ١ ل ٣٤
٣٠ - گۆڤاری بەیان . هێمن ژمارە ١٧ ١٩٧٤
٣١ - گرشەی کوردستان. ژمارە ٩ ١٩٨١
٣٢ - لازاریف. مەسەلەی کورد و ئیمپریالیزم. روسی ١٩٨٩ ل ٢٢١
٣٣ - ابراهیم فخرائی . سردار جنگل ١٣٦٢ ل ٣٩١
٣٤ - هەمان سەر چاوە ل ٣٩٧

www.kerimhisami.com

٣٥ - هەمان سەر چاوە ل ٣٧٢
٣٦ - هەمان سەر چاوە ل ٣٧٢ - ٤١٥
٣٧ - هەمان سەر چاوە ل ٤١١ - ٤٠٠
٣٨ - رەمزی قەزاز . بزوتنەوەی سیاسی و روشنبیری کورد ١٩٧١ ل ١٦٩ - ١٦٧
٣٩ - هەمان سەر چاوە ل ٢٠٤ - ٢٠٣
٤٠ - هەمان سەر چاوە ل ٢٠٥
٤١ - لازاریف . مەسەلەی کورد و ئیمپریالیزم موسکو ١٩٨٩ ل ٢٢٧
٤٢ - هەمان سەر چاوە ل ٢٢٥
٤٣ - خاطرات یحي . بەرگی ٤ ١٩٨٣ ل ٢٦١
٤٤ - دکتر علی اصغر زرگر - تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس دردوران رضاشاه ، ترجمه کاوه بیات ١٧٣٢ ل ٩٤
٤٥ - سیسیل.جی. ادموندز ، کردها، ترکها، عربها، وەرگیرانی برایمی یونسی ١٩٦٧ ل ٣٣٤ - ٣٣٦
٤٦ - د. جلیلی جەلیل. هێندێ سیمای ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتوری کورد... وەرگێرانی د. ئەنوەر قادر محەمەد. ١٩٩٣ ل ٦١ - ١٣٥ - ١٣٦
٤٧ - حەسەن ئەرفەع. کوردەکان و.... ١٩٦٦ ل ٦٥
٤٨ - سەعید بدل . کورتە مێژووی جولانەوەکانی کورد. ل ٧٠
٤٩ - لازاریف . مەسەلەی کورد و ئیمپریالیزم موسکو ١٩٨٩ ل ٢١٨
٥٠ - سەعید بدل ، هەمان سەر چاوە ، ل ٧٠
٥١ - لازاریڤ هەمان سەر چاوە. ل ٢٢٣

www.kerimhisami.com

بەشی چوارەم:

سیاسەتی رەزا شا لە کوردستان

دوای لێدان و سەرکوتکردنی سەردار و سەرۆک عەشیرەتەکانی کوردستان، بە تایبەت دوای کوشتنی سمایلاغای شکاک حکومەتی رەزا شا ئیتر لە بەرانبەر سیاسەت و کردەوەی زۆردارانەی خۆیدا لە کوردستان هیچ بەرهەڵستێکی نەدەهاتە پێش و بە قەولی یەحیای دەولەتابادی « حکومەتی نیزامی ئێمە لە کوردستان رەگاژۆیی دەکا بێ ئەوەی سیاسەتێکی بێگانە کۆسپێک بخاتە سەر رێگای.»(١)

نووسەر جوانی روون کردۆتەوە هیچ هێز و سیاسەتێکی بێگانە نەبوو پێشی سیاسەتی ملهوری رەزا شا بگرێ. لە ساڵەکانی بیست دا زلهێزی ئەم هەرێمە بریتی بوون لە ئینگلیز و دەوڵەتی تازە دامەزراوی سۆڤیێتی. ئەمریکا هێشتا لە رۆژ هەڵاتی نێزیک و ناوەراست نەهاتبوە ریزی زلهێزەکان و حیسابێکی ئەو تۆی بۆ نەدەکرا. وەک دەزانین رەزا شا ئینگلیزەکان هێنایانە سەرحوکم و تا ئەو رۆژەش کە هەرخۆیان لایان برد، سەرە رای مانۆرو ئاخافتنی سەر زارەکی بەرژەوەندی خۆیانیان پێ پاراست.

ئەوەی شورەویش بوو لە سەرە تاوە بە پرو پاگاندەی پوچ و بە درۆی دەزگای تەبلیغاتی رەزا شا فریویان خوارد و تەنانەت بزوتنەوەی شورشگێری گیلانیشیان بۆ کردە قوربانی. پێوەندی دیپلۆماتی و بازرگانی و دۆستایەتیان لە گەڵ دامەزراند بەو خەیاڵە ئێران دۆست و بێ لایەن دەهێڵنەوە. بە رای من شورەوی تا

www.kerimhisami.com

هەلاتی نیزیک و ناوەراست نەهاتبوە ریزی زلهیزەکان و حیسابیکی ئەو تۆی بۆ نەدەکرا. وەک دەزانین رەزا شا ئینگلیزەکان هینایانە سەرحوکم و تا ئەو رۆژەش کە هەرخویان لایان برد، سەرە رای مانورو ئاخافتنی سەر زارەکی بەرژەوەندی خۆیانیان پیێ پاراست.

ئەوەی شورەویش بوو لە سەرە تاوە بە پرو پاگاندەی پوچ و بە درۆی دەزگای تەبلیغاتی رەزا شا فریویان خوارد و تەنانەت بزوتنەوەی شورشگیری گیلانیشیان بۆ کردە قوربانی. پیوەندی دیپلۆماتی و بازرگانی و دۆستایەتیان لە گەلْ دامەزراند بەو خەیالە ئیران دۆست و بیێ لایەن دەهینلەوە. بە رای من شورەوی تا رادەیەک یارمەتی بە سەقامگرتوویی حکومەتی دیکتاتۆری رەزا شا کردوە.

ئەوەی پیوەندی بە تورکیاوە هەیە، رەزاشا هەر سالیک دوای ئەوەی بە رەسمی لە لایەن پارلمانی ئیرانەوە بە شای ئیران بناسریت، لە ١٩٢٦/٤/٢٢ پەیمانیکی پینج سالەی لە بارەی دۆستایەتی و ئەمنیەتەوە لە گەلْ تورکیا بەست. لە دەقی پەیمانەکەدا گوتراوە:

« ئەم دوو دەولەتە هیچ کاریکی دژی یەکتری نەکەن. هیچ پەیمان و قەراردادیکی نیزامی و سیاسی و ئابووری نەبەستن کە بە زیانی ئەویتریان تەواو بیێ. لە کاتی پەلامارێکی نیزامی بۆ سەر یەک لەم دوو دەولەتە ئەویتر بیێ لایەنی خۆی بپاریزیت. ریگا نادەن لە خاکی یەک لەم ولاتانەوە چالاکی دوژمنانە دژی یەک لەم ولاتانە بکریێ. هیچ یەک لەم دوو ولاتە ریگا نادەن بە تیکۆشان و چالاکی هیچ دەستەو ریکخراویک کە لە خاکی ئەوانەوە دژی یەک لەم ولاتانە بە ریوە بچیت. هەر وەها دژی ئەمجۆرە هەلسورانەی عەشیرەتەکانی سەر سنور بە توندی هەنگاو دەنین،» (٢)

ئەگەر بە وردی لە نیوەرۆکی ئەم پەیمانە ورد بینەوە، هەر چەند بە زەقی ناوی کورد نەهاتوە و کردوویانەتە هەزارەی کەروێشک، بەلام راست بۆ بەر بەست کردن و لیدانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد بەستراوە. چونکە هیچ یەک لە دەولەتانی

www.kerimhisami.com

دراوسیٚ مەترسیان بۆ ئەم دوو ولاٚتەی ئێران و تورکیا پێک نە هێناوە. حکومەتی شورەوی لە گەڵ هەر تک ولاٚت پێوەندی دۆستانەی هەبوە. دەوڵەتی ئینگلیزیش ئەو دەم پشت و پەناو خالیقی حکومەتی پەهلەوی بوە و لە گەڵ تورکیاش دوای مەسەلەی موسل ناکۆکی نەماوە. کە وابوو مەسەلەکە رووی لە کوردە و قورسایی پەیمانی ناو براو بە لای کورد و کوردستاندا دەشکێتەوە

پەیمانی ناو براو نە توانی کێشەی سەر سنور چارە سەر بکا و نە خەباتی رزگاریخوازی کورد بە یەکجاری کپ و بیٚ هێز بکا. وەک دەزانین لە کوردستانی سەروو سالی .۱۹۳بزووتنەوەی ئارارات بە رێبەرایەتی **ئیحسان نوری پاشا** سەری هەڵدا. راپەرینی ئارارات دڵە تەپەی خستە ناخی هەر تک حکومەتی ئێران و تورکیاو هەر لە سەر بریاری پەیمانی ناو براو بوو کە دەوڵەتی ئێران رێگای دا بە لەشکری تورک کە لە خاکی کوردستانی ئێرانەوە پشت لە هێزەکانی ئارارات بستێنن و بزوتنەوەی ئارارات سەرکوت بکەن.

رەنگە لادان بیٚ لە باسەکەی ئێمە، بەلاٚم ناکریٚ ئەم راستیە بخەینە پشت گویٚ کە حکومەتی تورک لە لێدان و سەر کوتکردنی راپەرینی ئارارات دا لە یارمەتی دەوڵەتی شورەوی کەلکی وەر گرت کە بە هیچ حیلە شەرعێک لە گەڵ بیرو باوەر و مبادی سوسیالیستی یەکی نەدەگرتەوە. هەر چەندە هێندیٚ لە نووسەرانی کورد وای بۆ دەچن کە هاوکاری داشناکەکان لە گەڵ حیزبی خۆیبوون بۆتە هۆی هەڵوێستی نا لەباری ئەو دەمی شورەوی . **دوکتور عبدالرحمانی قاسملو** لەم بوارەد دەنوسیٚ:« داشناکەکان بەو هیوایە پشتیوانی راپەرینەکەی کوردیان کرد کە حکومەتی تورکیا لاواز بکا و دەرفەتێکی لە بار بۆ خەباتی داهاتوی ئەرمەنیەکان پێک بێنیٚ. لە کاتی دامەزرانی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردیش دا ئاسۆیەکی نویٚ بۆ خەباتی داشناکەکان لە دژی تورکیا و یەکێتی شورەوی دەرایەوە.» (۳)

ئەم بۆ چوونە وادەگەیەنیٚ کە شورەوی لە لێدانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی

www.kerimhisami.com

نەتەوەیەکی ژێر دەست و بەشخوراو پشتی تورکیای گرتوە چونکە (ئاسۆی خەبات بۆ داشناکەکان دەکرایەوە) بە لای منەوە ئەم سیاسەتە چەوتەی ئەو دەمی شورەوی لەم بوارەدا بە هیچ برو بیانونێک پینە ناکرێ.

لە باسەکە دوور کەوتومەوە و لە گەڵ داوای لێ بوردن با دەدەمەوە سەر باسەکەی خۆم. لە ژێر تەئسیری بزوتنەوەی ئارارات ساڵی ١٩٣١ کوردە جەلالیەکان لە ناوچەی ماکۆ بە سەرۆکایەتی **فرزەندە** و **برۆ** ی کوری **برایماغای جەلالی** راپەرین. مانگی مای ١٩٣١ سی و هەشت هەزار سەر بازی ئێرانی لە گەڵ دوو هەزار کەسی بە کرێگیراو و ١٢٠٠ زۆلە کورد بە فەرماندەری سس سەر **هەنگ نەخچەوان** ناوچەی کوردەکانیان پەلامار دا. هێزی کوردەکان بریتی بوو لە ٦٠٠-٧٠٠ کوردی جەلالی وحەیدەرانلو نیزیکەی ٣٠٠ کەسی کوردی کوردستانی تورکیاشیان رەگەڵ کەوتبوون. لە ١٩ی مانگی مای کوردەکان هێزی ئێرانیان پەلاماردا و بە قسەی سەرهەنگ کەریمخانی سەبیاح لەو پەلامارەدا ١٢٤ سەربازی ئێرانی کوژران و ٣٠٠ کەسیش بریندار بوە. حکومەتی ئێران بۆ لێدانی کوردەکانی جەلالی لە یارمەتی حکومەتی تورکیا کەلکی وەرگرت و راپەرینەکە سەرکوتکرا. دوای شکانی راپەرین حکومەتی ئێران کوردەکانی جەلالیان لەو سنورە دوور خستەوە.» (٤)

بە ناوی نشتە جێکردنی تایفەکانی کوردستان هەزاران کوردیان لە کوردستان گواستەوە.مڵک و سامانیان لێ ئەستاندن و هەڵیان داشتن بۆ شارەکانی تر و ژمارەیەکی زۆر کەم گەیشتنە ئەو شوێنانە کە بۆیان دیاری کرد بوون. لە رێگادا منداڵیان لە برسان دەمردن و ژنەکانیان قەرەواشیان دەکرد. زۆربەی پیاوەکانیان کوژران و لە بەین چوون. (٥)

دوای شکانی راپەرینی ئارارات و کوردە جەلالیەکان، ساڵی ١٩٣٢پەیمانێکی دیکە لە بارەی دیاریکردنی سنور و پێکەوە سەرکوتکردنی عەشیرەتە کوردەکانی سەر سنوری ئێران و تورکیا لە نێوان ئەم دوو حکومەتە دا ئیمزا کرا. دیارە نە

www.kerimhisami.com

سەرکوتکردنی راپەرینی سەرۆک عەشیرەتەکان و نە پەیمانی ئەمنیەت و دۆستایەتی لە گەڵ تورکیا، نەیتوانی هێمنایەتی و ئاسایشی تەواو بخاتە دڵی کار بەدەستانی حکومەتی شۆڤینیستی تاران. ئەمجارە بۆ چەواشە کردن و بە ئاوەژو نیشاندانی مێژوو و رەگەزی کورد و کوێر کردنەوەی شوێنەواری زمان و ئەدەب و کولتوری نەتەوایەتی کورد دەست بە کار بوو. « حکومەتی رەزا شا بە بیانووی لە ناو بردنی سیستمی دەرەبەگایەتی و عەشیرەتی سیاسەتی لە بەین بردنی کولتور و زمان و داب و شوێن و نەریتی میللی و تواندنەوەی گەلی کوردی بەرێوە دەبرد.» (٦)

حکومەتی رەزا شا نەک هەر نووسین و خوێندنی بە زمانی کوردی قەدەخە کردبوو، بەڵکو لە مەدرەسەکانیش زارۆکی کورد تەنانەت لە کاتی وچانیشدا نەیدەتوانی بە زمانی دایکی پێکەوە بپەیڤن. لە ئیدارەکانی دەوڵتی زمانی فارسی ئیجباری بوو، لە سەردەرانەی ئیدارەکان نووسرا بوو:« جگە لە فارسی ئاخافتن بە زمانی دیکە قەدەخەیە.»

لە جەنگەی ئەم کولتور کوژیەدا دائیرە المعارفی ئیسلامی لە ئورووپا بە زمانەکانی ئینگلیزی و فەرەنسی و ئەڵمانی بڵاو کرایەوە. یەکێ لە وتارە هەرە بە نرخەکانی وتاری رۆژ هەڵاتناسی بە ناو بانگ پروفیسور ولادیمیر **مینورسکی**(١٨٧٧ - ١٩٦٦) بوو بە ناوی کورد و کوردستان. پروفیسور مینورسکی لە وتاری ناو براودا بە درێژی باسی رەگەز و زمان و ئەدەبیاتی کوردی کردبوو. بۆ هەوەڵین جار بیرو رای خۆی لە بارەی رەگەزی کورد دەر بریبوو، نیشانیدا بوو کە کورد نەتەوەیەکی رەسەن و سەربە خۆ و خاوەنی زمان و کولتور و ئەدەب و مێژووی تایبەتی خۆیەتی.

ساڵی ١٩٣١ لە کوردستانی عیراقیش زانای بەناو بانگی کورد محمد امین زەکی بەگ(١٨٨٠ - ١٩٤٨) مێژووی کورد و کوردستانی بڵاو کردەوە. ئەم کتێبە لە لایەن کوردەکانی عیراق و ئێران و تورکیاوە بە گەرمی پێشوازی لێکرا.

www.kerimhisami.com

پاشان هاتە سەر زمانی تورکی و عەرەبیش. حکومەتی رەزا شا بۆ کەمکردنەوەی تەئسیری ئەم کتێبەو وتاری پروفیسور **مینورسکی** لە بواری کولتوری‌یەوە دەست بە کار بوو. حکومەتی ئێران نووسەرانی چڵکاو خۆری بەکرێگیراوی هاندا کە بۆ چەواشە کردنی مێژو وزمان و کولتور و ئەدەبی کوردی قەڵەمیان بخەنە کار. وەزارەتی فەرهەنگی ئێران غولامرەزا **رەشیدی یاسمی** کوردی کرماشانی کردە مەعمور کە بۆ بەر پەرچدانەوەی کتێبی مێژووی کورد و کوردستانی ئەمین زەکی بەگ کتێبێک بنووسێ و ئەوەی لە توانای دا هەیە بۆ بە فارسکردنی کورد و بە ئێرانی ناساندنی کوردەکان و بۆ چەواشە کردنی زمان و ئەدەب و مێژووی کورد و بە قازانجی دەوڵەتی ئێران کاغەز رەشکاتەوە. شایانی باسە تا ئەو دەم باسی کورد ونووسین لە بارەی کورد و کوردستان لە ئێراندا باسی سەر بوو. بەڵام کار بەدەستانی رژێمی ئێران کتێبی **رەشیدی یاسمی**-یان بە چەشنێکی هەراو بڵاو دەکردەوە. جێگای سەرنجە هەر کاتێ مەسەلەی کورد دێتە گۆر و باسی کورد و کوردستان بەرژەوەندی رژێمی تاران دەخاتە مەترسیەوە، کتێبی رەشیدی یاسمی لە لایەن کار بە دەستانی حکومەتی ئێرانەوە چاپ و سەر لە نوێ بڵاو دەکرێتەوە و بە هەرزان دەخرێتە دەستی خەڵکەوە. بە تایبەت لە سەر دەمی کۆماری کوردستان (١٩٤٦-١٩٤٥) رژێمی تاران ئەو کتێبەی بە چەشنی هەراو بڵاو کردەوەو کەلکی تەبلیغاتی لێ وەر دەگرت. ئەم سیاسەتە لە پاشانیش هەر درێژەی هەبوو. دیرۆکی سەرانسەر درۆ وچەواشە و ئاواژۆ کراو سەبارەت بە نەتەوەی کورد لە ئێراندا نووسراون. لە ناو ئەوانەدا دەتوانین کتێبی(کوردستان) دانانی **عەلی** ئەسغەری شەمیم و (تاریخی ریشەی نژادی کورد) دانانی **ئیحسان نوری** پاشا ناو بەرین کە هیچیان پێوەندیان بە مێژووی راستە قینەی نەتەوەی کوردەوە نیە.(٧)

بۆ شارەزایی پتری خوێنەرانی بەرێز لە بۆچوون و نووسینی چەوت و لارێیی رەشیدی یاسمی سەبارەت بە رەگەز و مێژوو زمانی کوردی چ عەیبی تێدا نابێ کە

www.kerimhisami.com

سەیرێکی وتاری ڕەخنەیی پروفیسور **قەناتی کوردۆیف** بکەین کە ئەویش کاک **عبدالله مەردوخ** کردوویە بە فارسی و لە گۆڤاری (الفبا)چاپی پاریس دا بلاْوی کردۆتەوە. دیارە دەقی وتاری ڕەخنەیی پروفیسور قەناتی کۆردۆیف ساڵی ١٩٧٤ لە لایەن دوکتور **عبدالرحمان حاجی** مارفەوە کراوە بە کوردی و بلاْو کراوەتەوە.

پروفیسور کوردۆیف دەنووسێ :« ئەم کتێبەی لەم وتارە دا ڕەخنەی لێ گیراوە، هەر وەک دانەر خۆی دەنووسێ لە سەر داخواز و ویست و هاندانی وەزارەتی فەرهەنگی ئێران دانراوە بەو مەبەستە کە ریشە و یەکبوونی میللی کورد لە گەڵ میللەتی ئێران(فارس. ق. کوردۆیف) و هەر وەها مێژووی ئەوان و بەشداری کوردەکان لە ژیانی ئێراندا نیشان بدات . (٢١٩) دانەر بۆ بە جێگەیاندنی ئەم مەئموریەتە مەسەلەی ڕەگەز و مێژووی کوردی لە سەر دەمی کەوناراوە، واتە بەر لە سەفەویەکان تا سەر دەمی بنە ماڵەی ئەم دواییە موتالاْ کردوە. ئەم کتێبە بە مەبەستی چەواشە کردن و ئاواژو نیشاندانی ڕەگەز و مێژووی کورد لە سەرەتاوە تاکۆتایی بە درۆ وفێڵ و مەکر پێکەوە لکێنراوە و هەر لە وەشدا دەر دەکەوێ کە ئەم کتێبە بۆ ئەنجامدانی پێویستیەکی سیاسی حکومەتی ئێران نووسراوە. دانەر بۆ شیکردنەوەی ڕەگەز و مێژووی کورد لە سەر دەمی کۆنەوە تا سەدەی شازدە ی زایینی لە بارەی زمان و کولتور و ڕەگەز و مێژووی کورد پشتی بە بەڵگەو بیرو رای گەلێک نووسەرانی ڕۆژ ئاوا و ڕۆژ هەلاْتەوە بەستوە. ئەم بەشە لە کتێبی **ڕەشیدی یاسمی** دا بۆ کەسێکی مێژوو ناس و کورد ناس دەتوانێ گەلکی لێ وەر بگیرێت. شایانی گوتنە کە تاقە بەشی بە کەلکی کتێبەکەش هەر ئەم بەشەیە.......

پروفیسور کوردۆیف دەنووسێ : لە بەشێکی کورتی مێژووی کورد دا دانەر ڕەخنە لەم تیئوریانە دەگرێ کە ڕەگەزی کورد بە فارس نازانن و بە بێ نیشاندانی بەڵگە و دوور لە هەموو چەشنە بنەمایەکی زانستی هەوڵی داوە حاشا لەم تیئوریە

بکات کە نەتەوەی‌کورد بە نەتەوەیەکی رەسەن، سەر بە خۆ و خاوەنی کولتور و زمان و مێژووی تایبەتی خۆی دەزانێ و بە هەوڵ و تەقەلایەکی ئاشکرا شوڤینیزمی ئێرانی بە سەر کوردەکاندا بسەپێنێ. یاسمی دەنووسێ: پێویستی لێکۆڵینەوە لە بارەی کورد و مێژوەکەی ئەوەیە کە تەنیا لە خەتی پێوەندی لە گەڵ میللەتی ئێران (فارس. ق.کوردۆیف)دابێت. چونکە کورد لە باری رەگەزیەوە ئێرانیە و لە رەگەز و زمان و بروای ئایینی لە گەڵ میللەتەکانی تری ئێران هیچ فەرق و جیاوازی نیە .(١٤٤) **رەشیدی یاسمی** لە رەخنە گرتن لە لێکۆڵەرەوەکانی کورد دا دەنووسێ: لە زۆر جێگایاندا دیتوومە کە نووسەران هەوڵیان داوە بە بەڵگەی ناقایم و بێ جێ تایفەی کورد کە یەکێ لە لقەکانی رەگەزی ئێرانی و لە ئەرکانەکانی ئێرانیەتە بە تایفەیەکی تورانی و یا سامی و شتێ وای بناسێنن.

رەشیدی یاسمی لە پاکانە کردن بۆ سیاسەتی شۆڤێنیستی شادا،ئەوەندە شوی لێ هەڵکێشاوە ئەم زانایانەی کە رەگەزی کورد بە ئێرانی(فارس. ق. کوردۆیف) نازانن، بە دوژمنی میللەتی کوردی ناو بردوون. **رەشیدی یاسمی** دەڵێ: مێژووی کورد بەستراوەتەوە بە فارس و بە رلە پەیدا بوونی فارس لە ئاخی کوردستانی ئێستاو ئێراندا لە چیاکانی زاگروس هیچ کوردێک وجودی نەبوە. هەر بۆیەش **رەشیدی یاسمی** دەنووسێ: ئەو زانایانەی کە کورد بە پاشماوەی نەتەوەکانی قەدیمی پێش مادەکان دەزانن کە لە کوردستانی ئێستادا ژیاون، رێگایەکی چەوتیان گرتۆتە بەر. هەڵەیە ئەگەر کوردەکان بە ریشەی ئێرانی نەزانین. بەمجورە دەبینین کە رەشیدی یاسمی بە بێ بەڵگە دەیەوێ ئیسباتی بکا کە ریشەی کورد فارسە. بە رای ئێمە کورد لە فارس ریشە وەر ناگرێ.بەڵکو لە نەتیجەی تێکەڵی تایفە و نەتەوەکانی قەدیمیدا کە لە زنجیرە چیاکانی زاگروس نیشتە جێ بوون، پەیدا بوە. زۆر لە تایفەکانی کورد کە خاوەنی دین و بیرو رای جۆر بە جۆرن و لە رەگەز ناسی ئەواندا ئیختیلاف هەیە و هەر وەها پاشماوەی

www.kerimbisani.com

گەلێک ناوی تایفەگەلی کۆن لە کۆمەڵی کورد و هێندێ ناوی جوغرافیایی ناوچە شاخاویەکانی ئاسیای پچوک کە بە ناوی هێندێ تایفەی کورد گۆڕاون، دەری دەخا کە نەتەوەی کورد لە ئەنجامی تێکەڵبوونی هێندێ تایفەو نەتەوەی نیشتە جێی ناوچە شاخاویەکانی زاگروس و یا ئەوانەی هاتوونە وێندەرێ پێک هاتوە.

دانەر لە هەموو شوێنێ پێی وایە کە زمانی ئێرانی بە مانای زمانی فارسیە. لە کاتێکا بە گوێرەی یاسای پێوەندیەکانی زمان، کوردی یەک لە زمانە ئێرانیەکانە. زمانی هێندێ لە تایفە قەدیمیەکانی زاگروس کە لە بناخە دانانی پێکهاتنی نەتەوەی کورد دا بەشداریان کردوە لە بنەماڵەی زمانە ئێرانیەکان بوە. هەر بۆیەش زمانی کوردی وەک یەکێ لە زمانە ڕەسەنەکانی زاگروس لە گەڵ زمانی مادی، پارتی، فارسی نیزیکی و پێوەندی هەبوە. بەڵام بە هیچ جۆر لە زمانی فارسی پێک نە هاتوە و ڕیشەی لەو نەگرتوە وەک **ڕەشیدی یاسمی** دەیەوێ بیسەپێنێ. بێگومان بەشداری مادو پارتی و فارسی لە پێکهاتنی میللەتی کورد بۆتە هۆی بە هێز بوونی پێوەوەندی لە گەڵ زمانە ئێرانیەکان بەڵام ئەمە بە هیچ جۆر ناتوانێ نیشان بدات کە کورد لە فارس پەیدا بوە و زمانی کوردی لقێکە لە زمانی فارسی......

وشەی کورد ناوی میللەتێکە لە چوارچێوەی سنوورەکانی کوردستاندا ژیاوە. لە شوێنەواری نووسەرانی یونانی و ئەرمەنی و سومەری و هی‌تردا دەبینرێ. بە گوێرەی ئەم سەر چاوانە کورد لە ڕۆژەکانی قەدیمەوە لە ناوچەکانی کوردستانی ئێستادا ژیاوە. واتە لە لای سەروو لە گۆلەکانی وان و ورمێ تا چیاکانی زاگروس. لە لای خوارەوە لە ڕوباری دەجلە و لە لای ڕۆژ ئاوا لە ناوچەی بۆتان.

ڕەشیدی یاسمی هەوڵی داوە بەڵگەی مێژوویی کە لە بارەی کورد و مێژووی کوردەوە هەن، بیانشارێتەوە. جگە لە وەش ویستویە وا نیشان بدا و بیسەپێنێ کە کورد ڕیشەی لە ئێران داکوتاوە و پێکهاتوە.

دانەر ڕەخنە لەو زانایانە دەگرێ کە لەو بڕوایە دان کورد خاوەنی ڕەگەزێکی

www.kerimhisami.com

سەر بە خۆیە و دەڵێ: هێندێ لە زانایان مافی ئەوەیان نیە کە کورد بە نەتەوەیەکی خاوەن ریشەی رەسەن وسەربەخۆ بزانن. ئەم زانایانە لەوە دەگەرێن کە کورد لە میللەتە گەورەکان جیا بکەنەوە. شۆڤێنیزمی ئێرانی و سەپاندن و فێر کردەی ئەو لە لایەن **رەشیدی یاسمی**یەوە گەیوەتە رادەیەک کە دەڵێ: نەک هەر کورد وەک نەتەوەیەکی سەر بە خۆ و رەسەن حیساب نەکەن بەڵکو بە تایفەیەکی بزانن کە لە باری ریشەیی ئێرانی و فارسە. ئاشکرایە تا ئیمرۆ هیچ بەڵگەیەک بە دەستەوە نیە کە نیشان بدا کورد فارسن. هەر بۆیەش ناو براو هەوڵدەدا ئەم بیرو رایە بسەپێنێ و بەڵگەی بۆ بتاشێ و بۆ گەیشتن بەو ئامانجە ئێزیکی زمانی فارسی و کوردی و دین و باوەری ئایینی و کۆمەڵایەتی هاو بەشی و بەشداری کوردەکان لە مێژووی ئێراندا موتالاٌ دەکا. بەم بۆ چوونە دەیەوێ نیشان بدات کە کورد لە گەڵ فارس فەرقێکی نیە و هەر دووکیان میللەتی ئێران پێک دێنن.(١٤.)

یەکەم لە لای هەموان روونە کە میللەتی ئێران هەر وجودی نیە. بەڵکو نەتەوەکان یا قەومەکانی ئێرانی (فارس و کورد و ئەفغان و تاجیک و هیتر) وجودیان هەیە. هەر وەک میللەتی سلاٌوی وجودی نیە، بەڵکو نەتەوە یا قەومەکانی سلاٌوی(روس و بولغار و چێک و هیتر) هەن. هەر یەک لەو میللەتانەش خاوەنی زمان و کولتور ومێژووی خۆیانن. هەر بەم جورە نەتەوەکانی ئێرانیش هەر یەک خاوەنی زمان و کولتور و مێژووی خۆیانن. دووەم **رەشیدی یاسمی** بۆ قازانجی شۆڤێنیستەکانی فارس تەواوی ئەو میللەتانە بە فارس دادەنێ. هەر بۆیەش زۆر جار میللەتی فارس، مێژووی فارس، ئەدەبیاتی فارس، زمانی فارسی و هتد، دەکا بە میللەتی ئێران و مێژووی ئێران و زمانی ئێران و ئەدەبیاتی ئێرانی.

رەشیدی یاسمی زمانی کورد و دینی کورد و مێژووی کورد وکولتوری کورد بە لقێکی زمان و مێژوو وکلتوری فارس دەزانێ. ناو براو لە بارەی زمانی

کوردی دەنووسێ: زمان مەرجی بنەرەتی پێکهاتنی نەتەوەیە. ئەوەش پتر لە هەموو شت یەکێتی کورد و میللەتی ئێران نیشان دەدات.(١٣٢)

ئەم یەکێتیە لە پێک‌گرتنی وشە گەلی کوردی و فارسی بە سانایی دەبینرێت.(١٣٢) ئەگەر کورد و فارس زمانی وەک یەکیشیان هەبایە، دیسان نەدەکرا کورد و فارس بە میللەتێک دانرابان. هەر ئەوەندە بەسە نرویژ و دانمارک نیشان بدەین کە زمانیکی هاو بەشیان هەیە و بەلاّم لە گەلْ ئەوەش یەک نەتەوە نین.

رەشیدی یاسمی بۆ نیشاندانی یەکێتی زمانی کوردی و فارسی ١٧ وشەی هەڵبژاردوەن کە گۆیا ئەم وشانە لە هەر تک زماندا بە تەواوی وەک یەکن. بەلاّم دانەر ئەم وشانەی لە روانگەی(فونتیک، مورفولوژی و سینتاکس) موتالاّ نەکردون. تەنیا دەڵێ ئەم وشانە وەک وشەی فارسین. بەلاّم ئەگەر **رەشیدی یاسمی** بەم شێوەیە لە زمانی کوردی کۆڵیبایەوە، سەربە خۆیی و جیاوازی زمانی کوردی بە جوانی بۆ دەردەکەوت. بێگومان ئەو ناتوانێ دان بەو راستیە دابنێت. چونکە ئەو دەم ناگاتە ئەم ئامانجە کە مەبەستیەتی. هەر چەند لە زمانی فارسی و کوردی‌دا گەلێک وشەی وێکچوو هەن، بەلاّم لە گەلْ ئەوەشدا ناکرێ بێژی زمانی کوردی لە زمانی فارسی پێکهاتوە. زمانی کوردی چ لە باری فونیتیک و مورفۆلۆژی و سینتاکسەوە و چ لە باری پەیدا بوونی وشە گەلەوە زمانێکە سەر بە خۆ. ئەم راستیە ماوەیەکە لە لایەن کورد ناسانی یەکێتی سۆڤێتیەوە نیشاندراوەو پەسند کراوە.......

مێژووی نەتەوەی کورد بە گشتی شاهیدە کە کورد خاوەنی کولتور و زمانی تایبەتی خۆیەتی. خەباتی نەتەوەی کورد لە پێناو ئازادی و سەر بە خۆییدا ئاڵقەیەکی خوێناویە لە تەواوی سەدەکانی مێژووی رابردووی میللەتی کورددا.

رەشیدی یاسمیتەنانەت لە روانگەی مەزهەبیشەوە کورد بە لقێکی فارس دەزانێ ولەم بارەوە دەنووسێ: ئەمە یەک لە هەڵ و مەرجی نەتەوەیە. لە سەر

بناخەی پاشماوەکانی دینی ئێمە دەتوانین ئیسباتی بکەین کە قەومی کورد لقێکە لە شەجەرەی ئێرانی. ئەوەش ئاشکرایە چۆن هەزار ساڵ پێش تەواوی ئێران و کوردستان دینی ئیسلامیان قبوڵ کردوە. لێرەدا یەکێتی تەواوی ئەوان دەر دەکەوێ. جگە لەوە بەر لە ئیسلامیش دینی دانیشتوانی کوردستان دینی ئێرانی بوە.(واتە زەردەشتی - ق. کوردۆیف) ئاشکرایە بەڵگە و بۆ چوونەکانی **رەشیدی یاسمی** لە بارەی زانستیەوە بێ نرخ و لە حەقیقەت بە دوورن. ناتوانی بە هیچ جۆر دین بە بناخەی یەکێتی نەتەوە حیساب بکەی. هەموو دەزانین کە تورک و عەرەب و فارس و ئەفغان و نەتەوەگەلی تر ماوەیەکە دینی ئیسلامیان وەرگرتوە. بەڵام ئەوان یەک نەتەوە نین. ئەگەر لە روانگەی دینەوە لە کورد بکۆڵینەوە بزانین چ میللەتێکە، ئەو دەم بە سانایی کورد دەتوانێ ببێتە عەرەب و تورک و ئەفغانیش.

هیچ یەک لە بەڵگە نیشاندراوەکانی رەشیدی یاسمی لە بارەی فارس بوونی ریشەو رەگەزی کورد بە بەڵگە حیساب ناکرێن و پشت بە بناخەی زانستی نابەستن. **رەشیدی یاسمی** خۆشی دەزانێ کە بەڵگەکانی ئەو بۆ بە فارس کردنی کوردەکان بێ ئیعتیبارە و دوور لە راستیە. بەڵام لە لای ئەو ئەمە گرنگ نیە. گرنگ ئەوەیە بە هەر جۆرێکی بکرێ کورد بینە ئێرانی.(فارس.ق.کوردۆیف).یاسمی لەم بوارەوە دەنووسێ: بلا بێژن هیچ یەک لەم بەڵگانەی نیشانمان داوە ناتوانن ئیسباتی بکەن کە رەگەزی کورد ئێرانیە. بەڵام لە گەڵ ئەوەش کورد دەبێ بە ئێرانی حیساب بکرێ.

رەشیدی یاسمی دەیەوێ نەک هەر کوردی ئێران، بەڵکو هەموو میللەتی کورد لە ژێر چەتری میللەتی ئێراندا کۆ بکاتەوە. ئاشکرایە **رەشیدی یاسمی** چەوسانەوەی کوردەکانی کوردستانی ئێران لە لایەن دەوڵەتی کۆنە پەرستی ئێرانەوە بە کەم دەزانێ. ئاواتی ئەوەیە کە میللەتی کورد بە گشتی بەرێتە ژێر دەسەلاتی حکومەتی ئێران تا بە کەیفی خۆی بیانچەوسێنێتەوە. هەر بۆیەشە کە

سەرنجی دەوڵەتی ئێران بۆ لای داگیر کردنی کوردستانی عیراق و تورکیا رادەکێشێ. ئەو ئەم ولاٌتانە لە زەمانی هەخامنشیان بە ئێرانی دەزانێ...

رەشیدی یاسمی بەڵگەی ئەو زانایانە کە گوتویانە: کوردەکان لە رابردوودا سەر بەخۆییان هەبوە و خاوەنی دەوڵەت و پادشا بوون و حکومەتی سەر بە خۆی تایبەتیان هەبوە، بە بەڵگەی لاواز و بێ بناخەیان دەزانێ.....»

وتاری رەخنەیی و زانستیانەی پروفیسور **قەناتی کوردۆیف** کە کاک **عبدالله مردوخ** کردوویە بە فارسی گەلێک درێژە و لە هەموو بارێکەوە بیرو راو بۆ چوونی چەوتی **رەشیدی یاسمی** سەبارەت بە رەگەز و زمان و کولتور و مێژووی کورد نیشانداوە و لە کۆتاییدا دەنووسێ:« دانانی کتێبی ناو براو کە لە سەرینچینەی شۆڤێنیزم دانراوە، ناوبراوی وەها گرتۆتە خۆ کە مێژووی کورد وەک مێژووی نۆکەر و بە کرێگیراوانی پاسدارانی تاج و تەختی ئێران تەماشا بکات. رەشیدی یاسمی سیاسەتی داگیر کردنی ولاٌتی خەڵک هان دەداو دژی کورد پروپاگاندە دەکات کە گۆیا لە بەرانبەر حکومەتی کۆنە پەرستی شای ئێراندا سەریان دانواندوە» (٨)

من تەنیا کورتەی وتارەکەم کردوە بە کوردی و هێناومەتە نێو باسەکەم بۆ ئەوەی لە تەک روونکردنەوەی پتری سیاسەتی حکومەتی رەزاشادا، شێوەی مێژوو نووسانی بێگانە پەرستیش بە خوێنەرانی کورد نیشان بدەم بۆ ئەوەی ئەوانەی بە نێو ئاخنی کتێبی رەشیدی یاسمی هەلا دەڵێن چاویان بکرێتەوە.

رەشیدی یاسمی بۆ حاشا کردن لە رەگەز و مێژووی رەسەنی کورد و بە فارس دانانی کورد شتی ئەو تۆی دۆزیوەتەوە کە تەنیا کەسانی وەک ئەو دەتوانن بیهێننە سەر کاغەز. ناو براو دەنووسێ:« کوردەکان ناوی کوردی لە منداڵەکانیان دەنێن وەکو: نەریمان، روستەم، فەرەیدون. کچەکانیان وەکو: ستارە، پاکیزە، نیرگس و سوسەن. کورد هەمیشە شانازی بە پیاوە گەورەکانیەوە کردوە. وەکو: زەردەشت، روستەم، و کەیقوباد.»(٩)

رەشیدی یاسمی بۆ بەجێ گەیاندنی فەرمانی وەزارەتی فەرهەنگی ئێران هەر شتێکی چەوتی بە خەیاڵدا هاتبێ خستوویەیەتە سەر لاپەری کتێبەکەی و هەر وەک **پروفیسور کوردۆیف** روونی کردۆتەوە ئایین و مەزەبی کوردیشی کردوە بە ئێرانی. بەلاّم با بزانین ئەو ئایین و مەزهەبە ئێرانیەی **رەشیدی یاسمی** شانازی پێدەکات هەڵوێستی سەبارەت بە کوردەکان چۆنە وکاک **محمدی قازی** نووسەر و وەرگێری بە ناو بانگی کورد قین و بوغزی ئەو مەزهەبە لە ئاست کورد چۆن دەگێرێتەوە:« لە ئیمتیحانی شەرعیات باش وەلاّمم دابۆوە. چاوە روانی نمرەی ١٩و ٢٠ بووم. بەلاّم کە کارنامەیان دادەستم تەماشام کرد نمرەی ١٠ یان بۆ داناوم. رەخنەم گرت. دوای کێشەو هەرا سەر لە نوێ بە کار نامەدا هاتنەوە. دیتیان تەواو وەلاّمی هەموانم داوەتەوە. لە ماموستایان پرسی بۆ وات کردوە؟ وەلاّمی ئەو پرسیارانەی تەواو داوەتەوە. گوتی:« ئەو سوننی مەزهەبە. بروای بەم وەلاّمانە نیە.»(١٠)

لە سەر بنەمای ئەم سیاسەت و رێنوێنیەی حکومەت، نووسەرانی شۆڤینی و کۆنە پەرستی فارس دەستیان کرد بە بلاّو کردنەوەی نووسراوەی رەگەز پەرستانە و دوور لە راستی. **عەلی ئەسغەری** حیکمەت لە رۆژنامەی ستارە ٣٠ مانگی مای ١٩٣٣ دا دەنووسێ:« لە هێندێ ناوچەی ئازربایجان و ناوچەکانی تری سەر سنور بە دیالێکتێک دەپەیڤن کە تێکەلاّوێکە لە فارسی و تورکی و عەرەبی. لە کاتێکا زۆربەی نیزیک بە تەواوی خەڵک (٩٠٪)بە زمانی فارسی مۆدێرن قسە دەکەن و نووسینی فارسی سەردەم بە کار دێنن.»

شۆڤینیزمی فارس بە حکومەت و روناکبیرەوە هەمیشە ویستوویەتی بە وشەی « پارێزەرانی سنور و حەسلە ئێرانی و مەرزدارانی غیور و ..هتد» خەڵک بە فریو بەرن. با خۆمان پەخمە نەکەین تەبلیغاتەکەیان زۆریش بە هەوادا نەرۆیشتوە. ئێستاش زۆر لە سیاسی و نووسەرانی کورد شانازی بە وە دەکەن کە « ئێرانین و کەسیش لە خۆیان بە ئێراتیتر نازانن» ئەوە نەک هەر لە ئێران، بەڵکوو لە

www.kerimhisami.com

بەشەکانی دیکەی کوردستانیش کەسانی وا هەن بە بیستنی وشەی ئاری و ئاریایی ئاویان لە زاری دێت و کتێبی **رەشیدی یاسمی** بە « گرنگترین سەر چاوەی مێژووی کورد » دەزانن.

با بزانین دوکتور **کەریمی سەنجابی** کە خۆی بە کورد دەزانێ و شانازی بەوەدەکا کە باوکی دوو هەزار سواری لە دوا سوار بوە و بەڵام لە نێو سیاسەت و بیرو بۆچوونی شوێنیزمی فارسدا تواوەتەوە لە سەر کورد دەڵێ چی؟«عنصر کورد بەر لە هەزاران ساڵ لە کۆنترین دەورانێکدا کە مێژوو دەتوانێ شایەدی بدا، لە عناصر پێکهێنەری ئێران بوە و هەرگیز مێزوو وکولتوری جیاواز لە ئێرانی نەبوە. هیچ قەومێکی ئێرانی، هیچ زۆربەیێکی ئێرانی قەت کەمایەتی کوردی نەخستۆتە ژێر ستەم و چەوسانەوەی قەومی. ئەگەر خەڵکی موستەسعەفی کورد تا رابردووی نیزیک کەوتۆتە بەر زوڵم و ستەم، لە لایەن ئەمیرو خان و بەگزادەکانی خۆیانەوە بوە. من خۆم کوردمو سەردەمی منداڵی من باوکم دوو هەزار سواری جەنگی لە پشت سەری سوار بون. هەم فەرماندەی عێلو هەم یاسا دانەر و هەم قازی بوو. داودخانی ئەمیر ئەعزەم کە لە سەر سەد هەزار سواری ئامادەی جەنگی کەلهور سوڵتانی موتڵەق بوو. ئەوان کەی رێگایان دەدا بە حوکمرانی ئەیالەت و نوێنەرانی دەوڵەتی ناوەندی کە دەست بخەنە نێو کاروباری ئەوان، تا دەگا بە زوڵم و ستەمکاری.

ئێستا شاری کرماشان بە نیزیکەی ..٤ هەزارحەشیمەتەوە گەورەترین شاری کوردنشینە لە رۆژهەلاتی‌نێوەراستدا. داخوا تائێستا کەس دەنگی ویستی خودموختاری لە خەڵکی ئەو شارە بیستوە؟ هەروەها تەواوی ئوستانی شیعە مەزەبی کرماشان بە زیاتر لە میلیونێک خەڵک و شارستانی ئیلام بە نیزیکەی ..٣ هەزار خەڵک‌وشارستانیگەروس بە حەشیمەتێکی بە قەدرایی ئیلام. ئەگەر لە کوردستانی مەهاباد و تا رادەیەکیش سنە ئەم بزوتنەوەیە پێرەو ولایەنگری پەیدا کردوە، هۆیەکەی دەگەرێتەوە بۆ پێشینەی کۆنی ناکۆکی ئایینی.

خەلیفەکانی ئالی وەسمانیو موفتیو شێخە چڵکاوخۆرەکانیان لە زەمانی صفوی یەوە تا قاجار هەمیشە ئاگری دوژمنایەتی و ناکۆکیان لە نێو خەڵکی سوننە مەزەبدا خۆشکردوە. برایانی کوردی ئەو مەڵبەندە وردە وردە وەها کەوتوونە ژێر تەئسیری تەبلیغات و تەڵقینات و لە خۆیان بێگانە بوون کە ئێرانیەکان و تەنانەت ئێرانە تورک زمانەکانی ئازەربایجانیش بە عەجەم و شیعەو بە رافزی ناودەبەن. هەر دەڵێی خۆیان عەجەم نین. ئێستاش هەر لە سەر زەمینەی ئەم قینەو ئەم رابردوویە کە سیاسەتی بێگانە توی ناکۆکی و دووبەرەکی دەچێنن و فرسەت تەڵەبی وەک فلان و فلان لە سەر دەمی جۆر بە جۆردا پەروەردە دەکەن.» (١١)

واسیلی نیکیتین جوانی بۆ چوە کە دەڵێ:« پێداگرتن لە سەر ئەم نوکتەیە کە کورد و فارس لە یەک بنە چەکەو ریشەو رەگەزێکن و نە بوونی بەڵگە بۆ دوژمنایەتی دوو نەتەوەی خزم هەمیشە لە بەیاننامەی رەسمی و لە چاپەمەنیەکاندا دوو پات دەبێتەوە و کتێبی **رەشیدی یاسمیش** هەر ئەم نەتیجە وەر دەگرێ. بەم حاڵەش تاران لە سەر کوتکردنی هەرای **خالیدئاغای جەلالی** لە لای ئارارات و یا راپەرینی **سمایلاغای سمکۆ** لە لای شنو و یا **جافرسانی هەورامی** لە ١٩٣٢ دەست ناگێرێتەوە.»(١٢)

ئەم ملهوری و سیاسەتە شۆڤێنیەی دەسەڵاتدارانی ئێرانی و خۆ بە ئێرانی دانان و خۆ بە کەم گرتنی کوردەکان تا ئێستاش درێژەی هەیە و ئاش هەر لە سەر هەمان تەوەر و بستە دەسورێت. جا ئەوە نەک هەر حکومەت و سیاسەتی رەسمی، بەڵکوو بە رواڵەت روناکبیرەکەش لە ئێران سەبارەت بە کورد و مەسەلەی نەتەوایەتی هەر هەمان هەڵوێست دەنوێنێ و بەم قسە بێتامانە کوردەکە کاس و هێبڕ دەکا.

عەلی ئەصغری شمیم لە گۆڤاری (آموزش و پرورش) ساڵی٨ ژمارە ٩ ١٣١٧ لاپەرەی ٤٤-٤٧، لە ژێر ناوی (وەزعیەتی یەکێ لە تایفە گەورەکانی

www.kerimbisani.com

ئێران) دا دەنووسێ:« کوردەکان گەورە ترین و قەدیمترین قەومی ئاریایی ئێرانین کە لە ناوچە شاخاویەکانی رۆژ هەڵاتی فلاتی ئێران بە کرماشانیشەوە لە قەدیمەوە نیشتە جێن ولە پاراستنی میللیەت و داب و ئەخلاقی ئێرانیدا سەر کەوتوون. کوردەکان باشتر و زیاتر لە قەومەکانی دیکەی ئێرانی رەگەز لە پاراستنی داب و رەسم وعادەتی ئێرانیدا سەر کەوتوون و کەمتر لە تایفەکانی دیکە ئاڵو گۆریان بە سەردا هاتوە. کوردەکان هەمیشە پێشقەرەوڵی پاراستنی سەر بە خۆیی و میللیەتی ئێران بوون و ئیمڕۆش لە پتەو کردنی یەکێتی میللی و هاو هەنگاوی لە گەڵ شارستانیەتی تازەی ئێراندا شان بە شانی ئێرانیگەلی دیکە هەنگاو دەنێن. کە وابوو جگە لەوەی کە گوترا هەر بیرو بۆ چوونێکی تر لە بارەی کوردەکانی ئێرانەوە دەر بڕا بێت هیچ نرخێکی زانستی و پیجوری نیە.»

ئەمە لە کات و سەر دەمێکدا کابرای روناکبیری فارس ئەم بەیت و باوە ریز دەکا کە سێبەری رەشی حکومەتی پەهلەوی عاسمانی کوردستانی بە جارێک رەش هەڵگێرا بوو. هەموو بزووتنەوەیەکی رزگاریخوازی و سەر هەڵدانی عەشیرەتی سەرکوتکرا بوو. نووسین وخوێندنەوە بە زمانی کوردی باسی سەر بوو. جل و بەرگی کوردی قەدەخە کرا بوو، پولیسی رەزا شا شاقەلی مەلایان و نێفەکی خەڵکیان دەبری و سوکایەتیان بە خەڵک دەکرد. دیارە ئەم هەوڵ و تەقەلایە بۆ حاشا کردن لە زمان و ئەدەبیات وکوێر کردنەوەی شوێنەواری کولتور و داب و نەریتی کوردی هەر وا بە خۆرایی نەبوو. تۆ بڵێی رەزاخان ئەوەندە لە ئینگلیزەکانی پشتیوان و راوێژ کەری فێر نە بووبێت.« رێبەرانی ئیستیعمارگەر لە سەر ئەو باوەرە بوون کە بۆ دەسەڵات و نفوزی زیاتر بە سەر وڵاتانی کولونیدا، وە بۆ هێنانە ژێر زنجیری میللەتان بەر لە هەموو شت پێویستە زمانی دایکیان بگۆری. ئەو دەم دەتوانی رەسەنی و شارستانیەت و ئەصالەت لە میللەتی ژێر دەست بستێنی. زمان پتەوترین بەربەندێکە کە رێگای تێنخزانی نفوزی لە کۆمەڵگادا دژوار دەکا.(١٣).

لەم بوارەدا **رەزاشا** وەک زۆر شتیتر پێرەوی لە **مستەفا کەمالی** ئەتا تورک کردوە. **مستەفا کەمالْ** سالی ۱۹۳. لە کۆنگرەی ئەکادیمیای مێژووی تورکەکاندا گوتوویە: « ئێوە دەزانن بۆچی(بالْکان)مان لە دەست چوو؟ بیر کردنەوە لەم کارە شتێکی بە کەلکە. میللەتانی بالْکان(بولْغار و سربی و رومانی) هەر لە سەرەتاوە پیتی نووسینیان بۆ خۆیان دروست کرد. لە بارەی زمان و ئەدە بی خۆیان لێکۆڵینەوەیان ئەنجام دا.بایەخیان بە زمان و کەلەپوری خۆیان داو ئەدەبی خۆیان پێش خست. ئاخاڤتن و نووسینیان بە زمانی خۆیان درێژە پێدا، زمانی تورک و کولتوری عوسمانیان وەلا نا. کاتێ کە دیتیان لەم بوارەدا پێشکەوتنیان وەدەست هێنا، ئەمجار بریاریاندا جیا ببنەوە لە تورکیا و خەباتیان دەست پێکرد.»(١٤)

بۆ چوونێکی زۆر راستە. ئەگەر میللەتانی بالْکان بە خوتبەی ئیسلام بەسترابانەوەو دژایەتی (خەلیفەی ساختەچی ئیسلام) یان پێ کوفر و گوناح بایە، بە دەردی کورد دەچوون و لە جیاتی خزمەت بە زمان و کولتوری خۆیان ، خزمەتیان بە زمان و ئەدەب و کولتوری بێگانە دەکرد.

دوکتور داوەری شێخاوەندی دەنووسێ:« لایان وابوو بە ناوی سیاسەتی نوێ‌سازی و میللەت سازیو دامەزراندنی حکومەتی ئیداری ونیزامی ناوەندی و بە پەرە پێدانیزمانی فارسی و یەکسانکردنی نەزمی پەروەردەو فێر کردن و داهێنانی لیباسی یەک شکلْ و قەدەخە کردن و بە سوک گرتنی جل وبەرگ و زمان و زاراوی قەومی - ناوچەیی دەتوانن وردە وردە رەنگ و نیشانی قەومەکان لە ئێران پاک کەنەوە وتەواوی خەڵک بە شکلی(میللەتی ئێران) و بە کراسی فارسی برازێننەوە.» (١٥)

ئەم هەوڵ و تەقەلایە بۆ کوێر کردنەوەی شوێنەواری زمان و ئەدەب و کولتوری کوردی دوای روخانی حکومەتی رەزا شاش لە لایەن شوڤێنیزمی فارس و دەزگا دەولەتیەکانەوە هەر بەر دەوام بوو تا ئێستاش درێژەی هەیە. گۆڤاری (تهران

www.kerimhisami.com

خوێندوویانە. شوێنەواری شومی ئەو بێگانەییە گەیوەتە ناوەندی تارانیش. بێگومان بۆ ئێوەی خوێنەری خۆشەویست هاتۆتە پێش کە لە کۆڕێک دا بەشدار بوون تا سەعاتێک بە خۆشی رابوێرن. لە پڕ لەم دانیشتنەدا عەرەب، تورک، کورد یا بلوچ پەیدا دەبن و لە نێو خەڵک دەست دەکەن بە ئاخاڤتنی زمانی خۆیان کە دەبێتە هۆی بێزاری دانیشتوان و هەموو لە ئاست ئەوانە خۆیان بە بێگانە دەزانن. ئەمە خەراپترین عادەتی قەومی ئێرانیانە. بەم چەشنە کاتێ سەیری نەخشەی جوغرافیایی ئێران بکەین دەبینین هەر قوژبنەی خەڵکێک گرتوویەتەوە و خاوەنی رەگەز و زمان و داب و نەریتی تایبەتی خۆیانن. ئەوانەش بوونەتە هۆی جیاوازی و چەند دەستەیی ئەفرادی ئێرانی.

رێگای چارە.؟ تاقە رێگایەک هەیە، رێگایەکی هاسان و کردەیی. بەڵێ، چارەی ئەم گیرو گرفتە لە وانەیە لە دوا رۆژدا بۆ وڵاتی داریوش و دارا مەترسی هەبێ. رێگایەکی هاسانی هەیە. تاقە رێگای چارە ئەوەیە کە لە سەرانسەری وڵات دا زمانی فارسی پەرە پێبدەین. لە پێناو ئەم پەرە پێدانەدا ئەوەندە تێبکۆشین کە ئیتر ناوچەکانی ئازربایجانی رۆژ هەڵات و رۆژ ئاوا، ناوچەی کوردستان و ئابادان، تورکی و کوردی و عەرەبی لە بیر بەرنەوە. ئەوانیش وەک ناوچەکانی فارس بە فارسی بنووسن و بخوێننەوە و بە فارسی بدوێن. پێویستە دەست بە کار بین. تێبکۆشین. وابکەین لە هەموو شوێنێ، لە گەرانێ، لە ئیدارە، لە مزگەوت، لە کۆری دینی و مەزهەبی و لە ئاخافتنی جۆر بە جۆردا بە فارسی قسە بکەن. ئەم کارە دەبوایە لە سەرەتاوە کرا بایە. ئیمرۆ دوای نیو سەددە لە دامەزرانی فەرهەنگ و کلاسی تازە رادەبرێ، دەبوایە هەموو ئێرانیەکان بە یەک زمان قسە بکەن. لە باری خوێن و رەگەز و زمانیشەوە یەکسان بن. بەڵام بەداخەوە لەم کارەدا کەمتەر خەمی کراوە. ئەم کارە کە بناخەی سەر بە خۆیی وڵات پتەو دەکات بایەخی پێنەدراوە..

ئاخرین پەیڤ! ئاخرین وتەم ئەوەیە کە زمانی فارسی وەک رەگەز و خوێن

www.kelinhisami.com

دەبێ بە نێو دەماری تەواوی ئەفرادی ئەم وڵاتەدا بڕوات. ئیتر هیچ هۆکارێکی بێگانە پەیدا نەبێت و ۲۰ میلیون ئێرانی کاتی چاو پێکەوتن لە گەڵ یەک نەکاتە بێگانە. پێویستە ئێران هەر وەک لە رابردووی پڕ لە شانازی تێن وەر دەگرێ و خوێنی سووری ئاریایی لە دەمارەکانیدا دەسوڕێتەوە، بە زمانی شیرینی فارسی قسە بکا. ئێرانی دەبێ لە زمانی حەماسە ئافەرینی گەورەی ئێران ئەبولقاسمی فیردەوسی توسی و هەزاران ئەستێرەی پرشنگداری دیکە کە بە راستی پاسدارانی وشەی ئێرانی بوون تێبگا و هەمیشە لە بیرو باوەری ئیلهام بەخشی ئەوان کەلک وەر بگرێ.»

ئەم نووسینە نموونەیەکی پچووکە لە بیر و بۆ چوونی رەگەز پەرستی و شۆڤێنیستی کە لە مێشکی قەڵەم بە دەستانی نەتەوەی باڵا دەستی فارس و لە نێو دام و دەزگای حکومەتی تاراندا پەنگی خواردۆتەوە. بە لام دوکتور خوراسانی سەرەرای هەستی رەگەز پەرستی، بێ ئەوەی بخوازێ دانی بەوەدا ناوە کە :« لە هەر گۆشەیەکی ئێران خەڵکێک هەن، فارس نین و خاوەنی مێژوو رەگەز و زمان و ئەدەب و کولتوری تایبەتی خۆیانن» واتە ئەوان لە فارس جیاوازن و نەتەوەی سەر بە خۆن و لە ژێر ستەمی نەتەوایەتیدا بەند کراون و بۆ پچراندنی ئەم بەندە و رزگاری لە ژێر دەستی و پەرە پێدانی زمان و کولتوری خۆیان خەبات دەکەن. پێم وانیە راوێژ و پێشنیاری رەگەز پەرستانەی دوکتور خوراسانی و سەر نێزەی حکومەتەکەی بتوانی ئەم نەتەوانە بتوێنێتەوەو وازیان پێ لە خەبات و لە زمان و کولتوری خۆ بێنێ. لە دنیای ئیمرۆدا ئەم شێوە بیرو بۆ چوونە ئەگەر بەیت و باوی ئیسلامەتیشی رەگەڵ خەیت، دیسان هەر مەحکوم کراوە .

لە گەڵ سیاسەتی کوێر کردنەوەی کولتوری میللی کورد و پەرە پێدانی فەرهەنگی ملهوری و ئیستیعماری، کردەوەی زوڵم و زۆریش لە رێگای ئەفسەرانی ئەرتەش و ژاندارمری یەوە لە کوردستان درێژەی هەبوو. ئەفسەرانی ئەرتەش و ژاندرمری لە مەرکەز کوردستانیان بە ئیجارە دەگرت و دەهاتن بە گیان وماڵی

خەڵک وەر دەبوون و چەند ئەوەندە زیاتر لە ئیجارەکەیان لە خەڵکی کورد دەستاندەوە. حوسێنی فردوست لە بیرەوەرەکانیدا دەنووسێ:« **رەزاخان** هەموو فەرماندە نیزامیەکان و مەعمورەکانی بەردەستی خۆی دەوڵەمەند کردبوو بێ ئەوەی لە گیرفانی خۆی قرانێکیان بداتێ. دەیگوت: بچن بۆ خۆتان ملک و پارە پەیدا بکەن. بەمجۆرە دەستی ئەفسەر و ژاندارمی لە راو وروت و تالانی خەڵکدا ئاواڵە کرد بۆوە. جاری وا هەبوو ملکێکی ٥٠ هەزار تمەنیان بە هەزار تمەن لە خاوەنەکەی دەستاند.» (١٦)

ژاندارمە بە بیانووی گۆرینی جل و بەرگ و دۆزینەوەی ماڵی قاچاغ و ئەستاندنی مازادی گەنم لە دێهات ئاگریان دەکردەوە.. دیارە روشەڵی و زۆرداری ژاندارمە هەر بۆ کوردستان نەبوو. عێل و عەشایری تری غەیرە فارسیش لە بەر دەستی ئەرتەش و ژاندارمەدا دەتلانەوە. « سەروانێک دەبێتە مەعموری نیشتە جێکردنی قەشقاییەکان. سەروان سەگێکی دەبێ و دەترەکێ دوو گجولان دێنێ. چەند منداڵ لە تایفەی (ئەژدیها کوژ) سەگی سەروانی دەبەن و دەیفەوتێنن. سەروان سێ ژنی منداڵە بەر دێنێ و مەجبوریان دەکات شیر بدەن بە گجولە سەگەکان.» (١٧)

ئاغایەتی فارسەکان بە سەر کەمایەتیەکاندا و حکومەتی ناسیونالیزمی فارس بە سەرۆکایەتی دەرەبەگ و بورژوازی فارس دەسەلاتی خۆی بە سەر هەموو ئیراندا سەپاند، (١٨)

پێشەوا **قازی محەممەد** لە وتارێکی خۆیدا بە کورتی پەردە لە سەر جنایەتی حکومەتی عەجەم لا دەداو دەڵێ: « کێ بێ نەیبیستبێ کە بە چ فێڵ و نامەردیەکی دە زەماین قەجەراندا **جەعفەرئاغای شکاک** لە تەورێزێ کوژرا.کوشتنی **هەمزەاغای** مەنگور و هەزاران ئەمسالی وایان نە بیستبێ؟ کێ بێ نەیبیستبێ کە بە چ ناجەوانمەردیەکی قشونی رەزا خانی پەهلەوی چۆن دە وەختێکدا کە ئاراراتی گەرمی شەرێ لە گەڵ تورکان بوون چ ناپیاوانە و نا

جەوانمەردانە وە نێو ژن و منداڵی کوردان کەوتن. نەعوز وبیلا چیان بە سەر هێنان و چیان لێکردن. جەلالی چۆن هەموو بار کران و دەگەڵ هەزاران ماڵی کوردی لای وانێ هەر یەکەی بۆ نوقتێکی ئێرانێ بران. ئەلئانیش بەشی زۆریان کەس نەیزانی چیان لێ هات و چۆن تەلەف بوون. ئەو دەردەی دایان بە گەڵباغیان کە بە زستانێ باریان کردن سەدها منداڵیان دە بەفرێ دا قڕ بوون و پیاویان دەستو پێیان سەرما بردی و گەیێندرانە شارانی هەرە دووری ئێرانێ و بە ئەشەددی عەزاب بەشی زۆریان تەلەف بوون. هەتکی ناموس ر بێ عیفەتیەکی کە دەو هەموو کارانەدا بە سەر کورد دا هات شەرمێ دەکەم شەرحی بدەم و تا ئەورۆ بەشەر نەیکردوە. کاری ئەمنیە یان چی لێ بلێم، سەر تا سەری ئێرانێ دۆست و دوژمن شاهیدی فەجایع و جینایات و هەتکی ناموسی وانە. حەتتا تەعەروزیان بە پیاوان دەکرد. شەهرەبانی و نەزمیەیان سەد لە ئەمنیە خەراپتر، عەدلیە مەرکەزی تالان و برۆ و رووتاندنەوەی خەڵکی بوون... ئەوەی **سەرتیپ هوشمند** بە سەر بانەو هەورامان و مەریوانی هیصنا دنیا بیستوویە..«(١٩)

گەلی کورد لە کوردستانی ئێران لە سەر دەمی حکومەتی رەزاشا بەرەو فەوتان و توانەوە دەرۆیشت. تۆزێک بیر کردنەوە لە چارە نووسی ئەم میللەتە و لە بێدەسەلاتی و خۆ بە کەم زانینیان، دووکەڵ لە ناخی مرۆ هەڵدەستێنێ. تۆ تەماشای (گولزاری شاعیرانی کوردستان) بکە کە **سەید عبدالحمیدی حیرەتی** سەجادی شیعری .٢٥ شاعیری کوردی کۆ کردۆتەوەو لە کتێبێکی ٢٨٥ لاپەرەییدا چاپی کردوە،لە داخ و حەسرەت زیاتر چیت بە بیر و مێشک دا دێت؟ یەک شیعری بە زمانی کوردی تێدا نادۆزیەوە. بێگومان زۆر لەم شاعیرانە بە زمانی خۆشیان شیعریان گوتوە. بەڵام یا نەیانوێراوە بڵاوی بکەنەوە، یا لە بەین چوون، یا بەشی هەرە زۆریان هەر وەک زانایانی ئایینی کورد و مەلاکان بایەخیان بە زمانی خۆیان نەداوە و لە دەریای ئەدەب و زمانی بێگانەدا مەلەیان کردوە و تووشی گێژاو بوون. ئەوە نەک هەر لە باری کولتور و زمانەوە، وەک پێشتر

www.kerimhisami.com

باسکرا، بەڵکو لە باری ئابوری و بژیوی رۆژانەشەوە کورد لەو پەری شپرزەیی دابوو. فەلاح و زەحمەتکێشی گوندی لە کوردستان لە ژێر باری قورسی دوو جورە ستەم و چەوساندنەوەدا پشتی چەما بوو. بەشێکی ئەم چەوساندنەوە وەک ستەمی نەتەوایەتی خاوەن مڵک و دەرەبەگی کوردیشی دەگرتەوە. خاوەن مڵک و دەرەبەگی کورد لە بەر دەستی ژاندارم و سەر باز و عەجەمی شڵتاخچیدا رەزیل و داماو وبێدەسەلاَت بوو. ماموستا **هەژاری** رەحمەتی لە بارەی بێدەسەلاَتی دەرەبەگ و خاوەن مڵکی کوردەوە دەڵێ:

« میللەتێک هەن لە نێو مە عاشیرەت - خۆ بە خۆ شێر لە غەیرە بێ غیرەت »

« هەر کە تورکێک گوتی چەکێن داڵی - کونە مشکێک لە وان نیە خاڵی»

بەلاَم هەر ئەو بندەستانەی ژاندارم و عەجەمی بەرەلاَلە روتاندنەوەو چەوساندنەوەی خەڵکی خۆیان و ئاکار و کردەوەی دزێو وناپیاوانە لە گەڵ یەکتر پێش برکەیان بوو.

وەرزێری(١) کورد جگەلە مڵکانەی رەسمی و باو بە گوێرەی داب و شوێنی مەڵبەند و ناوچە جیاوازەکانی کوردستان کە بە زۆربە (دەو دوو، سێ یەک، نیوە کار و لە دێمەکار دەیەکی) دەگرتەوە دەبوایە سەرانەو باج و بێگارو سوروساتیدیکەش بدات. وەک: **سەرانە یا بێگار، فروجانە، هێلکانە. مەرانە، خوریانە. داسانە، کایانە، تەپالأنە، جێژنانە، کوێخایانە، گزیرانە، پێشکێش، بەندەوان** ، ..هتد

سەرانە یابێگار: هەموو رەعیەتێکی گوندی دەبوایە لە ساڵدا چەندرۆژ بە بێگار واتە بە لاش بۆ ئاغا کار بکات. لە هێندێ گوند وەرزێری وا هەبوو رۆژە بێگارەکانی دەکریەوە.چونکە ئاغا خۆی ئەوەندە روت و برسی بوو، هیچ کارێکی نەبوو بە کابرای بکات، پارەی لێ دەستاند. پێیان دەگوت سەرانەدەڵێن لەگوندی

کەرێزەی گڵی لە ناوچەی بوکان١٣ ئاغاو ١٢ڕەعیەت دەژیان. یەک لە ئاغاکان ببوە کارداری ڕەعیەتێکی خۆی. بەڵام لەمانگدا دوو ڕۆژ نەدەچوە سەر کار. کابرای ڕەعیەت دەیگوت: کاکە :جوتەکە ڕاوەستاوە بۆ نایەی؟ لە وەڵام دا دەیگوت: ئەوە وەبەر ڕۆژە بێگارەکە بکەوێ ئەورۆ نایەمە کار!

فروجانە: هەموو ماڵە ڕەعیەتێک دەبوایە ساڵێ چەند فروج بدا بە ماڵی ئاغا.

هێلکانە: هەموو ماڵە ڕەعیەتێک دەبوایە ساڵی چەند هێلکە بدا بە ماڵی ئاغا .

مەڕانە : مەڕ داڕەکان دەبوایە ساڵێ چەند حەیوانی گۆشتی بدەن بە ئاغا.جگە لەوە ئاغا زەکاتی حەیوانیشیدەستاند. ئەوە » بە گوێرەی دابی ناوچە و یا ڕوشەڵی ئاغا. **مام عەزیزی** ئاغای کێلێ سیپان لە نێو مامەشان لە ٤٠ حەیوان یەکێکی دەستاند. لە هێندی ناوچە دمبڕ دەیانبریەوە چەند حەیوان بدەن بەئاغا. پێیان دەگوت مەختە.

خوریانە : هەموو مەردارێک دەبوایە ساڵێ چەند خوری بدا بە ئاغا. پاشان ژن و کیژی گوندی دەبوایە وەکۆ بن، ئەو خوریانە بشۆن و بە شانەیان کەن و بە سەر ماڵانیان دا دەبرین بیرێسن. بەوەشیان دەگوت تەشیانە.

داسانە : لە هێندێ ناوچەی کوردستان وەرزێر چەند پاڵەی بۆ گیا دروون هەبایە، دەبوایە پاڵەی دراوێک بدا بە ئاغا.

کایانە : هەموو ماڵە وەرزێرێک دەبوایە چەند ڕەشکە کا، یا عارەبە کا، یا چەند باقە وێنجە و گیا بدا بە ماڵی ئاغا.

تەپاڵانە : هەموو ماڵە ڕەعیەتێک دەبوایە ساڵێئەژمارێک تەپاڵە بدا بە ماڵی ئاغا. لە هێندێ شوێن هەموو ماڵە ڕەعیەتێک دەبوایە ساڵێ چەند بارە دار و یا گوێنی سوتەمەنی بۆ ماڵی ئاغا بێنێ. لە شارویران و سندوسی مڵکی ئاغایانی دێبوکری هەموو ماڵە وەرزێرێک دەبوایە لە نیزیکی شوشەوانی بەری عەجەمی و

له پایین ڕێگای دوو شەو ڕۆژ عارەبە دارێک بۆ ماڵی ئاغا بێنێ. گوندی وا هەبوو دوو کەرەتیان پێ دەکردن.

جێژنانە : هەموو جێژنەیەک دانیشتوانی گوندی دەبوایە بە ماڵی ئاغایەوە بچن. بە گوێرەی بارودۆخی ژیانی ڕەعیەتەکان لە وشتر و ئەسپ و جوانەگاو نێری و بەرانەوە بگرە تا مامر و کەڵە شێر و کەللە قەندی بۆ بەرن. ئەم بەزمە بۆ هاتنەوەی ئاغا لە سەفەری دوریش هەر بە ڕێوە دەچوو.

کوێخایانە : ئاغا کوێخا یا گزیری ڕادەگرت و دە لاقی خەڵکی بەر دەدا وموچەو بەراتیشی لە خەڵکی گوندی دەستاند

پێکێش : ئەگەر لە گوندی گیژێک بە شو درا با و یا کوڕێک ژنی هێنا بایە، یەکەم دەبوا ئاغا ڕازی بێ دوەم دەبوایە پێشکێش بدرێ بە ئاغا و بە گوێرەی ژیانی کابرا ئاغا پێشکێشی دەستاند ، ئەوەش لە پارەوە

بگرە تا دەگاتە ئەسپ و جوانەگا و بەران و مافور و شتی تر، دەبوایە بدرێ بە ئاغا.

بەندەوان : هەموو ماڵە وەرزێرێک دەبوایە ماوەی ٣ مانگان زەلامێک بدا بە ئاغا. جگە لەوە کە بەهاران بەند و جۆماڵیان پێدەکردن و بۆ مەزراو ئاو داشتنی کشت وکاڵ پێویست بوو، ئەویتر ئاغا قورە کاری و سواغ و تەکمیشی باغی پێدەکردن.

کۆچ وبار : وەرزێر و مسکێنی کورد لە بەر نەبوونی زەوی و مڵکی تایبەتی و دەراوی ژیان و زوڵم و ناهەقی خاوەن مڵک زەحمەت وابوو چەند ساڵ لە گوندێک ریشە داکوتێ و نیشتە جێ بێت. بە ناچار باری دەکرد و بۆ گوندێکی دیکە. ئەگەر وەرزێری بار کردوو ماڵێکی ئامپا و دەست ڕۆیشتوو بایە، ئەوا ئاغا ڕێگای نەدەدا و بێنووی سەیری بۆ دەدیتەوەو بەرتیلی لێ دەستاند و جاری وا هەبوو لە سەر بار کردنی ڕەعیەتێک لە نێوان دوو خاوەن مڵکدا کێشە ساز دەبوو. خۆ ئەگەر بۆ نێو عەشیرەتێکی دیکە چو بایە هەر بە زەحمەت دەر باز

دەبوو. تا ساڵەکانی ۳۰ لە بەشی گەورگایەتی کوردستانی ئێران رەعیەت نەیدەتوانی بار بکات و بەسترا بۆوە بە زەوی. « لە ولأتی گەروس و کوردستان رەعیەت کاتی گۆرینی جێگا و بار کردن لە گوندێک بۆ گوندێکی دیکە، مەجبور بوو پارەیەک بۆ ئازاد بوونی بدا بە پێشکاری مالیە و یا بە ئاغا و پسولەی ئیجازەی ماڵ بار کردن وەر گرێت. بە بێ پسولەی ناو براو هیچ رەعیەتێک مافی ئەوەی نە بوو بار بکات و جێگای بگۆرێ. »(۲۰)

وەرزێری کورد نەیدەتوانی تەنانەت بەرهەمی ساڵانەی کشت و کاڵی خۆشی بە خاوەن بکاو بە دڵخوازی خۆی بە کاری بێنێ. لە سەر خەرمان ژاندارم بۆ ئەستاندنی دەغڵی زیادی بە گوندی وەر دەبوون و کاغەزیان لە خاوەن مڵک دەستاند کە دەغڵی زیادی بۆ ئیدارەی دەوڵەتی بەرێ و بە دەوڵەتی بفرۆشێ. خاوەن مڵکیش گەنمی لە وەرزێران دەستاند و دەیبرد بۆ ئیدارەی غەللەی دەوڵەتی. بە چەندیان دەکری و چەندیان ئوفت لێ دەر دەکرد وچەندیان پارە دەدا بە خاوەن مڵک و ئاغا چەندی دەدا بە وەرزێری خاوەنی ئەسڵی کەس سەری لێ دەر نەدەکرد. زۆرجاری واهەبوە کابرای جوتیار لە سەرخەرمان پاش مڵکانەی ئاغا و بەندەوان و سەرکارانە و کوێخایانە و مەلایانە و شوان وگاوان و قەرزی سوت و سەلەمخۆر هیچی بۆ نەماوەتەوەو بە دەست راوەشاندن بەرەو ماڵ بۆتەوە. (بروانە بەرگی یەکەمی لە بیرەوەریەکانم) **کەریمی حسامی**

ئەم داب و یاسا چەپەڵە لە بارەی توتن و چەوەندەریشەوە کە داهات و بەرو بووی هەرە سەرەکی و گرنگی زەحمەتکێشانی کوردستانە هەر ئاوا بەرێوە دەچوو بەڵکو خەرابتریش.لە کوردستان بە گوێرەی دابی ئاغاو رەعیەتی توتن و چەوەندەر لە گەڵ خاوەن ملک بە نیوەیی بوو. بەڵام دەولەت بەرهەم هێنەری ئەسڵی کە وەرزێرە، بە رەسمی نەدەناسی و لەگەڵ خاوەن مڵک پەیمانی دەبەست. وەرزێر بەرهەمەکەی پێدەگەیاند و دەیبرد تەحویلی دوخانیە و یا کارخانەی قەندی دەدا ئاغا و خاوەن مڵکیش دەچوو پارەکەی وەر دەگرت و لە سەر حیسابی رەنج

و کوێرەوەری وەرزێر رایدەبوارد و ئەگەر بە درێنگەوە ئاغا شتێکی دابایە دەنا نەیدەوێرا هەر باسیشی بکا.

دەرەبەگی کورد سیستمی دەرەبەگایەتیشی لە بێگانەوە بۆ بە میرات بە جێ ماوە. کورد وەک میللەت کە بە تێکرایی دوا کەوتوو بوە، دەرەبەگەکەشی هەردوا کەوتوو بوە. لەو میراتەش دەرەبەگی کورد بەشی خەراپەکەی وەرگرتوە و قەت نەیتوانیوە و نەیویستوە دام و دەزگایەکی پێشکەوتووی روناکبیری کتێبخانە و موسیقا و نیگار کێشی و بیناو کۆشکی تاریخیو داب و رەسمی بەرزی ژیانی ئوروپایی دامەزرێنێ و بۆ نەتەوەکەی وەک کەلەپوری کوردی بەجێی بێلێ. لە ئایینەوە بگرە تا شێوەی ستەم و چەوساندنەوە و دیاردەکانی سەر خانی کۆمەڵی لە داگیر کەرەوە بۆ بە جێ ماوە و لە بێگانە باڵا دەستەکان فێر بووە و بە شێوەی خەرابتریش درێژەی پێداوە. بە قەولی زانای بەرێز **ماموستا مەسعود محەمەد** رەنگە راوە کەروێشک و شەرناخێوی و نیشانە داکردن و خۆ خۆری و یەکتر کوشتن هی خۆی بێت، ئەویش لام وایە بۆ شانازی و خۆ پێوە هەڵنان نابێ. هێندێ لە نووسەرانی کورد سەبارەت بە هەڵکەوتی کۆمەڵایەتی و چینایەتی خۆیان و یا شارەزاییان تەنیا لە ناوچە و مەڵبەندی دەوروبەری خۆیان جاری وا هەیە لە باسکردنی دەرەبەک و سیستمی دەرەبەگیەتی لە کوردستان تارمایێکی دیفاع لە دەرەبەگ و کەمکردنەوەی ستەم و ملهوری و خۆفرۆشی دەرەبەگی کورد و تەنانەت نەفی دەرەبەگایەتیش لە کوردستان لە سەر لاپەری نوسینەکانیاندا خۆ دەنوێنێ.لە کاتێکا بە بۆ چوونی من شیکردنەوەی سیتمی دەرەبەگایەتی تەنیا مڵک زۆر بوون و یا دەسترۆیی و نەداری تاکی دەرەبەگ نیە. پێویستە شێوەی رەفتار و عەلاقات و هەستان و رۆنانی ئەم توێژە و یا چینە کۆمەلایەتیە لە کۆمەڵگای کوردەواریدا شیبکرێتەوە. رەنگە لە نێو خاوەن مڵک و دەرەبەگی کورددا پیاوی نیشتمانپەروەر و بێ زەرێش هەڵبکەوێ. بەڵام ئەوە بە دەگمەنە و سیتمەکە ناگرێتەوە. من لە سەرەتای ئەم نووسینەدا باسی خانانی هەرمێلەم کرد کە

www.kerimhisami.com

هەموو ژیانی پێ ئەوە بوو کە (دوو کرمانج بێنێ لە سەر بانی دوو شەقیان لێدات و دوو سەگبابیان پێ بڵێ. ئەم باسە شیکردنەوەی بابەتی گەرەکە و یەک لەو مەسەلانەیە کە ساخکردنەوەی لە بەرژەوەندی بزووتنەوەی کورد دایە.

ئەمانە نمونەی پچوکەن لە دەست درێژی و زوڵم و جنایەتی هێندێ دەرەبەگی کورد و ئەگەر گشتیان کۆ بکرێنەوە، بە قەولی فارسان مەسنەوی ۷۰ من کاغەزی دەوێ.

رەشایی و هەژاری کورد لە بەر نەداری و بێکاری ناچار بوون روو بکەنە بەری عەجەم و چوغری ورمێ بۆ فەعلەیی و دوو سێ مانگ لە ماڵ و منداڵی خۆیان دوور بکەونەوە. پاش ٥٠ ساڵ ئێستاش کوردستانی ئێران هەر لەم حاڵە دایە. ئێستاش هەزاران کەسی کورد لە بەر بێکاری و نەداری بە ماڵ و خێزانەوە روو دەکەنە شارەکانی عەجەمستان و لە کورە خانەکاندا فەعلەیی دەکەن.

حکومەتی رەزا شا هەر چەندە لە رێگای ئەرتەش و ژاندارم و ئینتزاماتی عەشایری و سەر نێزەوە دەسەڵاتی شومی خۆی بە سەر کوردستاندا سەپاند بوو، بەڵام دیسان لە بێزاری و تورەیی و سەربزێوی خەڵک هەر دەترسا و دڵنیا نەبوو. ساڵی ١٩٣٥یاسای دانانی کوێخا سجیل(موختار)ی لە گوندەکان هێنا کایەوە. بە گوێرەی ئەم یاسایە دەبوایە لە هەموو گوندێک کابرایەک بە کوێخا سجیل دیاری بکرێ. ئەوەش دەبوایە ئاغای کوندی دیاری بکات و بەراتیشی لە خەڵک بستێنێ. کوێخا سجیل لە ئیدارەکانی دەوڵەتی نوێنەری ئاغا و لە گوندیشدا نوێنەری دەوڵەت بوو. حکومەت لە رێگای کوێخا سجیلەوە چالاکی و هەلسورانی خەڵکی دەخستە ژێر چاوە دێری و دەبوایە هەموو کارو باری گوندی مانگێ جارێک بە ئیدارەی ژاندارمەی ناوچە رابگەیێنێ. لە یاسای دانانی کوێخا سجیل دا نووسرا بوو:« کوێخا نوێنەری خاوەن مڵک و بەر پرسی پاراستنی نەزم و هێمنایەتی و قانونە لە گوندیدا» بە کورتی کوێخا سجیلیش لە رووتاندنەوەی خەڵکدا ببوە شەریک و هاو دەستی ژاندارم و کار بە دەستانی حکومەت.

بێزاری خەڵک لە ڕێژیمی پەهلەوی.

ستەمی نەتەوایەتی و زوڵم و زۆر داری ژاندارم و کار بە دەستانی حکومەتی پەهلەوی رۆژ لە گەڵ رۆژ کۆمەلانی خەڵکی لە حکومەت پتر تورەو بێزار دەکرد. دژایەتیەکی توند و ئاشکرا لە ئاست ژاندارم و ئەرتەش و مەعمورەکانی دەولەت لە نێو خەڵکدا خۆی دەنواند. بە گۆرانی و مەتەڵۆک و ناو ونرتکەی وەک: قولە شێن و جوجە خۆر و تریاکی و چی و چی بێزاری خۆیان دەر دەبری.(٢١)

وەک بیستوومە مەلا دەڵێن کەسێک دەستی نەروا خێر و خێرات بکا، هەر بە قسە لەعنەت لە شەیتان بکات، خوا بە خێری بۆ دەنووسێت. بەڵام بێزاری کورد لە ڕێژیمی پەهلەوی لەوەشی تێپەراند بوو. جار وبار لە هەر شوێنێ دەرفەتیان هێنا بایە، خەڵک دەستی لە ژاندارم دەوەشاند و لە خوێنی دەگەوزاند.(٢٢)

لە ساڵەکانی ١٩٣٠-١٩٣٧ کۆمەڵێکی سیاسی - کولتوری لە ناوچەی موکریان دادەمەزرێت و لە گەڵ حیزبی(خۆیبون) و شۆرشی ئارارات لە پێوەندی دا دەبێ و هەر وەها لە گەڵ تێکۆشەرانی کوردستانی خواروش پێوەندی دادەمەزرێنێ. وەک شەهید ماموستا **حەسەنی قزڵجی** باسی دەکرد، دامەزرێنەرانی ئەم کۆمەڵەیە بریتی بوون لە : پێشەوای شەهید **قازی محەمەد، قازی کاکە حەمەی بۆکان، شێخ ئەحمەدی سریلاوا** و **مەلا ئەحمەدی فەوزی**. پتر بۆ بلاو کردنەوەی کتێب و نووسراوەی کوردی و پاراستنی زمانی کوردی تێکۆشاون. ماموستا **فەوزی** لە سولەیمانیەوە هاتۆتە دیوی موکریان، لە نێو بزووتنەوەی کوردستانی خوارو و راپەرینی **شێخ مەحمودی** نەمر چاوی کراوەتەوە و لە وریا کردنەوەی هەستی نەتەوایەتی و تێکۆشان بۆ پەرە پێدانی زمانی کوردی دەورێکی بالای هەبوە. رەنگە تاقە مەلای نیشتمانپەروەری ئەو دەمی بوو بێ کە هەستی کوردایەتی لە کوردستانی ئێراندا

بلاو کرد بێتەوە. بە داخەوە نەلەبارەی ئەو کۆمەڵە و نە لە بارەی ماموستا فەوزیەوە نووسراوەیەک بە جێ نەماوە مەگەر بۆ ناساندنی پتری **مەلا ئەحمەدی فەوزی** پەنا بۆ نووسراوەی **ماموستا هێمنی** رەحمەتی بەرین.

شاعیری میللی کورد **ماموستا هێمن** لە بارەی مەلا ئەحمەدی فەوزییەوە دەنووسی:« **ماموستا فەوزی** لە گوندی کولیجە مەلایەتی دەکرد. دەبێ بلێم من دەستکردی فەوزیم. ئەو هەلی وەشاندمەوە، تێکی هەڵشێلام و سەر لە نوێ دروستی کردمەوە. ئەو دەرکی زانین و فێر بوونی بۆ کردمەوە. ئەو رێگای ژیانی پێ نیشاندام.بێگومان ئەگەر نە چوبامە خزمەت **فەوزی** و لە کەن ئەو ماموستایە نەمخوێندبایە، رێبازی ژیانم ئەو رێبازە نە دەبوو کە گرتم و پێیدا رۆیشتم و ئێستاش بەرم نەداوە. ئەو تێیگەیاندم من رۆڵەی کوردم و کوردیش نەتەوەیەکی بێ بەش و چارە رەش و زۆر لێکراوە و دەبێ رۆڵەکانی لە پێناو رزگاری کردنیدا فیدا کاری بکەن و لە خۆ بوردوویی نیشان بدەن......... ئەو حالّی کردم کوردی زمانێکی رەوان و بەر بلاو ودەوڵەمەندە و دەکرێ ئەدەبێکی گەورەو دنیا پەسندی هەبێ.ئەو حاجی قادری کۆیی، نالی، کوردی، سالم، مەولەوی، حەریق، مەحوی، ئەدەب و وەفایی پێ ناساندم و شیعرەکانی ئەوانی بۆ شیکردمەوە..... فەوزی بە بروای من یەکێکە لەو گەورە پیاوانەی مێژووی کوردستان کە داخەکەم شوێنەوارەکانی فەوتان و خۆشی لە بیر چۆتەوە. ئەو لاوە کوردانەی لە سەردەمی پاتشایەتی رەزاخانی پەهلەوی دا کە بە تەقلیدی ئەتاتورک خەریک بوو گەلی کورد لە کوردستانی ئێراندا بتوێنێتەوە و یەکێک لە سێ کوچکە ئاورە بوو کە پەیمانی سەعدآبادی پێک هێنا بوو ، ئازایانە کوردایەتیان دەکرد، یا راستەو خۆ شاگردی **فەوزی** بوون ،یا شاگردی شاگردەکانی ئەو..» (٢٣)

ئەو لاوە کوردانەی کە **ماموستا هێمنی** شاعیر ئاماژەیان بۆ دەکات ، دەبێ هەر ئەو کۆمەڵە پچوکە بووبێ کە لە گەڵ **مەلا ئەحمەدی فەوزی** لە

ئەو لاوە کوردانەی کە **ماموستا هێمنی** شاعیر ئاماژەیان بۆ دەکات ، دەبێ هەر ئەو کۆمەڵە پچوکە بووبێ کە لە گەڵ **مەلا ئەحمەدی فەوزی** لە تێکۆشانی کوردایەتی دابوون. یا دەکرێ ئەندامانی ئەو دەستەیە بوو بن کە لە ساڵەکانی ٩٣٥ دا لە سابلاخ کۆمەڵێک بە ناوی(محەمەدی) بە سەرۆکایەتی نیشتمانپەروەرێک بە ناوی **محەمەد خەتیو** دادەمەزرێنن. ئەم دەستەیە کتێب و رۆژنامەی کوردی وەگیر دەخەن و لە نێو خەڵکدا باسی سیاسی بڵاو دەکەنەوە. زۆربەی بەشدار بوانی ئەم دەستەیە لە زەحمەتکێشانی توێژی خوارووی کۆمەڵبوون. دیارە هەر ئەوەی هۆیەک بوە کە نەتوانن نووسراوەیەک سەبارەت بە ئامانج و مەرامی خۆیان بڵاو بکەنەوە. بە تایبەت لە سەردەمی حکومەتی رەزا شادا کە هەموو بیرو باوەر و بزووتنەوەیەک خەفە کرا بوو. دیار نیە ئەم دەستەیە لە تێکۆشاندا چەند بەر دەوام بوە، ئەوەندەیە **محەمەد خەتیو** لە لایەن دەستەیەکی دەوڵەمەند و توێژی سەرووی کۆمەڵەوە کوژراوە.» (٢٤)

حکومەتی رەزا شا نەیتوانی گیانی ئازادیخوازی و بیری نیشتمانپەروەری کوردایەتی لە جەستەو فیکری روناکبیرانی نیشتمانپەروەری کورد دا بمرێنێ. بیری ئازادی و رزگاری بە شێوەی جۆر بە جۆر لەو سەر دەمە تاریکەدا لە بەرهەمی روناکبیرانی کوردستاندا دەنگی داوەتەوە. لە نێو روناکبیرانی ئەم بەشەی کوردستاندا شاد رەوان **حەسەن سەیفی قازی** ناسراو بە (**سیف القضاه**) و ماموستای شاعیرانی موکریان لە بەستە شیعری (کوردینە)دا زۆر بە ئاشکرا و بە ئازایی بێ بەشی و ژێر دەستی کورد نیشان دەدا و کوردەکان بۆ خەبات و بەر بەرەکانی هان دەدا. شاعیر بێ خودانی و بێکەسی کورد لە گەڵ بارو دۆخێ باڵادەستەکانی کورد پێک دەگرێ و دەڵێ :

« کوردینە تا کەی ئێمە لە کێوان میسالی دێو
دێن و دە چین و بۆ مە نەبێ قەت خودانو خێو»
« رێی وانە کەهکەشان و رێی ئێمە بەردەڵان

www.kurdipedia.org

جێی وانە تەخت و بەخت و جێی ئێمە بەرد و چێو»
« رەشماڵە ماڵ و کەشک و پەنیرە مەتاعی مە
قەسرو سەرایی خەڵکی‌دیە پڕ لە زێڕ و زێو»
سەیفولقوزات هۆی ژێر دەستی و کلۆڵی کورد دەست نیشان دەکات و لۆمەیان دەکا و دەڵێ:
« چون دوژمنان دەگەڵ یەک و نیتانە یەکێتی
ڕاتان دەدەن بە جارێ لە هەورازی بۆ نشێو»
« ژێر دەستی و ئیتاعەتی بێگانە تا بە کەی
شەرمە لە بۆ مە هێندە بژین بێ نیشان و نێو»
سەیفی قازی لەو سەر دەمە تاریکە دا کوردەکان هاندەدا بۆ تێکۆشان و دەڵێ:
« ئەو ژینە بەو زەلالەتە بۆ چیتە چاوەکەم
بمرین لە ڕێی نەجاتی وەتەن با بە نێر و مێو
« ئازادی سەر بە خۆیی ، میری و گەورەیی
داوا بکەن بە زار و زمان و ددان و لێو »
سەیفی قازی ساڵی ١٩٣٥ لە پارچە شیعرێکی دیکە دا ڕوو دەکاتە کوردەکان و دەڵێ:
« حەیفە میللەتێک شەش هەزار ساڵ بێ
نۆکەری ماڵان ڕوت و ڕەجاڵ بێ»
نۆکەری ماڵان شەرمە لە بۆ مە
کۆڵان هەڵگرین بە کۆمە کۆمە»
چیدی دوژمنان بە خۆ خۆش مەکەن
بوزو و کەپەنک باڵا پۆش مەکەن»
تا کەی لە دەرکان کز و بڵاو بین؟

www.kerimhisami.com

بێ مەزن و گەورە و سەر بێ کلاو بێن»

« هەر کەس ئارەزووی مالأنی هەبێ

وەجاخی کوێر بێ، منداڵی نەبێ»

« ئەو بەد بەختیە لە کورد رووی دابوو

لە بەر نە خوێندن گزریان ساوا بوو»

« واجبە خوێندن بۆ دنیا و دینی

پێغەمبەر فەرمووی بۆ چوونی چینێ»(٢٥)

ئەگەر بە وردی شیعرەکانی **سەیفی قازی** بدرێنە بەر لێکۆڵینەوەی زانستی و بابەتیانە شێ بکرێنەوە هەر ئەو رێبازە نیشان دەدەن کە **ئەحمەدی خانی** لە کوردستانی سەرو و**حاجی قادر** لە کوردستانی خوارو رچەیان شکاندوە و **سەیفی قازیش** لە کوردستانی رۆژ هەلأت درنگتر نەیهێشتوە ئەم رچەیە کوێر بێتەوە، بە سەریدا رۆیشتوەو بە نەتەوەکەشی نیشان داوە.

رێخراوێکی دیکە لە مەهاباد باسی لێوە کراوە و هیچ نووسراوەو بەڵگەی لە پاش بە جێ نەماون، (حیزبی ئازادی خوازی کوردستان) بوە. « لە ساڵی ١٩٣٩ -١٩٤٢ جورە پێوەندییەک بە ناوی (حیزبی ئازادیخوازانی کوردستان)ەوە پەیدا ببوو کە رابەریان دوکتور عەزیز زەندی بوو. بەلأم هیچ پرۆ گرام وگۆڤارو بلأوکراوەی دەرەوەیان نەبوو. تەنها بەیانێکی ناو داری ئەم حیزبە ئەو بەیانە دوورودرێژە بوو کە بە بۆنەی هاتنی لەشکری سووری سۆڤیاتی یەوە بۆ بە خێر هێنانیان لە ساڵی ١٩٤٢ دا دەر کرا بوو کە تیایا داوای هەقەکانی کورد کرا بوو بە هەقی رزگاری و سەربەخۆیی کوردستانیشەوە .» (٢٦)

دیاردەیەکی دیکەلەم قۆناخەدا بۆیە دەبێ باسی بکەین ئەم کۆمەڵە خەڵکەبوو کە رێژیم ناوی نابوون (قاچاخچی). ئەوانە خەڵکی جۆر بە جۆر بوون لە هەموو ناوچەکانی کوردستان بۆ بەرێچووون و پەیدا کردنی نانی رۆژانە هاتو چۆی کوردستانی گەرمێنیان دەکرد و کوتاڵ و شتو مەکیان دێنا و بە دزی واتە بە

قاچاخی دەیانفرۆشت. حکومەتی پەهلەوی ناوی قاچاخچی بە سەردا بریبوون و بە هەموو تواناوە بەر بەرەکانی دەکردن. ئەو (قاچاخچیانە) کە قەت دانیان بەم سنوورە دەستکردەی نیشتمانی کوردا نەدەهێنا، بە هاتو چۆی کوردستانی ئەو دیو خەو وئاسایشیان لە سنور دارەکانی ئێران و عیراق و تورکیا حەرام کرد بوو.ئەوان لە هاتوو چۆی خۆیاندا تەنیا کوتاڵ و شتو مەکی فرۆشتنیان نەدەهێنا، بەڵکو بیری کوردایەتی، دەنگو باسی بوونی قوتابخانە و خوێندن بە زمانی کوردی و جار و بار کتێب و چاپەمەنی کوردیشیان دەهێناو زۆر بە نهێنی دەیانگەیاندە دۆست و برادەری بروا پێکراو و خولیای بیری نەتەوەیی. لە دانیشتنی خۆمانە و لە مزگەوتاندا چیرۆکی شۆرشی **شێخ مەحمودی** نەمر و راپەرینی بارزانیان بۆ خەڵک دەگێرایەوە. لە نێو قاچاخچیەکانی سابلاخ **میرزا حوسێنی فرۆهر(حوسێنی** زێرینگەران)و**مام ئەحمەدی ئیلاهی** بۆ هێنانی نووسراوەی کوردی و بلاو کردنەوەی بیری کوردایەتی دەوری بالایان هەبوو. هەر ئەم دەورە بوو کە لە کاتی کۆمەڵەی ژ.گ دا میرزا **حوسێنی زێرینگەران** لە راپەراندنی کار و باری کۆمەڵەدا دەورێکی سەرەکی هەبوو. لە ناوچەی سندوس (قاچاخچی‌یەکانی) گوندی دەربەندی بە پشتیوانی **شێخ جەلالی تاهیری** کە نیشتمانپەروەرێکی ئازاو خەباتگێری دژی زوڵم و زۆری و سەرە رۆیی ژاندارم و مەعمورەکانی حکومەتی بوو، کتێب و نووسراوی کوردی‌یان دەهێنا. بۆ هەوەڵین جار لە ژیانی روشنبیری بنەماڵەی ئێمەدا هێندێ شیعری کوردی زانای مەزن و بە ناو بانگی کورد **مەلا محەمەدی کویی** کە شاد رەوان **حەمەدی خانمێ** لە عیراقەوە بۆی هێنا بووین بیر و ماڵەکەی ئێمەی رووناک کردەوە. **حەمەدی خانمێ** نیشتمانپەروەرێکی ناوچەی سندوسی بوو کە بە پیاوەتی و جوامێری سوتاوی کوردایەتی لە ناوچە ناسراو بوو. ساڵی ١٩٣٨ لە گەڵ دەستەیەک لە (قاچاخچیەکانی) گوندی دەربەند و ناوچەی شنۆیە گیراو هەموویان بۆ شیراز و دەور وبەری شیراز دوور خستنەوە. ئەم تێکۆشەرە لە هەوەڵی دامەزرانی

www.kerimbaisani.com

کۆمەڵەی ژ.ک تا ئاخرین رۆژی سەر نانەوەی وەک ئەندامێکی چالاک و تێکۆشەر و کۆڵنەدەری حیزبی دێموکرات خەباتی درێژە پێدا. زیندان، چەرمەسەری دەستی دەرەبەگ و وەدەر نان لە گوندی و کوێرەوەری ژیان نەیانتوانی تێکۆشانی ئەم نیشتمانپەروەرە کز و لاواز بکەن. شیعرەکانی مەلای گەورە کاری کردبوە سەر بیر و مێشکی ئێمە. بە رۆژ دەمانبرد لە مەزرا و لە خەتی جوتیدا دەمانشاردەوە. زۆر جاران لە مزگەوت بابم بۆ خەڵکی دەخوێندەوە

« هەتا دەمرم لە بۆ کوردان دەناڵم - عیلاجیان چۆن بکەم هاوار بە ماڵم» لەو کاتەوە لە مێشکمدا جێگیر بوەو عیلاجی کوردیش هەر نەکراوە.

ئێمە پێشتر شارەزاییکمان لە سەر بلیمەتی و کوردایەتی و نیشتمانپەروەری مەلای گەورە هەبوو. **خوا لێخۆشبوو مەلا مەعسومی عوسمانی** کوری خەلیفە **مەلا حەسەنی** قەڵا بۆ خوێندن چوبوە ئەو دیو ولە کۆیە لە خزمەت مەلای گەورە خوێند بووی . **مەلا مەعسوم** لە دانیشتن و لێک کۆ بوونەوە و باس و خواسدا لە جیاتی « بەحسی دین و روکنی ئیمان» باسی مەزنەتی و زانایی و ئازایی و نیشتمان پەروەری **مەلای گەورەی** دەکرد. دەیگوت چۆن زرە شێخ و کۆلکە مەلایان دەکوتێ و ریسوایان دەکا و دژی خەرافات و نە خوێندەواری خەبات دەکا. بۆ ئێمە وەک خەون دەهاتە پێش چاو چۆن دەبێ مەلایەک هەبێ ئاوا وەک مەلا مەعسوم دەگێرێتەوە بوێرێ ئەم قسانە بکا و ئەم شیعرانە بڵاو کاتەو شەق دە بەیت و باوی خورافات هەڵدا. ئێمە لە وڵاتی خۆمان مەلامان هەبوون نەک هەر باسی شتی ئاوایان نەدەکرد، بەڵکوو بۆ رەفتار و کردەوەی دزێوی ئاغاش لە ملیان دەداو تەنانەت دژی مەکتەب و فێر بوونیش دەوێستان. **مەلا مەعسوم** ئیلهامی لە مەلای گەورە وەر گرتبوو کاتێ کۆماری کوردستان تێکچوو، ناو براو مەلای گوندی خەڵیفانی مڵکی **مارفاغای شاوەلەی** برای **قەرەنیاغای مامەش** بوو. **مەلا مەعسوم** لە گەڵ خەڵکی گوندی دەچێتە

www.kerimhisami.com

جێژنانەی ئاغا. **مارفاغا** لە نێو خەڵک ڕوو دەکاتە **مەلا مەعسوم** و دەڵێ: «
مەلا! مەلا سەگەکان چ دەکەن؟»

مەلا مەعسوم ناپێنچێنەوەو دەڵێ:« **مارفاغا** بە قورعانی بۆ خۆم لێم خوێندوە پتر لە سەد کتێبی شەرعیم خوێندۆتە و تووشی یەک وشەی (مەلای سەگ) نەبووم. بەڵام هەزار وشەی (ئاغای سەگ)م لە کتێبانداا دیوە. ئیتر ڕادەبێ‌و دەگەڕێتەوە. بە ساردی پایزێ **مەلا مەعسومیان** لە گوندی دەرکرد. (بروانە بەرگی یەکەمی بیرەوەریەکانم)کەریمی حسامی.

وادیارە لە باسەکەم دوور کەوتوومەوەو لە گەڵ داوای لێبوردن لە خوێنەرانی بە ڕێز دەبێ بڵێم لە ڕێگای ئەم بە ڕواڵەت قاچاخچیانە)وە، پێوەندی مەعنەوی و سیاسی لە نێوان خەڵکی کوردستانی دابەشکراودا بە تین دەبوو. ئەم سنورە دەستکردە نرخێکی نە دەما وهێزەکانی ئەو حکومەتانەش قەت نەیانتوانی هاتو چۆی خەڵک بوەستێنن.

ساڵی ١٩٣٧ پەیمانی سەعدآباد لە نێوان حکومەتگەلی ئێران و عیراق و تورکیا و ئەفغانستاندا گرێدرا. بناخەی پەیمانی سەعدآباد ساڵی ١٩٣٥ لە کۆبونەوەی کۆمەڵی گەلان لە ژنێڤ لە نێوان وەزیرانی دەرەوەی ئێران و عیراق و تورکیا دارێژرا بوو.ئامانج و جەوهەری ئەم پەیمانە کە ئینگلیزەکان وەستای نەخشە و دارشتنی بوون، مەبەستی سەرەکی بریتی بوو لە کۆ کردنەوەی حکومەتەکانی ناوچەی ڕۆژ هەلاتی نێوە ڕاست بە تایبەت ئێران و عیراق کە خاوەنی کانگای هەراوی نەوت بوون بۆ گەمارۆ دانی سنورەکانی یەکێتی سۆڤێتی. بۆ ئەوەی زنجیری گەمارۆ دانی سۆڤێت ئاڵقەی بەتاڵی تێدا نەمێنێ دوو ساڵی گەرەک بوو تا حکومەتی ئەفغانستانیش بۆ هاتنە نێوی ئەم پەیمانە ئامادە بکەن و لە ١٩٣٧/٧/٨ دا لە تاران واژۆ بکرێ.(٢٧)

ئەمانجەکانی پەیمانی سەعدآباد لە ١٠ مادەدا کۆ کراونەوە و ئیمزا کراوە. ئەوەی بۆ ئێمە جێگای سەرنج و لێ ورد بوونەوەیە، مادەی ٧ی ئەم پەیمانەیە کە بە

ئاشكرا ئامانجی سەركوتكردن و نەهێشتنی بزووتنەوەی سیاسی و چەكداری كوردی پێوە دیارە.

مادەی ٧-١- هەر یەک لە دەوڵەتە هاو پەیمانەكان بەڵێن دەدەن كە لە دەور وبەری سنورەكانی خۆیان لە پێكهاتن و بزووتنەوەی تاقم و دەستەو كۆمەڵی چەكدار پێشگری بكەن و رێگا نەدەن هیچ رێكخراو وتەشكیلاتێک لەم ولاّتانە دا بمەزرێ كە ئامانجی وێرانكردنی بنیاتەكانی مەوجود و یا شێواندنی نەزم و هێمنایەتی ولاّتی هاو پەیمان بێ لە (سەر سنور یا دوور تر)یا بۆ روخاندنی یەک لە حكومەتەكانی هاوپەیمان تێبكۆشێ»(٢٨)

دوای بەستنی پەیمانی سەعدآباد حكومەتی ئێران گوشاری بۆ سەر گەلی كورد توند و تیژ تر كرد. بە بینوی گرتنی (قاچاخچیان)لە سەرانسەری كوردستان دەستیان كرد بە گرتنی كەسانی ناسراو وجوامێر و خاوەن مڵک و سەرۆک عەشیرەت و رەشبگیریەک تەنانەت چڵكاو خۆرەكانی خۆشیان پاشقوڵ نەدان. هێندێكیان لە بەندیخانەكانی ورمێ و تەورێز راگرتن و بەشی زۆریشیان بۆ ناوچەی شیراز و ئیسفەهان دوور خستنەوەو تا رۆخانی حكومەتی پەهلەوی نەیانتوانی بگەرێنەوە. (٢٩)

لە ناوچەی بانە ساڵی ١٣١٧ **حەسەنخانی ئەمشیر وعیزەتخانی** كوری و **میرزا شەریف** و **عەبدولاّ نازەنین** و **نەسرولاّخانی ساوان** و **فەیزولاّخانی** برای و **سەلیمخانی** كیوەرۆ و كوری **مەحمود خانیان** گرت و بردیاننە تاران و تا ساڵی ١٣٢٠ نەیانتوانی بگەرێنەوە .»(٣٠)

زانای نیشتنانپەروەر (**سەیف القضات**) لە پارچە شێعرێكدا باسی قەدەخە كردنی زمانی كوردی و گرتن و دوور خستنەوەی كوردەكان دەكا و دەڵێ:

« بۆ چی زمانی دایكی لە ئێمە مە نع كرا - ئەو هێندە زوڵم و زەحمەت و فەرق و جودائیە

دەكرانە دیل و بوونە ئەسیری لە نێو عەجەم - هەورامی ،

سابلاغی و عێلی جەلالیە

هێندێک بۆ عیراق و بۆ سمنان و دامغان - دەستێکی بۆ شیرازیٚ کە جێی شێخی سەعدی‌یە

یا دەر تراوی مەوتەنە یا جەپسی بیٚ گوناە - کوردێکی مەزن و عاقلٚ و مەردی حیسابیە

ئاغای سەیف ئەو شیعرانەی دوای رووخانی رێژیمی پەهلەوی گوتوە بۆیە دەلیٚ :

« هەر مالە کوردێکی دەچووی دەت دی شیوەنە - ئەو رۆکە هەر دنیەکی دەچی سەیر و شادی‌یە

چەن خۆشە کە کوردەکان دەبینم بە جتکی خۆ - شتێن و پێنج و پەستەک و چۆغە و سۆرانیە

قوربان و بم وەرن ببنە دۆستی یەکتری - زۆر عەیبە رێگری و دزی کارێکی چا نیە» (٣١)

« لە حکومەتی **رەزا شادا** کوردەکانی ئێران نەک هەر لە مافێکی سەرەتاییش بیٚ بەشکران، بەلٚکو بە توند ترین شێوە سەر کوت کران. شوێنیزمی فارس دەسەلاٚتی گرتە دەست.ئەدەب و کولٚتوری کورد کەوتە بەر پلار و فەوتان.. گۆرینی ناوی شارو گوندەکان، دابەشکردنی تازەی کوردستان، قەدەغە کردنی زمانی زگماک(کوردی)، تەنانەت لەبەر کردنی لیباسی کوردی، ئاواژوو کردنەوەی مێژوو بۆ سەلماندنی ئەم مەبەستە کە کورد و فارس دوو نەتەوەی جیاواز نین دەستپێکرا.نووسەرانی وەک (**رەشیدی یاسمی**) خەریکی ئامادە کردنی ئەم بابەتە بوون. لە سەر دەرگای ئیدارەکانی دەولٚەتی لە کوردستان نووسرابوو، بە فارسی قسە بکەن.حکومەتی نیزامی لە سەرانسەری کوردستان دامەزرا. چارە نووسی خەلٚک کەوتە دەست مەعموری نیزامی و ژاندارمی **رەزا شایی**. تەنبێکردنی بە کۆمەلٚ، کۆچ پێکردنی ئیجباری، زیندان و کوشتار لە سیاسەتی

www.kerimhisami.com

رەزا شا بوون. سەرە رای ئەم بارودوخە و حکومەتی نیزامی و توند و تیژی لە کوردستان، خەڵک خەباتیان درێژە پێدەدا و جاروباربێزاری خەڵک بە شکڵی راپەرین و کوشتنی نیزامی و ژاندارم خۆی دەنواند» (٣٢)

بە کورتی سیاسەتی شۆڤێنیستی حکومەتی **رەزاشا** کوردەکەی لە تواندنەوەو فەوتان نیزیک دەکردەوە. بەڵام بە قەولی **ئارچیبالد روزولت**: « **رەزا شا** هەر چەند بە گۆرینی لیباس هەستی نەتەوەیی و مەزهەبی سەر کوتکرد، بەڵام بە تەواوی لە بەین نەچوو. هەر وەک پۆلوی بن خۆڵەمێش داپۆشرا، بەڵام بە یەکجاری نە کوژایەوە.»(٣٣)

پەراوێزەکانی بەشی چوارەم

١ - حیاتی یەحیا - تاریخ معاصر جلد چهارم - ١٣٦٢، ل ٢٦١

٢ - قاموسی دیپلۆماتی - بەرگی یەکەم، موسکو ١٩٨٤، ل ٤١١ -٤١٢

٣ - دوکتور عبدالرحمانی قاسملو - کوردستان و کورد، ١٩٧٣، ل ٦٤

٤ - کریس کوچیرا- مێژووی کورد لە سەدەی ٢٠-١٩، وەرگێرانی محمد رایانی، ١٣٦٩، ل ١٧٢-١٧٣

٥ - گۆڤاری دنیا- ژمارە ١٢، اسفند ١٣٥٤

٦ - مەسەلەی میللی لە وڵاتانی نیزیک و ناوەراست-موسکو، ١٩٧٠، ل ١٠٨

٧ - عبداللە مردوخ-تحریف تاریخ کرد، گۆڤاری الفباء،جلد پنجم، پاریس،١٩٦٣،بەهمت غلامحسین ساعدی

٨ - هەمان سەر چاوەی پێشوو

٩ - رەشیدی یاسمی- کردو پیوستگی نژادی و تاریخی ، وەر گێرانی کەریم زەند، ١٩٦٩، ل ٧٤

١٠ - محمد قاضی- خاطرات یک مترجم، ١٣٧١، ل ١١٣

١١ -خاطرات دکتر کریم سنجابی ١٣٦٨ ل ٤١٩ - ٤٢٠

١٢ - واسیلی نیکیتین-کردستان و کرد، وەرگێرانی محمد قاضی، ١٣٦٦، ل ٤٢٣

١٣ - دوکتور جلال مەتینی- رۆژنامەی کەیهان، ٢٤ ژانویە، ١٩٨٠

www.kerimhisami.com

١٤ - دوکتور ئیسماعیل بێشکچی- دوو چاو پێکەوتنی رۆژنامە نووسی، ١٩٩٢، ل ٤٠
٤١
١٥ - دوکتور داوەری شێخاوەندی-زایش و خیزشی ملت، تاران، ١٣٦٩، ل ٢٧٣
١٦ - خاطرات حسین فردوست- ١٣٧٠، ل ٨٧
١٧ - سیمین دانشور- سوشون، ١٣٦٥، ل ٥٠
١٨ - ئیوانوف- مێژووی تازەی ئێران، موسکو، ١٩٧٧، ل ٨٦
١٩ - کوردستان - ژمارە ٥٠ ، ٢٧ی مای ١٩٤٦- گردەوە کۆیی حەسەنی قازی ١٩٩٤
٢٠ - مرتضی راوندی-تاریخ اجتماعی ایران، ایرانشهر، ژمارە ٢٨، سپتامبر،١٩٨٣
٢١- کەریمی حسامی-کۆماری دێموکراتی کوردستان یا خود موختاری، ١٩٨٦ ل
٢٧-٢٨
٢٢ - هەمان سەر چاوەی پێشوو ل ٣٠
٢٣ - هێمن- تاریک و روون، ١٩٧٤، ل ١٠-١١
٢٤ - نووسراوەی دەستەی لێکۆلینەوەی رادیۆ تەلەڤیزیۆنی مەهاباد، ١٩٥٥
٢٥ - دیوانی سیف القضات ، گردەوە کۆیی قازی ئەحمەد، ١٣٦١و ل ٣٥-٣٦-٥٢-٥٣
٢٦ - جەلال تالەبانی- کوردایەتی، ١٩٦٦، ل ٨٨
٢٧ - قاموسی دیپلوماتی- بەرگی سێیەم، موسکو، ١٩٨٦، ل ٦
٢٨ - کۆی پەیماننامەکانی مێژوویی ئێران- بەرگی سێیەم، تاران، ل ٢١٧-٢١٨
٢٩ - کەریمی حسامی- کۆماری دێموکراتی کوردستان یا خود موختاری، ١٨٦٦، ل ٣٥
٣٠ - محمد رئوف توکلی-جوغرافیاو تاریخ بانە-کردستان ١٣٦٣ ، ل ١٨٧
٣١ - بەهمەنی خاکباز- نکاتی تاریخی پیرامون جنبش ملت کرد..... ل ٤٠
٣٢ - ئارچیبالد روزولت- شوق اموختن ، ١٣٧١، ل ٢٧٠

www.kerimhisami.com

بەشی پێنجەم:

شەری دووەمی دنیاگر و رووخانی حکومەتی پەهلەوی

سالی ١٩٣٩ بە پەلامار دانی لهستان لە لایەن لەشکری ئەلمانی نازیەوە شەرێکی خویناوی لە ئوروپا ساز بوو، هەر پێنج قارەی جیهانی گرتەوە. لە سەرو بەندی ئەم شەرەدا حکومەتی ئێران پێوەندێکی بە تینی سیاسی و ئابووری و کولتوری لە گەلْ ئەلمانی فاشیستی دامەزراند بوو. پسپۆر و کار ناس و ئەندازیاری ئەلمانی لە تەواوی بنکە و بنیاتە پیشە سازیەکانی ئێراندا کاریان دەکرد و دە ستیان هەبوو.

لە سەرەتای شەردا حکومەتی پەهلەوی هیوایەکی زۆری بە سەر کەوتنی ئەلمان هەبوو. تەبلیغاتێکی هەراو بە قازانجی هیتلەر دەکرا و وایان بلاو دەکردەوە کە هیتلەر لە رەگەزی ئارییە و تەنانەت ناویشیان بۆ ساز کرد بوو، دەیانگوت ناوی (حەیدەرە).

« لە گەلْ ئەوەی کە نازیەکان لە ئەلمان دەسەلاتیان پەیدا کرد، رەزا شا دوکتور مەتینی دەفتەری کرد بە سەرۆک وەزیر و ئەرکی سەرەکی دەولەتی مەتین دەفتەری ئەوە بوو کە لە ئەلمان نیزیک بیتەوە. ژمارە ی ئەندازیار و پسپۆری ئەلمانی لە ئێران لە ٦٠٠ کەس تیپەربوون. لە گەلْ پێشرەوی لەشکری

www.kerimhisami.com

ئەڵمان و نیزیک بوونەوەیان لە چیاکانی قەفقاز رەزا شا جار وبار قسەی بە ئینگلیزەکان دەگوت. دیارە ئینگلیزەکان کە پیاوەکانی خۆیان خزاند بوە نێو دەر باری سەلتەنەتی ئێرانەوە لەم هەڵوێستەی رەزا شا بێ خەبەر نەبوون. لە گەڵ شکانی ئەڵمان لە جەبهەی شەر رەزا شا پەشۆکا. مەنسورالملکی نۆکەری ئینگلیزی کرد بە سەرۆک وەزیر. **مەنسورالملک** بە رەزا شای گوت : هاو پەیمانەکان لە بوونی کارناس و ئەندازیاری ئەڵمانی لە ئێرا ندا نارازین. گورج لە ماوەی٢٤سەعات دا . ٦٠٠ کار ناسی ئەڵمانی بە سواری کامیۆن نارده تورکیا، لای وابوو بەم کارە مەسەلە کۆتایی پێدێت و ئینگلیز دەستی لێ نادەن بەلاّم بە هەڵە چوو بوو. سەعاتی چواری بەیانی زوو رۆژی سێی خەرمانانی ١٣٢٠ هێزی هەر سێ دەوڵەتی ئینگلیز و رووس و ئەمریکا هاتنە نێو خاکی ئێران. رەزا شا ناچار بوو تەسلیم بێ. لە ترسێ ئەوەی لە لایەن رووسەوە بە دیل نەگیرێ بە پەلە رایکرد.« (١)

دوکتور **کەریمی سەنجابی** لە بیرەوەریەکانیدا دەڵێ:« پێشکەوتەکانی ئەڵمان لە ئوروپا و توانا و دەسەلاّتی، رەزا شای غەرە کرد بوو. ئەو چونکە کابرایەکی دیکتاتور بوو، دیکتاتوری خۆش دەویست. جگە لەوە لە ئینگلیزەکانیش دەترسا و بەلاّم لە دڵدا هێتلەر و رێژیمەکەی ئەوی خۆش دەویست. لە لایەکی تر لە رووسان دەترسا و لەکومونیزم بێزار بوو.بۆیە تەواو مەیلی بە لای ئەڵماندا کەوتبوو.» (٢)

لە گەڵ ساز بوونی شەر لە ئوروپا حکومەتی ئێران توندو تیژی پتری نیشاندەدا. ژاندارم وەک سەگی هار بە دێهات وەر دەبوون، بەیاننامەیان بلاّو دەکردەوەو دەستیشیان لە راو وروت و تالاّنی خەڵک نەدەگێراوە. لە بەیاننامەکاندا نووسرابوو: هەر کەس باسی شەر بکات لە ئوروپا بە توندی سزا دەدرێ.

لەو سەرو بەندەدا کە سرت و خورت لە بارەی شەر و چارە نووسی حکومەتی ئێران لە نێو خەڵکدا پەیدا ببوو. رۆژی سێی خەرمانانی ١٣٢٠ رادیۆ تاران راگەیاندنی ستادی ئەرتەشی ئێرانی بلاّو کردەوە . لە بەیاننامەکەدا گوترا بوو

www.kerimhisami.com

سۆپای رووس و ئینگلیز لە لای خوار و سەروو سنووری ئێرانیان پەڕاندوە و هاتوونە نێو خاکی ئێرانەوە. خەڵک بە بیستنی ئەم خەبەرە کەوتە خۆشی و مزگێنیان بە یەکتر دەدا.

هەر لەم ڕۆژەدا چەند فڕۆکەی شورەوی سنووری ئێرانیان پەڕاند و لە عاسمانی شین و ساوی کوردستان هەوەڵێن بەیاننامەی ئازادیان بە زمانی کوردی و تورکی ئازربایجانی بە وڵات دا بڵاو کردەوە. بە دوای بڵاو کردنەوەی ئەو بەیاننامەیەدا ئەرتەشی شاهەنشاهی کە ماوەی ۲۰ ساڵ بۆ ڕاو ورووت و لێدان و کوشتاری خەڵک پەروەردە کرا بوو، چەکی فڕێدا و ئاداری بە سەر پاداریەوە نەما. شاعیری ناوداری کورد ***ماموستا هەژار*** بەم بۆنەوە لە پارچە شیعرێکدا دەڵێ:

« چ فڕۆکە موجەسەمەی شادی - کێی تێدا بوو؟ فرشتەی ئازادی

« بە بڵاو بوونی دوو پەڕ ئاگاهی - بوو بڵاو ئەرتەشی شەهەنشاهی»

ئەفسەرانی پایە بەرزی لەشکری ئێران کە سنگیان بە میداڵ و نیشان دەرازاندەوە، ئەم جارە لە کوردستان لە ترسی قین و تووڕەیی خەڵک خۆیان بە جلی جوانی ژنان دادەپۆشی و بەرەو تاران و تەورێز ڕایان دەکرد.

بەر لە وەی لەشکری هاو پەیمانان بێتە ئێران، ئەرتەشی ئێران لە تەورێز لە ناوچەی جوڵفا نیزیک سنووری شورەوی لە مانۆر دابوو، خۆی بۆ یارمەتی ئەڵمان و پەلامار دانی شورەوی ئامادە دەکرد. دەڵێن ڕۆژێک فەرماندەی لەشکری ئێران دەچێتەوە تەورێز کە ڕاپۆرت بدا بە **شابەختی** کە فەرماندەی هەموو لەشکری سەرووی ڕۆژئاوا بوو.

شا بەختی دەپرسێ:

- ورەی لەشکر چۆنە؟

- قوربان زۆر خراپە. لەشکری شورەوی لە ئێمەوە دیارە. قەتار وترومبیل لە

هاتوو چۆ دان و ئازوخەو چەک و کەڵ و پەلی پێویستیان بۆ دێ. لەشکری ئێمەش رۆژی وایە لەم چیاو کەژە ئاوی خواردنەوەشی ناگاتێ.

شا بەختی تورە دەبێ و دەڵێ:

- بێدەنگ بە. ئەم قسانە چی‌یە؟ ما شاه داریم، شاهنامە داریم، آنها چی دارند؟(واتە ئێمە شامان هەیە و شانامەمان هەیە، ئەوان چی‌یان هەیە؟)

ئەو لەشکرەی خاوەن شا و شانامە بە دیتنی دوو فرۆکەی شورەوی لە ناوچەی سەرووی ئێران و لە کوردستان بڵاوەی کرد و هیچی بە سەر هیچەوە نەما. لە کوردستان گەلی کورد کە ساڵەهای ساڵ ئازار و ستەمی دەستی ئەم ئەرتەشەی دەچێشت، پیاوانە لە ئەرتەشی شەهەنشاهی کەوتە خۆ، دەستیان بە سەر چەک و چۆڵی لەشکر داگرت و کوردستانیان لە لەشکر و ژاندارمی تریاکی پاک کردەوە. بۆ شارەزایی زیاتر لە سیاسەتی ئیمپریالیستەکان سەبارەت بە حکومەتەدەستنێژەکانیان با سەیرێکی وتەکانی‌دوکتور کەریمی سەنجابی بکەین:« لە حەوتووی یەکەمی مانگی شەهریوەری ساڵی. ١٣٢١(١٩٤١)

رادیۆم کردەوە لە پڕ خەبەرێک وەک بروسک تەواوی لەشمی لەرزاند. بیستم کە هێزی رووس لە شیماڵ و هێزی ئینگلیز لە رۆژ ئاواو جنوبەوە ئێرانیان پەلامار داوە. رادیۆی ئێران ئەم خەبەرەی بڵاو کردەوە، لێی زیاد کرد و گوتی: هێزەکانی دەوڵەتی لە بەرانبەر ئەواندا بەر بەرەکانی دەکەن و تەسلیمی بێگانە نابن. پاشان رادیۆ بی.بی.سی.م کردەوە. دیتم بە دەنگێکی زۆرتوند و چاوە روان نەکراو شەخسی رەزاشای پەلاماردەدا. تاوانەکانی ئەو دەگێرێتەوە و دەڵێ: ئازادی ئێرانی لە بەین بردوە، مەشروتەی پێشێل کردوە، مڵکی زۆری داگیر کردون، چەندەی دزی کردوە، فەسادی ئەخلاقی پەرە پێداوە، خەڵکی بێ تاوانی کوشتوە. بە کورتی تەواوی ئەو کارانەی لە سەردەمی رەزا شادا لە گەڵ بێدەنگی ئینگلیز و بەشێکی بە موافەقەت و ئاماژەی ئەوان کرا بوو، بە هێرشێکی توند بە رەزاشایانەوە دەلکێنێ..»(٣)

www.kerimhisami.com

ئۆردووی سووری سۆڤیێتی هەر وەک بە تێک شکاندنی لەشکری ئەڵمانی نازی وڵاتانی داگیر کراوی ئوروپای رۆژ هەڵاتی لە چنگ فاشیزم نەجات دا، کوردستان و کوردیشی لە دەست زوڵم و زۆر داری حکومەتی پەهلەوی رزگار کرد. بۆ دەڵێم ئۆردووی سوور کوردستانی نەجات دا؟ خۆ مەعلومە کە لەشکری ئینگلیز و ئەمریکاش هاتنە نێو ئێران. بە گوێرەی رێک کەوتنی هاو پەیمانەکان مەڵبەندی ژێر دەسەلاتی ئینگلیز و رووس لە ئێران پێشتر دیاری کرا بوو. ناوچەی خواروو واتە لە سەقز بەو لاوە بۆ لای کرماشان ناوچەی نفوز و ژێر کونترۆلی ئینگلیز بوو. ناوچەی سەروش لە ورمێوە بۆ لای ماکۆ وسنوری سۆڤێت کەوتبوە ژێر نفوز و دەسەلاتی لەشکری روس مەڵبەندی ناوەندی کوردستان خاڵی مابۆوە. لە مەڵبەندی لەشکری ئینگلیز دەسەلاتی شوومی حکومەتی تاران سەرە رای راکردنی رەزاشا و تێکچوونی دام و دەزگای دیکتاتوری لە پەنا لەشکری ئینگلیزدا هەر مابوو. لەشکری ئێران دیسان نەک هەر دەسەلاتی خۆی پاراست بوو، بەڵکوو لەکوردستانی ژێر کونترۆلی ئینگلیز سەر کوتکردنی راپەرین و تێکۆشانی کوردی درێژە پێدەدا. پێشی بزووتنەوەی سیاسی و رزگاریخوازی کوردیش گیرا بوو. بەلاَم هەر وەک گوترا لە مەلبەندی نفوزی لەشکری رووسدا، کورد زنجیری کۆیلەتی پساند بوو، بەرەو دیاریکردنی چارەنووس و وەدەست هێنانی ئازادی قوڵی لێ هەڵماڵیبوو. « **رەزا شای** پەهلەوی دەیویست کورد بتوێنێتەوە و شوێنەواری فەرهەنگ و فۆلکلۆر و زانست و جل و بەرگ و دابو رەسمی کوردی بفەوتێنێ. بە کورتی هەوری رەشی ملهوری و دیکتاتوری سەرانسەری عاسمانی ئێران و بە تایبەت کوردستانی داگرتبوو. تابلۆی گەورە بە خەتێکی جوان کە شیعری(چە فرمان یزدان چە فرمان شاە)ی لێ نووسرا بوو، لە گەڵ دەستوری :(فارسی حرف بزنید) لە شوێنە گشتیەکان هەڵاوەسرا بوو.»(٤)

بە هاتنی ئۆردووی سوور بۆ بەشی سەرووی کوردستان شا و فەرمانەکەی و ئەرتەشەکەی نەمان. کۆمەڵانی زەحمەتکێشی کورد ساڵاتی رووسیان ناو نا

www.kerimhisami.com

کورد که زمان و قەڵەمیان ئازاد ببوو، بەشیعرو پەخشانی جوانی کوردی ئبشوازیان لە هاتنی ئۆردووی سوور دەکرد. ماموستا هەژاری رەحمەتی لە شیعرێکی خۆیدا دەڵێ :

«بیست ساڵان لە ژێر چەنگاڵی عەجەم - ناڵاندم بە سەد دەرد و هەم و خەم

«کێوی بەختمان وەهای گرتبوو تەم - رووس نەجاتی دام بوو بە فرشتەم»

ناوچەی مەهاباد لەو وەزعە دوور بوو. واتە نە وڵاتە رۆژ ئاواییەکان لەشکریان تێدا جێگیر کرد بوو و نە لەشکری سوور. بەم شێوەیە وەزعێکی تایبەتی لە ناوچەی مەهاباد خولقا بوو»(٥)

دوو دیاردەی لێک جیاوازلە کوردستان

www.kerimhisami.com

هاتنی ئۆردووی هاو پەیمانان و رووخانی حکومەتی رەشی رەزاشا لەو کاتەدا کە بوو بە هۆی ئازادی کورد و نە مانی باڵا دەستی زۆر دار و خوێن مژ، هەر لەو کاتەشدا دوو دیاردەی لێک جیا واز لە کۆمەڵی کوردەواریدا سەریان هەڵدا.

یەکەمیان خەسڵەت و ئاکار و کردەوەی دزێو و نارەسەنی دەرەبەگی و عاشیرەتی. ئەم دەرەبەگ و خاوەن مڵکانەی کە لە سەر دەمی دیکتاتوری پەهلەوید لە ئاست ژاندارم و مەعموری عەجەم ملیان حیز دەکرد و بە دیتنیژاندارمێکی تریاکی وەک کیسەڵ دەچوونەوە نێو قاپێلکی خۆیان، ئێستا چەکیان کەوتبوە دەست و لە راو ورووت و تاڵان و شرە خۆری کەوتبوونە خۆ.(٦)

سەردار عەشیرەت و دەرەبەگی کورد لە جیاتی دەرفەت هێنان لە هەلی هەڵکەوتوو وە تێکۆشان بۆ یەکێتی و رزگاری و سەر بە خۆیی کەوتنە ئاژاوە

نانەوەو یەکتر کوشتن و تالانی بێدەسەلاتان. لە ناوچەی ورمێ زیرۆ بەگی هەرکی و هەمزەی سوارە و قوڵە ئاغای دیکەی شکاک و هەرکی لە کار و کردەوەی دزێو ئەوەندەیان شوو لێ هەڵکێشا کە رووسەکان مەجبور بوون بە دمیان دادەنەوە. لە ناوچەی بانەو هەورامان حەمە رەشید خان لە عیراق گەرایەوە و دەستیکرد بە ئاژاوە و شەرو شوری رێگرانە، سەقزی تالانکرد، بانەی ئاگر تێ بەردا و لە بەرانبەر لەشکری ئێرانیشدا خۆی نەگرت و گەرایەوە بۆ دیوی کوردستانی خواروو. حەمە رەشید خان جارێکی دیکە هاتەوە کوردستانی ئێران و بوو بە ژەنراڵی کۆماری کوردستان و فەرماندەی جەبهەی سەراو سەقز. « ئەرتەشی ئێران لەبەر یەک بڵاو بوو. عەشیرەت دەستیان گەیشتە چەک و جبە خانە. سەرۆک تایفە لە حەپس و دوور خستنەوە گەرانەوە. هێندێ لە وان بە گوێرەی داب ورەسمی خۆیان دەستیان کرد بە تالان و رووتاندنەوەی خەڵک. هێندێکیش بۆ پەرە پێدانی دەسەلاتی خۆیان کەوتنە کار.»(٧)

شاری مەهاباد کە لە بواری بازرگانی و روشنبیریی‌یەوە ناوەندی ئەم بەشە ئازاد کراوەی کوردستان بوو لە لایەن عەشیرەتەکاری دەور و بەرەوە کە چەکدار ببوون، لە مەترسی دابوو. ترسی ئەوە هەبوو کە یەکێ لەو عەشیرەتانە و یا قوڵە ئاغایەکی چەکدار دەست درێژی بۆ سەر مەهاباد بکا. لە نێو شاری مەهاباد دوو هەڵویستی جیاواز دەهاتنە بەر چاو. هەڵوێستی بۆرژوازی دەست رۆیشتووی شار کە بۆ پاراستنی سامان ومالٚ وملکیان پالٚیان وە سەرۆک عەشیرەت و ئاغا بە زیپکەکان دابوو. نەک هەر ئەوە بەڵکوو راستەو خۆ خزمایەتیان لە گەڵ ساز کردن. کچیان دەدان بە کورە ئاغاکانی دەسەلات دار و سەرۆک عەشیرەت دەیان هێنان ماڵ و ملکی خۆیان پێ دەپاراستن.

لە لایەکێ تر بازاریانی پچوک و روناکبیرانی وریا و هیوا بە خۆ دەستەی چەکداریان بۆ کێشک و بەر گری و پاراستنی نەزمی شار بە ناوی (قۆڵ سپی) پێکدەهێنا.(دوای دامەزرانی کۆمەڵە بوونە قۆڵ سوور) قازی محەممەد لە پێکهێنان و چالاکی ئەوانەدا دەوری سەرەکی هەبوو. میرزا حوسێنی فرۆهەر،

www.kerimhisami.com

میرزا غەنی خسرەوی، حەمەدی مەولودە چرچی، سەید پیرە لە نەزم و پارێزگاری شاردا دەوریان هەبوو.

دیاردەی دوەم بریتی بوو لە وریا بوونەوەی رووناکبیرانی کورد. نووسین و بڵاو بوونەوەی شیعری میللی و ئازادیخوازی و رەخنەو سەر کۆنەی کردەوەی دزێوی دەرەبەگ و خۆ فرۆشان. گەشاندنەوەی بیری نەتەوەیی وهاندانی خەڵک بۆ خەبات و یەکێتی. « هەستی ناسیونالیستی بۆ کوردەکان لە هەموو مەسەلەیەک گرنگتر بوو. لە سەرەتای شەری یەکەمی دنیا گرەوە ئەوان نەیانتوانیبوو ئاوات و ئارەزووی جیاوازیخوازانەی خۆیان لە هیچ نووسراوەیەکدا بشارنەوە و دایپۆشن.»(٨)

شاعیر و رووناکبیرانی نیشتمانپەروەری کورد بە چالاکی هەل و مەرجی رۆژیان قۆستەوەو دەوری پیرۆزی خۆیان کایە دەکرد.روانگەیەکی تر کە بۆ باسکردن دەبێ، تێکچوونی سنووری دەستکردی کولونیالیستی نێوان دوو بەشی کوردستان و هاتوو چۆی ئازادی خەڵکی کورد بوو لە نێوان گەرمێن و کوێستاندا. ئەم دیاردە پیرۆزە لە بواری روون بوونەوەی فیکر و بزواندنی هەستی نەتەوایەتی و تەنانەت گەشەی ئابووریش کاری کردە سەر پێشکەوتنی کۆمەڵی کوردەواری. تاجر و بازرگانی کوردستانی ئێران بۆ هێنانی کوتاڵ و شتو مەک دەچوونە هەولێر و سولەیمانی و کەرکوک و برایانی کوردستانی گەرمێن بە سەر بەستی لە شارەکانی سابلاخ و بانەو بۆکان و شنۆ و ورمێ و نەغەدە دەسورانەوە و مەرو ماڵاتی خۆیان دەفرۆشت و شتو مەکی پێداویستین دەکری و دەگەرانەوە. نەمانی سنووری دەستکرد و هاتوو چۆی خەڵک دەبوو بە هۆی بە پتەو بوونی پێوەندی مەعنەوی و کولتوری و ئابووری نێوان کوردی ئەم دیو ئەو دیوی کوردستان وەک یەک وڵات و یەک نەتەوە خۆی نیشان دەدا.کتێب و گۆڤار و نووسراوەی کوردی لەو دیوەوە دەهاتن و هەر لە حەوا دەقۆزرانەوە. بە کوردی کورد لەم بەشەی نیشتمانی دابەشکراویدا هەستی بە ئازادی و سەر بەستی دەکرد.

www.kermihisani.com

سەفەری هێندێ خاوەن مڵک و سەرۆک عەشیرەتی کورد بۆ باکۆ

لەم کاتەدا کە کوردستان لە بارو دۆخێکی بێ نەزمی و هەرکەس هەرکەسیدا دەژیا، رووسەکان هێندێ سەرۆک عەشیرەت وخاوەن مڵکی ناسراو وسەربە دەرەوەی کوردستانیان بۆ باکۆ داوەت کرد. ساڵی ١٩٧٤ لە بەغدا لە گەڵ دیبلۆماتێکی رووس لە سەر مەسەلەی کورد و یارمەتی نەدانی شورەوی بە کورد باسێکم هەبوو. لە هەڵوێستی دژ بە دەرە بەگایەتی خۆمەوە رەخنەم لە سیاسەتی ئەو دەمی شورەوی دەگرت کە ساڵی ١٩٤١ دەرە بەگ و سەرۆک عەشیرەتیان بۆ باکۆ داوەت کردوە. کابرای رووس لە وەڵامی رەخنەی مندا گوتی:« باشە. ئەو دەم کێی تریان داوەت کرد بایە. کام وەرزێر و کرێکار و رووناکبیری خاوەن نفوزو دەسەڵات لە کوردستان هەبوون تاشورەوی بانگیان بکا. کام حیزب و رێکخراوەی کوردی هەبوون کە شورەوی پێوەندی‌یان پێوە بگرێ؟ ئەو دەم پیاو ماقوڵ و خاوەن دەسەڵاتی کورد ئەوانە بوون و هەر دەبوایە ئەوانیش بانگ کرا بان.» ئەو دەم و ئێستاش بۆ چوونی کابرام پێ راست بوو. کەسانی ناسراو کار لە دەست هاتووی کورد ئەو دەم چاک یا خەراپ هەر ئەوانە بوون هەر دەوڵەتێکی دیکەش ویستبای لە گەڵ نوێنەرانی کورد پێوەندی بگرێ، هەر لە گەڵ ئەو کەسانە وتو وێژی دەکرد. قەوارەی کۆمەڵی کوردەواری ئەو دەم لە سەر ئەم کۆڵەکانە دامەزرا بوو. بە قەولی رێز دار **ماموستا مەسعود محەمەد**: ئەگەر بە ئانقەست خۆمان بە سەهو نەبەین زۆر چاک دەزانین بوونی خاوەن زەوی و سەرەک عەشیرەت و کوێخا و خوردە مالیک لە رۆژگاری کۆندا بوونێکی ناچاری و بە ملەوە بوو کە ئەگەر یەکێک لە وان تێ چوو بایە حەتمیەت یەکێکی تری لە جێگەی ئەو دادەنا.(٩)

لە سەر بنەمای واقعیەتی ئەوسای کۆمەڵی کوردەواری، دوای چەند جار سەفەرو سورانەوەی ئەفسەرانی شورەوی بە کوردستاندا، لە مانگی دیسامبری

١٩٤١ دەستەیەکی ٣٠ کەسیان لە سەرۆک عەشیرەت وخاوەن ملْک وکەسانی ناسراو وپیاو ماقوڵی کورددا وەت کرد بچنە باکۆ پێتەختی ئازەربایجانی شورەوی.لەبارەی چاو پێکەوتن و وتووێژیان لە گەڵ رێبەرانی ئازربایجانی شورەوی بەڵگەیەکی رەسمی بلاْو نەکراوەتەوە. هێندێ لە نووسەران زۆر یا کەم بە سەلیقەی خۆیان شتێکیان لەم بارەوە نووسیوە و ناوی هێندی لە داوەت کراوەکانیان هێناوە و زیادو کەمیشیان کردوون. ئەوەی شایانی سەرنجە ئەوەیە نە سەفەری باکۆ ونە ستەم و زۆرداری حکومەتی پەهلەوی و نە ژێر دەستی و بێ بەشی کورد و نەدەرفەت و هەلی هەڵکەوتوو بۆ کورد، هیچیان کاریان نەکردە سەربیر وهەست و هەڵوێستی سەرۆک عەشیرەت و دەرەبەگی کوردو وازیان لە خزمەتکاری و چڵکاو خۆری حکومەتی عەجەم نەهێنا و ئەم ئەرگە تا پیرۆزەیان چ لە سەر دەمی کۆماری کوردستان و چ لە پاشان تا رووخانی رێژیمی پاشایەتی لە ئێران درێژە پێدا.(١.)

www.kerimhisami.com

دامەزرانی کۆمەڵەی ژ.ک
کۆمەڵەی ژیاندنەوەی کورد

خوێنەری عادەتی توانای زیهنی و فکری ئەو تۆی نیە نووسراوە یا گۆتە بە تەرازووی زانست و مەنتیق هەڵسەنگێنێ. بۆیە مومکینە هەڵەی نووسراو لە مێشکیدا جێگر بێ و لێی بێ بە باوەر. جا ئەگەر کەسێک لە نووسینداا هەڵە دەدۆزێتەوە، بۆی بلوێ بە نووسین راستی کاتەوە، بەوەدا خزمەتێکی گەورە دەکا بۆ ئێستا و دوا رۆژی میللەتەکەی و بەڵکو هەموو ئادەمیزاد. بە سرینەوەی هەر هەڵەیەک لە مێشکی خەلق پەڵە هەورێکی رەشی جەهالەت دەرەوێتەوە و چرایێکی حەقناسی هەڵدەکرێ.»

مەسعود محەمەد (١١)

ناوی **کۆمەڵەی ژ.گ** بە بروای من پر بە پێستی بارو دوخی ئەو دەمی کوردستان و لە گەڵ ویست و ئامانجی نەتەوەی کورد یەکی دەگرتەوە. راستە هاتنی ئۆردووی هاو پەیمانەکان و رووخانی رێژیمی دیکتاتۆری پەهلەوی کوردی لە ژێر دەستی و زۆرداری حکومەتی عەجەم رزگار کرد بوو، بەڵام ژیاندنەوەی بیر و هۆشی نەتەوایەتی و توانای مەعنەوی و گێرانەوەی هێزی هیوا بە خۆ بوونی کورد بوو بە ئەرکی تێکۆشانی **کۆمەڵەی ژ.ک.**

وەک دەزانین **کۆمەڵەی ژ.ک** لە ٢٥گەلاوێژی ١٣٢١- ١٦ی ئوتی ساڵی ١٩٤٢ لە شاری مەهاباد دامەزرا. دامەزرێنەرانی کۆمەڵە وەک زانراوە بریتی بوون لە: **میرزا حوسێنی فروهر(وسێنی زنرینگەران) عبدولرەحمانی زەبیحی، سەدیقی حەیدەری، عبدولرەحمانی ئیمامی، قاسمی قادری، عەلی مەحمودی، قادری مودەرسی، محەمەدی نانوا زادە،**

www.kerimhisami.com

مەلا عبدولڵای داودی، نەجمەدینی تەوحیدی، محەمەدی ئەسحابی، محەمەدی یاهو، عبدولرەحمانی کەیانی.

لە سەر چۆنیەتی دامەزران و تێکۆشانی **کۆمەڵەی ژ.ک** زۆر کەس لە نووسەرانی کورد نووسیویانە و بیر بر وای جۆر بە جۆر هاتوونە سەر کاغەز. لە بەر ئەوەی **کۆمەڵەی ژ.ک**هەوەڵین ڕێکخراوی سیاسی **کورد** بوە لەم بەشەی کوردستانی مەزن و لە بارو دوخێکی تایبەتی نەتەوەیی و نێو نەتەوەییدا پێکهاتوە و هاتۆتە مەیدانی خەبات و تێکۆشانەوە، بە رای من هەڵدەگرێ لەمەش زیاتر باسی بکرێ و لێی بکۆڵرێتەوەو بە دۆزینەوەو شیکردنەوەی بەڵگەو فاکتی بابەتی و راستە قینە دەوری **کۆمەڵەی ژ.ک** لە گەشە کردنی هەستی نەتەوایەتی کورد لە کوردستانی رۆژ هەلاتدا پتر روون بکرێتەوە.

نووسەر کە لە سەرەتای دامەزرانی کۆمەڵەی ژ.ک یەکێ لە ئەندامانی چالاکی ئەم ڕێکخراوەیە بوە، بیرو رای خۆی بە کورتی سەبارەت بە سیاسەتی کۆمەڵە و هێندێ چالاکی ئەو لە کتێبی (کۆماری دێموکراتی کوردستان یا خود موختاری) و لە بەرگی یەکی بیرەوەریەکانیدا دەر بڕیوە. لێرەدا هەر چەندە بە مۆنتاژیش دابنرێ، دەمەوێ بیرو راو بۆ چوونی هێندێ نووسەرانی کورد و بێگانە سەبارەت بە سیاسەت و چۆنیەتی **کۆمەڵەی ژ.ک** بخەمە بەر چاوی خوێنەرانی بە رێز و بە گوێرەی تواناش ئەگەر تووشی هەڵەو ناتەواویەک بم پێیاندا بچمەوە.

١ - **دوکتور عەبدولرەحمانی قاسملو** وەک لە کتێبی(چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی‌دا) دەڵێ:لە سەرەتای دامەزرانی حیزبی دێموکراتەوە، واتە لە تەمەنی ١١ساڵیەوە خۆی شاهیدی رووداوەکان بوە»(١٢)

دەنووسێ:« یەکەم ڕێکخراوی سیاسی کوردی بە ناوی **«کومەلەی ژ.ک» یان کومەلەی ژیانەوەی کورد**» لە ناوچەی مەهاباد پێک هات. دامەزرێنەرانی کۆمەڵە ١١کەس بوون کە رۆژی ١٦ی سێپتامبری ١٩٤٢ لە مەهابادکۆ بوونەوە. **کومەڵەی ژ.ک**یان پێک هێنا کە ئامانجی رزگاری نەتەوەی

www.kerimhisami.com

کورد بوو... تێکۆشانی **کۆمەڵەی ژ.ک** تەرکیبی ئەو کاتەی‌و هەر وەها بەر نامەکەی(دیارە بەر نامەیەکی ڕێک و پێکی نە بوو بەڵام هێندێ مەبەستی بۆ خۆی دانا بوو)و شێوەی ڕێکخستنی هەموونیشانەی ئەوەیە کە کۆمەڵە لە لایەکەوە ڕێکخراوێکی ناسیونالیست بوو، واتە بۆکوردایەتی رووت هەوڵی دەدا و لە لایەکی دیکەوەش ڕێکخراوێکی سیکتیر و داخراو بوو. هەر بۆیە نەیدەتوانی کۆمەلانی بەرینی خەڵک بۆ لای خۆی رابکێشێ بەڵکو وەک ڕێکخراوێکی نهێنی لە چوار چێوەیەکی تەنگی چەند کەسی یان چەند سەد کەسی‌دا دەمایەوە. پاشان **دوکتور قاسملو** دەنووسێ: کە سەیری نووسراوەکانی گۆواری نیشتمان دەکەین، هێندێ شت نیشانەی ئەوەیە کە کەسانێک لە سەرە تاوە **کۆمەڵەی ژ.ک** یان پێک هێناو بە ڕێوەیان برد، بە باشی لە وەزعی نێو نەتەوەیی و سیاسەتی نێو دەوڵەتان و تەنانەت لە خەباتی گەلان بۆ رزگاری ئاگادار نەبون. **دوکتور قاسملو** رەخنە لە بە ڕێوە بەرانی **کۆمەڵەی ژ.ک** دەگرێ کە لە گۆڤاری نیشتماندا دەوڵەتی بەریتانیا نەک هەر بە دۆستی کورد دادەنێن بەڵکو بە ئالاْ هەڵگری ئازادی هەموو گەلان و هەر وەها گەلی کوردی دەناسێنن. پاشان دەنووسێ: سەرە رای هەمووی ئەوانە **کۆمەڵەی ژ.ک** توانی هەستی نەتەوەیی لە نێو خەڵکی کوردستانی ئێراندا بلاْو بکاتەوە. توانی لە ناوچەی مەهاباد و لە هێندێ ناوچەی دیکە ریشە داکوتێ ولە راستیدا وەک یەکەم حیزبی سیاسی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران ببێ بە سەرە تاو بناخەیەک بۆ دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان..»(١٣)

٢ - **ئارچیبالد روزولت** دەنووسێ:« کوردەکانی ئێرانیش بریاریاندا حیزبی ناسیونالیستی خۆیان دامەزرێنن. ئاخرەکەی کۆمەڵەی ژیانی کوردستانیان پێک هێنا. وردە وردە ژمارەی ئەندامان و نفوزی لە نێو کوردەکاندا زیادی کرد.لە مانگی مای ساڵی ١٩٤٣ دەستەیەکی ناسیونالیستی کورد توانی پاسگەی پۆلیسی مەهاباد واتە ئاخرین پێگەی دەسەلاتی دەوڵەتی ناوەندی ئێران لە وێ تێک برووخێنێ.»(١٤)

www.kerimhisami.com

کاره ساتی شارەوانی مەهاباد

ساڵی ۱۹٤۳ تاقە شەقڵ و نیشانی حکومەتی تاران لە شاری مەهاباد تەنیا شارەوانی مابوو کە ۱۰-۱۲ ئاژانی عەجەمی تێدا مابوون و دەسەلاتی هیچیان نەبوو مەگەر راپورت و خەبەریان بۆ حکومەت ناردبایە. دەسەلات و کاروباری شار بە کردەوە لە دەستی **کۆمەڵەی ژ.ک** دابوو. کۆمەڵە بۆ راپەراندنی هێندێ کار وباری پێویست لە شار و لە دێهات چەکداری هەبوون. **میرزا وسێنی زێرینگەران** بەر پرسی ئەم بەشە بوو، بۆ کار وباری دێهات کاک **سەعیدی قزپی** ۸-۹ سواری چەکداری بە خەرجی خۆ راگرتبوو،لە ژێر دەسەلاتی کۆمەڵە دابوو. ئەم سوارانە لیباسی تایبەتی فۆرمی ئەفسەرانی رووسیان دەبەر دەکرد. لەو سەرو بەندە دابوو ژەنراڵ **هوشمەندی ئەفشار**، فەرماندەی لەشکری ئێران لە رۆژئاوا بۆ سەر دانی ناوچە دێتە مەهاباد. بەلام لە لایەن کۆمەلانی خەڵکەوە بە خۆپێشاندان و هەرا و بەردە باران پێشوازی لێدەکرێ. ژەنراڵی ناو براو ناتوانێ لە مەهاباد گیر بێ و بە تاڵوکە خۆی دەربازدەکا.

لە مانگی بانەمەری ئەو ساڵە دا رۆژێکی هەتاوی کوردستان کۆبوونەوەیەکی گەورە لە مەیدانی چوار چرای مەهاباد بۆ وتاری **عەزیز خانی کرمانج** یەکێ لە ئاغایانی بەگزادە سەبارەت بە مێژ وو زمان و ئەدەبی کوردی پێک دێ. **عەزیز خان** بە وتاری خۆی هەستی خەڵک دە هاروژێنێ و دوای تەواو بوونی وتارەکەی روو دەکاتە خەڵک و دەڵێ تا کەی شوێنەواری حکومەتی عەجەم لە مەهاباد بمێنێ، یالا شارەوانی پاک کەنەوە. خەڵک شارەوانی پەلامار دەدا پاسەوانی عەجەم لە سەرەتاوە تەقە دەکەن و یەکێک بە ناوی **عەولای مینە خاڵندی** دەکوژرێت. ئیتر خەڵک شارەوانی دەگرن چەند پاسەوان دەکوژرێن و هێندێ خۆ دەشارنەوە و ئیتر شۆینەواری حکومەتی تاران لە مەهاباد کوێر دەبێتەوە.

حەسەن ئەرفەع سەرۆکی پێشووی ستادی ئەرتەشی ئێران لەم بارەوە دەنووسێ:« لە مانگی مای ۱۹٤۳ هێندێ لە خەڵکی مەهاباد بۆ چەک کردنی

کەلانتەری شارەوانیان پەلامار دا. پاش ماوەیەک تەقە کەلانتەریان وێران کرد و هێندێ پۆلیسیان کوشتن. بەم چەشنە ئاخرین نیشانەی دەسەلاتی ئێران لە مەهاباد کوێر کرایەوە.» **ویلیام ئیگلتۆنیش** لە کتێبی (کۆماری ١٩٤٦ ی کوردستان) لەم بارەوە دەنووسێ و گرتنی شارەوانی مەهاباد بە مانگی مای ساڵی ١٩٤٣ دادەنێ. »(بروانە کۆماری دێموکراتی کوردستان یا خود موختاری نووسینی دانەر)

بەڵام **دوکتور قاسملوو** دەنووسێ « لە کوردستان لە ٢٦ی سەرماوەزی ١٣٢٤ دوا نیشانەی دەسەلاتی حکومەتی مەرکەزی کە بریتی بوو لە شارەبانی مەهاباد لە نێو چوو وە چەکدارەکانی شارەبانی چەک کران و دەسەلات بە تەواوی کەوتە دەستی خەڵک کە هەر چی دەچوو زیاتر خۆی چەکدار دەکرد.« (١٥)

٣ - **ویلیام ئیگلتون** لە بارەی **کۆمەڵەی ژ.ک** وە دەنووسێ:« لە ساڵی ١٩٤٤ تێکۆشانی کۆمەڵە لە هەر تک لای سەرووی کوردستان. چ لە لای مەهاباد و چ لە ناوچەکانی سەرووی میاندواو کە لە ژێر چاوە دێری رووسەکان بوو. لە خوارووی سەقز لە بەر بوونی ئەرتەشی ئێران تێکۆشانی تەنگە بەر بوو. لە ناوچەی سنەو کرماشان هەر چەند زربەی کوردەکان شیعەو یا ئەهلی حەقن رێو رەسمی نیوە کوردی و نیوە فارسی هەبوو. هێزی ناسیونالیستی کوردستان توانیبووی ئەوانیش بۆ لای خۆ رابکێشێ. لە سەرووی سەقز نفوزی کۆمەڵە لە نێو تایفە و عەشیرەتەکاندا بە توندی پەرەی دەگرت و بریار و قسەکانی کۆمەڵە بە تەواوی بە رێوە دەچوون. لە بۆ کان هێندێ لە ئەفرادی بنە ماڵەی ئێلخانیزادە بە گەرمی لە تێکۆشاندا بوون. لە شنۆیە **موساخانی زەرزا** سەرۆکی عێلی زەرزا ئەندامێکی چالاک بوو. دوور تر بۆ لای سەروو سەرۆکەکانی هەرکی هاتبوونە نێو کۆمەڵە. **شێخ عەبدوڵا ئەفەندی** دەیویست رێبەرایەتی کۆمەڵە بگرێتە دەست. **عەولای قادری** مامەش یەک لە ئەندامانی تێکۆشەری کۆمەڵە بوو. لە نێو شکاکان **عومەر خانی شەریفی** ببوە ئەندامی کۆمەڵە. تا ساڵی ١٩٤٥

www.kerimhisami.com

زۆربەی سەرۆکی تایفەو عەشیرەت و زۆربەی نیزیک بە تەواوی خەڵکی کورد ببوونە ئەندامی ئەم کۆمەڵەیە. ئەوەی پێویستە بگوترێ ئەمەیە کە لە نێو هەموو تاقم و توێژی خەڵک سەرۆکانی عەشایر بە ڕێک و پێکی ئەرکی خۆیان بە جێ دەگەیاند.» (١٦)

٤ - « ساڵی ١٩٤٤ **کۆمەڵەی ژ.ک** بوو بە ڕێکخراوێکی جەماوەری. لە هەموو ناوچەکانی کوردستانی ئێران شانەکانی لە چالاکی دا بوون. لە مەهاباد گۆڤاری (نیشتمان)یان دەر دەکرد. تێکۆشان و چالاکی ژ.ک لە ناوچەکانی ناوەند و خوارووی کوردستانی ئێران کۆنە پەرستی ئێران و جاسوسەکانی ئینگلیزی خستە بەر بەرەکانی و سەر کوتکردنی بزوتنەوەی نیشتمانی کورد. لە ئەنجامدا توانیان دوو بەرەکی بخەنە نێوان ڕێبەرانی ئەم ڕێکخراوەیە و لە نێوەی دووەمی ١٩٤٥دا لە بەر یەک بڵاو بوو.»(١٧)

٥ - « بەرنامەی **کۆمەڵەی ژ.ک** هەر چەندە ناروشنی و کەم و کوری تێدا بوو، بەڵام لە چاو پرۆگرامی حیزبە سیاسیە کوردەکانی پێش خۆی، بیر و باوەری خەباتی نەتەوەی کوردی بۆ سەر بە خۆیی دەبردە ناخی خەڵکەوە لەم وڵاتانەی کە کوردی تێدا دەژین. کۆمەڵە یەکێتی هەموو هێزە پێشکەوتو خوازەکانی ئەم وڵاتانەی بۆ خەباتی دژی هێزە کۆنەپەرستەکانو دژی حکومەتە کۆنە پەرستەکانی ئێران و عیراق و تورکیای بە پێویست دەزانی. بەر نامەی **کۆمەڵەی ژ.ک** مەسەلەی یەکگرتنەوەی کوردستانی خستبوە هەنگاوی دووەم. لە سەر ئەو باوەرە بوو کە بۆ گەیشتن بە یەکێتی کوردەکان لە یەک وڵاتدا، پێویستە بۆ وەدەستهێنانی خود موختاری ناوچەکانی کوردستان لە ئێران و عیراق ر تورکیا و بۆ دیموکراتیزە کردنی ژیانی کوردەکان هەنگاو باوێژرێت.» (١٨)

٦ - « لە ئاخری ساڵی ١٩٤٢ بە دەست بێشخەری کاسبکارێکی مەهابادی بە ناوی زەبیحی کۆبوونەوەی ڕێکخستنی حیزبێکی نوێ لە مەهاباد بە ناوی ژیانەوەی کوردستان لە ١١کەس پێکهات. بەیاننامەی سوننەتی سەر بە خۆیی نەتەوەی

www.kerimhisami.com

کورد بریتی بوو لە پێویستی خەبات دژی کۆنە پەرستی نێو خۆی کوردستان و خەبات دژی حکومەتە کۆنە پەرستەکانی ئێران و عیراق و تورکیا و کۆنە پەرستی نێو نەتەوەیی و لە راژەی پێشەوەشدا دژی فاشیزم. **ژ.ک** وە دەستهێنانی خود موختاری لە ناوچە کورد نشینەکانی ئێرانی کرد بوە هەوەڵێن ئامانجی خو و لە دوایەشدا یەک گرتنەوەی هەموو بەشەکانی کوردستان لە دەوڵەتێکی سەر بە خۆدا. فەرقی ئەم پرۆ گرامە لە گەڵ پرۆگرامی هەموو حیزبە سیاسیەکانی پێش خۆی لە وەدا بوو کە ئەم پرۆ گرامە بیرو باوەری خەباتی سەر بە خۆیی نەتەوەیی لە ناخی کوردا دەهاژاند و خەباتی هەموو هێزە پێشکەوتو خوازەکانی دژی حکومەتە کۆنە پەرستەکانی ئێران و عیراق و تورکیای بە پێویست دەزانی. مەسەلەی یەکگرتنەوەی کوردستان لە پرۆگرامی **ژ.ک** دا خرا بوە پلانی دوایی.

گەیشتن بە یەکگرتنەوەی هەموو کوردی لە یەک دەوڵەت دا، بەستبۆوە بە وەدەستهێنانی خود موختاری ناوچە کوردیەکانی عیراق و ئێران و تورکیا و دێموکراتیزە کردنی ژیانی کۆمەڵگای کورد لەم وڵاتانەدا.

ژ.ک بەشێکی زۆری هەموو نوێنەرانی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کوردی نەک هەر لە ئێران بەڵکو لە عیراقیشدا لە دەوری خۆی کۆ کرد بوە. کومیتەی ناوەندی لە پێشدا لە مەهاباد بوو، پاشان بۆ سولەیمانی لە عیراق گوێزرایەوە و لقی لە مەهاباد مایەوە. **ژ.ک** لە لایەن زەبیحی‌یەوە سەر پەرشتی دەکرا. لە ئەپریلی ١٩٤٣ لە گردی خوا پەرست کومیتەی ناوەندی لقی مەهاباد پێک هات کە **رەحمانی زەبیحی** و **محەمەدی یاهو** هاتنە نێو. لە ترسی راونان و سەر کوتکردنی لە لایەن دەرەبەگ و کۆنە پەرستی ناوچە **ژ.ک** تێکۆشانی خۆی زۆر بە نهێنی رادەگرت. چالاکی تێکۆشانی **ژ.ک** لە نیوەی ساڵی ١٩٤٣ لە کوردستانی عیراق لە گەڵ بەر پا بوونی راپەرینی توندی کوردەکانی بارزانی کۆتایی پێهات. ساڵی ١٩٤٤ ژ.ک بوو بە رێکخراوێکی جەماوەری کوردی، شانەکانی لە هەموو ناوچەکانی کوردستانی ئێران لە ماکۆوە بگرە تا کرماشان لە

www.kerimbisani.com

چالاکی و تیکۆشاندا بوون. له مەهاباد **گۆڤاری نیشتمانی**) دەر کرد...(١٩) *

٧ - « له ساڵەکانی شەری دووەمی دنیاگر به تایبەت دوای تێوه گلانی شورەوی و به تایبەت دوای شکانی کاتی کۆنه پەرستی ئێران کەش و هەوایەکی له باری تازه بۆ گەشانەوەی هێزەکانی بزووتنەوەی میللی- دێموکراتی کورد هاته کایەوه و له دەوری حیزبی ژیانەوەی کورد کۆ بوونەوه. له دژی دنەدانی کۆنه پەرستی ئێران و ئیمپریالیستەکانی ئینگلیز و ئەمریکا پێوەندی قایمیان له گەڵ هێزه پێشکەوتو خوازەکانی ئازربایجان و سەرانسەری ئێران دامەزراند. هەر وەها پێوەندی برایانەشیان له گەڵ کوردەکانی عیراق دامەزراند که ئەو دەم دژی ئیمپریالیزمی بەریتانیا خەباتیان دەستپێکرد بوو.»(٢٠)

---

*له گەڵ سوپاس بۆ زەحمەت و نووسینی مادام **ژیگالینا**،ناکرێ هێندێ بۆچوونی هەڵەی نووسراوەکەی به سەریاندا بازد بدرێت. دەست پێرا نەگەیشتنی سەر چاوەی غەیری سەر چاوەکانی شورەوی ئەو کات و نەزانینی زمانەکانی کوردی و فارسی و کەلک وەر گرتن له ئاگاداری هێندێ خوێند کاری ئاناگای کورد، پێبەندی به لەبەر چاو گرتنی سیاسەتی رەسمی حکومەتی له کاری زانستیشدا، نەک هەر **ژیگالینا** بەڵکوو گەلێک له رۆژ هەڵاتناسەکانی سۆڤێتی پێشووی وا لێکردوه که نووسین و شیکردنەوەکانیان تەواو نەبن. هێندێ جار رەش و سپی تێکەڵ دەکرێن و هەڵەی زەق له نووسینەکانیاندا بەر چاو دەکەوێت. سەیر کەین هەر لەم چەند دێره کورتە دا« به دەست پێشخەری **زەبیحی کۆمەڵەی ژ.ک** دادەمەزرێ» « کومیتەی ناوەندی له مەهابادەوه دەگوێزێتەوه بۆ سولەیمانی و لقی له مەهاباد دەمێنێتەوه.» « **ژ.ک** له لایەن **زەبیحی**یەوه سەر پەرشتی دەکرێ» ئەم هەڵەیه له لایەن هێندێ نووسەری کوردستانی خوارووش دوو پات دەکرێتەوه و **زەبیحی** به سکرتێری **کۆمەڵەی ژ.ک** ناو دەبەن. له کاتێکا **ژ.ک** نه کونگرەی بەستوه و نه سکرتێر و سەرۆکی هەبوه. دەکرێ بگوترێ زەبیحی، **حوسێنی فرۆهر** ئەندامی چالاکی کۆمەڵه بوون..دیسان **ژیگالینا**« کومیتەی ناوەندی لقی مەهاباد پێک دێت و **زەبیحی و محەمەدی یاهو** دەچنه ناو » و زۆر شتی تر که له گەڵ واقعیەتی رووداوەکه نایەنەوه.

ئێستا با بزانین **پروفیسور لازاریێف** ساڵی ١٩٨٧ لە سەر دامەزرانی **کۆمەڵەی ژ.ک** چی دەنووسێ:

٨ - « لە سەر دەمی شەری دووهەمی دنیا گر، هەر پاش تەواو بوونی کە بە دیموکراتیزە کردنی نیسبی کۆمەڵگای وڵاتەکان دادەنرێ، لە کوردستانی ئێران بزووتنەوەی کوردەکان بۆ خود موختاری پەرەی گرت. بەشی زۆر لە وان لە توێژی بورژوازی و وردە بورژوازی پێک هاتبوون کە لایان وابوو رێکخراوی کوردەکان لە سەر بناخە و شکلی عەشیرەتی ناتوانێ بە راستی رێبەرایەتی بزوتنەوەی کورد بکات و بەرژەوەندی ئەوان دابین بکات. جگە لەوە دەستەی کرێکارانی مەهاباد دەهات نەخشێکی بەر چاو لە بزوتنەوەی کورد دا یاری بکات. لە ئاخری ساڵی ١٩٤٢ لە کوردستانی ئێران بە دەست پێشخەری رێبەری شانەی حیزبی تودەی ئێران، کاسبکاری مەهابادی **زەبیحی** کۆ بوونەوەی دامەزرێنەرانی حیزبێکی تازە پێک هات کە بە (ژیانەوەی کوردستان) ناو لێنرا. »(٢١)*

٩ - « ساڵی ١٩٤٤ کۆمەڵە بوو بە رێکخراوێکی بەر بڵاوی سیاسی کوردستان و لە تەواوی شار و ناوچەکانی کوردستان خاوەنی ئەندام و تەشکیلات بوو. ئەو رێکخراوەیە لە مانگی ئوتی ساڵی ١٩٤٤ لە گەڵ رێکخراوە سیاسیەکانی کوردستانی تورکیا و عیراق لە چیاکانی دالانپەر کونفرانسێکی پێک هێنا کە لە وێدا سیاسەتی گشتی ئەوان بۆ وەدەست هێنانی خود موختاری لە نێو وڵاتەکانی خۆیاندا گەڵاڵە کراو رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکانیشیان لە هەنگاوی خۆیان ئاگادار کرد. »(٢٢)**

---

* وەک پێشتر باسکرا،دەبینین کە رۆژ هەڵاتناسەکانیشورەوی زۆر جار لە نووسیندا تووشی هەڵە دەبن. لێرەدا پروفیسور **لازاریێف** کە لە شیکردنەوەی مەسەلەی کورد شارەزایە و زۆری نووسیوە دیسان ئامانجی نە پێکاوە. لە مەهابادی ساڵی ١٩٤٢ کرێکاری لە کوێ بوە تا دەستەی هەبێ و (نەخشی بەر چاو لە بزوتنەوەی کورد یاری بکات)؟ یان حیزبی تودە ١٩٤٢ کەی رێکخراوی لە مەهاباد هەبوە تا زەبیحی (رێبەری شانەی حیزبی تودە) بوو بێت؟

** لە گەڵ سوپاس بۆ زەحمەت و تێکۆشانی کاک **عومەری فاروقی** پێویستە روونی

با کۆمەڵەی ژ.ک پتر شیکەینەوە.

ڕوونکردنەوەی گەلێک باسی نەزانراو و بێ سەرو شوێن بووبە فەرمانی دوارۆژ. جابا من دەرفەتم پەیدا ببیَو بیکەم با دڵسۆزێکی دیکەی لە من بەختیارتر بە بەرخۆی هەڵبڕیَو قەرزی منی پێ بداتەوە» - مەسعود محەمەد

لە لاپەرەکانی پێشوودا بیرو رای جۆر بە جۆری هێندێ لە نووسەرانی خۆماڵی و بێگانەمان سەبارەت بە سیاسەت و چالاکی **کۆمەڵەی ژ.ک** باسکرد. بەڵام ئەوەی کە لەو بۆ چوون و نووسینانەدا بە روونی و بە تەواوی ساخ نە کراوەتەوە و پێویستی بە وەدەست هێنانی بەڵگەو پەیجوری زیاتر و وردتر هەیە بریتیە لە ناوی تەواوی **کۆمەڵەی ژ.ک** و رۆژی دامەزرانی.

لە بارەی ناوی کۆمەڵەوە لە هیچ سەنەد و بەڵگەی رەسمی کۆمەڵە دا ئەم دوو پیتەی(ژ.ک) روون نەکراوەتەوە و نە نووسراوە کە مەبەست لەم دوو پیتە چیە؟ نووسەرانی کورد و بێگانە هەر کەس بە سەلیقەی خۆی جۆرێک بە کاری هێناوە.

لە کتێبی ئیگلتون دا(کۆماری ١٩٤٦ - کوردستان) وەرگێرانی **سەید محەممەدی سەمەدی** لاپەری ١٧« کۆمەڵەی ژیاندنەوەی کوردستان» بە کار هاتوە.ماموستا **عەلائەددین سجادی** لە « شۆرشەکانی کورد ١٩٥٩» **لاپەری ٢٧٥** لە باسی **کۆمەڵەی ژ.ک** دا دەنووسێ:«ئامانجی کۆمەڵەی ژ.ک ئەوە بوو کە « ژیانی کوردستانی گەورە بێ.»

←

کەینەوە کە ساڵی ١٩٤٤ رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان هێشتا دانەمەزرا بوو. کۆ بوونەوەی دالانپەر لە سەر نەخشەی ئالاو هاوکاری و بەر نامەی خەبات رێک کەوتوون و باسی خود موختاری ئەو دەم لە گۆرێدا نەبوە. چونکە ئەو دەم بزووتنەوەی بەشەکانی کوردستان پتر رزگاری و یەکگرتنەوەی کوردستانی گەورەیان لە بەر چاو بوە.

دوکتور قاسملو له (کوردستان و کورد و له ٤٠ ساڵ خەبات دا« کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردی » نووسیوە.

دوکتور **جەماڵ نەبەز** له پێشەکی گۆڤارەکانی « نیشتمان » دا ۱۹۸٥ لاپەرەی ۳۱ « کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردی » به کار هێناوە.

ماموستا **جەلال تالەبانی** له «کوردایەتی »دا، ۱۹٦٦ لاپەرەی ۸۸ « کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستانی» نووسیوە.

له کتێبی کریس کوچیرادا « مێژووی کورد له سەدەی ۱۹-۲۰ » دا، وەرگێرانی **محەمەدی رایانی** ۱۳٦۹ لاپەری ۳٦۱« کۆمەڵەی ژیانی کوردستان» به کار هاتوە.

رۆژنامەی رێگا که دوای تێکچوونی کۆماری کوردستان تاقه یەک ژمارەی له مانگی خەزەڵ وەری ۱۳۲۷ دا لێ بلاو بۆتەوە دەنووسێ: « رێگا اورگانی کۆمەڵەی ژیانی کورد »

وەک دەبنین له سەر ناوی تەواوی کۆمەڵەی ژ.ک له نیوان نووسەراندا یەکێتی بیر و را نیە. به رای من « کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد » راست بێ.چوونکه له سەر دەمی حکومەتی پەهلەوی دا کورد بەرەو نەمان دەچوو له ئاویلکەی ژیان دا بوو. بۆیه « کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد » رەنگه له گەڵ بار ودۆخی ئەو دەمی کورد و کوردستان پتر رێک بکەوێ.

له بارەی رۆژی دامەزرانی کۆمەڵەشەوە ئەم ناروونیه هەیه و ساخ نەکراوەتەوە. رۆژی دامەزرانی کۆمەڵە له هەموو نووسراوەی نووسەرەکانی کورد و بێگانه دا، ۲٥ی شەهریوەری ساڵی ۱۳۲۱ی ئێرانی رێکەوتی ۱٦ی سیپتامبری ۱۹٤۲ی زایینی دیاری کراوە. که دەبێته ۲٥ی خەرمانانی کوردی.

که چی له ژمارە ۲ی ساڵی یەکەمی گۆڤاری (نیشتمان) دا، خەزەڵ وەری ۱۳۲۲ له ژێر سەر خەتی « جێژنی سەر ساڵی کۆمەڵە » دا دەنووسێ:« رۆژی ۲٥ی گەلاوێژ جێژنی ساڵانەی کۆمەڵە به شکوە و خۆشیەکی زۆرەوە گیرا. »

که وابوو رۆژی دامەزرانی **کۆمەڵەی ژ.ک** دەبێتە ٢٥ی گەلاوێژی کوردی و ١٦ی ئوتی رۆژ ئاوایی. ماموستا **جەمال نەبەز** لە پێشەکی گۆڤاری (نیشتمان)دا لاپەری ٣٢ دەنووسێ: « مانگی گەلاوێژی کوردی دەکەوێتە نێوان ٢١ی ئاب و ٢٠ی ئەیلولەوە، واتە ٢٥ی گەلاوێژ بە تەواوی بەر ١٦ی ئەیلولی رۆژ ئاوایی و ٢٥ی شەهریوەری ئێرانی دەکەوێ. »

لە کاتێکا بە گوێرەی دەقی رۆژ زمێری ساڵی ١٣٢٣ی کۆمەڵە کە لە لاپەرەی ٧١ی کتێبی حکومەتی کوردستان ١٩٩٣ نووسینی **نوشیروان مستەفا** دا بڵاو کراوەتەوە، مانگەکان ئاوا دەکەون:

« مانگی ٥ - مردادی ئێرانی - گەلاوێژی کوردی - تەموز و ئاب دەگرێتەوە.
« مانگی ٦ - شەهریوەری ئێرانی - خەرمانانی کوردی - ئاب و ئەیلول دەگرێتەوە.
بەم حیسابە ٢٥ی گەلاوێژی کوردی دە بێتە ٢٥ی مردادی ئێرانی و ١٦ی ئوتی رۆژ ئاوایی
٢٥ی خەرمانانی کوردی دەبێتە ٢٥ی شەهریوەری ئێرانی و ١٦ی سپتامبری رۆژ ئاوایی.

www.kerimhisami.com

رۆژ نامەی کوردستانیش ئورگانی کومیتەی ناوەندی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، لە ژمارە سێی خاکە لیوەی .١٣٥- ئەوریلی ١٩٧١ دا ریزی مانگەکانی کوردی و فارسی و عەرەبی چاپکردوە :
« مانگی ٥ - گەلاوێژ دەبێتە مرداد و ئاب و ئاوگوستی رۆژ ئاوایی
« مانگی ٦ - خەرمانان دەبێتە شەهریوەر و ئەیلول و سپتامبری رۆژ ئاوایی

بەم روونکردنەوەیە ٢٥ی گەلاوێژ و ١٦ی ئاوگوست یا ئاب دەبێ رۆژی دامەزرانی **کۆمەڵەی ژ.ک** بێ. چونکە حیزبی دێموکراتی کوردستانیش وەک درێژە پێدەری **کۆمەڵەی ژ.ک** رۆژی ٢٥ی گەلاوێژ - ١٦ی ئوت ساڵانەی دامەزرانی خۆی یاد دەکاتەوە.

وەک دەزانین **کۆمەڵەی ژ.ک** لە کەش و هەوایەکی تایبەتی ئێران و جیهاندا دامەزرا. لە ئێران بە هاتنی ئۆردووی هاو پەیمانان حکومەتی دیکتاتوری

ڕەزا شا ڕووخا بوو.گەلانی ئێران پشوێنکیان هاتبۆوە بەر و ڕێکخراوەی سیاسی پێشکەوتوو خواز دامەزرا بوون و شنە بای ئازادی سەرانسەری ولاتی گرتبۆوە. مەڵبەندی ناوەند و سەرووی کوردستانی ئێران کە کەوتبوە ژێر کونترۆلی ئۆردووی سوور، دەسەلاتی حکومەتی تارانی بە سەردا نەما بوو. بارو دۆخی عەشایری و خانخانی بە سەر کوردستاندا زاڵبوو.

لە مەیدانی نێو نەتەوەییدا شەر هەموو ناوچە و مەڵبەندی جیهانی گرتبۆوە و تا دەهات لە ئێران و لە کوردستان وەنیزیک دەکەوت. ١٤ی ئاوگوستی ١٩٤١ (مەنشوری ئاتلانتیک) بلاو کرا بۆو و لە بەندی ٣ دا گوترا بوو: دوو ولاتی ئەمریکاو ئینگلیز مافی هەموو نەتەوەیەک لە هەڵبژاردنی چەشنی حکومەتێک کە خۆیان بە باشی بزانن ڕێزی لیٚ دەگرن و هیوا دارن ئەو میللەتانەی کە تا ئێستا بە زۆر لە مافی حاکمیەت و سەر بە خۆیی بیٚ بەشکراون بە مافی خۆیان بگەن.»

لە هەڵ و مەرجێکی ئاوادا بێجگە لە ڕێکخراوەیەکی نیشتمانی و و لات پارێز هیچ حیزب و ڕێکخراوەیەکی‌تر نەیدەتوانی کۆمەلانی خەڵک بۆ وەدەستهێنانی مافی داگیرکراوی نەتەوایەتی هان بدا. هەر بۆیەش لە کوردستان هێندیٚ لە روناکبیرانی نیشتمانپەروەری کورد بۆ دامەرزاندنی **کۆمەڵەی ژ.ک** دەست بە کار بوون و ئامانج و مەرامی خۆیان بەم چەشنەی خوارەوە ڕاگەیاند: « **کۆمەڵەی ژ.ک** بە پێچەوانەی هەموو بەرهەڵست و قورت و چەڵەمەیەکی وەکوو دوژمنانی خۆ بە خۆ، دووبەرەکی و خۆ خۆری، پوڵپەرستی و بێگانە دۆستی کە لە ڕێگای پێشکەوتن و سەرکەوتنی کورد دا هەیە بە هەموو هێز و توانای خۆی تیٚ ئەکۆشێت تا زنجیری کەڵەوەی دیلی و ژێردەستی لە ئەستۆی نەتەوەی کورد داماڵیٚ و لەم کوردستانە لەت و کوتەی ئێستا کوردستانێکی گەورە و ڕێک و پێک بێنێتە بەر هەم کە هەموو کوردێک بە سەر بەستی تیا بژیت.»(٢٣)

کۆمەڵەی ژ.ک بۆ گەیشتن بەو ئامانجە لە کۆمەڵگای دوا کەوتووی ئەو

www.kerimhisami.com

سای‌کورده واریدا له بواری کولتوری و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی ده‌ستیکرد به تیکۆشانیکی هه‌راو وبه‌ر بلاو. هه‌ر وه‌ک له به‌راییدا باسکرا بوو ریکخراوه‌یه‌کی جه‌ماوه‌ری و په‌لی هاویشت بۆ ناوچه‌ی کرماشان و به‌شه‌کانی دیکه‌ی کوردستانی گه‌وره‌ش. کردنه‌وه‌ی لقی **کۆمه‌ڵه‌ی ژ.ک** له سوله‌یمانی و له ناوچه‌ی کرماشان نیشانیده‌دا که کۆمه‌ڵه ئه‌وه‌نده‌ش (ریکخراوێکی سیکتیر و داخراو نه‌بوو ..یا له چوار چیوه‌ی ته‌سکی چه‌ند که‌سی و یا چه‌ند سه‌د که‌سیدا نه‌مابۆوه) وه‌ک **دوکتور قاسملو** له(چل ساڵ خه‌بات) دا باسی ده‌کا. گرنگی په‌یدا بوون و تیکۆشانی **کۆمه‌ڵه‌ی ژ.ک** له وه‌دا بوو که کوردستانی بیر ده‌کرده‌وه و تیکۆشانی خۆی له چوار چیوه‌ی کوردستانی ئیراندا قه‌تیس نه‌کردبوو.

«بۆ وتو ویژ له باره‌ی ئاوات و ئاره‌زووی هاو به‌ش، هه‌ر وه‌ها بۆ لیکۆڵینه‌وه‌ی بارو دوخ و ئه‌حوالی دوا رۆژی کورد، له گه‌ڵ ئه‌ندامانی حیزبی هیوا) له مانگی مارسی ١٩٤٤ **کۆمه‌ڵه‌ی ژ.ک حه‌مه‌ده‌مینی شه‌ره‌فی** نارده که‌رکوک. نوینه‌رانی ئه‌وی(واته حیزبی هیوا. ح) بریتی بوون له: **ئه‌مین ره‌واندزی، عیزه‌ت عه‌بدولعه‌زیز، مسته‌فا خۆشناو، شیخ قادری سوله‌یمانی، سه‌ید عه‌بدواعه‌زیزی گه‌یلانی و ره‌فیق حیلمی.** دوای چه‌ند مانگ له هه‌وه‌ڵی هاوینی ١٩٤٤ لقی سوله‌یمانی حیزبی هیوا **ئیسماعیل حه‌قی شاوه‌یس و عوسمان دانشی** بۆ وه‌لام دانه‌وه‌ی به‌رانبه‌ر و جه‌خت کردن له سه‌ر په‌یمانی نیو به‌ردا بۆ جاری دووه‌م نارده مه‌هاباد. دوای ساڵو نیوێک **هه‌مزه عه‌بدوللا** و وردی له عیراق، **قه‌دری به‌گی** نه‌وه‌ی **جه‌میل پاشای** دیار به‌کر له سوریا و **قازی مه‌لا وه‌هاب** له تورکیا بۆ چاو پیکه‌وتنی ریبه‌رانی کورد و باس و گۆرینه‌وه‌ی بیرو را له باره‌ی سنوره‌کانی ناوچه‌ی خود موختار هاتنه مه‌هاباد. له مانگی ئوتی ١٩٤٤ وتو ویژی نهائیی له باره‌ی مه‌سه‌له‌ی یه‌کیتی کوردستانی گه‌وره له چیای (دالانپه‌ر) که له وێ سنووره‌کانی ئیران و عیراق و تورکیا یه‌ک ده‌گرنه‌وه ئه‌نجام درا.نوینه‌رانی کوردی هه‌ر سیک ولات بۆ ئیمزای

www.kerimhisami.com

پەیمانی دۆستایەتی و پشتیوانی لە یەکتر لە وێ ئامادە بوون. پەیمانی ناو براو بە پەیمانی سێ سنوور) ناسراوە. نوێنەری کوردەکانی ئێران کە لە لایەن کۆمەڵەی ژێکافەوە ناردرا بوو، **قاسمی قادری** بوو. لە عیراق **شێخ عوبیدوللای** زینوێ هاتبوو. نوێنەری کوردەکانی تورکیا **قازی مەلا وەهاب** بوو. لەم کاتە رەسمیە دا ناسینی کوردستانێکی جوغرافیاییش پێویست بوو.لە هەموو جێ بڵاویان کرد بۆوە کە نەخشەی کوردستان لە بەریتانیاوە ناردراوە. بەڵام لە را ستیدا لە لایەن (کۆمەڵەی کوردەکانی بێروتەوە) ناردرا بوو کە ئەو دەم هەڵسورێنەرانی ئەسڵی ئەو کۆمەڵەیە بنەماڵەی بەدر خان) بوون.»(٢٤)

ئەم باسە **زیننار سلوپی** لە کتێبی خۆیدا بە ناوی (دۆزا کوردستان) کە بە زمانی تورکی بڵاو کراوەتەوە هێناویەتی.: مانگی ئوتی ١٩٤٤ لە چیای (داڵانپەر) نوێنەری بزووتنەوەی کورد لە هەر سێ بەشی کوردستان کۆ دەبنەوە. لەم کۆ بوونەوەیەدا **قازی مەلا وەهاب** لە لایەن کوردەکانی تورکیا، **شێخ عوبیدوللای** زینوێ لە لایەن کوردەکانی عیراقەوە و **قاسمی قادری** لە لایەن کۆمەڵەی ژێکافەوە بەشداری دەکەن. لەم کۆ بوونەوەیەدا پەیمانێک دەبەستن کە بە ناوی پەیمانی (سێ سنوور) ناسراوە. بە گوێرەی ئەو پەیمانە کوردەکان بە گیان و ماڵ یارمەتی یەکتر دەکەن»(٢٥)

حەسەن ئەرفەعیش کە سەرۆکی پێشووی ستادی ئەرتەشی ئێران بوو لە کتێبی خۆیدا بە ناوی (کوردەکان و لێکۆڵینەوەی مێژوویی و سیاسی) باسی ئەم کۆ بوونەوەیە دەکاو دەنووسێ:« بە چاو پێکەوتنی سەمبولیکی کوردەکانی ئێران و عیراق و تورکیا و سوریا لە شوێنێک کە سنوری سێ وڵات دەگەنەوە یەک پێک هێنانی کوردستانی گەورە نەخشەی کێشرا. ئەم چاو پێکەوتنە بە ناوی پەیمانی (سێ سنوور) ناسراوە»

کۆمەڵەی ژ.ک کە (داماڵینی زنجیری دیلی و ژێر دەستی لە ئەستۆی نەتەوەی کورد و پێکهێنانی کوردستانێکی گەورە و رێکو پێکی لەم کوردستانە

www.kerimhisami.com

لەت و کوتەی ئیستای) بە ستراتیژی و ئامانجی نیهائیی خۆی دانا بوو، جگە لە پێکهێنانی کۆ بوونەوەی سێ سنوور ، لە گەڵ شۆرشی بارزانیش بە سەرۆکایەتی **مەلا مستەفای** نەمر پێوەندی دەگرێ و ئەم نامەیەی خوارەوە بۆ سەرۆک بارزانی دەنێرێ و لە گەڵ پیرۆز بایی و راگەیاندنی پشتیوانی ئەم پرسیارانەی خوارەوەش ئاراستەی **مەلا مستەفا** دەکا.

« **بۆ جەنابی زەعیمی ئازادی مەلا مستەفا بارزانی**

بە ناوی هەیئەتی کۆمەڵەی ژ.ک ... لە پاش زانینی دەنگو باسی شۆرشی موقەدەسی ئێوە ئەم موخابەرە ... هیوامان وایە بە تەفصیل وەڵامان بدەنەوە:

١ - لە پێش هەموو شتێک تەبریکی زەعیم و لەشکری ئازادی کوردستان دەکەین کە زاڵ بوە بە سەر دوژمندا.

٢ - بۆ ئەوەی کە ئیمە ئەو عاطیفە جوانەی کە بەرامبەر ئێوەمان هەیە و شوعوری برایەتی. کوردایەتی، یەکەتی یارمەتیەکی عەمەلی و فیعلی بێ وایە ئەم مەعلوماتەی خوارەوە بزانی، چونکە خۆمان تەقدیری مەوقیفی ئەمە دەکەین بەرامبەر بە مەسئولییەت سیاسەتی دول.

٣ - بواعثی ثورەی ئیوە چیە ئایا ئیدیعای ئازادی کوردستانی عیراق دەکەن وە یا خود هەمو کوردستانی گیتی وە ضیمنەن کوردستانی تورکیا.

٤ - مەوقیفی ئیوە بەرامبەر سیاسەتی ئەجنەبی لە عیراق دا چیەو ئەگەر هاتو لە طەرەف ئەم سیاسەتە تەهدید وە یا خود ئیقناع کران ثەورە رادەوەستێنن وە یا خود دەوام دەکەن.

٥ - رەئی ئیمە ئەوەیە کە ثەورەی موقەدەسی ئیوە ناوێکی عومومی وەر بگری یەعنی‌ئیدیعای ئازاد کردنی هەمو کوردستان بکەن وە بۆ ئەمە دەبی هەمو کوردی گیتی بە مەشوەرەت تەعاونتان لە گەڵ بکا و لە ژێر قیادەی ئیوە لەشکریکی کوردی لە هەمو کوردی گیتی تنظیم بکری بۆ ئەوەش دەبێ ئامادە کەن لە عقدی موئتەمەریک لە حالی حاضر لە ئیوەو هەیئەتی ئیستیشارەی ئیوە

و هەیئەتی ئیستیشارەی ئێمە تنظیم بکری و جیگا و زەمان تەعیین بکری بۆ ئەم موئتەمەرە چ لە ئەرزی عیراق و چ لە ئەرزی کوردستانی ئیران لەم موئتەمەرە هەمو مطالبی کورد بە شکلی پەیمانیکی میللی تەعیین دەکری وە لە طرف هەمومان ئیمزا دەکری وە لەم موئتەمەرەدا میزانی عەسکەری تەعیین دەکری و واجباتی هەمو لایەک لە ثەورەی میللی تەعیین دەکری.

٦ - پیویستە مەوقیفی حەربی خوتان لە گەڵ مەوقیفی حەربی دوژمن بومان موفەصەلەن وە بە دیققەت تەعیین بفەرمون لە گەڵ مەوقیفی عەشایری کوردی عیراق بەرامبەر ئیوە.

٧ - بۆ ئازاد بونی کوردستان دەبی سیاسەتی یەک لە دولی موعەظەمە لە گەڵمان بی بە رەئی ئیمە ئەم دەولەتە دەولەتی شورەویە. رای ئیوە بەم خصوصە چیە. چونکو نابی علی الحیاد بین لە گەڵ هەمو دەولەتان.

٨ - لە هەموی موهیمتر پیویستە بە صورەتیکی موستەعجەل ئیجتیهادی خوتان بەیان بکەن بە خصوصی رای ئینگلیس بەرامبەر ثەورەی ئیوە و گفتوگویان لە گەڵ ئیوە چیە چونکی ئیمە ئەزانین بە تەحقیق نابی ئینگلیس لەم ثەورەیە بی دەخل بی.

٩ - ئیوە زەعیمیکی ئازادی پەرستن هیچ نەبی موکافەحەی زولم ئەکەن بو عەشرەتی خوتان وە کوردی ئیران بە روحی برایەتی کوردایەتی زور ئیشتیاقی هەیە بو موفەق بونی ئیوە بە هەر چی نەوعیک ببی. وە ئامادەیە بو یارمەتی ئیوە بە گویرەی موسامەحەی زروفی سیاسی مەملەکەتمان وە کە ئەم سوئالانە ئەکەین مەقصودمان ئەوەیە کە تەئمینی یارمەتیەکی زور گەورە بو ئیوە بکەین و حەرەکەتی موبارەکی ئیوە بکەینە حەرەکەتی میللی عمومی تا کو لە تاریخ دا ئەم فەخرە بو ئیوە تەسجیل بکری. لە لایەن هەیئەتی شورای شاری آ-خ »

ئەم نامەیەم ساڵی ١٩٦٦ لە گۆڤاری (دراساتی کردیە) بلاۆکراوەی ئەنستیتوی کورد لە پاریس ژمارە ٢- ١٩٨٥ وەرگرتبوو لە کتێبی (کۆماری دیموکراتی

www.kerimhisami.com

کوردستان یا خود موختاری) دا بلاْو کرد بۆوه. ئەو دەم چەند دێری سەرە تاییم بۆ نە خوێنرا بۆوه. بە ڕێنوس و ڕێزمانێکی فرە سەرە تایی نووسرا بوو کە هیچ وە ڕێزمانی کوردی موکریان و ڕێنووسی ئەو دەمی (نیشتمانیش) نەدەچوو. باش بوو دەقی نامەکە لە کتێبی ـ حکومەتی کوردستان) نووسینی **نوشیروان مستەفا ئەمین** دا بە ساخکردنەوەی ڕێنووسەکەوە بلاْو کرا بۆوه. ئەم جارە بە کەلک وەر گرتن لە نووسینەکەی کاک **نوشیروان** کەمو کوریەکانم پر کردونەوه. مەسەلەیەکی ئەمجارە سەرنجی ڕاکێشاوم ئەوەیە لار بوونەوەی نووسەرانی نامەکەیە بە لای سۆڤیێت دا و شکانی سیاسەتی بێ لایەنیە لە نێوان ڕووس و ئیگلیز دا کە لە گۆڤاری (نیشتمان) دا ڕەنگی داوەتەوە .

کۆمەڵەی ژ.ک بە مەبەستی ڕاگەیاندنی ئاشکرای بەرنامە و ئامانجەکانی ئەم یاد داشتەی خوارەوەی دابوو بە **خەلیلی فەهمی** وەزیری ڕاوێژ کاری حکومەتی تاران لە کاتی هاتنی بۆ مەهاباد. یاد داشتەکە کورت کراوەتەوە.:

« ١ - لە لایەن حکومەتی ئێرانەوە زمانی کوردی بە ڕەسمی دابنرێ بۆ هەموو ناوچەکانی کوردستان کە ژمارەی دانیشتوانی ٣ میلیون پترە.

٢ - زمانی کوردی ببێ بە زمانی خوێندن و بە ڕێوە بەریەتی و دادگەری لە کوردستان.

٣ - فەرمان بەران لە هەموو کوردستانا کورد بن .

٤ - ئەو باجە (مالیات)ی لە کوردستان کۆ دەکرێتەوە ئەبێ بۆ کوردستان بەکار بهێنوێتەوە بۆ دروستکردنی خەستە خانە و قوتابخانە و ئاوەزانکردنەوەی کوردستان نەک بۆ ڕازاندنەوەی تاران.

٥ - ئەبێ ئەم داخوازانە لە پارلمانا باس بکرێن و قانونێک دەر بارەیان دابنرێت تا کورد دڵنیا بێ.

٦ - ئەمە داخوازی ئێستا مانن. بەڵام کۆمەڵەکەمان **ژ.ک** بروای تەواوی هەیە بەوە کە (هەقی دوا ڕۆژ دانان) تعیین سرنوشت مافێکی ئەساسی سروشتی‌یە بۆ

www.kerimbisami.com

هەموو نەتەوەیەک. لە بەر ئەوە پێویستە دوای کۆتایی شەری جیهانگیری دووەم لەم لایەنەوە گفتگۆ بکرێ، وە هیچ گومانی تیا نیە کە کورد خۆی دوا رۆژی خۆی دا ئەنێ.

٧ - کۆمەڵە ئەم یاد داشتە بلاْو ئەکاتەوە و نەتەوەی کورد .کە چارە نووسی خۆی دانا حکومەتی ئێران ئەوسا بە دراوسیەکی باش و بە وەزن دائەنێ.» (٢٦)

وەک لە نێوەرۆکی ئەم یاد داشتە دەر دەکەوێ **کۆمەڵەی ژ.ک** ئەم داخوازانەی وەک ستراتیژی قۆناخی کاتی سەر دەمی شەر هێناوەتە گۆرێ و مافی دانانی چارە نووسی بۆ دوای برانەوەی شەری دووەمی جیهانی هێشتۆتەوە.

کۆپینی شەکر و قەند

لە گەڵ پەرە گرتنی **کۆمەڵەی ژ.ک** حکومەتی کۆنە پەرستی ئێرانیش لە کوردستان چالاکی خۆی توند تر دەکرد. حکومەتی ئێران لە چەند لاوە هەولی دەدا کە دەست بخاتە نێو بزووتنەوەی کورد و لە بنەوە هلۆلی بکات. لە لایەک دەستی گەیاند بوە هێندێ سەرۆک عەشیرەتی نۆکەر سیفەت و چڵکاو خۆر و لە لایەکی تریش بە بلاْو کردنەوەی کۆپینی شەکر و قەند دەیویست خەڵک بۆ لای خۆ راکێشێ. بەلاْم لەو رێگایەشەوە هەر هومێدی بە ئاغاوەت و دەرەبەگان بوو. کۆپن کە دەبوایە بدرێ بە خەڵک، دەیاندا بە خاوەن ملک و ئاغاکان. دەرەبەگی کورد کە بۆ شەکر و قەند سەر شانی خۆی دەپچری، تەواوی شەق و شەپانکاری ژاندارمی حکومەتی عەجەمی لە بیر خۆ برد بۆوە. پێناسی مردو وزیندووی خەڵکی گوندی کۆ دەکردەوەو و چیا و خرو دۆلی بە ناو گوند دەنووسی و کۆپینی پێ وەر دەگرت.

شاعیر و نووسەرانی نیشتمانپەروەر کە لە دەوری **کۆمەڵەی ژ.ک** کۆ ببوونەوە بەنووسینی شیعر و پەخشان کردەوەی دزێوی سەردار عەشیرەت و دەرە بەگی کوردیان لە قاو دەدا و ریسوایان دەکردن. لەم بوارەدا چەند نووسراوەی **ماموستا هەژاری** رەحمەتی بە ناوی (دمە تەقەی بایز و باپیر) و شیعری

ماموستا هێمن کە دەیگوت :

« **لە شەرم و شوورەیی مردم، بە خۆم من چۆن بڵێم کوردم**

کە ئاغا ئابڕوی بردم ، ئەمن دەیڵێم و بێباکم » (بروانە تاریک و ڕوون دیوانی شاعیری میللی کورد **هێمن** .)

یا شیعری **کا حەمەدی سەروکانی** (**کاپیتان قادری**) بە ناوی کوردە هەستە) کە دەیگوت :

« **گەر چی مێژو ونو دەنووسن میللەتی کوردی رەشید . من دەڵێم کەمتر لە جونە خان و ئاغا بێ درۆ**» (بروانە کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خود موختاری)

بێ جێ نابێ کە هەر لەم بوارە دا دمە تەقەیەکی دوو کەسی بلاْو بکەینەوە کە لە گۆڤاری (نیشتمان)ی ژمارە ٦ بلاْو کەرەوەی بیری **کۆمەڵەی ژ.ک** دا چاپکراوە.

بایز - باپیر لە کوێ بوی؟ « چو بوومە شاری »
بایز - دەنگ و باس چبوو لە ناو بازاری
باپیر - دەڵێن روسەکان هێجگار لە پێشن
بەم زوانە کلکی هیتلەر دەکێشن
سوپای هەشتەمیش لەو لا ئازایە
خەریکی گرتنی ئیتالیایە
بایز - ئەدی ئاغامان خەریکی چیە
لە مێژە ئاگام لە حالی نیە
باپیر - ئەمن چو زانم هیچ نا سەلمێنێ
خەریکە دیسان قەندی بستێنێ
بایز - جا قەندی بۆ چی دەدەنێ کاکە
خو ئاغا نەیبو قەت بو وان چاکە

www.kerimhisami.com

باپیر - قەندی دەدخەنی دەبەستن دەستی
هەتا کو نەکا بیری سەر بەستی
بایز - لە باتی قەندی چی دەدا قیمەت
باپیر - شەرەف و ناموس ویجدان و غیرەت
بایز - دەک یا خوا جەرگی بی پارە پارە
شەرەف دەفروشی بە پول و پارە
هەلا هەلا بی کەم دەولەمەندە
چی ئیحتیاجی بە پول و قەندە
باپیر - مەگەر نەت بیستوە بایزە روت ئەتو
کەشک رەقترە تا پتر بی دو
بایز - بە خیر نەیەوە نەفامی بی هوش
نەم دی قەت پیت بی خەبەرێکی خوش»

لە کەش و هەوایەکی ئاوا ئالۆز و پر لە گیرو گرفت، بۆ بە هێز کردنی تەشکیلات و پتەو کردنی دەسەلأت و پرستیژی خۆی لە سیاسەتی ناوەکی و دەرەکی. کۆمەڵە بریاری دا کە شەخسیەتی ناسراوی کورد **قازی محەممەد** داوەت بکا بێتە نێو کۆمەڵە. و ئەرکی خۆی لە بردنە پێشی سیاسەتی کۆمەڵە و رزگاری نەتەوەو نیشتمان لە ریزی کۆمەڵەدا بە جێ بگەیێنێ. دیارە ئەم بریارەش هەروا لە خۆوەو بێ هۆ نەبوو. **قازی محەممەد** جگە لە ناسراوی بنە ماڵەیی و هەڵکەوتی کۆمەلأیەتی، بۆ خۆی کەسایەتیەکی ناسراوی زانستی و سیاسی و کوڵتوری کوردستان بوو. وەک باب و باپیرانی هەمیشە لە نێو روحانی و زانایانی ناوچەدا جێگای ریز و بایەخ بوو. قازی لە پارێزگاری مافی کوردان و بە تایبەت فەقیر و هەژاران بە ناو بانگ بوو. یارمەتی لیقەوماوانی دەدا، لە سەر دەمی دیکتاتوری رەزا شاش دا هەودای کارو باری سیاسی و کوڵتوری و کۆمەلأیەتی مەهابادی بەدەست بوو. بۆ پەرە پێدانی کوڵتور و خوێندەواری کوردی هەوڵێکی

www.kerimhisami.com

زۆری دەدا. دوای تێکچوونی حکومەتی پەهلەوی هێندێ عەشیرەت و ئاغا رووتە ویستوویانە لە مەهاباد ئاژاوە بنێنەوە. قازی لە رێکخستن و چەکدار کردن و ئامادە کردنی خەڵکدا بۆ بەر گری و پاراستنی ئەمنیەت و ئاسایشی خەڵک دەورێکی گرنگی هەبوە. ئەم خەسڵەت و ئاکارە جوان و جوامێرانە وای کردبوو کە **قازی محەممەد** نەک هەر لە مەهاباد بەڵکوو لە سەرانسەری کوردستان بە کەسایەتیەکی ریز دار و مەزن و فیدا کار بناسرێت. قازی لە مانگی ئۆکتوبری ١٩٤٤ داوەتی کۆمەڵە قبوڵ دەکات و دەبێتە ئەندامی ژ.ک.

چوونی **قازی محەممەد** بۆ نێو کۆمەڵە لە هەموو بارێکەوە بوو بە هۆی پێشکەوتن و بە هێز بوونی زیاتری ئەم رێکخراوەیە.

کۆمەڵەی ژ.ک بە گوێرەی بارودوخی کۆمەلاٌیەتی و کولٌتوری ئەو سای کوردستان لە بواری سیاسی و زمان و کۆمەلاٌیەتی و کولٌتوری‌یەوە هەنگاوی گرنگی هاویشتن.« **کۆمەڵەی ژ.ک** بریاری داوە بۆ رووناک کردنەوەی بیری نەتەوەی کورد و دۆزینەوەی هۆی چارەرەشی ودواکەوتنی ئەم میللەتە بەستە زمانەو بێ دەسەلاٌتە لە هیچ فیدا کاریەک روو وەر نەگێرێت»(٢٧)

لە بواری سیاسیەوە کۆمەڵە ویستوویە لە نێوان دوو هێزی داگیر کەری ئێراندا، خۆ بە لایەکەوە نە بەستێتەوەو لەم رێگایەوە پێشی بوختان و تاوانبار کردنی کومو نیستی و بولشەویکی بگرێت.(بروانە گۆڤاری نیشتمان ژمارە ٢) ئەگەر لە لایەک بەریتانیای مەزن بە ئالاٌ هەڵگری ئازادی هەموو گەلان و هەر وەها گەلی کوردیش دەناسێنێ) کە بۆتە جێگای رەخنەی دوکتور **عەبدولرەحمان قاسملو** لە گۆڤاری نیشتماندا زۆر جاریش بە شیعر و پەخشان تاریفی لینین و ستالین و شۆرشی ئوکتوبر کراوە. بە رای من ئەوە سیاسەتێکی ژیرانە بوە. هێزی سیاسی کوردی کە لەم سەر دەمەدا داوا کاری سەر بە خۆیی و یەکگرتنەوەی کوردستانی گەورە بوو بێت، نە دەبوایە خۆ بە یەکێ لە زلهێزەکانەوە ببەستێتەوە. بە تایبەت کە ئەو دەم ئینگلیز و ئەمریکا لە ئێراندا دەوری گرنگیان هەبوو. قازی محەممەد

www.kerimhisami.com

ویستوویەتی لە گەڵ ئەوانیش پێوەندی بگرێ و سەرنجیان بۆ مەسەلەی کورد رابکێشێت.

لە بواری کۆمەڵایەتیەوە **کۆمەڵەی ژ.ک** بایەخێکی زۆری بە یەکێتی کۆمەلانی خەڵک دەدا. سەر کۆنەی دەرەبەگ و سەرۆک عەشیرەتانی کردوە کە واز لە دوو بەرەکی و خۆ خۆری و نۆکەری بێگانە بێنن.« ئەی ئاغاو سەردار عەشیرەتە خۆشە ویستەکانی کورد! تۆزی ورد ببنەوە، بزانن ئەو دراوەی دوژمن ئەتانداتێ بۆ چیە؟ بۆ بەختیاری و رزگاری ئێوەیە؟ نا . ئێوە دەبێ بزانن ئەمانەی ئیمرۆ بە بار دراوتان لە ناودا بلاو دەکەنەوە وە کوو ئێوە بێ مێشک نین و پارە بە فیرۆ نادەن. ئەوان دەزانن ئەم دراوە ئەبێتە مایەی دواکەوتنی سەر بە خۆیی کوردستان... ئەی ئاغاوەت و سەردار عەشیرەتەکانی کورد! ئێوە بن و خودا ئەم تەماعە کە بە یەقینی رۆژێک ئەبێتە هۆی ماڵ وێرانی خۆتان، فرێبدەن تا سەر بە خۆیی کوردستان وەدوا نەکەوێت.» (٢٨)

لە بواری زمان و ئەدەب و کولتورەوە **ژ.ک** هەنگاوی گرنگی هاویشتوون. جگە لە گۆڤاری نیشتمان چەند نامیلکە و کتێبی چاپکردوون. هەموو جورە شیعر و پەخشانێکی شاعیر و نووسەرانی بلاو کردۆتەوە. دیارە نووسینەکانی ئەو دەم لە ژێر تەئسیری نووسینی کوردستانی خوارو دابوە.

یەکێ لە هەنگاوە هەرە گرنگ و پیرۆزە کانی **کۆمەڵەی ژ.ک** نومایشی دایکی نیشتمان بوو. نومایشی دایکی نیشتمان بە ئیبتیکار و دەست پێشخەری **کۆمەڵەی ژ.ک و بەشداری لاوانی کورد** هاتە سەر شانۆ . ئەوەش هەنگاوێکی کوتو پر نەبوو. لە گەڵ پەرە گرتنی چالاکی و تێکۆشان و بەر بلاویی تەشکیلاتی، کۆمەڵە دەیویست لە تێکۆشانی نهێنی بێتە دەر و وەک رێکخراوێکی جەماوەری کلوب و باشگایەکی هەبێ و خەڵک بە ئاشکرا رووی تێ بکاو لێی کۆ بنەوە. « لەم کاتەدا VOKS (رێکخراوی نێو نەتەوەیی تەبلیغاتی شورەوی) ئەنجومەنی پێوەندییەکانی کولتوری ئێران - شورەوی لە

تاران دادەمەزراند. ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژ.ک داوایان لە کار بەدەستانی شورەوی کرد کە لە مەهابادیش شتێکی ئەوتۆ دابمەزرێنن. رووسەکان موافقەتیان کرد. ئەویش نەک بە ناوی (ئەنجومەنی پێوەندی‌یەکانی کولتوری ئێران - شورەوی) بەڵکوو بە ناوی (ئەنجومەنی پێوەندی‌یەکانی کولتوری کوردستان - شورەوی). یانەی ئەم ئەنجومەنە زۆر زوو پڕ بوو لە خەڵک . لە مانگی ئەپریلی ١٩٤٥ ڕێ ورەسم و ئاهەنگی کردنەوەی ئەنجومەن بە ڕێوە چوو. کۆمەڵە بە ئاشکرا هاتە مەیدان. کونسولی‌شورەوی لە ورمێ و سەرۆکی VOKS لە ئازەربایجان میوانی شانازی ئەم ئاهەنگە بوون. کوردەکان بە ناردنی ١٠ سندوق سیغار لە توتنی کوردی بۆ پارێزەرانی لێنینگراد ڕەسمی هەقناسی خۆیان بە جێ گەیاند. بەشی سەرنج ڕاکێش و بەر چاوی ئەم بەر نامەیە(ئۆپێرا) یەک بوو کە لە وێدا ژنێک بە ناوی(دایکی نیشتمان) نیشان دەدرا کە لە لایەن سێ کەسی لات و سەر سەری، واتە عیراق و ئێران و تورکیا دەست درێژی بۆ کراوە. ئاخرەکەی کورە ئازاو بە غیرەتەکان لە چنگ ئەم بێ شەرمانەیان دەهێنا دەرێ. خەڵک کە لە گەڵ ئەم جۆرە نومایشە شارەزاییان نەبوو، بە توندی دەهاروژان. بە جۆرێک تەنانەت کۆنە دوژمنەکانیش لە کاتێکا دەگریان و یەکتریان لە باوەش دەگرت سوێندیان دەخوارد کە تۆڵە دەستێننەوە.»(٢٩)

ئەم نومایشە کە هەوەڵین تیاترۆی سەرکەوتووی کورد بوو، لە مانگی مارسی ساڵی ١٩٤٥ هاتە سەر شانۆ وماوەیەکی زۆر لە شارە ئازادەکانی کوردستان نیشاندرا و لە هەموو شوێنێ لە لایەن کۆمەلانی خەڵکەوە بە گەرمی پێشوازی لێکرا. نومایشی (دایکی نیشتمان) ژێر دەستی و داگیرکراویی کوردستانی نیشاندەدا. پەیمانی شومی سەعدئابادی دێنا بەر چاوان، ئاخرەکەی ڕۆڵەکانی کورد رادەپەڕین و بە زەبری شمشێر زنجیری کویلەتی و دیلی‌یان لە دەست و قاچی دایکی نیشتمان دادەماڵی و ئازادیان دەکرد. خەڵک بە جارێ دەهاتە جۆش و هەستی تۆڵە لە مێشک و ناخی خەڵکدا شەپۆلی دەدا.

کاتیٚ خوا لێخۆشبوو **عەبدوڵڵای نەهری** بەو دەنگە خۆش و سیحراویەی ئەم شیعرەی دەخوێندەوە:

« لە ڕۆژنامەی مودیری کەچمەداری چەرخی شەفتوری
ئەنوسیٚ ڕۆژی کوردی کەوتە ئەوجی بورجی بیٚ نوری»
« لە بەر بیٚ فیکر و ئیقدامی ڕەئیسانی عەشایر بوو
کە ڕۆژن بۆتە زولماتی شەوی تاریکی دەیجوری
هەموو میللەت گەیشتنە مەنزلی مەقصود و خوشنودی
فەقەت کوردن بە جیٚ ماون بە مەحرومی و مەهجوری
برا بیری چراینکی بکەن تاریکە شەو دادیٚ
قیامێکی بکەن تا فرسەتە بیکەین بە جەمهوری»

لە سەرەتای ساڵی ١٩٤٥ هێندیٚ ڕووداو هاتنە پێش بوون بە هۆی ئەوە کە بزووتنەوەو چالاکی بگاتە پلەیەک ڕێگای گەڕانەوەی نەبیٚ. لە مانگی مارسی ئەو ساڵە دا لە لایەن لاوانی کوردەوە ئۆپێرایەک هاتە سەر شانۆ کە لە باری چۆنیەتی و تەئسیری لە سەر خەڵک بیٚ وێنە بوو. ناوی ئۆپێراکە (دایکی نیشتمان) و بە زمانی کوردی پەیامێکی ناسیونالیستی بوو.«دایکی نیشتمان» لە مەترسیدا و دەستەکانی زنجیر کرا بوون. تەواوی بینەرانی ئەم ئۆپێرایە لە گەڵ دەنگی خەفەتباری شین و گریانی ڕۆڵەکانی دایکی نیشتمان کە لە پشتی پەردەوە دەبیسرا دەگریان و ئەسرینیان دەرشت . لە ئاخریدا کاتیٚ هەموو بینەران بە دەر برینی هەست و کوڵ و کز چەپڵەیان لێدەدا، دایکی نیشتمان بە یارمەتی ڕۆڵەکانی ئازاد دەبوو. بۆ هەوەڵین جار لە ناوچەی کوردستان لە ڕێگای ئەم (ئۆپێرایەوە) بیری قوڵ و توندی ناسیونالیستی وەخەبەر دەهات. بە ڕاستی نومایشنامەیەکی خەمهێنەر بوو..«(٣٠)

ئارچیباڵد ڕۆزوڵت کە لە سەر دەمی کۆماری کوردستاندا چۆتە مەهاباد و چاوی بە **قازی محەممەد** کەوتو، ئەویش لە بارەی نومایشنامەی دایکی

www.kerimbisani.com

نیشتمانەوە نووسیویەتی و دەڵێ:« لە ئەپریلی ساڵی ١٩٤٥ سازمانی تەبلیغاتی شورەوی واتا (خانەی وکس) لە ڕێ و ڕەسمێکدا ئەنجومەنی فەرهەنگی شورەوی - کوردستانی لە مەهاباد دامەزراند. یەکی لە بەرنامەکانی سەرەکی ئەم ئاهەنگە نومایشێکی ناسیونالیستی کوردی بوو. مەسەلەی ئەسڵی ئەم نومایشە بریتی بوو لە دەست درێژی سێ عونصری چەپەڵ و خەراب - واتە ئێران و عیراق و تورکیا بۆ سەر زەمینی کوردستان و ئاخرەکەشی ڕزگاری دایکی نیشتمان لە لایەن کورەکانیەوە. تەماشاچیەکان کە ئەو دەم لە گەڵ تیاترو نومایش ئاشنا نەبوون، بە قوڵی کەوتبوونە ژێر تەئسیر و دوژمنانی کۆن بە ئەسرین ڕشتن سەریان هاویشتبوە سەر شانی یەکتر و سوێندیان دەخوارد کە تۆڵەی کوردستان بستێننەوە.»(٣١)

دامەزرانی (ئەنجومەنی پێوەندی‌یەکانی کولتوری کوردستان - شورەوی) هەر لەو کاتەشدا ئیعتیراف بوو بە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد. ئەنجمەن بوو بە شوێنی کۆبوونەوەی شاعیر و نووسەران و جێگانی پەرە پێدانی زمان و ئەدەب و کولتوری کوردی. بە دوای نومایشی دایکی نیشتماندا بە ئیبتیکاری ئەنجومەن میر میرێن ساز کرا کە یەکێ لە داب و نەریتەکانی کۆنی کوردەواریە. میر میرێنی مەهاباد باری سیاسی بە خۆوە گرت. بۆ کۆ کردنەوەی یارمەتی و پیتاک بۆ پێکهێنانی هێزی چەکداری کوردستان بە باشی کەلکی لێ وەر گیرا.

« لەو ماوەیەدا کە ئەم نومایشنامەیە بە قوڵی کاری دەکردە سەر خەڵک، دابێکی دیکەی عەجایبی خەڵکی مەهاباد خۆی نواندو توانی بە شێوەی بەر چاو کار بکاتە سەر خەڵک و شەقڵی نەتەوەیی خۆی نیشان بدات. ئەو دەم دابێکی وا هەبوو ئەگەر کەسێک توانیبای ماوەیەکی درێژ خۆ بگرێ و پێ نەکەنێ، دەیانکردە (میر) یا (شازادە). ئەو دەم کڵاو وبەرگی تایبەتی لە بەر دەکرد و هەر فەرمانێکی دابای بێ ئەم لاولا ئیجرا دەکرا. ساڵی ١٩٤٥ دەستور و فەرمانی میر بە تایبەت لە بارەی کۆ کردنەوەی هێزی چەکدار لە مێژووی ناسیونالیزمی کورد دا نرخێکی تایبەتی وەدەست هێنا.» (٣٢)

www.kerimhisami.com

پەراوێزەکانی بەشی پێنجەم

١ - خاطرات فردوست بەرگی یەکەم ،.١٣٧، ل ٨٦
٢ - خاطرات سیاسی دکتر کریم سنجابی ١٣٦٨ ، ل ٤٨
٣ - هەمان سەر چاوە ل ٥٥
٤ - عبدالقادر دباغی - راپەرینی کۆمەڵەی ژ.ک ، ١٣٦١ ، ل ٢٩
٥ - د.قاسملو - چل ساڵ خەبات لە پێناو ئازادی - ١٩٨٥ ل ١٨
٦ - کەریمی حسامی - کۆماری دێموکراتی کوردستان یا خود موختاری - ١٩٨٦ ، ل ٣٩
٧ - درک کینان - کردها و کردستان، وەرگێرانی برایمی یونسی ، ١٣٧٢ ، ل ١١٨
٨ - ئیگلتون - کۆماری ١٩٤٦ی کوردستان، وەرگێرانی سەید محەمەدی سەمەدی ١٩٦٣، ل ١٩٣
٩ - مەسعود محمد - حاجی قادری کۆیی، بە شی سێیەم ، ١٩٧٦، ل ٢٥
١٠ - کەریمی حسامی - کۆماری دێموکراتی کوردستان یا خود موختاری ، ١٩٨٦، ل ٤١
١١ - مەسعود محمد - حاجی قادری کۆیی، بەشی یەکەم ، ١٩٧٢ ، ل ١٣
١٢ - د. قاسملو - چل ساڵ خەبات لە پێناو ئازادی ، ١٩٨٥ ، ل ٧ و ٣٨
١٣ - هەمان سەر چاوە ، ل ١٩ - ١٨
١٤ - ئارچیباڵد روزولت - شوق آموختن ، وەرگێرانی صهبا سعیدی ، ١٣٧١ ، ل ٣١٥
١٥ - د. قاسملو - چل ساڵ خەبات ... ١٩٨٥ ، ل ٣٢
١٦- ئیگلتون - کۆماری ١٩٤٦ی کوردستان ، وەر گێرانی س.م. سەمەدی ، ١٩٦٣ ، ل ٧٠ - ٧١
١٧- لازاریڤ - بزوتنەوەی کورد لە سەر دەمی هەرە تازە دا، موسکو ، ١٩٨٧ ، ل ١٧٨
١٨- فاریزاڤ - بزوتنەوەی میللی کوردەکان لە ئێران ١٩٤١ - ١٩٤٥ ، موسکو ، ١٩٥٣ ، ل ١٢٥
١٩- ئۆ.ئی.ژیگالینا - بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردەکان لە ئێران ، موسکو ،١٩٨٨ ، ل ١١٩- ١١٨
٢٠- لازاریڤ- مەسەلەی میللی لە وڵاتانی نیزیک وناوەراست ، موسکو ،.١٩٧، ل ١٦٢
٢١ - لازاریڤ - بزوتنەوەی کورد لە سەردەمی هەرە تازەدا ، موسکو ، ١٩٨٧ ، ل ١٧٧

www.kerimhisami.com

٢٢ - عمر فاروقی - نگاهی به تاریخ و فرهنگ کردستان ، ١٣٦٢ ، ل ٥١
٢٣ - گۆڤاری نیشتمان - ژمارە ١ ، ساڵی یەکەم ، پوشپەری ١٣٢٢ - جولای ١٩٤٣
٢٤ - ئیگلتون - کۆماری ١٩٤٦ی کوردستان ، وەرگێرانی س.م.سەمەدی ، ١٩٦٣ ، ل ٧٢ - ٧٣
٢٥ - زننار سلوبی - دوزا کوردستان ، تورکی ، ١٩٦٩ ، ل ١٧٩
٢٦ - گۆڤاری رۆژی نوێ - ژمارە .١ ، بەفرانباری ١٩٦١
٢٧ - گۆڤاری نیشتمان - ژمارە ١ - جولای ١٩٤٣، ل ٣
٢٨ - گۆڤاری نیشتمان - ژمارە ١ ل ٥
٢٩ - درک کینان - کردهاو کردستان - وەرگێرانی برایمی یونسی ، ١٣٧٢ ، ل ١٨١ -١٨٠
٣٠ - ئیگلتون - کۆماری ١٩٤٦ی کوردستان ، وەرگێرانی س.م. سەمەدی، ١٩٦٣، ل ٧٨
٣١ - ئارچیبالد روزولت - شوق آموختن ، فارسی ، ١٣٧١ ، ل ٣٢٨
٣٢ - ئیگلتون - کۆماری ١٩٤٦ی کوردستان ، وەر گیرانی س.م. سەمەدی ، ١٣٧١ ، ل ٨٠ - ٧٩

www.kerimhisami.com

بەشی شەشەم:

حیزبی دیموکراتی کوردستان

هێندێ کەس وەها لە دەمار گیری و ئاینی کەسایەتی و فەرد پەرستیدا نوقم بوون و بە جۆرێک تووشی لاسایی کردنەوەو گوێ رایەڵی کوێر کوێرانە بوون، ئیتر ناتوانن چاو بکەنەوە، بیر بکەنەوە، بە وردی لە مەسەلەکان بکۆڵنەوە، روو داوەکان بە شێوەی بابەتی و زانستی شی بکەنەوە، کارەساتەکان هەڵسەنگێنن و بە سەر هاتەکان لێک بدەنەوە و لەم رێگایەوە پێشی دووپاتە بوونەوەی هەڵە و رووداوە **داخدارەکان بگرن.**

لەو کاتەدا کە **کۆمەڵەی ژ.ک** بە تەواوی لە تێکۆشانی نهێنی هاتبوە دەر و لە سەرانسەری ناوەندو سەرووی کوردستان و لە ناوچەی کرماشان و تەنانەت لە سولەیمانیش لق و پۆپی بڵاو ببوونەوە، بە یاننامەیەک لە شاری مەهاباد بە ئیمزای ٧٢ کەس دامەزرانی حیزبی دیموکراتی راگەیاند و خود موختاری و دانانی ئەنجومەنی ئەیالەتی و ویلایەتی زەمانی مەشروتەی بە دروشمی حیزب دانا. تەرکیبی ئەم ٧٢ کەسە بەم جۆرە بوو: خاوەن مڵک ٢٤ کەس، سەرۆک عەشیرەت ١٦ کەس، بازاری ١٨ کەس، خوێندەوارو روناکبیر ١٠ کەس، پیاوی ئاینی واتە مەلا ٤ کەس. هیچ کەس لە ئەندامانی رێبەرایەتی **کۆمەڵەی ژ.ک** ئیمزایان بەم بەیاننامەیەوە نەبوو. ئەمەش دەقی بەیاننامەکەیە کە ساڵی ١٩٨٦ لە کتێبی (کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خود موختاری) دا بڵاوم کردۆتەوە.

www.kerimbisani.com

بسمیلاهی ڕەحمان و ڕەحیم
هاو نیشتمانان برایان

ئاگری شەری دووهەمی جیهانی کە لە لایەن وەژیر پی خرانی دیموکراسی وە بە دەستی دوژمنانی ئازادی دەست پیٚ کرا بوو بە باسکی بە هیزی ولاتەکانی هاو پەیمان کوژاندراوە.جیهانی دیموکراتی سەرکەوت وە جیهانی فاشیزم کە ئەیویست نەتەوەکان و گەلەکانی جیهان بخاتە ژیر ئەسارەتی مستیک ری گر و خوین خور بە تەواوی نابوت بوو. هەر چلونیک کە چاوەڕوان دەکرا ریگەی ئازادی بو نەتەوە و گەلانی جیهان ئاوالە کراوە.

ئەمرو تەواوی گەلانی جیهان ئەیانەوی لەم ریگایەی کە ئاوالە کراوەتەوە سود وەربگرن. ئەوان ئەیانەوی لەم وادانەی کە لە پاکتی میژویی ئاتلانتیک دا دراوە سود وەر بگرن. ئەوان ئەیانەوی کارو باری خویان بە ئارزوی خویان بە جی بگەیینن.

ئیمە کوردەکان کە لە ئیران ئەژین بە دریژایی چەندین سال وچەندین سەدە لە پیناوی مافی نەتەوایەتی و هاو جیگایی خوماندا خەباتمان کردوە و لەم ریگەیەدا قوربانیەکی زورمان داوە. بەلام حاکمە دیکتاتورەکانی ئیران هیچ کاتیک بو بیستنی پیویستیەکانی ئیمە ئامادە نەبون وە تەنانەت نەیانهیشتوە لەو مافانە کە بە گویرەی قانونی ئەساسی دراوە بە ئەیالات و ویلایاتەکان سود وەر بگرین. ئەوان بە هوی گوللە و بومبا و توپ و گرتن و تەبعید و کوشتن و یەخسیر کردن وەلامی ئیمەیان داوەتەوە. بە تایبەتی لە سەر دەمی دیکتاتوری بیست سالەی ڕەزاخان دا ئیمە بو لە بەر کردنی جل و بەرگی نەتەوایەتی کوردیش ئازاد نەبوین. ئەوان بە هوی نوکە نیزە بە هوی ئەفسەرە دز و ریگر و خائینەکان تەواوی مەوجودیەتی ئیمەیان ژیان و ناموسی ئیمەیان خستبوە ژیر پی. ئەوان بو نابوت

کردنی نەسلی ئیمە لە هیچ چەشنە کارەساتیکی درندانە و بی شەرمانە نەپرینگاونەوە. ئاخر ئیمەش ئادەمیزادین. ئیمەش میژوو زمان، ریو وشوین و دابی تایبەتی خومان هەیە وە ئەمانەمان خوش ئەوی.بو چی ئەبی مافی ئیمە پی شیل بکریت؟ بو چی ناهیلن کوردستان ببیتە ولاتیکی خودموختار و لە ریگەی ئەنجومەنی ویلایەتیەوە کە لە قانونی ئەساسی دا دیاری کراوە کاروبار بە ریوە ببردریت؟

هاو نیشتمانانی خوشە ویست. پیویستە ئەمەش بزانین کە هەق نادریت بەلکو دەستندریت. بو ئەوەی هەقی خومان. دەسەلاتی نەتەوایەتی وهاو جیگایی خومان وە دەست بهینین ئەبی خەبات بکەین. بو ئەم خەباتە یەکیتی و یەککرتن پیویستە. بو ئەمەش تەشکیلات و دەستەی پیشرەوپیویستە. دامەزران و دەست بە کار بوونی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد بو ئەم ئامانجەیە.

ئیوە هاو نیشتمانانی خوشە ویست. ئەبی چاو وگویی خو ئاوالە بکەنەوە. لە دەوری حیزبی خوتان وەخر بن وە بو وەدەست هینانی مافی قانونی و نەتەوایەتی خوتان فیدا کاری بکەن. حیزبی دیموکراتی کوردستان سەروک و ریگە نیشاندەری ئیوەیە. بە تەنیا لە ژیر ئالای ئەم حیزبە دا نەتەوەی کورد لە خەتەری تیدا چون نەجاتی ئەبیت. وە موجودیت و ناموس و پیویستیەکانی نەتەوایەتی ئەو پاریزگاری لی ئەکریت. بە تەنیا بە هوی ئەم حیزبە گەلی کورد ئەتوانی لە نیو سنوری دەولەتی ئیراندا خود موختاری خوی وەدەست بخات.

هاو نیشتمانانی خوشە ویست. ئیمە جیا لە مافی قانونی و ئیسانی خومان شتیکی ترمان ناوی. شوعاری ئیمە لەو بەندانەی ژیرەوە دا بە کورتی نیشان دراوە. ئەم شوعارانە بخویننەوە وە لە هەمو پیاویکی کوردی حالی بکەن.

ئەمانە شوعارەکانی ئیمەن :

١ - نەتەوەی کورد لە داخلی ئیران دا بز هەلسورانی کاروباری مەحەللی خوی سەر بە خو وئازاد بیت. وە لە سنوری دەولەتی ئیراندا نەتەوەی کورد خود

موختاری خوی بخاته دەست خوی.

٢ - مافی خویندنی بە زمانی زگماکی خوی هەبیت وە تەواوی کارو باری دائیرەکان بە هوی زمانی کوردی بە ریوەببردرێت

٣ - لە سەر ئەساسی قانونی ئەساسی ئەنجومەنی ویلایەتی کوردستان بە زوویی هەلبژیردریت بە تەواوی کار وباری کومەلایەتی و دەولەتی رابگا و چاوەدیریان بە سەردا بکات.

٤ - کار بە دەستانی دەولەت بە بیٚ قسە دەبی لە خەلکی مەحەللی بن.

٥ - ئەبیٚ لە سەر ئەساسی قانونیکی گشتیدا لە نیوانِ لادیی و خاون ملکاندا پیک هاتنیک پیک بهیندریت وە دواروژی هەر دوک لا دابین بکریت.

٦ - حیزبی دیموکراتی کوردستان تی ئەکوشیت کە لە خەبات دا بە تایبەتی لە گەڵ نەتەوەی ئازەربایجان وە گەلەکانی تری کە لە ئازربایجان ئەژین لە ئاسوریەکان و لە ئەرمەنیەکان و هتد یەکیەتی و برایەتیەکی تەواو پیک بینیت.

٧ - حیزبی دیموکراتی کوردستان بە ئامانجی بەرەو پیش بردنی کشت و کاڵ و بازرگانی کوردستان و پەرە پیدانی کارو باری فرهنگ و تەندروستی وە باشتر کردنی باری ئابوری و مەعنەوی گەلی کورد دەست ئەکات بە سود وەر گرتن لە سامانەکانی سروشتی وە کانگاکانی کوردستان وە لەم ریگەیەوە تی ئەکوشیت.

٨ - ئیمە ئەمانەوی بە تەواوی گەلەکانی ئیران هەلی تیکوشین بە ئازادی بدریت بو بەختەوەری وە پیش کەوتنی نیشتمانی خویان. بژی کوردستانی خود موختار ودیموکراتیک»(ئەم بەیاننامەیە تاریخی روژ و مانگ و ساڵی پینوە نیە.*

---

*تیبینی: ئەو بەیاننامەیە ساڵی ١٩٦٨ شاد رەوان **دوکتور رەحیمی قازی** بە خەتی خوی نووسیبوویەوەو بوی نارد بووم. لە داوینی بەیاننامەکە نووسیبووی: کاکە ئەم ئاگاداریە ئیمزای قازی و سەروکەکانی تری کومەڵەی ژ.ک ی پینوە نیە. لە سەر لاپەرەیەک بە فارسی و بە کوردی چاپ کرابوو، من لە باری ماناوە دەستکاریم نەکردوە. بە دوای بەیاننامەکەدا بلاو

بوونەوەی ئەم بەیاننامەیە وگۆڕینی ناوی **کۆمەڵەی ژ.ک** بە حیزبی دێموکراتی کوردستان پێویستی بە لێکۆڵینەوەو شیکردنەوەی زیاتر هەیە. تا ئێستاش حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران ٢٥ی گەلاوێژی ١٣٢٤-١٦ی ئوتی ١٩٤٥ بە ڕۆژی دامەزرانی خۆی دەزانێ و یادی دەکاتەوە . لە کاتێکا ئەم ڕۆژە ڕۆژی دامەزرانی کۆمەڵەی ژێکافە و دەبێتە ساڵی ١٣٢١ - ١٩٤٢. وەک لە بەڵگە نامەکانی بەر دەست دەر دەکەوێ، گۆڕینی ناوی **کۆمەڵەی ژ.ک** بە حیزبی دێموکرات بێ ئەوەی ڕێکخراوەکانی دەستکاری بکرێن، دەگەڕێتەوە بۆ دوای سەفەری دوەمی نوێنەرانی کورد بە سەرۆکایەتی قازی محەممەد بۆ باکۆ لە سێپتامبری ساڵی ١٩٤٥ کە ئەو دەم هێشتا کۆمەڵەی ژ.ک لە تێکۆشاندا بوو ناویشی نە گۆڕا بوو.. دوای گەڕانەوەی قازی و هاوڕێیانی و پاش دامەزرانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لە ٣ی سێپتامبری ئەو ساڵەدا، ناوی **کۆمەڵەی ژ.ک** دەکرێ بە حیزبی دێموکرات و کومەڵە فت دەکرێ و ڕێکخراو و ئەندامانی **کۆمەڵەی ژ.ک** بە شێوەی ئەوتۆمات دەبن بە ڕێکخراو وئەندامی حیزبی دێموکرات.*

www.kerimbisani.com

←

نامەیەکی دیکەی بۆ نارد بووم و نووسیبووی: کاکە ئەوانەی ئەو بەیاننامەیان ئیمزا کردوە ٧٢ . کەس بوون، نەک ٦١ . من بۆ کەلک وەر گرتن بۆ نووسین و کار وباری ڕۆژنامەی کوردستان ئەو بەیاننامەو هێندێ بەڵگەو نووسراوەی دیکەم برد بوونەوە بەغدا و نوسخەیەکم لە بەیاننامەکە نوسیبەوەو لە سۆفیا هێنشتمەوە. کاتێ ویستم لە کتێبی کۆماری کوردستاندا وەک سەر چاوە خەتی کاک **ڕەحیمی قازی** بڵاو بکەمەوە. دیتم دەستخەتەکەی دوکتور ڕەحیمی نەماوەو لە بەغدا سەری تێدا چوە. هەر بۆیەش لە (کۆماری دێموکراتی کوردستان یا خود موختاری) دا ئاماژە بە سەر چاوە کەی نەکراوە. ئەگینا سەر چاوەی ئەم بەیاننامەیەی دامەزرانی حیزبی دێموکرات دەستخەتی دوکتور **ڕە حیمی قازی** یە بۆ منی ناردبوو

* ساڵی ١٩٨١ لە چیا بووین و کاک **جەلیلی گادانی** وەک بەر پرسی تەشکیلاتی حیزبی دێموکرات بلاْنکێتێکی ئامادە کرد بوو کە ئەندامان پڕی کەنەوە لە کەیەوە بوون بە

←

بۆ ئەوەی گومان لە وەدا نەمێنێ کە حیزبی دێموکرات ٢٥ی گەلاوێژی ١٣٢٤ - ئاوگوستی ١٩٤٥ دانەمەزراوە، دەقی نووسراوەی ژمارە یەکی گۆڤاری (کوردستان) بلاْو کەرەوەی بیری حیزبی دێموکراتی کوردستان- سەرماوەزی ١٣٢٤ دێنینەوە هەر چەندە ئەم دەقە لە کتێبی نوشیروان مستەفا شدا(حکومەتی کوردستان)بلاْو کراوەتەوە.

دەبێ بێژین کاک نوشیروان ماڵی ئاوەدان بێ لوتفی کردوە هەم لە رۆژنامەی کوردستان بەڵگەی حاشا لێ نە کراوی بۆ دۆزیوینەوەو هەم وریای کردووینەوە کە قوڵتر لە رووداوەکانی نیشتمانی خۆمان بکۆڵینەوە. کاک نوشیروان دەنووسی :« ئەگەر چی یەکەمین بەیاننامەی خۆ ناساندنی حیزب بە خەڵک و دانانی یەکەمین مەرامنامە و هەوەل کونگرەی لە سەرە تای مانگی خەزەلوەر دا بوە. کە چی حیزب هەموو سالی بو یادی دامەزراندنی خوی لە روژی ٢٥ی گەلاویژدا ئاهەنگ ئەگیری. هوی ئەمەش ئەگەریتەوە بۆ ئەوەی کە ح.د.ک خوی بە درێژەی کومەلەی ژ.ک دا ئەنی و ژ.کیش وەکو خوی لە روژ ژمیرەکانیدا نوسیویەتي لە ٢٥ی گەلاوێژدا دامەزرا بوو.» دوکتور قاسملو لە کتێبی (چلْ سالْ خەبات)دا دەنووسێ:« حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ٢٥ی گەلاوێژی ساڵی١٣٢٤ لە شاری مەهاباد دامەزرا و بەر نامەی خۆی بلاْو کردەوە.» کتێبەکەشی هەر بە بۆنەی چلەمین ساڵی دامەزرانی حیزب نووسیوە . لە کاتێکا لە رۆژ ژمێرەکانی کۆمەڵەدا ٢٥ی گەلاوێژ بە رۆژی جێژنی سەر ساڵی دامەزرانی کۆمەڵەی ژ.ک ناو براوە.

ئەندامی حیزب. من نوسیبووم ساڵی ١٩٤٢. مەلا عەولاْی حەیاکی و کاک جەلیل دەیانگوت حیزب ساڵی ١٩٤٥ دامەزراوە چۆن تۆ پێش دامەزران ئەندامی حیزب بووی. بۆم قانیع نەدەکران کە حیزبی دێموکرات درێژە پێدەری کۆمەڵەی ژێکافە و ئەندامانی کۆمەڵەی ژ.ک یەکسەر دەبوونە ئەندامی حیزبی دێموکراتیش. لەوە سەیر تر ئەوە بوو کە پاش ٣٨ساڵ تازە دەیانپرسی لە کەیەوە ئەندامی **حیزبی**.خۆشتر ئەوە بوو بلاتکێتیان بۆ سکرتێری حیزبیش هێنا بوو کەوەڵام بداتەوە لە کەیەوە ئەندامی حیزبە!!

بەلای منەوە ساخکردنەوەی ئەم مەسەلەیە پێویستی بە شیکردنەوەی زیاتر هەیە. لە کاتێکا کە ڕۆژ ژمێری کۆمەڵە ٢٥ی گەلاوێژ بە چێژنی سەر ساڵی دامەزرانی خۆی دادەنی، نووسەرانی تری بێگانەو خۆیی هەم **ئیگلتون** و هەم **دوکتور قاسملو** ١٦ی سیپتامبری ١٩٤٢ بە ڕۆژی دامەزرانی کۆمەڵە دادەنێن. یەکێ لە هۆیەکانی شێواوی مێژووی کورد ئەوە یە کە ڕووداوە مێژوویەکان پێکەوە نەلکاون و هەر ڕوداو بزوتنەوە و ڕاپەرینێکی کورد کە دوایی هاتوە، لە مێژووی سەرانسەری جیا کراوەتەوە ئەوەی تازە هاتوە ڕابردووی مێژوو و خەباتی نەتەوەکەی لەبیر کردوە و خۆی لە ڕووداوی ڕابردووی نەتەوەکەی جیا کردۆتەوە. ئەگەر وا نەبایە دەبوایە ئێستا ئێمە لە کوردستانی ئێران ٥١ ساڵەی حیزبی دێموکراتمان یاد کرد بایەوە .ئەگەر کورد مێژووی خۆی پچڕ پچڕ نەکردبایە ئێستا ئاڵای کۆماری کوردستان دەبوایە لە هەموو بەشەکانی کوردستان بە سومبل و ڕەمزی میللەتی کورد ناسرا باو پەسند کرابایە. چونکە بە ڕاستی لە مێژووی دووردرێژی نەتەوەی کورددا، هەوەڵجارە ئاڵایێکی کورد بە ڕەسمی و بە بەشداری نوێنەرانی هەموو بەشەکانی کوردستان هەڵکراوەو بۆتە ئاڵای کۆماری کوردستان .

با ئەم مەسەلەیە پتر ڕوون کەینەوە. لە ژمارە ١ی **«گۆڤاری کوردستان بڵاو کەرەوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان»** دا کە لە دیسامبری ١٩٤٥ دەرچوە وتارێک لە ژێر ناوی (پەیامی من بە میللەتی کورد) دامەزرانی حیزبی دێموکرات ڕادەگەیەنی و دەنووسێ:« تشکیل حزبی مقدسی دیموکراسی و خود موختاری کوردستان بە هەمو اهالی رشید و جانبازی کوردستان تبریک عرض دەکەم...»

پاشان گۆڤاری کوردستان لە لاپەری ١١دا لە ژێر سەر دێری(**حیزبی دیموکراتی کوردستان**)دەنووسێ:

« لە دوای ئەوە لە هەوەلی مانگی خەزەڵ وەر(آبان)ی ١٣٢٤(واتە دەبێتە ٢٣ی ئوکتۆبری ١٩٤٥ د.) حزبی دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد داندراو بەیان

www.kerimhisami.com

نامەی خوی بلاو کردەوە لە روژی ١٣٢٤/٨/٢ هەوەل کونگرەی خوی کە تیکەل بو لە سەرانو و نوینەرانی کوردان بە ترتیبی ژیرو:

١ - ماکوو آرارات : آغای عمر خانی جلالی. آغای شیخ حسن.آغایشیخ کی. آغای حسن‌آغای دلایی.آغای عبداللەآغای ملان.آغای فخری.

٢ - سوما،برادوست، دشت، مەر گەوەر: آغای عمر خانی شریفی. آغای‌طاهر خانی سمکو. آغای عباس‌آغای فنک. آغای قویطاس‌آغای مەمەدی.آغای حاجی وەتمان. آغای شیرو. آغای عبدی. آغای حسن تیلو. آغایتمر خان. آغای مراد. آغای نورکو. آغای زبید. آغای عزو. آغای حسن‌هنارە. جنابی آغای حاجی سید عبدالله افندی.

٣ - شنو: آغای موسی خانی زەرزا. آغای قرنی‌آغای زەرزا. آغای میرزا سعید. آغای قاضی محمد. آغای کاک حمزە.

٤ - سندوس: آغای احمدی کا خضری. آغای قاسم‌آغای پیروتی. آغای محمدامین‌آغای پیروتی.

٥ - لاهیجان: آغای عبداللەآغای قادری. آغای کاک مامندی قادری. آغای کاک حسین محمدی. آغای پیروت‌آغای امیر عشایری. آغای محمد امین‌آغای پیروتی.

٦ - پیران: آغای محمد امین‌آغا. آغای قرنی آغا.

٧ -میاندواو: آغای محمد حسین خانی سیفی قاضی

٨ بوکان: آغای عبدالرحمن شرفکندی. آغای رشید علیزادە

٩ - منگور: آغای ابراهیم‌آغای ادهم. آغای مام حسن. آغای کاک سلیمان. آغای کاک حمزە. آغای میناغا.

و باقی برایانی کورد تشکیل داو لە لایەن سەران و رەوشن فکرانی حزبەوە نوتقی زور چاک دایر کرا لەم کونگرە دا هەمو لکەکانی حیزبی دیموکراسی کوردستان تصویب کرا و نوینەری تایبەتیان بو داندرا. هەر یەک لە جی‌ی خویان

www.kerimhisami.com

دامەزران و دە ستیان بە کارکرد و هەژار هونەری جووانی کوردستان ئەم شعرانەی خوارەوەی کە باسی دیموکراتی دەکا خویندەوە.» (٢)

بە دوای کونگرەدا مەرامنامەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ٢٢مادەدا بەم شیوەیە بلاْو کرایەوە :

« بیسمیلاهی رەحمان و رەحیم

مەرامنامەی حیزبی دیموکراتی کوردستان.

فسل: یەکەم.

١ - نیوی حیزبەکەمان حیزبی دیموکراتی کوردستانە.

٢ - بناخەی حیزبەکەمان لە سەر ئەمانەی ژیرەوە داندراوە: **حەقیقەت، عەدالەت، تەمەددون.**

تەواوی نیزامنامە و قانونەکانی حیزب لە پاش تەسدیق کران لە کونگرە بە جیْ ئەگەیەندریت.

٣ - قەلەم و گولە گەنم بە نیشانەی حیزب قوبول کراوە.

فسلی دووەم

٤ - لە سەر دەمی ئیستادا ئامانجی هەرە گەورەی حیزب بریتیە لە مە کە لە نیو سنوری دەولەتی ئیراندا پاریزگاری لە مافە کانی گەلی کورد بکات. وە بو پەرە پیدانی ئەم مافانە ریو وشوینی خود موختاری دابمەزرینیت. لە تەواوی ئەو ئەیالەت و ویلایەتانەی کە بە دریژایی میژوو کوردی لیْ دەژیت و زەحمەتیان تیدا کیشاوە، هەر وەها لە مەلبەندی کوردستان ئەبیْ لە سەر ئەساسی دیموکراسی سودی کومەلاْنی گەل لە بەرچاو بگیردریت.ئەبیْ بە لە بەرچاو گرتنی جیاوازی نەتەوایەتیو قەومیەت و مەزهەب حقوقی بەرانبەریان پیْ بدریت بو هەلْبژاردنی نوینەر بو مەجلیسی شورای میللی.

٥ - ئامانجی حیزب بری‌یە لە پەرە پیدانی دیموکراسی وە لە سەر ئەساسی ئەمە

بۆ بەختەوەری بەشەریەت تێ ئەکوشیت.

٦ - حیزب لە گەڵ دەوڵەتی ناوەندی هیچ دوژمنایەتی و ناکوکیەکی نیە وە بە تەنیا ئەیەوێ لە ریگەی ئاشتی‌یەوە بۆ دامەزراندن و پەرە پیندانی فەرهەنگ و تەندروستی و کشت و کاڵی گەلی کورد کە لە ئەنجامی دەسەلاتی بەد فەری ئیستعماردا وە پاش کەوتوە تێ بکۆشیت وە بۆ ئەمەش داوای مافی خود موختاری نەتەوایەتی ئەکات.

فسلی سی‌یەم

٧ - تەواوی ماڵیات و داهات بە گویرەی پیداویست وەکۆ دەکریت وە لە سەر ئەساسی حیسابی بودجە تەنزیم ئەکرێ و دابەش ئەکریت.

٨ - حکومەتی میللی لە یەکەمین هەنگاوەوە دەست ئەکات بە ئاوەدان کردنی وڵات وە پەرە بیندانی تەشکیلاتەکانی ئابوری و سیاسی وە لە بەر ئەمە ناتوانیت زیاتر لە سەدی ٣ی مالیاتی وەکۆ کراو بە حکومەتی ناوەندی بدات.

٩ - ئەبێ تەواوی مەعمورەکانی کیشوەری و سیاسی و تەشکیلاتەکانی کشت و کاڵی لە کوردان بێ. حکومەتی نەتەوایەتی هەر کاتێ بە بپویستی بزانێت ئەتوانێ مشاورینی دەرەوە بانگ بکا. تەواوی کارو باری کۆمەلاْیەتی و دەولەتی و عەدلیە ئەبێ بە زمانی کوردی بنووسرێ وە بە رێوە ببردرێت.

١٠ - حیزب بۆ پەرە پیندانی کشت و کاڵ تێ ئەکۆشیت ماشینی نوێی کشت و کاڵ بکرێت. حیزب تێ ئەکۆشیت ئەو داهاتەی کە لادێیەکان وە دەستی ئەخەن بە باشی بفرۆشرێت.

١١ - حیزب تێ ئەکۆشیت بۆ ئاوەدان کردن و خاوێن راگرتنی دێیەکان وە تەواوی ئەو کۆسپانەی کە بۆ ؛ۆچ کردنی لادێیەکان لە دێیەکرا بۆ دێێکی تر هەیە لە نیوان لا ئەبات.

١٢ - حیزب بە بێ لە بەر چاو گرتنی جیاوازی نەتەوایەتی و قەومیەت و مەزهەب لە ژیانی سیاسی و ئابوری و فەرهەنگی و تەندروستی تەواوی ئەو

www.kerimhisami.com

زەحمەت کێشانەی کە لە کوردستان ئەژین‌پارێزگاری ئەکات.

١٣ - بە ئامانجی پەرە پێدانی عیلم و شارستانەتی لە نێو خەڵکی کوردستاندا خوێندنی ئیبتیدایی و ناوەنجی ئەبێتە ئیجباری وە لە تەواوی قوتابخانەکان ئەبێ خوێندن بە زمانی کوردی بێت.

١٤ - بە ئامانجی بەرەو ژوور بردنی رادەی خوێندەواری و ژیانی شارستانەتی گەل گەلێک کانگای زانستی و کتێبخانە و قەرائەتخانە و کلوب و تیاتر و مەیدانی وەرزشی دائەمەزرێت

١٥ - تەواوی ئەو مەعمورە کوردانەی کە لە ئەیالەت و یلایەتەکانی تر لە ئیدارەکان و لەشکر دا کار ئەکەن ئەبێ بۆ کوردستان بگێردرێنەوە.

١٦ - حکومەتی میللی بە لە بەر چاو گرتنی قازانجی خۆی لە گەڵ دەوڵەتەکانی تر وە نۆبەی یەکەم دا لە گەڵ دەوڵەتی مەزنی‌شورەوی بیوەندی فەرهەنگی و ئابوری رائەگرێت.

١٧ - حکومەتی مەحەللی کورد لە تەواوی ئەو کونفرانسە بەینەلمللەلیانەی کە بۆ ژیانی بەشەریەت دائەمەزرێن بە گوێرەی نفوسی خۆی تەواوی حقوقەکانی خۆی داوا ئەکات.

١٨ - حکومەتی خود موختاری کوردستان ئەبێ ئیختیاری ئەمەی هەبێت کە ئیمتیازی کانگاکانی رەعەمەڵ هێندراو و رەعەمەڵ نە هێندراوی خۆی لە کوردستان بە هەر گەسێکی بیەوێ بیدات.

١٩ - حکومەتی میللی بۆ دابینکردنی پێداویستیەکانی خەڵکی کوردستان لە رێگەیەکی هەرزان و بێ دەردی سەرە وە بەر بەرەکانیەکی بە تین بە بێنچەوانەی سەلەم خۆر و گران جان و موحتەکیران بە رێوە ئەبات.

٢٠ - حکومەتی میللی ئابوری کوردستان پەرە پێ ئەدات و لە تەواوی شارەکان سەنعات دا ئەمەزرێنێت. ئەبێ دەستی بەدفەری ئیستعمار لە سەر سەروەتی تەبیعی ئێمە ببردرێت. بۆ خۆمان ئەبێ لەو سەروەتە سود وەر بگرین.

وە لە عەینی کات دا بە قازانجی بەشەریەت بگەیینین.

٢١ - ئەبێ لە تەواوی کارو باری سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتیدا ژنانیش وەک پیاوان خاوەنی حقوقی بەرانبەر بن.

٢٢ - مافی کەمایەتیە نەتەوایەتیەکان کە لە کوردستان ئەژین (ئازربایجانی، ئەرمەنی، ئاسوری) بە تەواوی لە بەرچاو بکیرێت.

حیزبی دیموکراتی کوردستان ئازەری ١٣٢٤» (٣)

کۆمەڵەی ژ.ک بۆ تێکدرا ؟

وەلاٌم دانەوەی بابەتی ئەم(بۆ)یە رەنگە تا رادەیەک دژوار بێ. تا ئێستا هیچ یەک لە نووسەر و مێژوو نووسانی کورد لە وانەی لە سەر بزوتنەوەی ساڵەکانی١٩٤٢ -١٩٤٦ ی کوردستانی ئێران نووسیویانە، نە هاتوون لەم مەسەلەیە بکۆڵنەوە و بە گوێرەی بەڵگەو فاکتی مێژوویی پەردە لە سەر ئەم لاپەرە شاراوەیە لا بدەن و هۆیەکانی تێکدانی کۆمەڵە روون کەنەوە. چەند نووسەری بێگانە بە کورتی قوژبنێکی هۆی وەلا نانی کۆمەڵەی ژێکافیان باس کردوە.

دوکتور **عبدالرحمانی قاسملو** لە کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران(چل ساڵ خەبات لە پێناو ئازادیدا) بە سەر **کۆمەڵەی ژ.ک** دا هاتۆتە خوارو دەنووسێ:

« بەلاٌم **کۆمەڵەی** ژ.ک کە لە لایەکەوە رێکخراوێکی ناسیونالیست و لە لایەکی دیکەوە رێکخراوێکی داخراو و نهێنی بوو کە رووی لە کۆمەلانی بەرینی خەڵکی کوردستان نەدەکرد، وەلاٌمدەری وەزعی تازەی کوردستانی ئێران نەبوو. پەرە ئەستاندنی بێ وێنەی جولاٌنەوەی کوردستانی ئێران کە دیارە پێوەندیکی ئورگانیکی لە گەڵ هەموو جولاٌنەوەی ئێران هەبوو کە بە شێوەی نە دیتراو پەرەی گرتبوو نیازی بە رێکخراوێکی یەکگرتوو، دیموکرات و ئاواڵە بۆ کۆمەلانی خەڵک

www.kerimhisami.com

له گەڵ بەرنامەیەکی روون و رێک‌و پێک هەبوو. بۆیە لە ماوەی بەینی ١٣٢٢ کە کۆمەڵە دەستی بە بلاو کردنەوەی بیرو باوەری خۆی لە گۆڤاری «نیشتمان» دا کرد تاساڵی ١٣٢٤ بەرە بەرە دەر کەوت کە **کۆمەڵەی ژ.ک** ئیدی ئەو رێکخراوە نیە کە بتوانێ جوڵانەوەی رۆژ بە رۆژ پەرە گرتووی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانی ئێران رێبەری بکا. تەنانەت تەرکیبی ئەو کەسانەش کە لە کۆبوونەوەی بانەمەری ١٣٢٢بە رێوە بەری کۆمەڵەیان هەڵبژارد بوو، یان بۆ بە رێوە بەری کۆمەڵە هەڵبژێردرا بوون بە شێوەیەک بوو کە رێگای نەدەدا ئەو روانینە بەرینەیان هەبێ: کە خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی‌ئێران لە گەڵ جوڵانەوەی هەموو گەلانی ئێران لێک گرێ بدەن‌و هەر لەو کاتەشدا بە هەڵسەنگاندنی هەل و مەرجی راستەقینەی وڵاتەکە بەرنامە و دروشم بۆ رێکخراوی خۆیان دابنێن. هەموو ئەوانە لە لایەکەوە و لە لایەکی دیکەوە جێگیر بوونی ئازادیە دێموکراتیەکان لە ئێران و چوونە پێشی جوڵانەوەی گشتی لە سەرانسەری ئێراندا، هەر وەها تێک شکانی ئەڵمانی هیتلەری و سەر کەوتنی خەباتی گەلان بۆ سەر فاشیزم‌دا زەمینەی بۆ ئەوە ئامادە کرد کە حیزبێکی پێشەنگ و وەلام دەری رۆژ گاری نوێ بۆ یەکەم جار لە مێژووی نەتەوەی گەلی کورد دا بۆ جێ بە جێ کردنی ئامانجە لە مێژینەکانی پێک بێ. حیزبێکی ئەو تۆ هەم پێویستیەکی مێژوویی بوو و هەم زەمینەی دامەزرانی ئامادە ببوو.» (٤)

: نووسراوەکەی بەرێز **دوکتور قاسملو** بێ ئەوەی لە نرخی زەحمەت و کارەکەی ئەو کەم بکرێتەوە بۆ پێداچوونەوەیەکی بابەتیانە دەبێ:

یەکەم: دوکتور قاسملو دەنووسێ : **کۆمەڵەی ژ.ک** رێکخراوێکی ناسیونالیست بوو» باشە . بەڵام لەو سەرو بەندەو لە کەش و هەوای ئەو دەمی ئێران و جیهاندا، لە کوردستانێکی دوا کەوتووی نە خوێندەواری سەر کوتکراوی بەر دەستی حکومەتی رەزا شادا، کە زمان و ئەدەب و داب و نەریتی کوردایەتی کوێر کرا بۆوە، خەڵک دەهات زمانی خۆی لە بیر بچێتەوە و لە بیریان دەبردەوە و

به دەردی کوردستانی تورکیایان دەبرد. کوردستان لە بواری نیزامی و ئابووری و سیاسی وکولتوریەیە وە پێوەندی کولونیالیستی بە سەردا زاڵبوو، ئا لە بارو دۆخێکی ئاوا دا، ئەگەر رێکخراوێکی ناسیونالیستی نەبایە لە چ رێگایەکەوە دەیتوانی هەستی نەتەوایەتیو هومێد بە کەسایەتی کورد لە ناخی کۆمەڵانی خەڵکدا بهارۆژێنی و بۆ مەیدانی خەبات هانیان بدا؟

خۆ ئەگەر بە چاوێکی بابەتیانە و بە نەترسی لەوە کە پێمان بڵێن (ناسیونالیست) سەیری کەش و هەوای سەرو بەندی شەری یەکەمی دنیا گر و دوای شەریش بکەین، هەر توانای ناسیونالیستی بوو لە ژێر ناوی (دێموکراسیو ئازادیە دێموکراتیەکاندا) تێکۆشانی گەلانی بە رێوە دەبرد. لە یەکێتی سۆڤێتی سۆسیالیستی فیلمی پێتری کەبیریان ساز دەکرد و بە خەڵکیان تیشان دەداو بە تینی ناسیونالیزم ئارتەشی هیتلەریان تێک دەشکاند. لە هەل و مەرجی ئەو دەمی جیهاندا کە مەنشوری (ئاتلانتیک)یش بلاو کرا بۆوە، تەنیا رێکخراوێکی ناسیونالیستی واتە (پاتریوتیستی) دەیتوانی کۆمەڵانی خەڵک بۆ وەدەستهێنانی مافی زەوتکراو هان بدات. **کۆمەڵەی ژ.ک بە** هەق ناوی خۆی نابوو «کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد».

ناسیونالیزمی **کۆمەڵەی** ژ.ک کە دەیویست کۆتی ژێر دەستی لە ملی گەلی کورد دابرنێ و دژی شۆڤینیزمی مەزنیخوازی داگیرکەر خەباتی دەکرد، ئەو پەری دێموکراسی و پێشکەوتنخوازی بوو. ئەو گەلانەی دوای شەری دووەمی دنیاگردژی کۆلونیالیزم بۆ ئازادی خەباتیان کردوە، هەموویان بە رێبازی ناسیونالیستی واتەنیشتمانپەروەریدا سەربە خۆییان وەدەست هێناوە.

ئەحمەد سوکارنو کە بە تێکۆشەرێکی دژی ئیستعمار و بە نیشتمانپەروەرێکی مەزن ناسراوە و هەر ئەو هەڵوێستە دژی ئیستعماریەشی بوو بە هۆی ئەوە کە سی.ا.ی.ی ئەمریکا لە ناوی بەرێت، دەڵێ: «ناسیونالیزم بۆ ئێمە گەلانی ئاسیا و ئەفریقا ئارمانێکی گەنج و پێشکەوتنخوازانە و سەر چاوەی تێکۆشانی

www.kerimhisami.com

ئیمەیە» (٥)

جەواهیر لەعل نەهرۆ دەیگوت:« دوا رۆژی هیند دەبێ لە رێگای پێوەندی ناسیونالیزم و نوێخوازیەوە دیاری بکرێت. ناسیونالیزمی تازە هەڵگەرانەوەیە دژی ئیمپریالیزمی بێگانە و کۆنە پەرستی.» (٦)

ژاک رابا مانجارا رێبەری بزوتنەوەی نەتەوایەتی مالاگاش دەیگوت:« ئەوان بوون بە ناسیونالیست، چونکە دەیانویست دەسەلاتی میللی وەدەست بێنن. چونکە بۆ وەدەستهێنانی پێداویستیەکانی میللەت تێدەکۆشان» (٧)

دیارە لە باس و هەلسەنگاندنی ناسیونالیزمدا پێویستە نیشتمانپەروەری نەتەوەی ژێردەست و تێکۆشەر بۆ وەدەستهێنانی مافی نەتەوایەتی ودەسەلاتی نەتەوەیی لە گەڵ ناسیونالیزمی میللەتی بالاْ دەستی داگیر کەر کە دەیەوێ گەلانی تر بخاتە ژێر دەست و نابوتیان بکات فەرق دابنرێ.

لینین دەیگوت:« وەخەبەر هاتن و وریا بوونەوەی کۆمەلانی خەڵک لە ژێرمل کەچی و داهێزانی دەرەبەگی و خەباتی ئەوان دژی ستەمی نەتەوایەتی و لە پێناو دەسەلاتی نەتەوەیی وگەلیدا پێشکەوتو خوازانەیە.» (٨)

بە لای منەوە رەخنە گرتن لە ناسیونالیزمی **کۆمەڵەی ژ.ک** ناتوانێ لە گەڵ بۆچوونی زانستیش یەک بگرێتەوە. چونکە رێبازی **کۆمەڵەی ژ.ک** رەنگدانەوەی زوڵم و ستەمی حکومەتی شۆڤێنیستی ئێران و وەلاٚم دەری قۆناخی ژیانەوە و گەشە کردنی هەستی نەتەوایەتی گەلی کورد بوو لەم بەشەی نیشتماندا.

دووەم: بە رێز **دوکتور قاسملو** دەنووسێ:« **کۆمەڵەی ژ.ک** رێکخراوێکی داخراو ونهێنی بوو کە رووی لە کۆمەلانی بەرینی خەڵکی کوردستان نە دەکرد. وەلاٚمدەری وەزعی تازەی کوردستان نەبوو..... بەرە بەرە دەر کەوت کە **کۆمەڵەی ژ.ک** ئیدی ئەو رێکخراوە نیە کە بتوانێ جولانەوەی رۆژ بە رۆژ پەرە گرتووی کۆمەلانی خەڵکی کوردستان رێبەری بکا.« (٩)

لام وایە هیچ رێکخراوەیەک نەیتوانیوە وەک **کۆمەڵەی ژ.ک** لە هەل و

www.kerimhisami.com

مەرجی ئەو کاتی کوردستاندا ئاوا هەستی نەتەوایەتی خەلک بهاروژینێ و کۆمەلانی خەلک، شاعیر و نووسەران لە دەوری خۆی کۆ بکاتەوە. ئەم (پەرە ئەستاندنە بێ وینەی کە دوکتور **قاسملو** دانی پیدا ناوە) لە سەر دەمی **کۆمەڵەی ژ.ک** و لە ژێر رێبەرایەتی ئەو رێکخراوەیەدا پێک هاتوە..(لەم بوارەدا لە لاپەرەکانی پێشوودا پتر باسکراوە.) **کۆمەڵەی ژ.ک** نەک هەر لە کوردستانی ئێران بەڵکوو لە گەڵ بەشەکانی دیکەی کوردستانی گەورەش پێوەندی گرتوە. دامەزرانی لقی کۆمەڵە لە سولەیمانی و تێکۆشانی لە کرماشان و کردنەوەی ئەنجومەنی کولتوری کوردستان- شوروی کە لاپەرەکانی پێشوودا باسکراوە، نیشانیدەدا کە کۆمەڵ ئەوەندەش (داخراو ونهێنی) نە بوە وەک دوکتور باسی دەکات.

سێیەم: بە ڕێز **دوکتور قاسملو** لە بارەی تەرکیبی رێبەرایەتی **کۆمەڵە ی ژ.ک** دەنووسی:« تەرکیبی ئەو کەسانەش کە لە کۆبوونەوەی بانە مەری ١٣٢٢ بە رێوە بەری کۆمەڵەیان هەڵبژارد بوو یان بۆ بەرێوە بەری کۆمەڵ هەڵبژێرا بوون بە شێوەیەک بوو کە رێگای نەدەدا ئەو روانینە بەرینەیان هەبێ کە خەبات گەلی کورد لە کوردستانی ئێران لە گەڵ جولانەوەی هەموو گەلانی ئێران لێک گرێ بدەن..»

خۆ ئەگەر لەروانگەی زانستیشەوە سەیری تەرگیبی رێبەرایەتی **کۆمەڵەی ژ.ک** و حیزبی دیموکراتی کوردستان بکەین رێبەرایەتی **کۆمەڵەی ژ.ک** پێشکەوتو خوازانەترو رادیکاڵتردێتە بەرچاو. چونکە روناکبیر و وردە بورژوازی شار کۆمەڵەیان بە رێوە دەبرد. بە لاَم رێبەرایەتی حیزبی دیموکرات جگە لە شەخسی **قازی محەممەد** کە لە کۆمەڵەشدا هەر ئەندام بوو، بەشی هەرە زۆری لە سەرۆک عەشیرەت و دەرەبەک وخان و ئاغا پێک هاتبوو لە دوایەشدا هەر لە ترسی ئەو (لێک گرێدانەی جولانەوەی کوردستانی ئێران لە گەڵ جولانەوەی هەموو گەلانی ئێران) پشتیان دە حیزب و جولانەوە کرد و بە تەنیایان هێشتەوە.

به رای من هۆی بنەرەتی وەلاتانی **کۆمەڵەی** ژ.ک ئەوانە نەبوون کە **دوکتور قاسملو** باسیان دەکات. بەڵکوو دەست تێوەردانی نەزانانەی مەئمورەکانی ئازەربایجانیشورەوی بوو لە کار وباری کوردستانی ئێراندا و کوردەکانیان هێنا سەر ئەو رایە کە بە لاسا کردنەوەی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان حیزبی دیموکراتی کوردستان دابمەزرێنن. ئەوان هەر ئەو هەڵەو خەتایەیان دوو پات کردەوە کە لە رەوەندی راپەرینی **میرزا کوچکخان** و شورشی جەنگەڵدا توشی هاتبوون و شورشی جەنگەڵیان تووشی شکان و ئاشبەتاڵ کرد.

فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان کە لە نووسراوەکەی دوکتور قاسملودا بە «بەشێکی بزووتنەوەی دیموکراتی سەرانسەری ئێران» ناو دەبرێ، گەلێک لە **کۆمەڵەی** ژ.ک ناسیونالیستتر و بەر چاو تەنگتر بوە و تەنانەت هەستی مەزنیخوازی خۆشی بە سەر کوردستاندا نە شاردۆتەوە. ئەوەش لە رەوەندی چالاکی و کردەوەو پەیماننامەکانی لە گەڵ کۆماری کوردستان و حکومەتی ئێراندا بە روونی بەر چاو دەکەوێ.

سەفەری دووەمی دەستەی نوێنەرانی کورد بۆ باکۆ

رووداوەکان لە سەرانسەری ئێران و بە تایبەت لە کوردستان و ئازەربایجان بە خێرایی و بە تیژی دەهاتن و تێپەڕ دەبوون. شەری دووەمی جیهانی لە مانگی مای ۱۹٤٥ بە گرتنی بیرلین و تێک شکانی فاشیزم و تەسلیم بوونی بێ قەیدو شەرتی ئەرتەشی ئەڵمان کۆتایی هاتبوو. بە گوێرەی مادەی ی پەیمانی سێ قۆڵی ۲۹ ی ژانویەی ۱۹٤۲ی نێوان ئێران و بەریتانیا و شورەوی دەبوایە شەش مانگ دوای تەواو بوونی شەر وڵاتانی هاو پەیمان هێزەکانی خۆیان لە ئێران بەرنە دەرێ. رووسەکان خەریکبوون لەم ماوەیەدا شوێنەوارێک لە کوردستان و ئازەربایجان لە

دوای خۆیان بە جێ بێڵن.

ڕۆژی ٣ی مانگی سیپتامبری ١٩٤٥- ١٢ی خەرمانانی ١٣٢٤ لە تەوریز فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان دادەمەزرێت و یەکەمین بەیاننامەی خۆی بە زمانی فارسی و ئازەربایجانی بلاو دەکاتەوە. دروشمەکانی هەوەڵین بە یاننامەی فیرقە بەم جۆرەی خوارەوەن. ـ کورت کراونەوە.

« ١ - لە گەڵ پاراستنی سەر بە خۆیی و تەواویەتی ئێران پێویستە ئازادی داخلی و خودموختاری بدرێ بە خەڵکی ئازەربایجان بە لەبەر چاو گرتنی قانونی عادلانەی ولات چارە نووسی خۆی دیاری بکات.

٢ - بۆ ڕاپەڕینی ئەم کارانە پێویستە ئەنجومەنەکانی ئەیالەتی و ویلایەتی بێنک بێن.

٣ - لە ئازربایجان خوێندن تا کلاسی سێیەم بە زمانی ئازربایجانی بێت. لە کلاسی سێیەم هەوراز فارسیشی لە گەڵ بخوێنرێت.

٤ - فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان بۆ پەرە پێدانی پیشە سازی و نەهێشتنی بێکاری تێدەکۆشی.

٥ - فیرقە پەرە پێدانی بازرگانی بە یەکێ لە مەسەلە گرنگەکانی جیددی دەزانێ. بۆ پەیدا کردنی بازار و ڕێگای ترانزیت هەنگاوی جیددی هەڵدێنێ.

٦ - فیرقە بۆ ئاوەدانکردنەوەی شارەکانی ئازە ربایجان تێدەکۆشێ.

٧ - دامەزرێنەرانی فیبرقە دەزانن کە بەرهەمی هونەری سەروەت و ئابوری ولات جوتیارەکانن کە وا بۆ دابینکردنی پێداویستی وەرزێران هەنگاوی بنەرەتی داوێژێ. بە تایبەت دانانی سنوری دیاریکراو لە نێوان خاوەن مڵک و جوتیاراندا و پێشگری لە ماڵیاتی غەیرە قانونی. فیرقە تێدەکۆشێ ئەم مەسەلەیە جۆرێک چارە سەر بکات کە هەم جوتیار ڕازی بن و هەم خاوەن مڵکیش لە دوا ڕۆژی خۆیان دڵنیا بن. مڵکی خالیسە(دەوڵەتی) و ئەم دەرەبەگانەی ڕایان کردوە دەدرێ بە جوتیاران.

www.kerimhisami.com

٩ - لە قانونی هەڵبژاردندا زوڵمێکی زۆر لە ئازربایجان کراوە. تەنیا ٢٠ کورسی دراوە بە نوێنەرانی ئازەربایجان. فیرقە تێدەکۆشێ بە گوێرەی حەشیمەتی ئازربایجان نوێنەر هەڵبژێرێ و هەڵبژاردن دەبێ ئازاد بێ.

١٠ - فیرقە دژی بەرتیل خۆری و دزی و خەراپەی نێو ئیدارەکانی دەوڵەتی بە توندی خەبات دەکا.

١١ - فیرقە تێدەکۆشێ زیاتر لە نیوەی ماڵیاتی ئازەربایجان بۆ ئازەربایجان خەرج بکرێ.

١٢ - فیرقە لایەنگری دۆستایەتییە لە گەڵ هەموو دەوڵەتانی دیموکرات بە تایبەت لە گەڵ هاو پەیمانان.

ئەوەیە ئامانجی بنەرەتی دامەزرێنەرانی فیرقەی دیموکرات. هیوا دارین هەموو ئازەربایجانیکی وڵات پارێز لە نێو ئازەربایجان یا لە دەرەوە بۆ گەیشتن بەم ئامانجە پیرۆزانە یارمەتیمان بکا.

بژی ئازەربایجانی دیموکراتیک

بژی ئێرانی ئازاد و سەر بە خۆ

بژی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان ئاڵا هەڵگری ئازادی ئێران و ئازەربایجان»
(١٠)

دوای ئەوەی کە **قازی محەممەد** بوو بە ئەندامی **کۆمەڵەی ژ.ک**، بە کردەوە زیاتر لە پێشوو وەک یەکەم شەخسیەتی کۆمەڵی کوردەواری بە لێهاتوویی کارو باری وڵاتی گرتە دەست. دیارە شەخسیەت و نفوزی **قازی محەممەد** لە بەر چاوی ئەفسەر و کار بە دەستە سیاسیەکانی شورەوی شاراوە نەبوو. بە تایبەت کە ئێستا ببووە ئەندامی یەکەمین ڕێکخراوەی سیاسی کوردستانو دەوری سەرەکیشی هەبوو.

« لە مانگی سپتامبری ١٩٤٥ کاپیتان **نەماز عەلیۆف** دێتە مەهاباد و قازی و ڕێبەرانی دیکەی کورد بۆ تەورێز داوەت دەکا. لەوێوە بەرەو باکۆ دەکەونە

www.kerimhisami.com

ری. له باکۆ پێیان گوترا که پێشنیاری خۆیان سەبارەت به دوارۆژی ناوچه بنووسن تا بدرێت به دەستی **جەعفەر باغرۆف** سەرەک وەزیری ئازەربایجانیشورەوی . ئەوانیش هەر وەک چاوە روان دەکرا پێشنیاری دامەزرانی دەوڵەتی سەر به خۆی کوردیان کرد به یارمەتیشورەوی . له دانیشتنی رێبەرانی کورد له گەڵ **باغرۆف** ، ناو براو به رێبەرانی کوردی گوت: هەر چەنده شورەوی لایەنگری سەر به خۆیی هەموو نەتەوەیەکی جیاوازە، بەڵام ئێوه ئێستا دەبێ له پێناو دامەزرانی دەوڵەتێکی خود موختاری دیموکراتیک که هەموو ئازەربایجان بگرێتەوە هاو کاری بکەن.. باغرۆف به سەر حیزبی توده و **کۆمەڵەی** ژ.ک دا هاته خوار و پشتیوانیشورەوی له حیزبی تازە دامەزراوی ئازەربایجان راگەیاند. جەختی له کوردەکان کرد که ئەگەر به شێوەی تاکتیکیش بێ جاری رەگەڵ ئەو حیزبە بکەون و له راپەڕینی گشتیدا بەشداری بکەن.

قازی محەممەد له وەڵامی باغرۆف دا ، له سەر ئیدیعای خود موختاری کوردەکان پێی داگرت. **باغرۆف** بەڵێنی دا له خود موختاری کوردەکان پشتیوانی بکات. هەر وەها سەبارەت به داخوازی **قازی محەممەد** بۆ وەر گرتنی یارمەتی نیزامی وەڵامی ئەرێنی دایەوە. له سەر پشتیوانی له دامەزرانی حیزبێکی دیموکراتی کوردستان رێک کەوتن.»(١١)

لەم سەفەرەدا **قازی محەممەد** خۆی هاو سەفەرەکانی هەڵبژارد بوو که بریت بوون له:« **قاسماغای ئیلخانیزادە حەمە حوسێنخانی سەیفی قازی، کاک عەولای قادری جەڵدیان، کاک هەمزەی نەلوسی، نوری بەگی بەگزادە، قازی خضری شنۆیە، میرزا مەنافی کەریمی، میرزا عەلی ریحانی.»**

ئیگلتونیش به نۆرەی خۆی باسی ئەم سەفەرەی کردوە که وا کورت کراوەکەی دێنینەوە.:

« له باکۆ به دەستە گوڵ پێشوازیان له میوانان کرد. رۆژی دوایی بۆ باس و

وتو ویژ له بارەی گەلاڵه و چەند پێشنیار که دەدرا بوون به باغرۆڤ سەرەک وەزیری ئازەربایجانی شورەوی کۆ بوونەوە. له پێشدا **قاسمی ئیلخانیزادە** دیاری کرا بوو که بێشنیار و ئارەزووی دێرینەی خەڵکی کورد سەبارەت به پێکهێنانی کوردستانێکی ئازاد به باشترین شێوە بێننه سەر کاغەز. پێشچاو پێکەوتنی **باغرۆڤ** ئەم کارە کرا بوو.

باغرۆڤ کۆبوونەوەی کردەوە و گوتی: بیرو باوەری یەکێتی سۆڤیێتی له بارەی مەسەلەی میللی بەم جورەیه که خەڵکێکی زمان و کوڵتوری تایبەتی خۆی هەبێ، بێگومان دەبێ له هەموو مافێکی نەتەوەیی کەلک وەرگرێت. دەبێ رێگای بدەن کوڵتوری خۆی زیندوو بکاتەوە و پەرە پێبدا. دەبێ له دیاریکردنی چارە نووسی خۆیدا ئازاد و موختار بێ. ئیرانیش وڵاتێکی فرە نەتەوەیە. نەتەوە جۆر به جۆرەکان و زمانه جیاوازەکان:(کوردی، تورکی، عەرەبی، گیلەکی، و...) له ویدا دەژین. بخوازن یا نه خوازن هەر یەک لەوانه رۆژێک دەبێ به گشت مافی رەوای خۆیان بگەن. لەم پێوەندیه دا تێکۆشانی تورکەکانی ئازەربایجانی هەوەڵین ئالاٌ هەڵگرن. هەر بۆیەش پێویست نیه کوردەکان زۆر پەله بکەن. جگه لەوە سەر کەوتنی خەڵکی کورد له گەڵ سەر کەوتنی کوردەکانی عیراق و تورکیا پێوەندی راستەو خۆی هەیه. سەرزەمینی ئازادی کوردی هەموو ناوچەکان له پێش چاومانه. من ئێوە دڵنیا دەکەم که هەر کاتێ ئازەربایجان خود موختار بوو، ئازادی و رزگاری ئێوەشی تێدا دەبێ.

بۆ **قازی محەممەد** ئەمە هەوەڵین جار نەبوو که مەسەلەی کوردەکانیان له گەڵ مەسەلەی خود موختاری ئازەربایجان تێکەڵ دەکرد. له وەڵامدا قازی گوتی:« خەڵکی کوردیش وەک خەڵکی ئازەربایجان بۆ وەدەست هێنانی مافی سروشتی خۆیان تێده کۆشن.» **باغر ۆڤ** ئەوەندەی له تواناید هەبوو پشتیوانی له مەسەلەی ئازەربایجان کرد و بەڵێنیشی دا به کوردەکان و دەیگوت : تا زەمانێک یەکێتی سۆڤیەتی هەیه ئازادی و رزگاری خەڵکی کورد دەسته بەرە.

www.kerimbisarani.com

قازی لە بەرانبەر ئەو هەموو هەستەی خانە خوێندا گوتی: نەتەوەیەکی ستەمدیدەو ژێر دەست هەر دەستێکی یارمەتی بۆ درێژ بکرێت، نەک هەر دەیکوشێ، بەڵکوو ماچیشی دەکات.*

پاشان **باغرۆڤ** قامکی لە سەر نوختەی سیاسی داناو گوتی : **کۆمەڵەی** ژ.ک بەم تەشکیلاتەوە هەرگیز ناتوانێ فایدەیەکی هەبێ. ئەمرۆ تەواوی دەرگاکان بۆ لای دێموکراسی دەکرێنەوە. ئێوە تەماشای ئەمریکاو بەریتانیاو شورەوی بکەن. بزووتنەوەی خەڵکی کورد تەنیا لە ژێر ئاڵای حیزبێکی دێموکرات دا دەتوانێ پێش بکەوێ و دوا رۆژێکی هەبێ.

باغرۆڤ باش لە مەسەلەکە تێگەیشتبوو. بە جەختەوە گوتی : لە چەند نۆرەدا چەکی پێویست لە : تانگ، تۆپ، موسەلسەل، تفەنگ و... بۆ مەهاباد دەنێردرێ. لە گەڵ ئەوان یارمەتیەکی بەر چاوی ئابووریش دێت. زانکۆی ئەفسەری باکۆ هەموو کوردە داخوازەکان وەر دەگرێ. رادەسپێرمە پیشەوەری کە ٨٠ کەس لە کوردە داواکارەکان لە زانکۆی ئەفسەری تەوریز(کە بەم زوانە دەکرێتەوە) وەربگرێ دەزگایەکی ماشێنی چاپیش زۆر زوو بۆ بلاو کردنەوەی چاپەمەنی کوردی بۆ مەهاباد دەنێردرێ.

نوێنەرانی کورد بەرنامەی سەفەرەکەیان وابوو کە بچن سەری تفلیس بدەن. بەلام خەبەریان پێدان کە بارزایەکان گەیشتوونە کێلە شین و ئاوای دیوی ئێران

---

* پاش ٩ ساڵ بە قەولی واسیلی نیکیتین **مەسعود محەممەد** جلی پارێزەری عدلیە و لاوی کورد و نوێنەری پارلمانی بەغدا ئاوا وەلامی پرسیارەکان دەداتەوە:« ئەگەر دەوڵەتی شورەوی پێشنیار بە کوردەکانی عیراق بکا کە ئامادەیە لە کادری کۆمارەکانی یەکێتی شورەوی‌دا کوردستانێکی گەورە پێک بێنێ، هەڵوێستی کوردەکانی ناو براو چۆن دەبێ؟» وەلام دانەوە بەم پرسیارە زۆر دژوارە. بەلام ئاشکرایە کە ئێمە دەستی یاری و پشتیوانی هیچ دەوڵەتێک بۆ پێک هێنانی کوردستانێکی گەورە رەت ناکەینەوە» بڕوانە نیویورک تایمز ٧ی ژوئیەی ١٩٥٤. واسیلی نیکیتین، کورد وکوردستان، وەرگێرانی **محەممەدی قازی**.١٣٦٦، ل ٤٣٧

www.kerimhisami.com

دەبن. سەفەرەکەیان پەک خست و گەرانەوە. »ئیگلتون دەنووسی:«یەکێ لەو کەسانەی لەم سەفەرە دوو دڵ بوو، پیاوی ناسراوی عێلی دێبۆکری بۆکان، **قاسماغای ئیلخانیزادە** بوو. ناو براو داوەتی **ژەنراڵ ئەتا کشی ئوڤی** بۆیە قبوڵ کرد بوو کە بەڵکوو ئەم کارە ببێتە هۆی هەڵکەوتی کوردەکان و بۆ کورد سودی هەبێ. لە وێ تێگەیشتبوو کە ئامانجی **باغرۆڤ** ئەوەیە ناوچەکە لە ئێران چیا کاتەوەو بیلکێنێ بە سۆڤیتەوە. ئەوەی زەحمەت بە خەیاڵی دابێ مافی کوردە. **قاسماغا** چاوی بە **کاک هەمزەی** نەلۆسێش کەوت و ئەویشی لە گومان و دوو دڵی خۆیدا کردە شەریک. کاتێ لە باکۆ گەڕایەوە لە جیاتی ئەوەی لەم کەش و هەوایەدا بچێتەوە مەهاباد و شوێنێ بۆ خۆی وەگیر خات، چەند حەوتوو لە تەورێز مایەوە. لە وێش خەڵکێکی زۆری وەک خۆی دوو دڵ کرد. ئاخرەکەی کردەوەی ئەو بوو بە هۆی ئەوە کە سەرۆکەکانی تری دێبۆکری لە گەڵ (**ژەنراڵ هومایون**) فەرماندەی ئەرتەشی ئێران لە بەشی کۆماری کوردستان پێوەندی بگرن. ئەو دەم کەسانێکی زۆر لە مەهابادلە **قاسماغا** وەشک کەوتبوون.»(١٢)

بەڵگە و رەوەندی ڕووداوەکان پتر وەک ئەوە دەچن کە حیزبی دێموکراتی کوردستان دوای گەڕانەوەی سەفەری دووەمی نوێنەرانی کورد بۆ باکۆ و دیتنی سەرۆک وەزیری ئازەربایجانی شورەو ی، **جەعفەر باغرۆڤ** دامەزرا بێت. « قازی لە کۆبوونەوەیەکدا بە لێنەکانی یەکێتی سۆڤیتی بۆ ڕێبەرانی **کۆمەڵەی ژ.ک** باسکردو

دداوای لێکردن کە هەر وەک **باغرۆڤ** ویستوویەتی ناوی **کۆمەڵەی ژ،ک** بە حیزبی دێموکراتی کوردستان بگۆڕدرێ و لە ژێر ئاڵای دێموکراسیدا تێکۆشانی ئاشکرا دەست پێ بکا. هەر چۆنێک بێ حیزب ڕێکخراوەکانی خۆی نە گۆڕی و ڕێبازی مارکسیستی نەگرتە بەر. قازی لە شوێنی خۆیدا وەک تاقە دەسەلآتداری حیزب مایەوە. حیزب بەرنامەی ٧ مادەیی خۆی لە بارەی گەیشتن بە خود موختاری - نەک سەر بەخۆیی - بلاو کردەوە.»(١٣)

ئیگلتۆنیش لە گەلْ بلاو کردنەوەی بەر نامەی ۷ مادەیی حیزبی تازە باسی دامەزرانی حیزبی دیموکرات دەکا و دەنووسیْ :« کەم کەم بۆ پیادە کردنی رێنوێنی **جەعفەر باغرۆڤ** سەبارەت بە گۆرینی **کۆمەڵەی** ژ.ک بە حیزبی دیموکراتی کوردستان هەنگاو داوێژرا. تا کارەکان هەموو ساز بوون بیست رۆژی خایاند. لە مانگی سپتامبری ساڵی ۱۹٤٥ **هاشمئۆڤ** کونسولی رووس لە ورمیْ دەفتەری ناوەندی پێوەندی‌یەکانی کولتوری لە مەهاباد پێکهێنا. **کۆمەڵەی** ژ.ک تا ئەو دەم کار و تەشکیلاتی نهێنی بوو. بۆ کۆبوونەوەو دانیشتن لە گەلْ خەلْک جێگای نەبوو. رۆژێک لە رۆژەکانی مانگی نوامبری ۱۹٤٥ سەرۆکی شەست عێل و پیاوە نێو بەدەرەوەکانی شار لە لایەن قازی محەممەدەوە داوەت کران کە لەم دەفتەرەدا ئامادە بن. بەر پرسانی رووس لە ناوچە بە پێچەوانەی راسپاردەی دەوڵەتی خۆیان لەم کۆبوونەوەیە دوور کەوتبوونەوە و بە رێوە بردنیان دابوە دەست خودی کوردەکان. قسەکانی قازی وەک هەمیشە ئارام و ئاقلانە و زۆر بە ژیربێژی دەست پێکرا. دوا رۆژ بینی و توانایی لە هەموو وشەکانیدا دیار بوو. باسی سەفەری باکۆی کرد. راسپاردەکانی باغرۆڤی لە بارەی کۆمەڵەی ژێکافەوە باسکرد و گوتی پێویستە ناوی کۆمەڵە بگۆردرێت و زیاتر لەوە کارەکان بە نهێنی نەبن و هەموو کارەکان لە سەر نەزمی دیموکراسی بە رێوە بچن. قازی ئەوەشی لیْ زیاد کرد کە برایانی رووس یارمەتی پێویست بە حیزبی تازە دەکەن. لە ئاخریدا گوتی : داخوا کەس پرسیارێکی هەیە؟

داخوا روونکردنەوەو شیکردنەوەی پتر پێویستە؟ لە وەلأمدا گوتیان نا. بریاری پێویست درا. لەم دانیشتنەدا باسی چۆنیەتی حکومەتی دوارۆژی کوردستانی خود موختار نەکرا.» (١٤)*

---

* - وادیارە ئیگلتون لێرەدا بە سەهو چوە و یا خەرابیان بۆ گێراوەتەوە. چونکە بە گوێرەی هەموو سەر چاوەکانی تر هەر وەک لە لاپەرەکانی پێشوو دا باسکراوە ، ئەنجومەنی

←

له تێروانینی بەڵگەو ڕووداوەکان ئەم بۆ چوونە پتر بە هێز دەبێ کە حیزبی دیموکرات دوای سەفەری دووەمی نوێنەرانی کورد بۆ باکۆ ودوای « ڕێنوێنی جەعفەر باغرۆف» دامەزرا بێ. ئەگەر تەماشای بەر نامەی حیزبی دیموکرات بکەین بۆ مان دەر دەکەوێ کە بە کەمێک دەست لێدان و جێگۆرکێی وشەکان، جورە کوپیەکی بەرنامەی١٢ مادەیی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانمان دێتە دەست کە له ٣ی سیپتامبری ١٩٤٥ دا بلاو کراوەتەوە. واتە کەمێک پێش سەفەری نوێنەرانی کورد بۆ باکۆ.

www.kerimhisami.com

هاتنی بارزانیەکان بۆ کوردستانی ئێران

مەسەلەی شۆرشی بارزان و حیزبی هیوا و بە شداری ئەفسەرانی ئازادیخواز له شۆرشی بارزاندا و سیاسەتی حکومەتی عیراق و بومبارانی بارزان له لایەن فرۆکەکانی ئینگلیزەوە له زۆربەی نووسراوەی کورد و بێگانەدا باسی کراوە و دوو پاتە کردنەوەیان لێرەدا چ زانیاری زیاتر نادەن بە خوێنەری کورد. بەلاّم ئەگەر بە وردی بروانینە سەر جەمی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، راپەرین و شۆرش له هەر یەک له بەشەکانی کوردستان، زۆر یا کەم تەئسیریان کردۆتە سەر رەوتی کولتوری و کۆمەلاّیەتی بە شەکانی دیکە.

راکردنی **مەلا مستەفای** نەمر له سولەیمانیەوە بۆ بارزان ساڵی ١٩٤٣ و هەڵگیرساندنەوەی شۆرش ناکرێ هیچ تەئسیری له رووداوەکانی کوردستانی ئیران وەر نەگرتبێ. له ١٩٤١ وە حکومەتی پاشایەتی ئیران دەسەلاّتی بە سەر

پێوەندی‌یەکانی فەرهەنگی کوردستان- شورەوی له مانگی مارسی ١٩٤٥ له مەهاباد کراوەتەوە. ئەو کۆبوونەوەی و عەشیرەتانیش کە ئیگلتون باسی دەکا، له مانگی نوامبر نەبوە و له ٢/٨/١٣٢٤ - ٢٤/ئوکتوبری ١٩٤٥ دا پێک هاتوە و بە هەوەڵین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتیش دەژمێر درێ کە بە دوای ئەو دا مەرامنامەی حیزبیش بلاّو کراوەتەوە.

کوردستاندا نامێنێ. لە ساڵی ١٩٤٢ لە کوردستانی ئێران **کۆمەڵەی** ژ.ک دادەمەزرێ و بە چەشنی هەراو بیر و هەستی نەتەوایەتی بڵاو دەکاتەوە. **مەلا مستەفا** بە لێکدانەوەیەکی ورد و تیژبینانە دەگاتە ئەم بیرو رایە کە مانەوەی لە سولەیمانی و لە ژێر چاوە دێری پۆلیسی عیراقدا بێ کەڵکە. لەم دەرفەتە کە بەشێکی نیشتمانەکەی ئازادە، پێویستە کەلک وەر گرێ و بگەڕێتەوە بارزان. بۆ گەڕانەوەش ڕێگای رۆژ هەڵاتی کوردستان ڕەچاو دەکا و دێتە گوندی کولیچی ماڵی کاک مامەندی قادری ناوچەی لاجانی مامەشان و ناوچەی شنۆیە کە لە گەڵ ناوچەی بارزان و زێباریان هاو سنوورە.

ڕۆژی ١١ی ئۆکتۆبری ١٩٤٥ نیزیکەی چەند هەزار کەسی بارزانی و عەشیرەتی دیکەی ئەو دیو بە ماڵ و خێزانەوە بە سەرۆکایەتی بارزانی نەمر **مەلا مستەفا**، لە ڕێگای کێلە شین و سنوورەکانی رۆژ ئاوای شنۆ گەیشتنە بەشی رۆژهەلاتی کوردستان. کۆمەلانی خەلکی ناوچەی شنۆ و سندوس و لاجان بە دڵێکی ئاواڵەو فراوان و هەر لەو کاتەشدا خەمبار و خەفەتاوی پێشوازیان لێکردن.

لە شاری شنۆ کومیتەیەکی یارمەتی و فریا گوزاری لە پیاو ماقولانی شنۆ ولاجان بە سەرۆکایەتی **مام وسێنی** سۆفیانێ دامەزرا. لە نەغەدا کومیتەیەک بە سەرۆکایەتی **حاجی مەلا خالیدی** دەربەندی کومیتەیەک دامەزرا بۆ راپەراندنی پێداویستە سەرە تایبەکانی ژیانی لێقەوماوانی بارزان دەست بە کار بوون و وردە وردە بە راو تەگبیری بەر پرسەکانیان لە گوندەکانی شنۆ و لاجان و سندوس تا رادەیەک شوێن و جێگایان بۆ ئامادە کرا.

مەلا مستەفا یەکسەر نە چوە مەهاباد. یا لە لایەن مەهابادەوە داوەت نەکرا.

لە کاتێکا **کۆمەڵەی** ژ.ک پێشتر نامەی بۆ نارد بوو، پێوەندی لە گەڵ گرتبوو. ئێستا دەکرێ بیر لە وە بکرێتەوە کە بۆ چی هەر دوای هاتنیان بۆ شنۆ لە لایەن حیزبی دێموکراتەوە داوەت نەکرا و پێشوازی لێ نەکراو ئەم داوەت و پێشوازیە

www.kerimhisami.com

رەسمیە بۆ مانگی رەشەمەی ١٣٢٤ وەدوا خرا.

م **ئارچیبالد** روزولت کە لە ساڵەکانی بزوتنەوەی کوردستان و ئازەربایجان (وابەستەی نیزامی باڵیوز خانەی ئەمریکا لە تاران و کار ناسی مەسەلەی ئێران و مەعموری ناسین و شارەزایی ئەم ناوچانە بوە کە هێزەکانی رووسی تێدا جێگیر بوون و پێشتر لە بەغدا بوەو بە قسەی خۆی «گرنگی مەسەلەی کوردەکان - نا ئارامترین خەڵکی ناوچە لە وڵاتدا - سەرنجی راکێشاوەو چەند جار چۆتە کوردستان و لە گەڵ چەند کەسایەتی کورد لە بەغدا بۆتە ئاشنا و لە کتێبەکەشیدا چەند لاپەرەی لە سەر شۆرشی بارزان و شەخسی **مەلا مستەفا** و سیاسەتی چەپەڵی ئینگلیز سەبارەت بە کورد و شکانی لەشکری عیراق و ئازایەتی عەشیرەتی بارزان و خەیانەتی عەشیرەتەکانی تری کورد و چوونی بارزانیەکان بۆ کوردستانی ئێران- نووسیوە. ساڵی ١٩٤٦یش چۆتە مەهاباد و چاوی بە پێشەوا **قازی محەممەد** کەوتوە دەنووسی:

« رۆژی ٧ی ئوکتوبر هێزەکانی حکومەتی عیراق بارزانیان گرت. **مەلا مستەفا** لە گەڵ گەلێک لە هاو کاران و هاو خەباتی بەکار و لێهاتوو بە خاو خێزانەوە سنووریان بەزاند و هاتنە خاکی ئێران. لە ئێران ژەنراڵێکی شورەوی بە ناوی (لیوبوف) بە **مەلا مستەفای** گوت لە مەهاباد خۆی بە **قازی محەممەد** بناسێنێ و کەسەکانیشی بخاتە ژێر دەستی قازی. بەم کارە تێکۆشانی کوردەکانی عیراق بۆ ماوەیەک راوەستا و ناوەندی تێکۆشان بۆ ئێران گوێزرایەوە» پاشان لە بارەی سەفەری **قازی محەممەد**ەوە بۆ باکۆ دەنووسی: :« قازی دوای گەرانەوەی لە باکۆ دەستبە جێ لە گەڵ مەسەلەی **مەلا مستەفا** بەرەو روو بوو کە کاتی نەبوونی ئەو لە وڵات هاتبوە خاکی ئێران. لە هەوەڵین دانیشتنی چاو پێکەوتنی **قازی محەممەد** و **مەلا مستەفا** لە مەهاباد ئەو دوو پیاوە لە سەر پێویستی سەقامگرتویی بارزانی و هاو کاریی شەر کەرانی ئەم تایفەیە لە گەڵ هێزە چەکدارەکانی قازی محەممەد رێک کەوتن» (١٥)

با بزانین کاک **مەسعود بارزانی** لە بارەی هاتنی بارزانیەکان بۆ رۆژ هەلاتی کوردستان دەلێ چی ؟

« لە سەر بنەمای پیوەندی لە گەلْ ریبەرانی بزووتنەوەی کوردی لە کوردستانی ئیران و بەر پرسەکانی شورەوی، بارزانی پاش موافەقەتی**شیخ ئەحمەد** لە گەلْ هاورییانی لە کومیتەی ئازادی بریاری دا روو بکاتە کوردستانی ئیران بە لە بەر چاو گرتنی هەل و مەرجی تازەی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردی لە ویندەری و بە مەبەستی پاراستنی ئەو هیزە خاوەن ئەزموونە کە یارمەتی بە پتەو کردنی بارو دۆخی تازە دەکا لە کوردستانی ئیران. وەک لە بارزانیم بیستوە. راستەو خۆ پیوەندی لە گەلْ بەر پرسانی شورەوی گیراوە.چەند کەس لە باوەر پیکراوەکانی بۆ ئەو مەبەستە چوونە ئیران. هەر وەها هیندی لە ئەفسەرانی شورەوی هاتوونە لای
ی. **سەید عبدولاْ ئەفەندی گەیلانی** و **شیخ عوبیدولای** زینوی بۆ دابینکردنی ئەم پیوەندی‌یانە دەورێکی بەر چاویان هەبوە.

پاشان **کاک مەسعود** دەنووسی: شۆرشی بارزان ١٩٤٥-١٩٤٣ بە هاتنی بارزانیەکان بۆ کوردستانی ئیران ١٩٤٥/١٠/١١ لە رێگای کێلە شین و مەرگەوەر(دالأمپەر)ەوە، شوینی سێ کوچکەی سنوری نیوان تورکیا و عیراق و ئیران. فرۆکەکانی عیراقی وبەریتانیش تا دوا نوختەی سنور وازیان لە بۆمباران و راونانیان نە هینا. هاتنی بارزانیەکان بۆ ئیران لە لایەن براکانیانەوە بە گەرمی پیشوازیان لیکراو یارمەتی پیویستیان پیشکیش کرا. هەر وەها وەک لەم بەلگەیەدا دەر دەکەوی شەهید **قازی محەممەد** ئەمری بە رێکخراوەکانی حیزب کرد کە هەموو یارمەتیەکی پیویستیان پیشکیش بکری.*

---

*ئەم بەلْگەیە لە کتیبی **کاک مەسعود** بارزانیدا بلاْو کراوەتەوە: (لیرە هینراوەتە سەر رینووسی کوردی تازە)

حیزبی دیموکراتی کوردستان. -- کومیتەی مەحەللی - لکی شنۆ

فەرمایشی برای خۆشەویست ئاغای حوسینی **فرۆهر** ←

www.kerimhisami.com

دوای سەقامگرتوویی وەزع شورەویەکان داوایان لە بارزانی کرد کە لە بەر ئیعتیرازوگوشاری حکومەتگەلی عیراق و بەریتانیا ماوەیەک لە بەر چاوان خۆ بزر کا. بارزانی لە گەلْ هێندێ چەکدار چوە ناوچەی سەردەشت و تا ئاخری سالی ١٩٤٥ لە میراوێ دانیشت. بە بۆنەی راگەیاندنی هەوەلێن کۆماری کوردستان لە مەهاباد داوەت کرا کە لەم جێژنە مێژووییە دا بەشداری بکا .» (١٦)

٨١٧ -عەینی فەرمایشی برای خۆشەویست ئاغای **حوسێنی فرۆهر** بە تەواوی ئاغایانی دیهاتی شنۆ ئیبلاغ دەکرێ. پێویستە ئەمری موبارەکی حەزرەتی پێشەوای موعەزەم بە کەمالی روو خۆشی ئەنجام بدرێ. سەدری کومیتەی مەحەللی شنۆ. **قازی خزری.**

رۆژنامەی کوردستانیش لە ژمارەکانی ٢١و٢٣و٢٦ی مانگی ١٢ی ١٣٢٤ دا بە درێژی رێپورتاژی رێو و رەسمی هاتنی سەرۆک بارزانی بۆ مەهاباد و پێشوازی لێکردنی لە مانگی رەشەمەی ١٣٢٤ دا بلاْو کردۆتەوە.

حیزبی دیموکرات و حکومەتی میللی کوردستان بە گوێرەی تواناو دەرەتان لە هەموو بارێکەوە بە دڵێکی فراوانەوە بۆ یارمەتی برا بارزانیەکان و هەموو کوردەکانی ئەودیو کە هاتبوونە رۆژ هەلاْتی کوردستان هەنگاویان هاویشتوە. ئەم یەک دوو بەڵگانە گۆشەیەکی یارمەتی بەو برایانە نیشان دەدا:

« ژمارە ٢٥٤ - ٧/١/٢٥ - حزبی دیموکراتی کوردستان - مەهاباد - کومیتەی مەرکەزی

بەوەسیلەی سیمی نەغەدە. جەنابی قازی سەدری کومیتەی شنۆ. لە سەر ئەمری رەئیسی جەمهوری کوردستان، بە تەواوی ئەو ئاغایانەی کە مالی بارزانیانیان لە کنە خەبەر بدەن کە نسبەت بەوانە لە هەموو بارێکەوە، تفاق، نان و.. موساعەدەو کۆمەگیان بکەن‌و نەیەلن ئەو چەند رۆژەی کە لە کن مە ماون ضیقەت ببینن. وە هەر ئاغایەکی خود داری کرد بە مەرکەزی بناسێنن. **حوسێنی فرۆهر.**

www.kerimhisami.com

کومیتەی حیزبی دێموکراتی کوردستانی عیراق

لە جوابی نوسراوەی ژمارە ٢ی برواری ٢٥/١١/٦ پێویستە لێمان مەعلوم بفەرموونەوە ئەو برا بارزانیانە لە شنۆ عیدەیان چەندە و تا ئەورۆ لە لایەن ئەهالی شنۆ چەندیان گەنم وەرگرتوە هەر چی زووتر بنووسن تا ئیقدامی پێویست لە بارەیاندا ئەنجام بدرێت. کومیتەی مەرکەزی حیزبی دێموکراتی کوردستان.

ئەم دوو بەڵگەی خوارەوەش هەڵوێستی حیزب و حکومەتی کوردستان سەبارەت بە برایانی کوردستانی خوارو نیشان دەدەن نمرە ١٨٤ - ٢٤/١١/١٣

- حیزبی دێموکراتی کوردستان - مەهاباد

برای بەرێز و خۆشەویستی نیشتمان ئاغای **حمزە عبدالله**.

هەوەڵ سەر بەرزیتان لە یەزدان داوا کارین‌و ئومێدمان هەیە لەوەی بەو لاوە لە بن سێبەری سەعادەتدا ژیانێکی ئەبەدیو ببی.نووسراوەی ئێوە گەیشت. زۆر پێ خۆشحاڵ بووین. لە جوابیدا ئەوە عەینی فەرمایشاتی ریاسەتی موعەزەمی جەمهوری کوردستان لە ژێرەوە دەنووسرێتەوە؟

«دەورەی وەی تەواو بوو کە چیدی کورد موحاکەمەی غیابی بکرێن و مەحکوم بن بە ئیعدام. وەختی وەی هاتوە کورد قەدەم هەڵبێنن و دوژمنانی خۆیان موحاکەمەی حزووری بکەن. هۆمێدم هەیە دەست بدەینە دەستی یەک زووتر ئەوە عەمەلی بکرێ. - کومیتەی مەرکەزی حیزبی دێموکراتی کوردستان.»

ئەم نامەیەش دراوە بە (**سەعید محەممەد**) ناوێک. (وا بزانم مامۆستا **هەمزە عەبدولڵایە**.

«بۆ هەموو کومیتەو مە ئمورینی سەر رێگاو مەسئولینی حکومەتی میللی کوردستان.

بە وەسیلەی ئەم نووسراوە پێو رادەگەیەندرێت کە هەڵگری ئەم دەستورە (**سعید محمد**)ناو لە تەرەف دەوڵەتێرا مەجازە هەموو جێیەکی بە سەر بەستی بێت و بچێت. تکایە کە لە تەرەف هیچ کەسێکی را مضایەقە و موخالەفەتی هاتو

www.kerimbisani.com

ئەم نامەیەش دراوە بە (**سەعید محەمەد**) ناوێک. (وا بزانم ماموستا **هەمزە عەبدوڵایە**.

«بۆ هەموو کومیتەو مە ئموریني سەر رێگاو مەسئولینی حکومەتی میللی کوردستان.

بە وەسیلەی ئەم نووسراوە پێو رادەگەیەندرێت کە هەڵگری ئەم دەستورە (**سعید محمد**)ناو لە تەرەف دەوڵەتێرا مەجازە هەموو جێیەکی بە سەر بەستی بێت و بچێت. تکایە کە لە تەرەف هیچ کەسێکی را مضایەقە و موخالەفەتی هاتو چۆی وی بە هیچ جۆرێک نەکرێت. **وەهابی بلوریان**. معاونی کومیتەی مەرکەزی حیزبی دێموکراتی کوردستان.»

پەرە گرتنی بزووتنەوەی دێموکراتی وهاتنی بارزانیەکان بۆ کوردستانی ئێران حکومەتی تارانی تەنگە تاو کرد بوو. وەزارەتی دەرەوەی ئێران رۆژی ٢٦ی ابانی١٣٢٤ - ١٧ی نوامبری ١٩٤٥ ئەم یاد داشتەی خوارەوەی دا بە باڵیۆزی سۆڤێت لە تاران :

« ١ - هێندێ لە سەرۆکانی کوردی ئوستانی ئازەربایجان و مەهاباد بە هاندانی ئەو کەسانەی کە دژی تەواویەتی ئەرزی ئێرانن، دەستیان کردوە بە تێکۆشان و خەریکی کۆ کردنەوەی چەک و جبە خانەو خۆیان بۆ ئەنجامدانی مەبەستەکەیان ئامادە دەکەن.

٢ - سەرۆکە کوردەکانی ناو براو بۆ بردنە پێشی ئامانجی خۆیان و ئاژاوە نانەوە لە رێگای چاپە مەنیەوە بیری کوردە ئاشتیخوازەکان دەشێوێنن و لە کوردستان ئاژاوە چیەتی پەرە پێدەدەن. بۆ ئەو مەبەسنە ماشێنی چاپ و کاغەزیان لە سۆڤێتەوە بۆ دێنت.

٣ - چەند کەس لە سەرۆکانی کوردی مەهاباد بە بێ پاسپورت بۆ پێشبردنی کارو باری خۆیان دەچنە باکۆ و دەگەرێنەوە.

٤ - بارزانی لە عیراق رایکردوە و هاتوتە ئێران و لە کوردستان دانیشتوە. لە

بەر ئەوەی چەکدارن بێگومان دەیانەوێ لە گەڵ خەڵکی گێرە شێوێن نەزمی بەشی ڕۆژ ئاوای ئوستانی چوار و ناوچەی مەهاباد بشێوێنن.»

باڵیۆز خانەی شورەوی لە تاران ٢٦ی نوامبری ١٩٤٥ بە ژمارەی ٦٢٥ بەم چەند دێرەی خوارەوە وەڵامی یاد داشتی وەزارەتی دەرەوەی ئێرانی دابۆوە.:« مەسەلەی یارمەتی کار بە دەستانی شورەوی سەبارەت بە تێکۆشانی سیاسی کوردەکانی ئەم ناوچەیە بە تەواوی بێ بناخەو دوور لە راستیە. بە تایبەت کار بە دەستانی شورەوی لە گەڵ تێکشانی سیاسی کوردەکانی ئەم ناوچەیە هیچ پێوەندێکیان نیە. هاتنی **مستەفا بارزانیش** بۆ ئێران هیچ پێوەندێکی بە یەکێتی شورەوی یەوە نیە .»(١٧)

گۆڤاری **زاریا وەستۆک**(ZARIYA VOCTOCK) چاپی تفلیس لە ژمارە ٢ی دیسامبری ١٩٤٥دا، لە ژێر سەر دێری « لە بارەی بار ودۆخی سەرووی ئێران» دەنووسێ:« وەک هەواڵدەرەکەمان روونی کردۆتەوە وەزارەتی دەرەوەی ئێران پێش چەند رۆژ یاد داشتێکی داوە بە باڵیۆزی شورەوی لە تاران. لە یاد داشتەکەدا چەند دەستەی لە ڕێبەرانی عەشیرەتە کوردەکان وەبیر هێناوەتەوە کە بوونەتە هۆی ئاژاوە نانەوە لە کوردستانی ئێراندا.یاد داشتەکە لە سەر ئەوە پێدادەگرێ کە ئەو کەسانە لە پشتیوانی شورەوی کەلک وەر دەگرن و بە هاو کاری کاربەدەستانی شورەوی توانیویانە کەڵ و پەلی پێداویستیان لە ناوچەی سەروو بۆ ناوەند و ناوچەکانی خوارووی ئێران بگوێزنەوە. لە یاد داشتەکەدا لێ پرسراوانی شورەوی سەبارەت بەو چالاکیانە تاوانبار کراون و هەر وەها تاوانی ئەوەش خراوەتە ئەستۆی شورەوی کە پۆستی سنووری نێوان سنوری ئێران و تورکیا نەماون»

گۆڤاری ناو براو دەنووسێ :« باڵیۆز خانەی شورەوی لە وەڵامی وەزارەتی دەرەوەی ئێراندا گوتوویە : بە شێوەی گشتی هیچ بەڵگەیەکی ئەساسی لە بارەی چالاکی ڕێبەرانی سیاسی و عەشیرەتە کوردەکان بەر چاو ناکەوێ. ڕووداوەکانی

ناوچەی سەرووی ئێران کە پێوەندی یان بە تێکۆشانی حیزبە سیاسییەکانەوە هەیە لە ژێر تەئسیری نێو خۆی ئێراندا روو دەدەن. نوێنەران و کار بەدەستانی نیزامی شورەوی بە هیچ جۆرێک دەستیان نە خستۆتەوە نێو کارو باری سیاسی و ژیانی نێو خۆی ناوچەکانی سەرووی ئێران. لە بەر ئەوە حکومەتی شورەوی بە جیددی تەقەلای ئێران بۆ ئەوە کە بەر پرسیەتی بخاتە سەر ئەستۆی شورەوی رەت دەکاتەوە. کار بەدەستانی نیزامی شورەوی بە هیچ جور دەستیان لەم روو داوانەدا نیە.»

کۆنگرەی میللی ئازەربایجان

ئاور دانەوە لە رووداوەکانی ئەو دەمی ئازەربایجان با بە کورتیش بێ تا رادەیەک خوێنەرانی بە رێزی کورد لە سەر بردەی بە سەر هات و رووداوەکانی سالانی ١٩٤٦-١٩٤٥ی ئەم وڵاتە ئاگادار دەکات.بە تایبەت کە ئەم دوو بزوتنەوەیە - ئازەربایجان و کوردستان- پێوەندی راستەو خۆیان پێکەوە هەبوە و کاریان کردۆتە سەر گەشەکردن و سیس بوونی یەکتر.لە نووسراوەی نووسەرانی کوردیشدا کەمتر باسی روو داوەکانی ئازەربایجان کراوە. **دوکتور قاسملوو** لە چەند دێردا باسی ئازەربایجانی کردوە و بەلام بە هەڵە رۆژی دامەزرانی فیرقەی دێموکراتی بە ٣ی شهریور- ٢٥ی ئاوگوستی ١٩٤٥ ناو بردوە. لە کاتێکا وەک لە لاپەرەکانی پێشوودا باسکرا، فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان ١٢ی شهریوەر(خەرمانان)١٣٢٤ - ٣ی سێپتامبری ١٩٤٥ دامەزراوە.

فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان دوای دامەزران و بڵاو کردنەوەی ١٢ مادەیی لە رۆژەکانی ٢٩-٣٠ مانگی خەزەڵوەر-ابانی١٣٢٤(٢٠ی نوامبری ١٩٤٥ لە سالۆنی شێرو خورشیدی تەورێز بە بەشداری ٧٠٠ نوێنەر کۆنگرەی میللی خۆی پێک هێنا و لە چوارەمین دانیشتنی خۆیدا ویست وداخوازەکانی خۆی بە تێکرایی

دەنگ پەسند کرد و لە بەیاننامەیەکدا بۆ ئاگاداری حکومەتی ناوەندی ئێران بلاْوی کردەوە (مەبەستەکان کورت کراونەوە.)

١ - خەڵکی ئازەربایجان خاوەنی میللییەت، زمان داب و رەسم و شتە تایبەتیەکانی خۆیەتی. ئەم تایبەتیان مافی ئەوەی دەداتێ کە بە لە بەر چاو گرتنی سەر بە خۆییو تەواویەتی ئێران و بە گوێرەی بە یاننامەی ئاتلانْتیک وەک تەواوی نەتەوەکانی جیهان بە ئازادی چارە نووسی خۆی دیاری بکات.

٢ - کۆنگرە بە لە بەر چاو گرتنی ئەوەی کە خەڵکی ئازەربایجان لە گەڵ ئەیالات و ویلایاتی دیکەی ئێران پێوەندی سیاسی، ئابوری و مەدەنی هەیە داخوازی رەوای بریتیيە لە خود موختاریمیللی و رازی نیە ئەنجامی ئەم داخوازیانە لە سەر بناخەی زیانگەیاندن بە سنورەکانی ئێرانولەتبوونی ئەو دابرێژرێن.

٣ - خەڵکی ئازە ربایجان لایەنگری دیموکراسیە.وەک تەواوی ئوستانەکان نوێنەر بۆ مەجلیسی شورای میللی دەنێرێ و لە دانی باجی عادلانْەشدا بەشداری دەکات.

٤ - خەڵکی ئازە ربایجان بە ئاشکرا رادەگەیەنێ کە وەک گشت میللەتی دنیا لە گەڵ پاراستنی سەر بە خۆیی و تەواویەتی ئێران بۆ بە رێوە بردنی کار وباری نێو خۆ مافی دامەزرانی حکومەتی میللی هەیە.

٥ - خەڵکی ئازە ربایجان لە پێناو ئازادی و دیموکراسیدا قوربانی زۆری داوە. دەیەوێ لە سەر بناخەی دیموکراسی حکومەتی خود موختاری دابمەزرێنێ. دەیەوێ مەجلیسی میللی هەڵبژێرێ حکومەتی میللی و داخیلی خۆی لە نێو نوێنەرانی ئەو مەجلیسە هەڵبژێرێ.

٦ - خەڵکی ئازە ربایجان لە ئیدارەی دەوڵەتی و لە هەموو مەدرەسەکان زمانی ئازربایجانی بە کار دێنێ.

٧ - کۆنگرەی میللی ئازەربایجان کە لە ٧٠٠ نوێنەر پێک هاتوە خۆی بە

www.kerimhisami.com

مەجلیسی موئەسسان دادەنێ و بۆ بەرێوە بردنی کارو باری نێو خۆی ئازە ربایجان هەیئەتێکی میللی ٣٩ کەسی هەڵدەبژێرێ.»(١٨)

بۆ بەشداری لەم کۆنگرەیە بە قەولی(بلاْو کراوەی دوازدەهەمی شهریور) کوردەکانیش‌داوەت کرابوون. لە رەوەندی کۆبوونەوەی کۆنگرەو لە وتاری نوێنەراندا ئەوەندەی خوارەوەش باسی کورد کراوە:

« کوردەکان نوێنەرێکیان بۆ ئێمە ناردوە. بە داخەوە لە بەر بەفر و سەرما نەخۆش بوەو لە خەستە خانە کەوتوە. ئاغای نوبەری پەیامی کوردەکان بە کۆنگرە دەگەیەنێ.

ئاغای نوبەری: ئاغای **حاجی مستەفای** داودی لە لایەن کوردانەوە بە نوێنەر بۆ کۆنگرەی ئێمە ناردراوە. بەڵێن بە ئێمە دەدا کە هەر دەقیقەیەکی پێویست بێ و روو داوێک بۆ ئازەربایجان بێتە پێش، ئێمە بۆ یارمەتی ئامادەین.(چەپڵە لێدان)

لەم کاتەدا ئاغای داودی نوێنەری کوردەکان دێتە کۆ بوونەوە.(چەپڵە لێدان) ئاغای **داودی** داوای کرد کە بە زمانی خۆی قسان بکات. ئاغای پیشەوەری گوتی:« زۆرمان پێخۆشە، فەرمووبە زمانی دایکیی خۆتان قسە بکە. داودی دەستی‌پێکرد.(چەپڵە لێدان)

ئاغای **نوبەری**: قسەکانی ئاغای داودی وەردەگێرم. لە پێشدا خۆ و هاورێکەی میرزا **مەنافی کەریمی** ناساند و لێی زیاد دەکاو دەڵێ:« ئێمە ئێرانین. رازی بە لەتبوونی ئێران نین. ئێمە لە ژێر گوشار و زوڵمی مەعمورەکانی دەوڵەتی ناچار بووین بۆ ئازادی میللەتمان فیرقەی دیموکراتی کوردستان و فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان پێک بێنین‌و ئەم دوو فیرقەیە بۆ هاوکاری هەمیشە هاو بیر دەبن.»

پاشان ئاغای **پیشەوەری** وەڵامی پیرۆز بایی خەڵکی کوردی داوەو گوتی :«کوردەکان خێزانێکن لە ئازەربایجان. ناتوانن دوو بەرەکیمان بخەنە نێو. سلاْوی من بە ئاغای **قازی محەمەد** و خەڵکی کورد بگەیێنن.»(١٩)

www.kerimhisami.com

به دوای تەواو بوونی کۆنگرە و هەڵبژاردنی مەجلیسی موئەسسان‌دا لە ئازەربایجان روو داوەکان خێرا دەچوونە پێش. لە هەموو شارو ناوچەکان دەست پێکرا بە چەکدار کردنی خەڵک و پێک هێنانی تەشکیلاتی فیدایی و دامەزرانی ئەرتەشی میللی هەر بە ناوی تەشکیلاتی فیدایی. بۆ پێکهێنانی مەجلیسی میللی - واتە پارلمان- هەڵبژاردنی گشتی دەستپێکرا.

ئێمە کارمان بە وردە کاری تێکۆشان و چالاکی فیرقە نەداوە. بەلاٚم بە چەشنی گشتی گەشت و گوزارێک بە نێو رووداوەکانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجاندا رەنگە بێ سود نەبێت.

رۆژی ۱۲ی سەرماوەز(آذر)ی ۱۳۲٤ - دوازدەی دیسامبری ۱۹٤٥- مەجلیسی میللی ئازەربایجان دەستی بە کار کرد. دوای هەڵبژاردنی هەیئەتی رەئیسە ئاغای **شە بستەری** بە سەرۆکی پارلمان و ئاغای **پیشەوەری** بە سەرۆک وەزیر هەڵبژێر دران. پاشان سەرۆک وەزیر ئەندامانی حکومەتی میللی بە مەجلیس ناساند و پەرنامەی حکومەتی میللی لە ۲. مادەدا پێشکێش بە مەجلیس کرد.

بۆ ئێمە ناوی وەزیرەکانی حکومەتی میللی ئازەربایجان رەنگە زۆر پێویست نەبێ. بەلاٚم شارەزایی لە بەر نامەی حکومەتی میللی ئازەربایجان با بە کورتیش بێ دوور لە فایدە نیە. بۆیە کورتە و سەر خەتی مادەکانی بەرنامەی ناو براو بەم شێوەیە پێشکێش دەکرێت.

بەرنامەی حکومەتی میللی ئازە ربایجان:

کابینەی میللی ئازەربایجان بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئارەزووی دیرینەی خەڵکی ئازەربایجان کە هەر خود موختاری میللی‌یە و بۆ نەهێشتنی پێداویستی میللی خەڵکی ئازەربایجان و پاڵ پێوەنان بۆ رێگای پێشکەوتن و پێگەیشتن ئەم

ئەرکانەی خوارەوە وەک ئامانجی نیزیک لە بەرنامەی خۆیدا دەگونجێنێ:

١- دامەزراندنی دەوڵەتی میللی، زیان نەگەیاندن بە تەواویەت و سەر بە خۆیی ئێران، وتو ویژ لە گەڵ حکومەتی ئێران لە سەر ناکۆکیەکان.

٢ - هەڵبژاردنی ئەنجومە نگەلی ویلایەتی بە زوویی

٣ - دانانی ئەنجومەنی شار بۆ ئاوەدانی شار بە شێوەی دیموکراتی

٤ - هەڵبژاردنی کەسانی ئازادیخواز بۆ فەرماندارو بەخشدار و پێشگری لە کردەوەی زاڵمانە

٥ - پاک کردنەوەی ئیدارەکانی پۆلیس و ژاندارمەری

٦ - ڕێکخستنی سیاسەتی گشتی داهات وخەرج بۆ پێشکەوتنی وڵات

٧ - پێک هێنانی قشونی میللی بۆ پاراستنی موختاریەتی میللی و مەجلیس ودەوڵەتی میللی

٨ - بە ڕەسمی کردنی زمانی میللی لە مەدرەسەکان، خوێندنی بە خۆرایی و بە ئیجباری، دانانی زانستگای میللی

٩ - گرنگی پێدان بە بازرگانی و ئابوری و سازکردنەوەی کارخانەکان و کرینی فابریکەی تازە

١٠ - چاک کردن و پەرە پێدانی پۆست و تیلگراف و تەلەفون

١١ - بۆ نەهێشتنی ناکۆکی نێوان ئاغاو ڕەعیەت بە مەرجی ڕازی بوونی هەر تک لایان، دانانی لایحەی قانونییو چارە سەر کردن و نە هێشتنی مەسەلەی ئەغاو ڕەعیەت .

١٢ - دابەشکردنی زەویەکانی خالیسەی دەوڵەتی و ڕاکردوەکانی دژی حکومەتی میللی بە سەر وەرزێراندا.

١٣ - خەبات دژی بێکاری

١٤ - دانانی قانونی کارو بیمە

١٥ - دابینکردنی لەش ساخی و ناردنی دوکتور ودەرمان بۆ دێهات

www.kerimhisami.com

١٦ - دەستکاری یاسای مەجلیسی شورای میللی بە جورێک لە گەڵ موختاریەتی میللی خەڵکی ئازەربایجان یەک بگرنەوە.

١٧ - پەسند کردنی خاوەن مڵکایەتی تایبەتی

١٨ ریز گرتن لە ئازادی مەرام و بیر وباوەر

١٩ - حکومەتی میللی ئازەربایجان تەواوی ئەو هاو نیشتمانانەی کە لە پەنا ئازەربایجانیەکاندا لە ئازەربایجان دەژین، بە تایبەت کوردەکان و ئەرمەنی و ئاسوریەکان و هیتر، لە بەرانبەر قانوندا وەک یەک حیساب دەکات

٢٠ - حکومەتی میللی ئازەربایجان حکومەتی ناوەندی بە رەسمی دەناسێ و بریارەکانی ئەو مادام لە گەڵ موختاریەتی ئازەربایجان و بریارەکانی حکومەتی میللی ناکوکی نەبێ، ئەنجامیان دەدەین

ئەم بەرنامەیە بە تێکرایی دەنگ پەسند کرا.»(٢٠)

یادداشت کردنی ئەم چەند مەبەستە لە روو داوەکانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان بۆ پێک گرتن لە گەڵ بەر نامەو مەرامنامەی حیزبی دێموکرات و کۆماری کوردستان و شارەزایی پتری خوێنەرانی بەرێزی کورد بە پێویست زانرا.

گرتنی دلشادی رەسولی و زەبیحی و قاسمی قادری

لە سەرو بەندی دامەزرانی حیزبی دێموکرات و کۆنگرەی یەکەمدا دەنگ بڵاو بۆوە کە سێ ئەندامی **کۆمەڵەی ژ.ک، دڵشادی رەسولی و عبدالرحمن زەبیحی و قاسمی قادری** لە رێگای ورمێ گیراون. هیچ راگەیاندنێکی رەسمی لە لایەن دازگای رێبەرایەتی حیزب لەم بارەوە بڵاو نەکرایەوە. تەنیا رۆژنامەی کوردستان پاش چەند مانگ لە ژمارە ٢٦ی رۆژی دووشەمۆی ٢٧ی رەشەمەی ١٣٢٤ -١٨ی مارسی ١٩٤٦ شیعرێکی هەژاری بە بۆنەی هاتنەوەی (**زەبیحی و دڵشاد و قادری**) بڵاو کردۆتەوە. وادیارە دەبێ زووتر ئازاد کرا بن. چونکە لە ژمارە ١٩ و ٢٠ی کوردستاندا، وەرگێراوەیەکی **زەبیحی** چاپکراوە.

www.kerimhisami.com

بەلاَم با بزانین سەر لەشکر **زەنگەنە** لە بارەی گرتنی ئەم سێ کەسە چی دەنووسێ:

« لە سەرەتای مانگی ئەبان(خەزەڵوەر)ی ١٣٢٤خەبەر بە تیپی رەزائیەو هەنگی ژاندارمەری گەیشت کە هەیئەتیکی تەبلیغاتی لە لایەن کۆمەڵەی مەهاباد و **قازی محەمەدەوە** بەرەو رەزائیە دێن تا لە گەڵ سەرۆک عەشیرەتانی ناوچەی ورمێ وتو وێژ بکەن و ئەوانیش بۆ سەرپێزێوی هان بدەن. دەگوترا کە هێندێ بەڵگەو دوکومێنتیان پێیەو قەرارە بچنە گوندی کوکیا ماڵی زێرۆ بەهادورێ و لە وێ چاویان بە سەرۆکانی کوردی رەزائیە بکەوێ.

بۆ دەست پێڕاگەیشتنی بەڵگەو دوکومێنتی ناو براو، بەر لەوەی بگەنە ماڵی زێرۆ هێندێ ژاندارمە لە مێشەکانی خوارووی گوندی بالاَنیش لە سەر رێگای مەهاباد دانران کە ئەم هەیئەتە بگرن. کاتێ ماشێنی هەیئەتی ناو براو دەردەکەوێ ژاندارم دەنگیان دەدەن کە راوەستن. شۆفیر گوێ ناداتێ و لە نێو ماشێنەوە تەقە لە ژاندارمە دەکەن. ژاندارمە گەمارۆیان دەدەن و ئەوانیش تەسلیم دەبن. جگە لە دوو تفەنگچی سێ کەس لە تەبلیغاتچیەکانی حیزبی کۆمەڵەی مەهاباد بەم ناوانە **(عبدالرحمن زبیحی، دلشاد رسولی و قاسم قادری)** لە ماشێندا دەبن.لە نێو جانتای ئەوانەدا ٨ نامە کەوتنە دەست بە زمانی کوردی‌نووسرا بوون و دەبوایە لە رێگانی کونسولی شورەوی لە ورمێ لە نێوان **قازی محەمەد و میر جەعفەر باقرۆف** سەر کۆماری ئازەربایجانی شورەوی ئاڵو گۆر کرا بان.

لە یەکێ لەو نامانەدا کە کرا بە کوردی، **قازی محەمەد** ئاماژەی بۆ سەفەری باکۆ و چاو پێکەوتنی رێبەرانی شورەوی و وتو وێژی دۆستانە لە گەڵیان کرد بوو داخی خۆی لە بەجێ نەگەیاندنی ئەم وادە و بەڵێنانە دەر بڕیبوو کە پێ درا بوون. نێوەرۆکی نامەکانی دیکە بریتی بوون لە داوای چەک و قۆرخانە بۆ راپەرینی کوردان دژی دەوڵەتی ناوەندی ئێران و تەکمیل کردنی دەستگای رادیۆ و ناردنی کاغەز بۆ رۆژنامەو تەبلیغات و ساز کردنی چاپخانە و شتی تر.

گیراوەکان دەستبەجێ بۆ تاران بەرێکران و نامەکانیش بە ئیستیوارێکدا کە جلکی شوانی کرد بوە بەر بۆ تاران ناردران و دران بە ستادی ئەرتەش. ئەو بەڵگانە پاشان لە شورای ئەمنیەتی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان بە قازانجی ئێران کەلکیان لێ وەرگیرا. (٢١)

کوردستان دوای دامەزرانی حیزبی دیموکرات

وەک لە پێشدا باسکرا لە باکۆ بەڵێنی چاپخانەو چەک و تەقەمەنی بە نوێنەرانی کورد درا بوو.لە مانگی نوامبردا بۆ هەوەڵین هەنگاو ماشینی چاپ کە یەکێ لە پێداویستە گرنگەکانی کوردستان بوو گەیشتە مەهاباد و دەست کرا بە چاپ و بلاو کردنەوەی گۆڤار و رۆژنامە و کتێبو... دەبێ ژمارە یەکی گۆڤاری کوردستان « بلاو کەرەوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان» کە لە ١٥ی سەرما وەزی ١٣٢٤ - ٦ی دیسامبری ١٩٤٥ دەر چوە هەوەڵین بەرهەمی ئەو چاپخانەیە بوو بێت. بە دوای ئەوەدا حیزب بۆ دامەزرانی هێزی بەرگری هەنگاوی هاویشت و بناخەی هێزی بەرگری ناوەندی لە پێشمەرگەی داو تەڵەب دامەزراند.

فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان رۆژی ٢١ی سەرماوەز-١٢ی دیسامبری ١٩٤٥ حکومەتی میللی راگەیاند و بە گوێرەی نووسینی خۆیان(کوردەکانیش) نەک حیزبی دیموکرات بۆ بەشداری لەم ئاهەنگەدا داوەت کرابوون. بەلاْم لە کۆنگرەدا نوێنەرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان کە بریتی بوون لە:« **حەمە حوسێنخانی سەیفی قازی ، حاجی مستەفای داودی، مەنافی کەریمی، کەریمی ئەحمەدەین و وەهابی بلوریان**» هەر وەک کوردی دانیشتووی ئازەربایجان چاو لێکران و نە لە وتاری بەشدار بوانی کۆنگرە و نە لە بەیاننامەی رەسمی حکومەتی میللیدا، ناوی بزوتنەوەی کورد و حیزبی

دیموکراتی کوردستان نه هاته کۆرێ. تەنیا لە مادە ١٩ی بەرنامەی حکومەت دا، مافی کورد و ئەرمەن و ئاسوری) دانیشتوانی ئازربایجان وەک یەک لە بەر چاو دەگیرێ.

« لە دوازدەی دیسامبر مەجلیسی میللی کۆماری خود موختاری ئازەربایجان بە بەشداری پێنج نوێنەری کورد لە تەوریز پێک هات. زۆر زوو بۆ ئەندامانی کورد روون بۆوە کە رێژیمی ئازە ربایجان دەیەوێ هەموو جورە توانا و دەسەلاٌت لە کوردەکان داگیر بکات. کوردەکان کە وایان بینی، گەرانەوە بۆ مەهاباد. رۆژی ١٧ی دیسامبر خەلٌکی مەهاباد ئالاٌی میللی ئیرانیان لە سەر بانی عەدلیە هێنا خوار وئالاٌی کوردستانیان لە جێگای ئەو بەرز کردەوە .»(٢٢)

ئیگلتون لە بارەی هەلٌکردنی ئالاٌی کوردستانەوە دەنووسێ:« **قازی محەمەد** دەستەیەکی نوێنەرایەتی بە نتوی نوێنەرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ بەشداری لە مەجلیسی میللی ئازەربایجاندا ناردە تەوریز. لە تەوریز ئەوانیان وەک نوێنەرانی کوردستان وەر نەگرت. بەلٌکو وەک نوێنەرانی بەشێکی ئازەربایجان خاوەنی مافی بەرانبەر لە گەلٌ بەشدارانی کۆ بوونەوە. ئەوان زوو تێگەیشتن کە لە ژێر دەسەلاٌتی هێزێکی تازەدا دەتوانن تەنیا شورایەکی شاریان هەبێ ئەویش زۆر کەم دەسەلاٌتتر لە مەجلیسی میللی ئازەربایجان . پاش سێ جار بەشداری لە کۆبوونەوەدا گەرانەوە بۆ مەهاباد و نارەزایی و دلٌگیری خۆیان لەم بارەوە راگەیاند.

قازی تا ئەو کاتە لە بەرانبەر راوێژ کەرانی رووسیدا کە رای کۆمەگی ئەوان بۆ دوا رۆژی کوردستان پێویست بوو، فرە لە سەر هەست دەجولاٌیەوە. هەر ئێمرۆ و سبەی دەکرد. بەلاٌم رۆژی ١٧ی دیسامبر هەست بە سەر دوا رۆژ بینی و خۆ راگریدا سەر کەوت. کۆ بوونەوەی ئەندامانی حیزب بوو بە خۆ پێشاندان لە بەرانبەر ئیدارەی عەدلیەدا کە ئاخرین نیشانەی دەسەلاٌتی دەولٌەتی تاران بوو لە مەهاباد. خەلٌک داواي دەکرد کە ئەم ئیدارەیە ئاگر تێ بەر دەن، بەلاٌمچونکە نەرم

www.kerimhisami.com

کێشەکان بە سەر بارو دۆخدا زاڵ بوون، ئەم کارە نەکرا. تەقو تۆقێکی زۆر بەرەو عاسمان کراو ئاڵای کوردستان لە سەر ئەم ئیدارەیە بەرز کرایەوە..» (٢٣)

بە رای من بریاری پێک هێنانی هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان و هەڵکردنی ئالاً گرنگترین و بە جێترین هەنگاوی شۆرشگێرانە بوو کە لە لایەن حیزبی دێموکراتی کوردستانەوە داوێژرا. چونکە کارەکانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان وەک شو لێ هەڵکێشانێک دەچون کە دەیویست دەسەلأتی خۆی نیشانبدات. وا دەهاتە بەر چاو کە ئازەربایجان لە بۆ چوونی سەرانی فیرقەی دێموکرات دا، هەر ئەو ئازەربایجانی حکومەتی رەزا شاو کوردستان و کوردەکانیش بەشێکن لە خاک و رەعیەتی ئازەربایجان.

فیرقە لە دامەزراندنی تەشکیلاتی فیدابیدا بێ ئەوەی لە بارەی ئیدارە کردنی دوو شاری ورمێ و میاندواو کە نیشتگەی هاو بەشی دوو نەتەوەی کورد و تورک بوون لە گەڵ حیزبی دێموکراتی کوردستان پرس و راوێژ بکات، فەرماندەی دەستەی فیدایی بۆ ئەو دوو شارانە دیاریکرد بوو. ئاغای **ئازاد وەتەن** بۆ فەرماندەی ورمێ و ئاغای سەرهەنگ **قولی سوبحیش** بۆ فەرماندەی میاندواو.

رۆژی ٢٣ی سەرما وەز لەشکری تەوریز تەسلیم بوو. فیرقە لە شارەکانی دیکەش دەسەلأتی نیزامی خۆی سەپاند. جا لە بارو دۆخێکی ئاوادا گوێ راگرتن بۆ فەرمایشتەکانی باغرۆڤ و راوێژ کەرانی تری رووسی کە رەگێکی ئازەربایجانچیەتیان لە لەشیدا دەجولاً، دەبوە کارێکی نهێلیستی و خۆ گێل کردن لە پێشهاتی ئاوادا کاری شۆرشگێری نەبوو. بێگومان بریاری ئازایانەی پێشەوا بۆ ئەنجامی ئەم هەنگاوانە، واتە(دانانی هەیئەتی رەئیسەی میللی و هەڵکردنی ئاڵای پیرۆزی کوردستان) دەوری بنچینەییان هەبوە.

هەر چەند زۆر لە نووسەرانی کورد و بێگانەش لە سەر هەڵکردنی ئاڵای کوردستان نووسیویانە، بەلاّم سەبارەت بە گرنگی ئەم روو داوەیە کە لە مێژووی خەباتی گەلی کوردا هەوڵجار بوە رێو ورەسمیکی ئاوا بە رێوە دەچوو، دوو پاتە

کردنەوەی نووسراوەکان لام وانیە چ زیانیان هەبێ. **کاک نوشیروان** لە «**حکومەتی کوردستان - کورد لە گەمەی سۆڤیێتیدا**» بە درێژی نووسراوەی گۆڤاری کوردستانی لە بارەی هەڵکردنی ئاڵاْ لە مەهاباد و نەغەدەو بو کان هێناوەتەوە. بەڵام هەڵەیەکی لە نووسینی **کاک نوشیرواندا** بۆ راستکردنەوە دەبێ ئەوەیە کە دەنووسێ:« رۆژی ٢٦ی سەرماوەز خەڵک بە هاندانی هەندێ لە سەر کردەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان هەڵیان کوتایە سەر «شارەوانی مەهاباد» کە دوایین نیشانەی دەسەڵاتی تاران بوو، پاش تەقو تۆقێکی کەم گرتیان:»(٢٤)

لە کاتێکا هەر وەک لە لاپەرەکانی بەراییدا روونکراوەتەوە شارەوانی مەهاباد مانگی مای ١٩٤٣ دوای وتاری **عەزیز خانی کرمانج** لە لایەن خەڵکەوە پەلامار درا و ٧ پاسەوان کوژران و هێندێکیش خۆیان شاردەوەو **عەولای مینە خاڵندیش** شەهید بوو. ٢٦ی سەرماوەز شارەوانی مەهاباد دەمێک بوو لەژێر دەسەڵاتی خەڵک دا بوو، **ئاغا سەید پیرەی** رەحمەتیش سەرۆکی شارەوانی بوو. هیچ مەعلوم نیە حیزبی دیموکرات بۆ چی و لە سەر چبنەمایەک ساڵی ١٣٦٣ رۆژی ٢٦ی سەرماوەزی ١٣٢٤ واتە ١٧ی دیسامبری ١٩٤٥ - رۆژی هەڵکردنی ئاڵای کوردستانی کردۆتە رۆژی گرتنی شارەوانی مەهاباد بە رۆژی پێشمەرگەی ناو ناوە.؟

وەک دەبینین لە گۆڤاری کوردستانیشدا کە باسی هەڵکردنی ئاڵای کردوە، هیچ باسی پەلامار دانی شارەوانی ناکا. **کاک نوشیروان** لە باسی ئاڵاْ هەڵکردندا لە نەغەدە وتاری شەهید **محەممەد مەحمودی** هێناوەتەوە سەبارەت بەمە کە لە نێو هەموو ئەو کەسانەی بەم بۆنەو بە بۆنەی ئاهەنگەکانی دیکەدا وتاریان داوە، جگە لە کاپیتان قادری کە ناوی سەپان و زەحمەتکێشان دێنێ، شەهید قودسی تاقە کەس بوە رووی کردۆتە زەحمەتکێشانی کوردستان و ناوی « کرێکار و فەلاح و سەپان و پالەی» کوردی هێناوە، دەقی وتارەکەی بلاْو دەکەمەوە:

www.kerimhisami.com

« گەورەکانم! ئەی گەلی بە شەرەف! خۆشە ویستانو راوەستاوان!
ئەی کرێکار و فەلاح و سەپان و پاڵەی کوردی بە نرخ!
رۆژها بە سەر شۆرشی میللی پیرۆزی کورد دا هەڵات و تیری دوژمن کەللەو سنگی بەچکە شێرانی کوردی پێکا و خاکی کوردستان لاشەی جەوانانی گرتە باوەش. چیاو دۆڵ و دەشتەکانی کوردستان پڕە لە گۆرستانی دلێران و نەبەزانیکورد کە لە پێناوی رێگای ئازادیدا،لە پێناوی هەڵکردنی ئاڵای مقدسی کوردا گیانی پاکیان لە لاشەیان جیاواز بووە.
ئەی برای کورد! شۆرشەکانی دیار بەکر، دەرسیم، سلیمانی، ئامیدی، بارزان هەموو نیشانەی ئەو جوامەر دییە کە بۆ ئازادی کراوە. ئەمرۆ، ئەمرۆ کە گەورە ترین وپیرۆز ترین رۆژە بۆ کورد، ئەبینن هەڵۆی بە هێزی کورد بە چنگی ئاسنینی خۆی ئەو ئاڵا پیرۆزە هەڵدەکا. بەڵێ ئەو ئاڵایە هەڵ ئەکات کە لە سەرە تای مێژووە کورد خۆی بۆ بەخت کردوە.
برایان! پیرۆز بایی خۆم پێشکەشی هەموو کوردێکو هەموو میللەتێکی ئازادیخواە دەکەم.
ئەی برای کورد! ئەزانی ئاڵای خۆشەویست چە ئامۆژگاریەکت دەکا؟ ئەڵێ بۆ کۆبوونەوەیەکی بێ جیاوازی گەورەو پچوک، ئاغاو کرێکار، قوتابی و شوان و فەلاحو ژن و پیاو، منداڵ و کچ، هەموو پێکەوە بە یەکدڵ بۆ یەک ئامانج تێ ئەکۆشن. هەوڵ دەدەن. دیسان دەڵێ:
رەنگی سوورم نیشانەی جەنگاوەری ونەبەزی گەلی کوردە.
رەنی سپیم دەڵێ میللەتی کوردی نەجیب گیانێکی پاک و راستی هەیە.
رەنگی سەوزم هاوار دەکا خاکی کوردستان پڕە لە دەغڵ و دان، کانگای زێرو زیو،ئەی کورد هەموو بە گیانێکی خاوێنەوە، بیرەوەریەکی پاک و راستەوە هەموو پێکەوە کەلک لە کوردستانەکەتان وەر گرن.
دیسان دەڵێ:

ئەی فەلاح، ئەی کرێکار و پاڵەی کورد، دڵت لە خۆت نەمێنێ لە سەر نیشانەی پاکی و راستی نیشانەی تەقەلاو هەولی دەسی تۆ ئەو دوو گوڵە گەنم و جۆیە هەمیشە بە پێشِ چاوتەوە بە پێت ئەلێت هەولْ بدە، ئیش بکەو ولاتت بلْیند بکەوە.

ئەی کورد دیسان ئالاکەت ئەلێ‌و ئەمرت پێ ئەکات سەر کەوتنت و گەورەییت لە خوێندنایە، ژن و پیاو، کور و کچ بە جارێ بخوێنن چونکی خوێندن هەموو میوەیەکی خۆشی و زیندەگانی پێوەیە. کردگاریش تیشکی رۆژی خۆی بە سەر هەموو صفاتی جوانی ئینسانی‌دا بلاْو ئەکاتەوەو جوانتری ئەکا.

ئەی کورد ئیمەش بەرانبەر بە ئامۆژگاریەکانی ئەلْیێن:

ئەی ئالاْ پەیمانت ئەدەینێ، هەموو پێکەوە بە یەکدلْ بە تەنێکی ئاسنینەوە هەولْ بدەین ببینە سپەرت. راست بین. ئیش بکەین. بخوێنین.

ئەی کورد ئالاْ رەمزمانە لە دوای هەلْکردنی نرخی هێنانە خوارەوەی قوربانی کردنی هەموو میللەتی کوردە. ئیتر بژی کورد و کوردستان

بژی پێشەوای یەکێتی جەماهیری شورەوی سوسیالیستی مارشال ستالینی مەزن.

بژی هەموو میللەتێکی ئازادیخواە.»(٢٧)

دوکتور قاسملوی شەهیدیش لە بارەی ئالای کوردستانەوە دەنووسێ:« ئالای کوردستان سێ رەنگ بوو. رەنگی سوور لە سەرەوە، رەنگی سپی لە نێوە راست و رەنگی کەسک لە خوارەوە. ئارمی کوردستان لە نێوە راستێ ئالاکە دابوو بریتی بوو لە قەڵەمێک لە نێوان دوو گوڵە گەنم. قەڵەم بایەخدانی حیزبی دێموکرات و کۆماری کوردستان بە فەرهەنگ و زانستی دەنواند و گوڵە گەنمیش نیشانەی بەرهەم و کار بوو. هەتاویش لە لای سەرەوەی ئارمەکە هەلاْتبوو کە سەمبولی ئازادی بوو ئەوەندەیە کە **دوکتور قاسملو** تووشی ئەم هەڵەیە بووە کە هەڵکردنی ئالای کوردستان دەخاتە رۆژی دووی رێبەندان لە کاتێکا ئالای

www.kerimhisami.com

کوردستان ١٧ی مانگی دیسامبر هەڵکراوە.»(٢٨)

کریس کۆچرا دەنووسێ:«.... لە ١٧ی دیسامبری ١٩٤٥ لە شاری مەهاباد ئاهەنگێک دەگێردرێت و خۆ پێشاندانێک بەرەو ئیدارەی داد گوستەری کە هەوەڵین و ئاخرین نیشانەی قودرەتی دەوڵەتی ناوەندی لە مەهاباد بوو بەرێوە دەبردرێ. ئاڵای سێ رەنگی کوردستان کە بریتی بوو لە رەنگی سوور و سپی و سەوزو وێنەی رۆژێک لە نێوان دوو شمشێردا کێشرا بوو لە لوتکەی خانوەکانی دەوڵەتی لە شاری مەهاباد، شنو، نەغەدە هەڵدەکرێ و دەلەرێتەوە .»(٢٧)

بەهمەنی خاکبازیش باسی هەڵکردنی ئاڵای کوردستانی کردوەو هەر ئەم هەڵەیەی **دوکتور قاسملوی** دوو پات کردۆتەوە کە دەڵێ:« ئاڵای کوردستان رۆژی دووی رێبەندان هەڵکراوە.» یا دوکتور قاسملو نووسراوەکەی بەهمەنی خاکبازی وەر گرتوە بێ' ئەوەی ئاماژەی بۆ بکات، نووسینەکەی بەهمەنی خاکباز راست هەر نووسراوەکەی دوکتور قاسملوە: « هەر لەو رۆژەدا ئاڵای کوردستان کە بریتی بوو لە سێ رەنگ، رەنگی سوور لە سەرەوە، سپی لە نێوە راست و سەوز لە خوارەوە. ئارمی کۆماری کوردستان لە نێوە راستی ئاڵا، قەڵەمێک لە نێوە راستی ئارم و گوڵە گەنم کە قەڵەم نیشانەی فەرهەنگ و زانست و گوڵە گەنم نیشانەی بەرهەم و کار و لە سەرەوە هەتاو کە نیشانەی ئازادی بوو هەڵکرا.» (٢٨)

ماموستا عەلائەددین سجادی رەحمەتی لە بارەی ئاڵای کوردستانەوە دەنووسێ:« لە رۆژی ١٦ی کانونی یەکەمی ١٩٤٥دا بەیداخی حکومەتی تاران لە سەر دایرەکان هێنرایە خوارەوە لە ناو چەپڵە رێزانی مەردما بەیداخی کوردستان-ی لە شوێن دانرا و ئاڵای کوردستانی پیرۆز هەڵکرا. دروشمی ئاڵاکەش بەم جۆرە بوو:

سەرەتا پارچەیەکی سوور، پاش ئەو سپی کە بە ئەندازەی چوار ئەوەندەی سوورەکە، پاش ئەو سەوز بە ئەندازەی بەشێ لە چوار بەشی سپیەکە. لە ناوە راستی پارچە سپیەکەدا نیو کورە رۆژێک بە سەر رۆژەکەوە قەڵەمێک، لەم لاو

www.kerimhisami.com

لای رۆژەکەوە دوو گوڵە گەنم بە رەنگی زەرد. لە سەراوردی هەموانەوە بە شکڵی چەمبەر نووسرا بوو:« دەوڵەتی جەمهوری کوردستان»(٢٩)

گرنگی زیاتری هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لەوەدایە کە برا کوردەکانی هەموو بەشەکانی کوردستانی دابەشکراو لە دانانی نەخشەی ئاڵاکەدا بەشداریان کرد بوو. لە راستیدا ئاڵای کۆماری کوردستان لە مەهاباد ئاڵای کورد و کوردستان و سەمبولیکی نەتەوەی کورد بوو کە لە مێژووی خەباتی دوور و درێژی نەتەوەی کوردا ئاوا بە رەسمی و بە بەشداری کوردی هەموو بەشەکانی کوردستان هەڵدەکرا.

« بە نیشانەی ئارمی میللی لە مانگی مای ساڵی ١٩٤٤ کۆمەڵەی ژ.ک لە گەڵ هاوپەیمانانی عیراقی ئاڵایەکی سێ رەنگیان بۆ کوردستان ساز کرد. رەنگی سەرەوەی سوور، نێوە راست سپی و خوارەوەی سەوز. واتە بۆ ساز کردنی ئەم ئاڵایە کام رنگای هاسانتر هەبوو کە ئاڵای ئێران سەرەو ژێر بکەن؟ بۆ نیشانەی میللی کوردەکان کورە ی رۆژ لە نێوە راست کێشرا بوو. دوو گوڵە گەنم دەوریان گوتبوو. چیایەک و قەڵەمێکیش لە سەر ئاڵا دەبینرا.»(٣٠)

بەبۆنەی هەڵکردنی ئاڵایکوردستان شاعیرانی کورد شیعری جۆر بە جۆریان هۆندۆتەوە و شادیان لە دڵی خەڵکدا بڵاو کردۆتەوە. مامۆستا **هەژاری** شاعیر لە پارچە شیعرێکدا دەڵێ :

« بێ ببینێ ئەو کەسەی پێی وا بوو کورد سەر ناکەوێ
کێ بوو پێی وا بوو تەمی نیگبەت لە سەرمان نارەوێ
« داری ئاڵاکەم وەکو چقڵە لە بۆ چاوی عەدو
هەر دڵێ خۆشی نەوێ، رەببی وەبەر خەنجەر کەوێ
پارچەکەی سێ رەنگی خۆی دەنوێنێ رەنگی سور دەڵێ
تا تنۆکێک خوێنی کورد مابێ دەبێ هەر سەر کەوێ
سپیەکەی موژدەی بەیانی بەختی کوردی کرد بەیان
رۆژی بەختی کوردی پەیدا بوو نەما پەردەی شەوێ

www.kerimbisani.com

رەنگی سەوزی یانی دایکی نیشتمان لەو رۆکەوە
جوان و سەر سەوزە وەگیری کەوتەوە عومری نوێ
دوو گوڵی گەنمێ دەڵێ ئاگات لە رزقی خۆت بێ
خۆت کە برسی بۆ چی دوژمن پێی بڑی لێر و لەوێ
پێو دەڵێ نوکی قەڵەم گەر ژینی خۆشوو پێ دەوێ
غەیری من دەست ناکەوێ بۆ ڕێی تەرەقی پێ»رەوێ
لاوەکان ناموسی نۆ میلیونە ئەو ئالأیەمان
گیان بدەن بۆ حیفزی ئەو ناموسەتان لە منو کەوێ
ڕێی نەجاتمانە پەنا بۆ ئیتیحادی شورەوی
سورمەیە بۆ چاوی ئێمە خاک و خۆڵی مەسکەوێ
رەببی هەر کەس دوژمنی ئەو میللەتە خوێن پاکەیە
ژێو کەوی، کۆستی کەوێ، رەببێ سەعاتێک نەسرەوێ (٣١)

شاعیری میللی کورد **ماموستا هێمن** بە بۆنەی هەڵکردنی ئاڵاوە ئەم شیعرەی خوارەوەی هۆندۆتەوە:

« پەرچەمی سوور و سپی و سەوزی ئەمە
شادی هێنە لابەری دەرد و خەمە
سوورەکەی یانی ئەوی بێتە بنم
خوێنی خۆی بڕژێنێ بۆ پاراستنم
سپیەکەی یانی کەسێکە روو سپی
هیچ شتێک نەیکرد بێ مات و کپی
سەوزەکەی دێنێتە بەر چاوان وڵات
ئەو دەمەی فەسڵی بەهاری جوانی هات
تیشکی رۆژی کورد لە ژێر هەوری سیاهاتە دەر ئەنگاوتی وا
لوتکەی چیا

www.kerimhisami.com

دوو گوڵی گەنمیشی یانی کشت و کاڵ
زۆر بکەن مشتی بکەن عەمبار و چاڵ
پێو دەڵێ یاران قەڵەم، نوکی قەڵەم
زۆر لە شیر چاتر دەپارێزێ عەلەم»

کاک عومەری فاروقی لە باسی هەڵکردنی ئاڵای کوردستاندا دەنووسێ:« لە ١٧ی دیسامبری ساڵی ١٩٤٥ ئاڵای کۆماری کوردستان لە نێو شادی و هورای خەڵک لە سەر خانووی شارداری بەرز کرایەوە. لەو کاتەدا نووسەران و شاعیرانی کورد لە هەموو لایەکەوە روویان کرد بوە مەهاباد و لەم پێتەختە پچوک و جوانەدا کۆ ببوونەوە. **قانیع** شاعیری گەورە و شۆرشگێری کورد لە شیعرێکی جواندا لە گەڵ ئاڵای کوردستان دەدوێ و دەڵێ:« ئەی ئاڵای بەرز و سێ رەنگ! سووری تۆ نیشانەی شەهیدانە، سەوزی تۆ نیشانەی دەخڵو دانە، سپیەکەت نیشانەی ئاشتیخوازیە. رۆژەکەت روونکەرەوەی رێگای نەجاتە و گەنمەکەت یانی پشت بەستنە بە هێزی زەحمەتکێشان و قەڵەمەکەت بە مانا وەدەست هێنانی زانست و زانیاریە. هەر بلەرەوەو بمێنە ئەی ئاڵای کوردستان ئەبەدی بە تا دنیا سوردەخوا.»(٣٢)

دەقی شیعرەکەی **قانیع** لە سەر ئاڵای کوردستان بەمجورەیە:

« ئەی ئاڵای بەرزی سێ رەنگی جوان
هەر شەکاوە بیت تا ئاخر زەمان
سووریت نیشانەی شەهیدانمانە
سەوزیت نیشانەی دەخڵ و دانمانە
سپیت نیشانەی ئاشتی وڵاتە
رۆژت رووناکی رێگای نەجاتە
گەنمت یانی های! کوردە بزانە
نانی خۆت مەنێ دەستی بێگانە

www.kerimbisarani.com

قەڵەمت ماناى تا ڕۆژى مردن
تێکۆشى لە ڕێى زانین و خوێندن
ئاسەر هەر بۆى ئاڵاى کوردستان
هەر پایەدار بى تا چەرخى دەوران» (٣٣)

لەم شایى و لۆغانەى هەڵکردنى ئاڵاى کوردستاندا سروودێکى نیشتمانى لە دانانى شاعیرى بەرزى کورد **ماموستا هەژارى ڕەحمەتى** بڵاو کرایەوە. **ئیگلتون** دوو کۆپلەى لەم سروودەوە هێناوەتەوەو دەنووسێ: « شیعرى هەوەڵى ئەم سروده هەر وەک چاوە ڕوان دەکرا تاریف و پەسن و ڕێزێکى زۆرى بۆ نیشتمان و بۆ پێشەوا **قازى محەمەدى** تێدا بوو. بەڵام شیعرى دوایى جێگاى بیر و لێ ورد بوونەوە بوو. ڕادەى مەقامخوازى و پەڕهاویشتنى حکومەت و هەڵسورێنەرانى بە جوانى نیشان دادا.« (٣٤)

ئەمەش دەقى سرودەکەیە کە لە ڕۆژنامەى کوردستان ژمارە ١٤-ساڵ یەکەم-٢٤ ڕێبەندان ١٣٢٤ -١٣ فیوریە ١٩٤٦ وەر گیراوە :

« نیشتمانم ڕەنگینە - بەهەشتى سەر زەمینە
خاکم وەکو ئاڵاکەم - ڕەنگ سوور و سپى و شینە
ڕەنگى سوورى گوڵاڵان - بۆنى سوێسن و هەڵاڵان
کەویە بەفرى لە نواڵان - سەر چاوەى ئاوى ژینە
لە سایەى پێشەوادا زۆربە ئازاوبە مەردى- دەپارێزن ئەم خاکە بێچوە شێرانى کوردى
هارەى ئاوى هەڵدێران - فێنک و شینکەى زەنوێران
ئاونگى سەر وەنەوشەى - دەرمانى بنەو بوێران
سەر پاکى زەوى و ئاوە - گەنمم کۆڵەکەى داوە
هەناویان بۆى نەماوە - ترک و عارەب و ئێران
لە سایەى پێشەوادا زۆربە ئازاو بەمەردى-دەپارێزن ئەم

خاكە بێچوە شێرانی كوردی

نەوتم ئاوی ژیانە - لە سیرت و كرماشانە

بابە گور گور دەزانێ - لە موسلیشدا هەمانە

كانگام هەیە لە زاخۆ - هەر وەك نەوتەكەی شنۆ

بۆ دوژمنان بۆتە سۆ - هەر خۆشبێ ئەو زەمانە

لەسایەی پێشەوادا زۆر بەئازاو بەمەردی- دەیپارێزن ئەم

خاكە بێچوە شێرانی كوردی

ئەوەی پێت وایە كێوە - خەرمانی زێر و زیوە

زەرنیق و جیوەی هەوشار - ئاغەلأن ساحیب نیوە

خوێندن زۆر هاسانە بۆم - دەخوێنم بە زمانی خۆم

كەشفی دەكەم بە ئاتۆم - هەر چی قازانجی پێوە

لەسایەی پێشەوادا زۆر بە ئازاو بەمەردی-دەیپارێزن ئەم

خاكە بێچوە شێرانی كوردی

كەتیرەو مازو وبەرگن - خوری و بنێشت و توتن

بۆ خۆم ڕەنێوی دێنم - بە هۆی زانست و خوێندن

كوردە هەرچی زەویتە - یەكجار بە بەهرەو بیتە

هەر خوێندن كێشكچیتە - لێت داگیر نەكا دوژمن

لەسایەی پێشەوادا زۆربەئازاو بە مەردی-دەیپارێزن ئەم

خاكەبێچوە شێرانی كوردی

ئەم سرودە بە ڕاستی ببوە ویردی زمانی لاوان و لە شارو گوندی كوردستان كەم كەس هەبوو لەبەری نەكا و بە كۆڕ و بە كۆمەڵ نەیخوێننەوە. بە لای منەوە بە پێچەوانەی بۆ چوونی **مستر ئیگلتون** مەقامخوازی و پەرهاویشتن نەبوو، پشتمانی داگیركراوی كوردی83بەڵكوو واقعیەت و سروشتی ڕاستەقینەی ن نیشان دەدا و هەر بۆیەش بەم جۆرە لە لایەن كۆمەڵانی خەڵكەوە پێشوازی

لێکرا،

پەراوێزەکانی بەشی شەشەم

١ - کەریمی حسامی- کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خود موختاری . ١٩٨٦ ل

٢ - گۆڤاری کوردستان-ژمارە ١ ساڵی یەکەم- ١٥ سەرماوەز ١٣٢٤ ٦ دسامبر ١٩٤٥ ل١١-١٢.

٣ - کەریمی حسامی - هەمان سەر چاوە ل

٤ - د.قاسملو-چل ساڵ خەبات لە پێناو ئازادیدا - ١٩٨٥ . ل ٢٠-٢١

٥ - ک.ن.برونتس- شۆرشەکانی رزگاریخوازی سەردەمی ئێستا - ١٩٨١ ل ١٢٣

٦ - جەواهیر لعل نهرو- نگاهی به تاریخ جهان . تاران ١٩٥٩ ، ل ٦١٢

٧ - ک.ن.برونتیس- هەمان سەر چاوە ، ١٩٨١ ، ل ١٣٢

٨ - لینین- شوێنەوارە گشتیەکان، بەرگی ٢٥ روسی ل ٣٤

٩ - د.قاسملو- چل ساڵ خەبات ، ١٩٨٥، ل ٢٠

١٠ - دوازدهم شهریور تاریخچه نهضت دمکراتیک آزربایجان، ١٣٢٥ ل١٣-١٦

١١ - ئارچیباڵد- شوق آموختن، وەرگێرانی صهبا سعیدی ١٣٧١، ل ٣٢٨

١٢- ئیگلتون-کۆماری١٩٤٦کوردستان،وەرگێرانی س.م. صمدی.١٣٦، ل ٨٦-٩٠و١٠٥

١٣ - درک کینان- کردها و کردستان، وهرگێرانی برایمی یونسی، ١٣٧٢، ل ١٢٢

١٤ - ئیگلتون- هەمان سەر چاوە، ل ١٠٢

١٥ - ئارچیباڵد روزولت- هەمان سەر چاوە، ل ٣٠٩-٣٢١-٣٢٩

١٦ - مسعود البارزانی - البارزانی والحرکه التحرریه الکردیه ١٩٤٥-١٩٥٨ -کانون الاول ١٩٨٧ ل ٧-٨

١٧- نەجفقلی پسیان- مرگ بود باز گشت هم بود ، ١٣٢٧، ل ٣٤-٣٢

١٨ - دوازدهم شهریور تاریخچه نهضت دمکراتیک آزربایجان، ١٣٢٥، ل ٣١-٣٠

١٩ - هەمان سەر چاوە ل ٣٨- ٤٠

٢٠ - هەمان سەر چاوە ل ٤٨- ٥٠

٢١ - سرلشکر احمد زنگنه -خاطراتی از ماموریتهای من درآزربایجان از شهریور ١٣٢٠تادیماه١٣٢٥، ل ٦١-٦٢.

٢٢ - درک کینان - کردها و کردستان ، وەرگێرانی برایمی یونسی، ١٣٧٢ ل ١٢٣

www.kerimhisami.com

بەشی حەوتەم :

کۆماری دیموکراتی کوردستان

«ئاواتی ناسیونالیزمی کورد واتە کوردستانێکی سەر بەخۆ لە ماوەی دیسامبری ١٩٤٥ تا دیسامبری ١٩٤٦ لە چوار چێوەی دەوڵەتێکی پچوک لە کوردستانی ئێراندا وەدی هات. چۆنیەتی دامەزران و پێکهاتنی کۆماری کورد، مێژووی کورت و پر لە رووداوی ئەو. هەر وەها تێکچوونی کوت و پرو لە نەکاوی، یەکێک لە بە سەر هاتە روون و ئاشکراکانی سەدەی بیستەمە لە رۆژ هەلاتی نێوە راستدا.» (١)

ئەوە کە لە ساڵی ١٩٤٦دا، لە بەشێکی نیشتمانی لەتو پەتکراوی کورد، واتە رۆژ هەلاتی کوردستان لە هەل و مەرجێکی تایبەتی ئێران و جیهاندا دەرفەت بۆ گەلی کورد هاتە پێش ورۆڵەکانی ژیرو نیشتمانپەوەریش ئەم دەرفەتەیان قوزتەوە **کۆمەڵەی ژ.ک** یان دامەزراند وکردیان بە حیزبی دێموکرات و پاشان کۆمارێکی کوردیان پێکهێنا، لام وایە جێگای دم بە دمە و باس و گومان نیە. ئەوەی جێگای باسە و تەنانەت سەرنج راکێشیشە ئەوەیە کە لە وەتا ئەو کۆمارە ساوایە و ئەم دەوڵەتە نەتەوییە کوردییە دامەزراوە، واتە لە ساڵی ١٩٤٦وە تا ئێستا دەزگای تەبلیغاتی رێژیمی تاران و نووسەرانی شۆڤێنی نەتەوەی بالاً دەست لە ئێران و دوژمنانی ئازادی و سەر بەستی کورد لە هەندەران هەولیان داوە کە کۆماری

www.kerimhisami.com

کوردستان و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد بە جیاوازیخواز و بە سەر بەخۆ، بە **تجزیه طلب** و بە انفصالی لە قەڵەم بدەن.

« هێشتا لە نوڤمبەری ١٩٤٥ رۆژ نامەکانی هەندەران رایانگەیاند کە لە ئێراندا ناوچەی سەربە خۆی کوردەکان پێک هاتوە. لە وانەیە لەم نیزیکانەدا ببێتە ناوەندی راپەرینێکی گشتی. ئەم ناوەندە کەوتۆتە خوارووی گۆلی ورمێ لە ساباڵخ کە بە مەهاباد ناو دەبرێ. ناوچەی بەر دەستی ئینگلیزەکان لە خواروو، لە سەقز دەبرێتەوە. ئۆردوی سۆڤێت لە ناوچەی سەروو جێگیر بوە. لێرە لەم « عەرزە پچوکە » یاغی و سەربزێوانی کورد لە ژێر رێبەرایەتی **مەلا مستەفای** بارزانیدا کۆ بوونەوە کە لە مانگی رابردوو دا بە یارمەتی هێزی هەوایی ئینگلستان لە عیراق دەر کرا. »(٢)

بەڵام با بزانین **جەعفەری مەهدی نیا** لە بارەی رووداوەکانی ساڵانی ١٣٢٤ - ١٣٢٥ - ١٩٤٥ --=١٩٤٦ کوردستانی رۆژ هەڵات چی دەنووسێ:

« رۆژگارتێ پەری تا ساڵی ١٣٢٤ کۆتایی هات. ئاخری زستانی ساڵی ١٣٢٤ هەرا هەرای (حیزبی کۆمەڵە) گەیشتە ئەوپەری خۆی. **قازی محەممەد** خۆی بە رێبەری کوردستان راگەیاند. ئەوەی لەو کاتیدا دەبیسرا ئەوە بوو کە دوای شەهریوەری. ١٣٢(سیپتامبری ١٩٤١ **قازی محەممەد** نەخشەی کوردستانی ئازادی هێنا گۆرێ و خستیە بەر دەستی بیرورای گشتی. سنوری کوردستانی ئازاد لە نەخشەی **قازی محەممەد** دا بریتی بوو لە هێندێ بەش لە خاکی ئێران وتورکیا و عیراق و بۆ ئەوەی قسەی نەیەتە سەر بەشێکی پچوکی خاکی شورەویش. ئەم نەخشەیە هەمیشە لە بان سەری **قازی محەممەد** هەڵواسرا بوو. دوای بڵاو کردنەوەی نەخشەی کوردستانی ئازاد و پێک هێنانی (حیزبی کۆمەڵە) رۆژێک لە شاری مەهاباد بەیاننامەیەک بڵاو کرایەوە کە هەر کەس خزمەتی سەر بازی کردوە لە بارەگای حیزب ئامادە بێ و بۆ بە چێ گەیاندنی ئامانجی حیزب چەک وەر بگرێ. چەند رۆژ دوای ئەم کارەساتە ئالآی ئێران لە سەر تەواوی

www.kerimbisani.com

ئیدارەکانی دەوڵەتی هاتنە خوار و ئالای سێ رەنگی دیکەی بە پێچەوانەی ئالای ئێران (سوور و سپی و سەوز) کە نیشانەی گوڵە گەنم، رۆژ،و قەڵەم ی تێدا دیار بوو، بە ناوی پەرچەمی کوردستانی ئازاد لە سەر بانی ئیدارەکانی دەوڵەتیدا بەرز کرایەوە ودوای چەند رۆژ **قازی محەممەد** سەرۆکانی عەشایرو دەسەڵاتدارانی ناوچەی بۆ بارەگای فەرمانداری پێشووی مەهاباد بانگ کرد و حکومەتی (کۆماری کوردستان)ی راگەیاند.» (٣)

لە دوای رووخانی کۆماریش حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، ماوەیەک لە ژێر رێبەرایەتی حیزبی تودەو ماوەیەکی تر لە ژێر تەئسیری حیزب و بزووتنەوەی چەپ لە ئێران و لە ناوچەدا، سەر دەمێک لە ترسی تاوانبار کردن بە سەر بەخۆیی خواز، واتە (ئەم تاوانە مەزنەی لە لێبوردون نەهاتوو!)، قەدەرێکیش بۆ لاواندنەوەو دڵراگرتنی هێزەکانی بە رواڵەت دێموکرات ودژی ئیمپریالیستی ئێران و بەینێک سەبارەت بە بارو دۆخی ئاڵە باری رێبەرایەتی حیزب کە لە ژێر باڵی بێگانەدا حاوا بۆوە، هەوڵ و تەقەلای داوە کە وشەی خود موختاری بە کۆماری کوردستانەوە بلکێنێ و بەڵکوو لەم رێگایەوە خۆی لە ژێر باری قورسی ئەم (تاوان و بوختانە نە بەخشراوە) رزگار بکا. لە ماوەی ئەم ٥٠-٤٠ ساڵەدا رێبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بە راستی و بە دڵپاکی هاواریان کردوە کە ئەوە بوختانە و کۆماری کوردستان خود موختاری بوە و ئێمەش هەرخود موختاریمان دەوێ و لە هەموو ئێرانیەکیش ئێرانیترین، بەڵام هیچ فایدەی نەبوە و ئەم لالانەوەو پارانەوە و راستگۆییە، دڵی رەشی شۆنێنیزمی مەزنیخواز و دوژمنانی ئازادی نەرم نەکردوە. سەیر ئەوەیە لەم پەلامار و بوختانە نارەوایەدا هێندێ جاربالی هەرە چەپی بە رواڵەت هێزە دێموکراتیەکانی ئێرانیش بۆ لە ژێر پێنانی مافی رەوای نەتەوایەتی کورد لە گەڵ هێزە کۆنەپەرست و شۆڤێنیەکان یەکیان گرتۆتەوە.

ئەوە هیچ کە ئەم مەسەلەیە پاش ٥٠ ساڵ لە نێوان حیزبی دێموکرات و کۆنە

پەرستی ئێراندا چارە سەر نەکراوە، لە نێوان نووسەرو مێژوو نووس و سیاسەتمەدارانی کوردیشدا ساخ نەکراوەتەوە. تا ئێستا روون نەکراوەتەوە کە داخوا ئەم کۆمارە ساوایە وئەم دەسەلأتە نەتەوەییە ،کۆمارو حکومەتێکی سەر بە خۆو ئازاد بوە یا حکومەتێکی خود موختار بوە. نەک هەر ئەوە، ئەگەر راستیت گەرەکە لە وتارو نووسین و بریاری ئەوسای حیزبی دێموکرات و حکومەتی میللی و کۆماریشدا ئەم مەسەلەیە زۆر روون نەکراوەتەوە و بە گوێرەی سیاسەتی رۆژ مامڵەی لەگەڵدا کراوەو بە قەولی نوشیروان مستەفا ئەمین:« پاشا گەردانی وشەی سیاسی و قانونی و بەرنوە بەرایەتیش لە ناو داو ودەزگاکانی حکومەتی کوردستان و دەسەلأتەکانیدا سەر هەڵدەدا.»(٤)

ئەم پاشا گەردانیە نەک هەر لە ناو دام و دەزگای حکومەتی کوردستان، بەڵکوو لە بۆ چوون و نووسین و لێکدانەوەی نووسەرو زاناو مێژوو نووسانی کوردیشدا بە زەقی خۆ دەنوێنێ. ئەم پاشا گەردانیەش پتر وە یاری کردن بە وشە و زاراوە دەچی نەک قەناعەت و ساخبوونەوە لە سەر بابەت و جەوهەری رووداوەکان.

هێندێ لە نووسەرانی کورد(کۆماری خود موختاری کوردستان)/بە کار دێنن، بێ ئەوەی لە هیچ بەڵگەو سەنەدێکی کۆماری کوردستاندا بەر چاویان کەوتبێ کە وشەی (خود موختاری) بە کۆماری کوردستانەوە لکا بێت. ئەوان لە نێوان بەرنامەی حیزبی دێموکراتی ١٣٢٤ و کۆماری کوردستانی ١٩٤٦ و دام ودەزگای حکومەتی میللی و کیان و دەسەلأتی نەتەوییدا هیچ فەرق و جیاوازی و گۆرانکاریەک نابینن. سەیری ئەوەش ناکەن کە لە هەموو بەڵگەو نووسراوەکانی رەسمی سەر دەمی کۆماردا، رۆژی دووی رێبەندان بە رۆژی (جێژنی سەربە خۆیی و ئیستیقلالی کوردستان) ناو براوە. هێندێ لە نووسەران (کۆماری مەهاباد) بە کار دێنن کە هەڵەیەکی سواوی رۆیشتووە لە هیچ بەڵگەیەکی کۆماردا بەکار نەهاتوە. چونکە کۆماری کوردستان بوە نەک کۆماری مەهاباد.

www.kerimhisami.com

برێکی تر لە نووسەران هەر وەک لە گەڵ وشەی کۆمار نێوانیان نەبێ دەزگای دەوڵەتی حکومەت لە ڕێژیم و سیتمی کۆماریی جیا ناکەنەوە و هەموو ڕووداوەکە لە چوار چێوەی حکومەت دا تەنگە بەر دەکەن کە دام و دەزگای ڕاپەراندنی کۆمارە. بە لای منەوە لە ئەدەبیاتی سیاسیدا هەموو وشەو زاراوە یەک حیسابی جیای خۆی بۆ دەکرێت.

هێندێکیتر لە نووسەران لە یەک نووسیندا زاراوی (کۆماری کوردستان، کۆماری خود موختاری کوردستان، کۆماری مەهاباد، کۆماری میللی کوردستان) تێکەڵ دەکەن و لە سەر لایەکیان ساخ نابنەوە. لە نووسراوەی هێندێ نووسەرانی دیکەدا، کۆماری دێموکراتی کوردستان بە کار دەهێنرێت کە بە لای منەوە ڕاست لە گەڵ واقعیەت ڕێک دەکەوێ. چونکە لەو بڕوایەدام بە ڕاستی کۆمارێکی دێموکرات بوە. دێموکراسی بە گوێرەی بارو دۆخی ئەو زەمانی و لە چاو ڕێژیمەکانی هەرێمی ڕۆژ هەلاتی نێوە ڕاست دێموکراتیترین ڕێژیمی سیاسی بوو.

ئارچیباڵد ڕۆزولت کە چۆتە مەهاباد و چاوی بە پێشەوا قازی محەممەد کەوتوە دەنووسێ:« قازی محەممەد گوتی :تەواوی ئەو خەڵکەی لە ژێرکۆنترۆڵی دەوڵەتی مندان لە دەربڕین و نووسینی دڵخوازی خۆیان ئازادن» پاشان دەڵێ: لە کۆلان و شەقامەکانی مەهاباد بە ئاشکرا دەکرا گوێ بدەیتە ڕادیۆکانی ئەستەمبوڵ و لەندەن. بە لام لە تەوریز گوێ دان بەم ڕادیۆیانە سزای مەرگی بۆ دانرا بوو. یان لە سەر خۆیی و لیبرالیزمی **قازی محەممەد** و دەوڵەتەکەی بوو کە ئەو ئازادیەی دەستە بەر کرد بوو. یان دەنا بالانسی دەسەلات لە نێو عەشیرەتەکاندا بوو کە هیچ عەشیرەتێک نەیدەوێرا پێ لە بەرەی خۆی زیاتر ڕابکێشێ. سەر جەمی بەرهەم و دەستکەوتی سەرەکی ئەو ئازادیانە ئەوە بوو کە حکومەتەکەی لە ناو خەڵک لانی کەم خەڵکی مەهاباد خۆشە ویست و جێگای متمانە بوو. خەڵکێک کە زوڵم و زۆریی دەوڵەتی ناوەندیان لە سەر وەلا چوو بوو وتامی ئازادی و سەر بەستیان چێشتبوو.»(٥)

ئیگلتونیش سەبارەت بە دیموکراسی کۆماری کوردستان دەنووسێ:« خەڵکی شار بە خەیاڵی راحەت دەیانتوانی هەموو رادیۆکانی بێگانە گوێ بدەنێ. لە کاتێکا لە ئازربایجان بە هیچ جۆر ئەم ئازادیە نەبوو. پۆلیسی نهێنی بەشێکی جیا نەکراو لە رێژیمی تەورێز بوو. کە چی لە مەهاباد شتی وا نەبوو. لە ماوەی ساڵێکدا چەند کەس لە دوژمنانی **قازی** گیران،ئەژماریان لە پەنجەی دەستان تێ نە دەپەری. **قازی** بە هیچ جۆر بروای بەوە نەبوو کە لە ناوچەدا ئیدارەیەک هەبێ کە خەڵکی لێ بترسێ و لە رێژیم و یا گیانی ئەو پارێزگاری بکا. هەر بۆیەش هەمیشە بە خەڵکی دەگوت: هەڵسورانی ئێوە پێویستە تێگەیشتن و شعوری سیاسی ئێوە نیشان بدا. **قازی** زۆر باش ئاگاداری مەسەلەکان بوو. دەیزانی کە ئەم حکومەتە لە ئارەزووی دێرینەی نەتەوەیەک هەڵقولاوە. کە وابوو بەر لە هەموو شت کار و کردەوەی دەبێ جۆرێک بێ کە بتوانێ پشتیوانی زۆربەی میللەت بۆ لای خۆ رابکێشی. ئەو دەم ئەم هێزە مەزنەی خەڵک باشتر لە هەموو ئیدارەو پۆلیسێکی نهێنی رێژیم ونەزمی مەوجود دەپارێزن.»(٦)

کە وابوو بە کار هێنانی زاراوی (کۆماری دیموکراتی کوردستان) نەک هەر بۆ چوونێکی وشک و دەمارگیری نیە، بەڵکوو راست لە شوێن خۆیەتی. ئیتر سەر نە کەوتن و یا کەم و کوری هیچ لەم واقعیەتە ناگۆرێ و بۆ کوردیش نابێتە کەسری شان کە شانازی پێوە بکا.

جا بەم حاڵە کە نووسەرانی کورد لە سەر بە کار هێنانی وشەو زاراوەی ناوی کۆماری کوردستان ساخ نەبنەوە، چۆن دەتوانن لە سەر چۆنیەتی قەوارە و کیان‌وسیستمی ئەو دامەزراوە نەتەوەییە ساخ بنەوە.؟ رەنگە ساخ کردنەوەی ئەم روو داوە گرنگەی مێژووی کورد پێویستی بە درێژە بێدانی لێکۆڵینەوە و پەیدا کردنی فاکت و بەڵگەی نادیار و بلاو نەکراوە هەبێ کە بێگومان لە گەڵ گوزەشتی زەمان وەدەر دەکەون و دەگەنە دەستی نووسەر و مێژوو نووسان و پەردە لە سەر زۆر شتی شاراوە لا دەدرێ.

www.kerimhisami.com

دوکتور قاسملو لە کتێبی «چل ساڵ خەبات» دا بۆ پاکانە کردن لە سەر بە خۆ نەبوونی کۆماری کوردستان دەنووسێ:

«دوژمنان دوو بوختانیان بە کوماری کوردستان کردوە. یەکەم ئەوە کە ئەم کومارە دەست کردی بیگانە واتە شورەوی بوو. ورد بوونەوە لە مێژووی کورتی دامەزران و ژیانی چەند مانگەی کوردستان دەری خست کە یارمەتی شورەوی تەنیا عامیلیکی لە بار بوە، دەنا پیک هینانی کوماری کوردستان داخوازی کومەلانی خەلک بوە و هەلسورینەریشی گەلی کورد و بە رێوە بەری حیزبی دیموکراتی کوردستان بوە.

بوختانی دیکەش ئەوەیە کە حیزبی دیموکرات مەبەستی لە پیک هینانی کومارجیا کردنەوەی کوردستان بوە لە ئیران. لە هیچ یەک لە نوسراوەکان و چاپەمەنی رەسمی حیزب و قسەکانی بەریوە بەرانی ئەو کاتە باسی جیا بونەوە لە ئیران نەکراوە. بە پیچەوانە زور جار شەخسی پیشەوا قازی روونی کردوتەوە کە حیزبی دیموکرات تەنیا خود موختاری دەوی لە چوار چێوەی ئیراندا.» دوکتور قاسملو هەر لەو کاتەشدا دەنووسێ:« لە سەر دەولەتی کوماری کوردستان دەبێ بگوترێ کە ئەم ناوە یەکیک لە شانازیە گەورەکانی حیزبی دیموکراتە. چونکە یەکەم ریکخراوی سیاسیە کە لە سەر دەمی شاهەنشاهی دا ئالای جەمهوری و جەمهوریخوازی بەرز کردوتەوە.« (٧)

لیرەدایە قسەی **نوشیروان مستەفا** وەراست دەگەرێ و دەبێتە (پاشا گەردانی) وشە. ئەگینا ناوی « دەوڵەتی کۆماری کوردستان» و بەرز کردنەوەی ئاڵای جەمهوری لە رێژیمی پاشایەتیدا، لە گەڵ(خود موختاری) چۆن رێک دەکەوێ؟! هێندێ لە نووسەرانی کورد بە بیانووی ئەوە کە هیچ دەوڵەتێکی بێگانە کۆماری کوردستانی بە رەسمی نەناسیوە، ئیتر ئەوە کۆمارێکی سەر بەخۆ نەبوە. بەلاّم سەربەخۆیی دهوڵەت و حکومەتێک تەنیا نەبەستراوەتەوە بە ناسینی دەوڵەتانی دیکەوە. دەوڵەتێکی بە سەر خاک و ئاو وخەڵک و سنووری خۆیدا

دەسەڵاتی هەبێ، پرۆگرام و یاساو کاروباری سیاسی وکولتوریو کۆمەڵایەتیو ئابووریو سوپایی نێو خۆی بۆ خۆی بەرێوە بەرێو حکومەتێکی دیکە ئاغایەتی بەسەردا نەکا، ئەوە دەوڵەتێکی سەر بەخۆیە. دیارە ناسینی دەوڵەتانی بێگانە بۆ پێوەندی نێو نەتەوەیی و بوونە ئەندام لە رێکخراوی دەوڵەتە یەکگرتوەکان مەرجێکی سەرەکیە، بەڵام نەناسینیش وەنەبێ سەوبەخۆیی ئەم دەوڵەتە بە تەواوی نەفی بکاو سیفەتی دەوڵەتی لە بەر داماڵێ. ئەم ناسینەش تا رادەیێک پێوەندی بە کات و زەمانوبەردەوامی مانەوەو دەسەڵاتی ئەو حکومەتەوە هەیە. دیارە هەروەک گوتراوە لەم بارەوە بیرو بۆچوونەکان لێک جیاوازن.« ..بەرای ئێمە کۆماری کوردستان لەمەهاباد دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆبوو هەو لەشێوەو هەم لەناوەرۆکدا چونکە:

١- دەوڵەتی کوردستان بە رەسمی و بە فیعلیوبەکردەوە لە دەوڵەتی شاهەنشایی ئێران دابرا بوو چەندین وتو وێژی رەسمیش لە نێوان دەوڵەتی ناوەندو دەوڵەتی کوردستانیش ئەنجامدرا بۆ گەرانەوەی دەوڵەتی نوێو خۆهەڵوەشاندنەوەی، بەڵام گفتوگۆکان نەگەیشتنە هیچ ئەنجامو چارەیەک.

٢- ئەو دەوڵەتە روو بەرێکی فراوانی لە کوردستاندا داگیر کرد بوو.دانیشتوانی ئەو هەرێمە راستەو خۆ کەوتبوونە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی نوێ، حکومەتی پێشەوای نەمر بە رێک و پێکی کارەکانی حاکمیەتی خۆی رادەپەراند،دەستەیەکی راپەراندن(هەیئەتی تنفیذیە) کە وەزارەتەکەی مەهاباد بوو دەسەڵاتی راپەراندنی گرتبوە ئەستۆی خۆیو داداگاکانیش سەر بە دەسەڵاتی دادوەری بوون.

٣- کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان بەو دەوڵەتە رازی و قایل بوونو ملیان دەدا بۆ بریارو راسپێریەکانی سەرۆکایەتی ئەو کۆمارە، یان هەر هیچ نەبێ بەرەنگاری ئەم دەوڵەتە نەبوونەوە، نەک هەر خەڵکی کوردستانی ئێران بەڵکە کوردەکانی عیراق و تورکیاش ئەو دەوڵەتەیان بە ئارمانجی سەرەکی خەباتی خۆیناوی خۆیان

www.kerimhisami.com

دەزانیو چالاکانەش بۆ پاراستنی ئەم دەوڵەتە بەشداریان لە ئۆرگانە جۆراو جۆرەکانی ئەم کۆمارە دەکرد. کۆمەڵە دەرەبەگێکی خائینی لێ دەر کەی زۆربەی هەرە زۆری خەڵک کۆماری کوردستانیان خۆش دەویست و ماقوڵترین پیاوو زیرەک و جوامێرترین رۆڵەکانی خۆیان کردە قوربانی ئەو دەوڵەتە.

٤ - دەوڵەتی نوێ دەستی کرد بە جێبەجێکردنی ریفورمە کۆمەڵایەتی و ئابوریەکانو وەرام دانەوەی پێداویستە سەرەکیو زیندوەکانی کۆمەڵانی خەڵک، ئەوە بوو زمانی کوردی لە هەموو قۆناخەکانی خوێندنو لە ئۆرگانە کار گێریەکان بوو بە زمانی رەسمی سوپای کوردستان دامەزرا، دەست کرا بە چارە کردنی کێشەی زەوی و هتد.»(٨)

رەنگە بێ جێش نەبێ کە مرۆڤ بە هەولێکی سەرە تایی بە گوێرەی توانا و بە یارمەتی هێندێ بەڵگەو نووسراوەی بەر دەستان لانی کەم ئەوە روون کاتەوە کە وشەی (خود موختاری) لە هیچ نووسراوەیەکی رەسمی کۆماری کوردستاندا بە دوای کۆمارە وە نەلکاوە. بەڵام وشەو زاراوی (**سەربە خۆیی و ئیستیقلال و سەربەستی و ئازادی** چەندی بڵێی لە نووسراوەو وتاری بەر پرسان و نوینەرانی خەڵکدا بە کار هاتوە. بۆ نمونە:

- **جێژنی سەربە خۆیی و ئیستیقلالی کوردستان** یا درەوشینی ئەستێرەی خۆشبەختی کوردان. - کوردستان ژمارە .١- ١٥ی رێبەندانی ١٣٢٤. چواری فیوریەی ١٨٤٦

- جێژنی شیرکەتی تەرەقی کوردستان - **بە بۆنەی سەربە خۆیی** - کوردستان ١٥' رەشەمەی ١٣٢٤ - ٦ مارسی١٩٤٦

- وتاری پێشەوا رۆژی دووی رێبەندان : بە دڵێکی بە هێز پایە داریمان کردو ئیدامەمان بە فەعالیەتی خۆماندا، تا ئیستیقلال و ئازادی نەتەوەی کوردمان وەدەست هێنا.کوردستان ژمارە .١- ١٥ی رێبەندانی١٣٢٤- فیوریەی ١٩٤٦

جێژن لە ئیدارەی رۆژنامەی کوردستان بە بۆنەی (**سەربە خۆیی و**

ناساندنی سەر کۆماری کوردستان.)

- وتاری پێشەوا لە جێژن و بانگێشتنی ئاغای **جەعفەری کەریمی** بە بۆنەی . سەربەخۆیی و ناساندنی پێشەوای کوردستان): « ... ئەورۆ کە ئەمە ئیستیقلالمان دەوێ پێویستە کە هەموو کارێک خۆمان جێ بە جێی بکەین. ئەوەڵی ئیدیعای خۆمان کرد کە لە حدودی دەوڵەتی ئێراندا خود موختاریمان دەوێ یانی ئێران ئیحتیاجی ئێمە رەفع بکا و میللەت کاریٚ بکا. دوو دەفعە لە لایەن ئازەربایجانەوە بۆ تەوریزیان بانگ کردم کە لە ئازربایجاندا گرێمان هەبیٚ ئەمن پێشنهادی ئەوانم قەبوڵ نە کرد چون میللەتی کورد چوار ساڵە کە خود موختارە وداوای **ئیستیقلال** و **تێک خستنەوەی** تەواوی خاکی کوردستان دەکا. زۆرم پیٚ گران بوو کە لەو جەقەی دەست هەڵبگیریٚ و ئیحساساتی ئێوە مانیعی ئەوەی بوو کە ئێمە بە خود موختاری رازی بین چونکو کە مودەی ئەو چەند رۆژەی کە جێژن گیراوە ئیحساساتێکی ئێوە نواندوتانە وێنەیەکی حەساس و کامیلەو دەبیٚ دنیا بزانیٚ کە کورد لیاقەتی ئیستیقلال و سەربەستی هەیە.» (٩)

- **جێژنەکانی سەربە خۆیی** و ناساندنی سەر کۆماری کوردستان لە کانگای پێشمەرگە.

- وتاری حەمەدەمینی موعینی:«.. بە ئیفتیخار و سەر بڵندی دەزانم دەو رۆژە موبارەکەدا کە جێژنی **سەربە خۆیی** کوردستانە..» کوردستان ١٩٤٦/٢/٢٣ - ١٣٢٤/١٢/٤

- دانانی سرودی میللی – ئەی رەقیب . ئەم سروده کە بۆتە سرودی رەسمی نەتەوەی کورد، سرودی (خود موختاری) نە بوو. سرودی میللەتیک بوو کە لە مێژوودا بۆ هەوەڵین جار دەسەلاتی میللی دەگرتە دەست و چارە نووسی خۆی دیاری دەکرد. هەر بۆیەش بە هەق بۆتە سرودی کورد و لە هەموو بەشەکانی کوردستان لە هەموو رێو ورەسمێکی میللیدا دە خوێنرێتەوە. بە لای منەوە لە کاتی لێکۆڵینەوەو ساخکردنەوەی چۆنیەتی کیانی کۆماری کوردستان پێویستە ئەم

www.kerimhisami.com

بابەتانە لە بەرچاو بگیرێن و نە خرێنە پشت گوێ. پاشا گەردانیەکەش هەر لە بەر سەرنج نەدانی ئەم راستیانە دێتە گۆرێ. خۆ ئەگەر بە وردیش سەیری سەر جەمی رووداوەکان و کار و کردەوەی دام و دەزگای کۆماری کوردستان بکەین ، رەنگە تا رادەیەک بگەینە ئەم نەتیجەیە کە کۆماری کوردستانی ١٩٤٦ دام و دەزگای خود موختاری نەبوو. لە فیدرالیش پتر قاچی درێژ کرد بوو. چونکە دامەزرانی خود موختاری پێویستی بە قەرار داد و یا رێک کەوتن و موافەقەتی حکومەتی ناوەندی هەیە. کۆماری کوردستان بێ ئەوەی گوێ بداتە رەزامەندی دەوڵەتی ناوەندی تاران ئالای خۆی هەڵکرد بوو، سەر بەخۆیی خۆی راگەیاند بوو.. مەسەلەیەکی دیکەش لێرەدا جێگای باسە و لام وایە لە وتاری دیکەشدا باسم کردوە، ئەویش ئەمەیە کە رێکخراوەکانی ئێستای کوردستانی ئێران لەوەدا ئازادن چۆن سیاسەتی خۆیان دیاری دەکەن و خود موختاریان دەوێ و یا کەمتر و زیاتر و یا لە پێناو خود موختاریدا چەند هەزار لاوی کورد بە کوشت دەدەن ئەوە کاری خۆیانە. بەڵام هەق نیە ئەوان مێژووی نەتەوە دەستکاری بکەن و خاڵی نەبوو وناحەزی باوینە سەر.

«ناکرێ ئەو بۆ چوونە رەت کەینەوە کە **قازی محەممەد** و لایەنگرانی ئاواتی کوردستانێکی گەورەیان هەبوە. ئەوان هیوا دار بوون کە مەهاباد بکەن بە ناوەندی کولتوری کوردی و جوڵانەوەی رزگاریخوازیی کورد و تەنانەت جێگای سوریا و سولەیمانی بگرێتەوە و دەوری سەرەکی هەبێ لەو سەر دەمەدا.» (١٠)

دووی ڕێبەندانی ١٩٤٦

بۆئەوەی کوتو پڕ بە سەر رووداوەکان دا نەکەوین با تۆزێ بۆ دوایە بگەڕێینەوە. دیارە ئەوە نابێتە **یادانەوە** بەڵکوو گەرانەوەیە بۆ روونکردنەوەی هێندێ بابەتی پێویست. لە سەر ئەو باوەرەم هەر وەک لە کەون و کائینات دا

www.kerimbisani.com

هەموو شت لە بزووتن و گۆران و هەڵدان دایە، بزووتنەوەی ١٩٤٢ی رۆژ هەڵاتی کوردستانیش ئاوا لە گۆران و هەڵدان دابوە. هەر بۆیەش رەوا نیە بە وشکی و بە تەنیاو یەک لایەنە بە قۆناخێک و بە دروشمێکەوە بنووسیێن. لە سەرەتاوە بە دامەزرانی کۆمەڵەی ژ.ک بەرنامەی یەک گرتنەوەی کوردستانی گەورە دێتە گۆرێ و لە گەڵ نیشتمانپەروەرانی بەشەکانی دیکەی کوردستان پێوەندی دەگیرێ و تەگبیر و راوێژ دەکرێن. پاشان بارو دۆخی رۆژ و سیاسەتی جیهانی لە بەر چاو دەگیرێو بۆ ئەوەی لەم هەل و مەرجەدا ویست و داخوازی کورد دنیا پەسند تر بێ و ترس و دڵە کوتەش نەخاتە هەناوی کۆنە پەرستی تاران و لە رێگای ئاشتی و هێمنانەوە لە گەڵ حکومەتی ناوەندی کێشەکە چارە سەر بکرێ، **کۆمەڵەی ژ.ک** دەبێتە حیزبی دێموکراتی کوردستان(دیارە بە لاسا کردنەوەی ئازەربایجان) بەرنامەکەشی دەبیتە داوای خود موختاری و تەنانەت کەمتریش وەک دانانی (ئەنجومەنی ئەیالەتی و ویلایەتی) یاسای پەسند کراوی مەشروتەی پێش .٥ ساڵ کە یەکێ لەو یاسایانەی شۆڤینیستی سەر دەم بوو.

« قانونی ئەساسی ئێران و یاسای هەوەڵێن هەڵبژاردنی پارلمان بناخەی زێدەیی و سەر پشکی بۆ فارسان دارشت. بۆ نمونە : بۆ تارانێ کە زۆربەی دانیشتوانی فارسن و دەسەڵاتی فارسی لەوێدا زاڵە، لە ١٥٦ نوێنەری پارلمان .٦ کورسی بۆ تاران دانراوە. لە کاتێکا بۆ ئازەربایجان بە کوردستانیشەوە کە حەشیمەتی لە تاران زیاترە تەنیا ١٢ کورسی دانراوە. بۆ سنەو هەمەدان ٦ کورسی لە بەر چاو گیراوە. جگە لەوەش لە گەڵ تەواو بوونی هەڵبژاردن لە تاران پارلمان دەتوانێ دەست بە کار بکا و یاساو بریارانیش پەسند بکا بێ ئەوەی نوێنەرانی ناوچەکانی دیکە بەشدار بن. »(١١)

رێبەرانی حیزبی دێموکرات زۆریان هەول داوە کە بە هێمنانە لە گەڵ حکومەتی ئێران رێک کەون. بەلام دیکتاتور و شۆڤێنیست بە درێژایی مێژوو هەر زمانی داپڵۆسین و زۆرداریان زانیوە و قەت ملیان بۆ ویستی رەوای خەڵک رانە کێشاوە.

www.kerimhisami.com

با بزانین لە بەرانبەر ویستی خود موختاری حیزبی دیموکراتی کوردستان دا **رۆژنامەی کەیهانی تاران ٢٧ی مانگی یولی ١٩٤٥** چی دەنووسیٚ:« کوردەکان رەسەنترین ئیرانی و نیشتمانپەروەری راستە قینەی ئیرانین. رەنگە بەشیکی نە خوینەواری کورد لە واتای وشەی (سەر بە خۆیی) تیٚ نەگەن. بەلاٚم روشنبیری کورد باش دەزانن (سەر بە خۆیی) چیە. لە سەر دەمی ئیمەدا کە تەنانەت میللەتانی گەورەش بۆ یەکیتی و پشتگرتنی یەکتر هەوڵ دەدەن دەکریٚ باوەر بکەین کە هیندیٚ خەڵک لە عەشیرەتی راستە قینەی ئیرانی بیانەویٚ لە ریشەو رەگەزی خۆیان جیا ببنەوە؟ ئەوان بۆ کویٚ دەچن ؟ئیستا ئەگەر ١٥ میلیون میللەتی ئیران لە بەر چاوی میللەتە گەورەکانی دنیا گەورە ترین رۆڵ یاری دەکەن، ئەوان چی‌یان بە سەر دیت ئەگەر بە عەشیرەتی جیاواز دابەش بکریٚن. تازە خیوەو بوخارا و گەنجە و تفلیس و کوردستانی تورکیا و بلوجستانی ئینگلیز بە کویٚ گەیشتن کە لە ئیران جیا بوونەوە ؟ »

حکومەتی کۆنە پەرستی ئیران بە هیچ جۆر گوییٚ بۆ ویستی رەوای گەلی کورد لە کوردستانی ئیران شل نەدەکرد. حیزبی دیموکرات نەیدە توانیٚ دەرفەتی پیش هاتوو لە کیس بدات و لە بەرانبەر ئەم بەر پرسیە میژوویەدا شانی کلا بکا. رێبەرایەتی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەم بارو دۆخە ناسک و پر هەستەدا تەنانەت بە پیچەوانەی مەیلی دۆستەکانیشی هەنگاوی ئازایانەو چارە نووس سازی هاویشت و هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستانی پیک هینا و بە دوای ئەودا لە میتینگیکی گەورەی شاری مەهابادا. ئاخرین شوینەواری حکومەتی تارانی کویر کردەوەو ئالاٚی ئیران لە سەر بانی عدلیە داکیٚشرا خوارو ئالاٚی کوردستان لە جیگای ئەو هەڵکرا. نوختەی گۆرانی سیاسەتی حیزبی دیموکرات لیرەوە دەست پیدەکات و لە گەڵ هەڵس و کەوتی زەمان و بارودۆخ بەرەو پیش دەروات.

دوکتور قاسملو لە گەڵ ئەوەشدا کە دەڵیٚ: « کوماری کوردستان داخوازی کومەلانی خەڵک بوە» بەلاٚم لە بارەی هەڵکردنی ئالاٚی کوردستانەوە بۆ چوونیکی

www.kerimhisami.com

تری هەیە و دەنووسێ:

« هێندێ کەس پرسیار دەکەن ئەگەر وایە لە کاتێکدا لە ئازەربایجان ناوی حکومەتی میللی‌یان لە سەر نابوو، بۆ چی لە کوردستان ئالای تایبەتیان بێجگە لە ئالای ئێران هەلکرد بوو و بە رەسمی ناوی دەولەتی کوماری کوردستانیان بە کار دەهێنا؟ رازێکی شاراوە نیەکە ئەو کاتە حیزبی دێمکرات کە تاقی کردنەوەی بە رێوە بەری دەزگای دەولەتی نەبوو لە هێندێ بارەوە چاوی لە یەکیەتی سوویەتی دەکرد و گوێی لە قسەکانی نوێنەرانی یەکیەتی سوویەتی دەگرت. بۆ وێنە بەرگی ئەفسەرانی سوپای کوردستان لاسا کردنێک بوو لە ئونیفورمی ئەفسەرانی لەشکری سوور. دروست کردنی ئالاش هەر لەم رۆوە بوو. یەکیەتی سوویەتی لە پازدە کومار پێک هاتوە و هەر کومارێک ئالای تایبەتی خوی هەیە و ئەمە هەر گیز نیشانەی داخوازی جیا بوونەوە لە یەکیەتی سوویەتی نیە. ئەگەر لە دوا رۆژدا ئێران ببێتە ولاتێکی فیدرالی، هەم کوماری فیدرالی مەرکەزی ئالای خوی دەبی کە ئالای هەموو ئیرانە، هەم هەر کام لە کومارە نەتەوییەکان ئالای تایبەتی خویان دەبێ» (١٢)

لێرەدا ئالۆزیەکی سەیر لە بۆ چوونی **دوکتور قاسملو** دا بەر چاو دەکەوێ. ناو براو ئەو هەموو تاریفەی لەم کتێبەدا لە حیزبی دێموکراتی کردوە، دەیکاتەوە هیچ. لە لایەک « دەستکردی بێگانە» رەت دەکاتەوە و بە « بوختانی» دەزانێ. «یارمەتی سوویەتی تەنیا بە عامیلێکی لەبار» دادەنێ. لە لایەکی تر حیزبی دێموکرات بە « بێ‌ئەزمون و بە گوێی رایەلی نوێنەرانی یەکیەتی سوویەتی» دادەنێ. بەرگی ئەفسەرانی سوپای کوردستان و «دروست کردنی ئالا» بە « لاسا کردنەوەی سوویت» دەزانێ. بە راستی خەلکی دیکەش هەر ئەو بوختانانەیان بە کوماری کوردستان کردوە. ئالوزیەکە لە بیر و بۆ چوونی **دوکتور قاسملوی** شەهید دا کاتێ زەقتر دەبێ کە کوماری فیدرالْ و خود موختاری دەکاتە یەک و پازدە کوماری سوویەتی بە نمونە دێنێتەوە و گوێا « هەر گیز نیشانەی داخوازی جیا

بوونەوە نەبوون لە یەکێتی سۆڤیێتی.» خۆزیا دوکتور **قاسملو** مابایە و دیتبای کە دوای لاچوونی دێوە زمەی دیکتاتوری نەک هەر یازدە کۆمار جیا بوونەوە، بەڵکوو جیا بوونەوە گەیشتە ناوچەکانی خود موختاریش، جگە لەوە خۆ مەسەلەی کوردستان و حکومەتی ئێران باسی فیدراڵی نەبوو تا بڵێین بە قسەی **دوکتور قاسملو** مافی ئاڵاَ هەڵکردنی هەبوە. حیزبی دیموکرات و کوماری کوردستان بە قسەی **دوکتور قاسملو** لە خود موختاری زیاتر هیچی دیکەیان نەویستوە، جا چۆن لە گەڵ فیدراڵی و یا کۆمارەکانی ئەوسای سۆڤیێتی بەرانبەر دەکرێن؟!!

دوای هەڵکردنی ئاڵای کوردستان سەرانسەری مانگی بەفرانبار، زستانی ساردی کوردستان ببوە بەهاری شادی و لە شار و گوندی کوردستان شایی و زەماوەند بوو. خەڵک خۆی بۆ جێژنی گەورە تر، جێژنی ئازادی و سەربە خۆیی ئامادە دەکرد. مەهاباد ببوە قیبلەی نەتەوەی کورد و لە هەموو بەشەکانی کوردستانی مەزن، ڕێبەر و نوێنەرانی گەلی کورد خۆیان گەیاند بوە مەهاباد و بە بەشداری لە ئاهەنگی ڕاگەیاندنی کۆماری کوردی، پشتیوانی و هاو کاری خۆیان نیشان دەدا،

شاری مەهاباد هەر چەندە سەبارەت بە سیاسەتی جیوازی دانانی ڕێژیمی پەهلەوی شارێکی مودێرن و پێشکەوتوو خاوەنی هوتێل و میوانخانەی گەورە نەبوو، بەڵام ماڵی هەموو نیشتمانپەروەرێکی مەهابادی بۆ پێشوازی و میوانداری لە میوانانی ئاهەنگی جێژنی سەر بە خۆیی ببوە میوانخانە و خەڵکی بە شەرەفی مەهاباد بە دڵێکی فراوان و بە ڕوخساری شاد و بزەی سەر لێو خزمەتی میوانانیان دەکرد.

ڕوو داوەکان بە خێرایی دەهاتن و تێدەپەڕین. ڕۆژی مێژوویی نیزیک دەبۆوە. هەواڵدەری ڕۆژنامەکانی تاران بۆ ئاگاداری لە ڕووداوەکانی کوردستان دەهاتنە مەهاباد. ڕۆژنامەی کوردستان ۲۰. ۱/۱۳۲٤-۱۱/۱/۱۹٤٦ گفتوگۆی جەنابی **قازی محەممەدی** لە گەڵ چەند ڕۆژ نامەنووسی تارانی بڵاو کردۆتەوە. لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا :« لە تاران دەڵێن کوردان بە ڕەهبەری جەنابت جوێ

بوونەوەو ئیستیقلالی کوردستانی دەوێ. ئایا راستە ؟ دەڵێ:

- خێر راست نیە، لە بەر ئەوەی کە ئێمە لە دەوڵەتی ئێران ئیجرای قانونی ئەساسیمان دەوێ‌و دەمانەوێ بە خود موختاری لە ژێر بەیداغی ئێراندا بژین ، خود موختاریشمان وەگیر کەوتوە.

پرسیار : ئێوە چەند وەختە خود موختارن ؟

وەلام :چوار ساڵە خود موختاری داخیلیمان هەیە.

پرسیار: چلۆن خود موختاری خۆتان هەڵدەسوڕێنن ؟

وەلام : لەو ولاتەی کە توانیومانە خود موختاری خۆمان دەکار بکەین دەگەڵ نوێنەرانی گەورەی میللەتی کورد کە چەندێک لە وەی پێش لە مەهاباد حازر بوون ئینتیخاباتمان کرد و هەیئەتێکی (٩) نەفەری بە نێوی هەیئەتی میللی هەڵبژێر دران و سەرۆکی ئەو هەیئەتە بە خۆمە.

خوێنەری بە رێز سەرنجی ئەوە بدات کە ئەم وتو وێژە پێش مێتینگی مزگەوتی سوور و پێش دووی رێبەندان و راگەیاندنی کۆماری کوردستانە. لەم گفتوگۆیەدا پێشەوا بەرنامەی حیزبی دیموکرات بۆ رۆژنامە نوسانی تاران روون دەکاتەوە.

رۆژی ٢٩ی بەفرانباری ١٣٢٤ - ١٩٤٦/١/١٩ لە مزگەوتی سووری مەهاباد کۆ بوونەوەیەکی گەورە بە بەشداری تەواوی سەرۆک عاشیرەت و خاوەن مڵک و بازاری و کەسانی ئایینی و زەحمەتکێشانی شارو گوند پێک هات. خەڵک چاوە رێ و گوێ قولاغی دەنگو باس و هەنگاوی تازە بوون. دوای کردنەوەی مێتینگ و خوێندنەوەی شیعری شاعیرانی میللی **هەژار و هێمن** و وتاری بەخێر هینان و سوپاس لە بەشدار بوانی کۆبوونەوە، پێشەوا **قازی محەممەد** چوە سەرمینبەر و دوای بە خێر هێنانی میوانان و سوپاسی خەڵکی مەهاباد بۆ میوانداری و خزمەتی برایانی خۆیان فەرمووی:

« کورد دوو سەد ساڵە بۆ وەر گرتنی ئازادی هەوڵ دەدا. لە جەنگی بەینەلمیلەلی رابردوودا کوردیان پتر لەت لەت کرد. بەشێک بە عیراق، بەشێک بە

www.kerimhisami.com

سوریاو بەشێک بە روسیا، بەشی زۆریشیان بۆ تورکیا وئێران هێشتەوە. ئەم کارانە هەستی سەر بەستی کوردانی نە کوژاندەوە. کوردانی تورکیا و ئێران و سوریا زۆر لە پێشدا بۆ ئازادی هەڵستان. دوژمنەکانیش دەستیان کرد بە کورد کوشتن. ئەگەر کوردانی **بەدرخانی** پەرش و بڵاو کران، **بابانەکان** و **ئەردەڵانەکان** واریدی مەیدانی کارزاری ئازادی کوردان بوون. **شێخ عوبیدیلا، شێخ سەعید، سمایلاغا**، کوردانی تورکیا و ئارارات قیامیان کرد و چەند سەد هەزار نەفەر لەو قیامانەدا لە ناو چوون و نەتیجە بە دەس نەهات و ئەم راد مەردانە گشتیان لە سەر ئازادی مردن.

تا ئێستا چەند حیزب لە کوردستان بنیاد نراوەو بۆ ئازادی کوردان هەولیان داوەو ئەمانیش لەم پێناوەدا چەند سەد هەزار قوربانیان داوە. لە دیار بەکر دوو سەد هەزار کوردی بە ناو بانگیان کوشت وئەم ملەیە لە کوردستاندا دەوامی بوو تا وەختێ کە ئەرتەشی شاهەنشاهی لە شەهریوەری ۱۳۲۰ بڵاو بوو.

بە بڵاو بوونەوەی دوو پەر ئاگاهی - بوو بڵاو ئەرتەشی شەهەنشاهی.

لاوان و گەنجانی مەهاباد دەستیان کرد بە کار و مەرامی موقەددەسیان تەعقیب کرد. لە بن ئەشکەوتان. لە شیوان و لە خانوان بە دزی خڕ دەبوونەوەو فەعالیەتیان بە خەرج دا تا لکی خۆیان لە تەواوی کوردستاندا کردەوەو هەموو کوردێکیان بۆ کار ئامادە کرد و خۆشیان بە هێز کرد تا وابوو چەندە لە مەو بەر مەرامی دێموکراتیان بە دنیا راگەیاند و تەقازای خود موختاریان لە حدودی دەوڵەتی ئێراندا کرد.بەلاَم دەوڵەتی ئێران بە جنێو وهەرەشە و بە تانگ و تۆپ و فرۆکە وەلاَمی دانەوە. پاشان پێشەوا لە سەر قسەکانی دەروا و دەڵێ:

« دنیای ئەورۆ دنیای تەنازوعی بەقایەو هەر نەتەوەیەک دەیەوێ بۆ خۆی سەر بەست بێ.

ئەی نەتەوەی کورد ! ئەگەر کوردستان بیەوێ لە رۆژی پێداویستدا چەند هەزار

www.kerimhisami.com

لاو وگەنج موسەللەح بکاو بۆ دیفاع لە نیشتمانی خۆشەویست . . . بگرین ئایا کورد ئەو ئیستیعدادەی هەیە کە کور و خۆشەویستی خۆی بۆ مەیدانی کارزار بنێرێ؟ »

بە جارێ دەنگی ئیتاعەت و ئامادەیی بەرز دەبێتەوە. لێرەدایە **شێخ جەلالی تاهیری** دەربەندی رادەبێ و دەڵێ:« ئەی ئاغایان سێ شت بۆ کوردستان زۆر پێویستە: یەکەم پوڵ دووەم پوڵ سێیەم پوڵ. لە سێ شتیش دەبێ دەست هەڵگرین وەک دەستمان هەڵگرتوە: یەکەم تەماع، دووەم خۆ خۆری، سێیەم خۆ فرۆشی. دوای ئەو قسانە هەموو دارایی خۆشی پێشکێش بە حیزب دەکات.» (١٣)

راگەیاندنی کۆماری کوردستان بە جیهان

لە مێژووی ژیانی هەر گەل و نەتەوەیەکدا، هێندێ رۆژی ئەوتۆ هەن کە بە نوختەی بەختەوەری و پیرۆزی گەل دژمێردرێن. ئەم رۆژانە لە مێژووی ئەم نەتەوەیەدا هەتا هەتایە بە زیندوو دەمێننەوەوە لە بیر ناچنەوە.

رۆژی دووی رێبەندانی ١٣٢٤ - ١٩٤٦/١١/٢٢ لە مێژووی نەتەوەی کوردا بۆتە ئەستێرەیەکی پرشنگدار و رۆژێکی میللی و شوێنێکی تایبەتی پر لە شانازی لە لاپەری مێژوودا گرتۆتەوە. راستە ئەم ئەستێرەیە لە بەشێکی نیشتمانی دابەشکراوی کورد، لە رۆژ هەڵاتی کوردستان سەری وەدەرنا، بەڵام پرشنگی هاویشتە هەموو بەشەکانی کوردستان. لە هەموو بەشەکانی ترەوە نوێنەرانی کورد بەو تیشکەوە دەهاتن و لە ئاهەنگ و شادی دا بەشدار دەبوون.

«کوردستان ببوە چرایەکی روناک و رێ نیشاندەری هەموو گەلی کورد. لە تورکیا و عیراق و سوریا کوردەکان پیرۆز باییان لە کۆماری کوردستان دەکرد

www.kerimhisami.com

وئامادەیی خۆیان بۆ هەموو چەشنە هاوکاریەک رادەگەیاند.»(١٤)

سەبارەت بە گرنگی بزووتنەوەی ١٩٤٦-١٩٤٢ی رۆژ هەڵاتی کوردستان زۆر لە نووسەرانی خۆماڵی و بێگانە نووسیویانە و رۆژی دووی رێبەندا و دامەزرانی کۆماری کوردستانیان لە مێژووی خەباتی نەتەوەی کورد دا بە رووداوی هەرە گرنگ داناوە. « مەهاباد لە روانگەی سیاسیەوە ببوە ناوەندێک کە هەموو کورد چاویان تێ بریبوو. کۆرە کولتوریەکانی بێروت وبەغدا و ئەستەمبوڵ، هەر وەها کوردە چیا نشینەکان گشتیان لە سەر هەست و ئامادە بوون تا بزانن بزوتنەوەی **قازی محەمەد** سەر دەکەوێ و یا ناکام دەبێت. پەیام هێنەران لە هەموو دەستەو پۆلی کورد، نەک هەر کوردەکانی عیراق، بەڵکوو کوردانی سوریا و تورکیاش پەیامیان بۆ دەهێنا،»(١٥)

تێکۆشەر جەلال تالەبانی لە بارەی بەرهەمی رۆژی دووی رێبەندانەوە دەنووسێ:« لە سەرە تای ١٩٤٦دا کۆماری دیموکراتی کوردستان دامەزرا. بەم جۆرە بۆ یەکەم جار لە مێژووی کوردستاندا جەمهوریەتێکی دیموکراتی نیشتمانی پێک هات. ئەم روو داوە مێژووییە زۆر گرنگە لە مێژووی کوردا هەموو کوردستانی هاژاند و کۆمەڵانی خەڵکی هەموو کوردستانی هێنایە جۆش و خرۆش. کوردایەتی زۆر تر فراوان و پتر جەماهیری کرد.»(١٦)

راگەیاندنی کۆماری کوردستان نەک هەر راستەو خۆ کاری کردە سەر هاژاندنی هەموو بەشەکانی کوردستان، بەڵکوو حکومەتە داگیرکەرەکانی کوردستانیشی خستە بیر کردنەوەو رێکخستنی پلان و بەربەرەکانی بۆ تێکدانی.

ماموستا **محەمەد رەسوڵ هاوار** لە کتێبی خۆیدا بە ناوی(کوێرەوەری و بیرەوەری)لاپەرەی ٥٩ دەنووسێ:« کە کوماری مەهاباد دروست بوو ئینگلیزەکان و میری ترسیان لێ نیشت کە لە کوردستانی عیراتیش بتەنێتەوە. لەبەر ئەوە بە هەموو جۆرَ هەوڵیان ئەدا بەربەستی بکەن و پارەیان بە راست و چەپدا بڵاو دەکردەوە بۆ ئەوە خەڵک بێدەنگ بکەن. خەبیرێکی ئینگلیزی بە ناوی(مستر

سمیث) بە زور دەچوە سەر لیژنەی فەحصی توتنەکانو ئەمری پیدەکردن بە مومتازو دەرەجە یەک زیان نووسن. کە چی هەر کوماری مەهاباد روخا هەموو شتیک گورا. نرخی توتن کەم کرایەوە. هەر ئەو مستر سمیثە دەی شیراند .بە سەر لیژنەکاندا دەیوت: ئەم توتنانە ئەو گونیانە ناهینن کە تینیدەکەن. کە چی توتنیش هەر توتنەکەی جاران بوو. »

ئەم کومارەی بە قەولی **مام جەلال** (هەموو کوردستانی هاژاند و کومەلانی خەلکی هەموو کوردستانی هینایە جوش و خروش) لە روژی دووی ریبەندان لە کوبوونەوەیەکی ۲۰ هەزار کەسیدا راگەیەنرا. هەر بویەش ئەم روژە بە روژی میللی نەتەوەی کورد ناسراوە و لە هەموو بەشەکانی کوردستان یادی دەکەنەوە. هەر لیرەشدایە کە هەودای پیوەندی ژیر دەستی لە گەل حکومەتی تاران دیتە قەتاندن و گورانکاری لە بەرنامەی خود موختاری حیزبی دیموکراتی کوردستانیشدا بەدی دەکری.

روژ نامەی کوردستان لە ژمارە ۱۰ی ۱۵ی ریبەندانی ۱۳۲٤-٤/۱۱/۱۹٤٦ لە ژیر سەر دیری «**جیژنی سەر بەخویی و ئیستیقلالی کوردستان** یا درەوشینی ئەستیرەی خوشبەختی کوردان» دەنووسی:« روژی ۲۸ی بەفرانباری ۱۳۲٤ هەیئەتی مودیرەی هەموو لکەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان و نوینەرانی قەبایل و عەشایر و تەواوی طەبەقات لە مالیک و غەیرە مالیک هەر یەک لە چەند سەد فرسەنگ ریگاوە بو کانونی ئیحساساتی میللی و قیبلەی ئارەزو وروناکیدەری ئەفکاری هەموانی خویان: شاری پر ئیفتخاری میللی مەهاباد، وەکو بلبل بو لای گول و وەکو پەپولە بو دەوری چرا هاتن و کو بوونەوە....... ئەی کوردستانی مەزن ! ئەی دایکی نیشتمانی ۹ میلیون کورانی رەشیدی کورد ! سەرت لە دۆشەگی بیماری و دیلی هەلینەو نیقابی سپی بەفر لە رووی خوت هەلگرە بو کفن بو کورەکانتی واگوزار کە، ئەوەتا ئەرشەدی کورانی تو ئیعجازی کرد و ئاخر رایەل و پوی فیل و تەلەکەی نا بەکارانی لە بەر یەک

دەرێناو ژیان و خۆشبەختی بە یەکجاری تۆو کورانتی ساز و قایم کرد.........
ئەوەتا ڕۆژی دووەمی ڕێبەندان(بهمن ماه) ١٣٢٤ ساتی هەشتی بەیانی خۆشتر و روناکتر ڕۆژانی مێژووی شەش هەزار ساڵەی تۆ گەیشتوە، لە سێ ڕێنی قازی هێزی بە هێزی دیموکرات بە سازو بەرگ و ئەسلەحەوە لە لایەکەوە قوتابیەکانی کچان و کورانی هەموو قوتابخانەکانو لە لایەکی دی بیست هەزار نەفەر لە تەواوی طەبەقاتی نەتەوەی بەرزی کورد هەر یەک لە جێی خۆی بە تەرتیب ریزیان بەستوە و ئالای سێ ڕەنگی کوردستان لە هەموو لایەکی مێتینگەکەوە لە راست و چەپی تایبەتی پێشەوای گەورە کە لە قەلبی مێتینگدا قەراری گرتوە دەلارێتەوە.....»

ڕۆژنامەی کوردستان هەر لەم ژمارەیەدا بە بۆنەی (**جێژنی سەر بە خۆیی و ئیستسقلالی کوردستان**)ەوە وتاری پێشەواو سەر کۆماری بەرزی کوردستانی چاپ کردوە. پێشەوا لە باسی هەڵکەوتی جوغرافیایی کوردستان و مێژووی خەباتی بێ وچان و بەر دەوامی کورد بۆ ئازادی دەفەرموێ:« کوردستان مەوقعیەتی جوغرافیاییکی مەخسوسی هەیە کە بێ پسانەوە و بێ ئەوەی نەتەوەو میللەتێکی کە لە نێویاندا فاسیل و لێکیان بپچڕێتەوە، کورد بە سەر یەکەوەو پێکەوە سکونەتیان تێدا هەیە و دارای مالکیەتی میللین دەوێدا. بەسەر هات و سەوابیقی تاریخیان یەکە و عومومەن تێدا شەریکن. خاوەنی ئاداب و عادات و رسومی میللیەکی وان کە هیچ جورە سەدەمە و حەوادسێک نەیتوانیوە سستیەک لە بناغەی میللیەتی ئەواندا پەیدا بکات.

کورد لە قەدیمڕا هەزاران پادشا و حوکمدار و تەشکیلاتیان بووە. هەر لەم کوردستانی ئازادی ئێستادا بنە ماڵەی ئومەرای موکری کە سەر سلسلەی ئەوان ئەمیر سەیفەددین بوە تا(١٠.٢.ی کۆچی) بیل ئیستیقلال یەک لە دووی یەک **ئەمیر سەیفەددین، سارم بەگ، شێخ حەیدەر، ئەمیر بەگ. ئەمیر پاشا**، تا دەگاتە قوباد خان بە دەسەلاَت و قودرەتەوە حکومەتیان کردوە.

www.kerimhisami.com

میللەتی رەشید و بە غیرەتی کورد لە هەموو دەورو زەمانێکدا هەر کەس خەیاڵی ئیستیلای نیشتمانی ئەوانی بوبێ بەرەنگاری بوون بەر بەرەکانیان کردوەو لە هیچ فیدا کارییەک دەستیان دانەنواندوە. لە پاش لە دەست چوونی سەلتەنەت و حوکمداریشیان بۆ وەگیر خستنەوەی ئیستیقلال و ئازادی بە میلیۆن قوربانیان داوە و لە بەرئەوەی کە هەمیشە لە موبارەزەو ملە دابوون هیچ جورە ئەزییەت و ئازارێک نەماوە نەی چێژن و نەی بینن.

لە گەڵ ئەوەش هەموو کوێرەوەریو کوشتن و برینێکیان تەحەمول کردوەو قەت لە ئامانج و ئارەزووی خۆیان شل نەبوونەوە و لە رێی وەدەست خستنەوەی ئازادیدا وچانیان نەداوە. بە دڵێکی ئەوەندە بە هێز وعەزمێکی هێندە سابیتەوە تێکۆشاون تا ئێستا هێزێکی وا پەیدا نەبوە بتوانێ تێکڕا خەفەیان بکا، میرە کوێرەیان کوشتوە بابان سەریان هەڵداوە، بابانیان بێدەنگ کردوە ئەردەلان بڵێند بوون، ئەوانیان لە عەرزی داوە بیتلیسی بەرز بوونەوە و هەزاری دیکەی وەک ئەوان.

تا لەو دواییانەدا لە پاش شەری بەینەلمیلەلی پێشوە کە دیکتاتۆری ئێران و تورکیا هاتنە سەر کار و زمان و عادات ومەزهەب و خوسوسیاتی میللی کوردیان بە جارێک لاواز و کزو کەنەفت کرد، لە هیچ وەحشیەت ودڕندەیێک رانەوەستان، خوێندن و نووسینی زمانی کوردی مەمنوع و پۆشینی لیباسمان قەدەغە بوو. نەیاندەهێشت لە هیچ جورە مەزایا وحقوقێکی بەشەرییەت بەشمان بێ، رێگای فێر بوونی عیلم و سەنعەتیان لێ بڕیبووینەوە. هەر رۆژە بە بەهانەیەک و هەر دەمەی بە تەشقەڵەیەک دەستە دەستە و پۆل پۆل کوردی هەژار و بەدبەختیان حەپس و تەبعید دەکرد و دەیان کوشت و لە بەینیان دەبردن حاسڵ و دەسترەنجی ئەو میللەتە بێچارەیان دەبرد بۆ خۆیان و ئەوانیشیان برسی و تینوو رووت و قووت دەهێشتەوە.

تا لە شەهریوەری ۱۳۲۰دا فریشتەی ئازادی دەستگای دیکتاتۆری و فاشیستی رەزاخانی تێک شکاند. کورد سەری لەو هەموو فشار وئەزییەتە کەمێ فارغ بوو،

www.kerimhisami.com

فەوری ئیحساسی کرد چۆن دەبێ لە فورسەت ئیستیفادە بکات، ورنگای سەلاح و وەدەست خستنی ئازادی ئەو میللەتە چیە و چبکا. پیاوانێکی بە بیر و هۆش وبە شەرەف کە زۆر لە مێژ بوو خوێناوی دڵی خۆیان دەخواردەوە و بۆ زەلیلی ئەو میللەتە دوکەڵ لە دەرونیان دەهاتە دەرێ زۆر زوو تەشخیسیان دا کە وەختی کارە و لەو فورسەتە دەبێ بەهرە وەر گیرێ و ئەوە تەواو ئەو رۆژەیە کە پشتاو پشتمان چاوە روانی بوون. یەکجارو خێرا، بێوچان و راوەستان، دەستیان بە کارکرد حیزبی دێموکراتی کوردستانیان تەشکیل داو بە دەستو برد خەریکی کارو باری میللی بوون و بە چاوێکی وردو بە دیقەت ئیحتیاج و پێداویستی کوردیان تەشخیس دا و بەدی کرد......

پێشەوا پاشان لە وتاری خۆیدا باسی لابردنی ئیختیلافاتی عەشایری و دانانی مەدرەسەی کچان و کوران و چاپی کتێب و خوێندن بە زمانی کوردی و دانانی چاپخانە و دەرکردنی گۆڤارو رۆژنامە و رێگا دۆزینەوەی بازرگانی ئابووری کوردستانو پێک هێنانی هێزی بەرگری میللی دەکاو دەڵێ:... دیارە موەفەقییەتی ئێمە سەراسەر لە عەینی مەرامی دێموکراسی و لە نەتیجەی فەعالیەتی حیزبی دێموکراتی کوردستان و بە پشتیوانی عالەمی دێموکراتە لە بەر ئەوە دەڵێین: بژی موئەسیسینی دێموکرات.

میللەتی کورد هەزاران سەد و بەر هەڵستی سەخت و سەهەندەی لە رێدا بوو دەستەو دایرەی دیکتاتۆری بێ وچان کار شکێنی ئێمەیان دەکردو لە هیچ نامەردیەک رانەدەوەستان. ئیختیلافاتی عەشایر بۆ داخلیش ئیشکالێکی گەورە بوو بۆ ئێمە. ئەمما ئەوانە هیچ کامێکیان نەیانتوانی پێش بە ئێمە بگرن بە دڵێکی بە هێز پایەداریمان کرد و ئیدامەمان بە فەعالیەتی خۆمان دا تا ئیستیقلال و ئازادی نەتەوەی کوردمان وەدەست هێنا...»

لە گەڵ داوای لێبوردن لە کورت کردنەوەی وتاری پێشەوا داوا لە خوێنەری بە رێز دەکەم بۆ شارەزایی تەواو و چێژە وەر گرتن لە ئاهەنگ و شایی و مەراسیمی

www.kerimhisami.com

رۆژی دووی رێبەندان، رۆژی راگەیاندنی کۆماری کوردستان و بۆ ئاگاداری لە وتاری ئەغاو سەرۆک عاشیرەت و ئەندامانی رێبەرایەتی حیزب و شتی تر، بروانێتە کتێبی(حکومەتی کوردستان- کورد لە گەمەی سۆڤێتی‌دا) نووسینی **نوشیروان مستەفا** ئەمین کە بە شێوەیەکی لە رادە بەدەر جوان و رازاوە و سیستماتیک تەواوی کۆ کردوونەوە و چاپی کردوون.

لێرەدا بە پێویستی دەزانم جارێکی دیکەش هێندێ خاڵی گرنگ بخەمە بەر چاوی خوێنەری بە رێز کە لە کتێبی کاک نوشیروانیشدا هاتوون و لە لاپەرەکانی پێشووشدا باسێک لەو مەتڵەبە کراوە کە پێوەندیان بە وشەی(خودموختاریەوە) هەیە کە هێندێ لە نووسەرانی کورد بە ناهەق بە وشەی (کۆمار)ی کوردستانیەوە دەلکێنن :

– هەڵکردنی ئاڵای کوردستان و کۆتایی پێهێنان بە دەسەڵات و شوێنەواری حکومەتی ناوەندی تاران. ئەمە پێم وانیە لە گەڵ دابی خود موختاری رێک بکەوێ. ئەو کەسانەی بە بیانووی ئەوە کە گۆیا (ناوچەی خود موختاریش ئاڵای خۆی هەیە)دەیانەوێ لە گرنگی ئەم رووداوە مێژووییە کەم بکەنەوە، نابێ لە بیریان بچێ کە پێک هێنانی خود موختاری خۆی پێویستی بە موافەقەتی حکومەتی ناوەندی و بزووتنەوەی ناوچەی خود موختار هەیە.

– پێک هێنانی هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان). من وای بۆ دەچم کە ئەم ئۆرگانە لە پێش دامەزرانی کۆماری کوردستان و دیاریکردنی حکومەتی میللی کوردستان واتە کابینە یا هەیئەتی وەزیران هەڵبژێراوە. دەبێ ئەم هەیئەتە لە جێگای مەجلیسی میللی دانرا بێ. ئەوەتا پێشەوا لە وەڵامی رۆژنامە نووساندا دەڵێ:« دەگەڵ نوێنەرانی گەورەی میللەتی کورد کە چەندێ لە وەی پێش لە مەهاباد حازر بوون ئینتیخاباتمان کرد و هەیئەتیکی(٩) نەفەری بەنێوی هەیئەتی میللی هەڵبژێردران و سەرۆکی ئەم هەیئەتە بە خۆمە.

هەیئەتی رەئیسەی میللی (٩) کەس بوون و بەڵام هەیئەتی وەزیرانی کۆماری

www.kerimhisami.com

کوردستان ١٤ کەسن. چەند کەس لە ئەندامانی هەیئەتی رەئیسەی میللی لە هەیئەتی وەزیراندا نین و چەند کەسیش لە وەزیران ئەندامی هەیئەتی رەئیسەی میللین. وا دیارە هەیئەتی رەئیسەی میللی هەر دوای کۆنگرەی حیزبی دێموکرات هەڵبژێراون. وەک ماموستا **هێمنی** رەحمەتی باس دەکات، دەبێ پێش هەڵکردنی ئالای کوردستان دامەزرا بێ. « حیزبی دیموکراتی کوردستان کۆرێکی بە ناوی (هەیئەتی رەئیسەی میللی) هەڵبژارد کە منیش یەکێک لە وان بووم لە ئەندامەکان..» (١٧)

کە وابوو ناکرێ هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان لە گەڵ هەیئەتی وەزیرانی کۆماری کوردستان،واتە (کابینەی دەوڵەتی) بکەینە یەک. هەیئەتی رەئیسەی میللی دەکری بە شێوە پارلمانێن حیساب بکری .

- دامەزرانی کۆماری کوردستان و ئایینی سوێند خواردنی سەر کۆمار و وەزیران.:

« ئەمن بە خودا، بە کەلامی عەزیزی خودا، بە نیشتمان، بە شەرافەتی میللی کورد، بە ئالای موقەدەسی کوردستان سوێند دەخۆم کە تا ئاخر هەناسەی ژیانم و رژاندنی ئاخر تنۆکی خوێنم بە گیان و بە ماڵ لە رێی راگرتنی سەر بە خۆیی و بەرز کردنەوەی ئالای کوردستاندا تێدەکۆشم و نیسبەت بە رەئیسی جمهوری کوردستان و یەکێتی کورد و ئازربایجان موطیع و وەفادار دەبم.» (١٨)

گۆڤاری هەلاڵە لە ژمارە ١ ساڵی ١٩٤٦ لاپەرەی ٧٠دا کە سوێند خواردنی پێشەوای چاپکردوە و ئەم دێرەی ئاخری (وەفاداری بە رەئیس جەمهور و یەکێتی کورد و ئازربایجانی) تێدا نیە. هەر دەبێ ئەوەش راست بێ. ناکری پیشەوا ' خۆی بڵێ بە رەئیس جەمهور وەفادار دەبم. مەگەر ئەوەی سەرەوەیان سوێندی وەزیرەکار بێ .

- بریاری کۆبوونەوەی گشتی دووی ڕێبەندان:

«ئەمە نوماینداني تەواوی طەبەقات و کوردانی شیمالی کوردستان لە

www.kerimbisami.com

میتینگێک کە لە شاری مەهاباد سازمان کردوە و ژمارەمان ۲۰ هەزار نەفەرە، ئەورۆ ئارەزووی عمومی خۆمان ئیظهار دەکەین و لە کومیتەی مەرکەزی حیزبی دیموکرات و ئەنجومەنی خۆمان خواهیش دەکەین و ئیختیاری دەدەینێ:

١ - لەو جێگایانەدا کە ئێستا کوردی تێدا دەژین بە ئیستیقلالی تەواو بگا.

٢ - ئینتیخاباتی مەجلیسی شورا دەست پێ بکەن

٣ - حکومەتی میللی کوردستان ووەزیران و ئیدارەکانی ساز بکەن

٤ - هێزی موسەللەحی میللی کورد تەشکیل بدەن

٥ - لە گەڵ دەوڵەتانی هەمسایە رابیتەی تیجارەتی و ئیقتیسادی بەر قەرار بکەن

٦ - لە گەڵ برا ئازەربایجانیەکان هاوکاری و دۆستایەتی مەحکەم بکەن (١٩)»

- سازدانی هێزی پێشمەرگە و رێکخستنی هێزی بەر گری و گۆرینی ناو و پلەی ئەفسەران و تەشکیلاتی ئەرتەشی

- پێک هێنانی دەوڵەتی کۆماری کوردستان لە ١٤ وەزیر بە چەشنی خوارەوە :

١ - سەرەک وەزیر - **حاجی بابە شێخ**

٢ - وەزیری بەر گری - **حەمە حوسێنخانی سەیفی قازی**

٣ - وەزیری نێو خۆ - **حەمەدەمینی موعینی**

٤ - وەزیری ئابووری - **ئەحمەدی ئیلاهی**

٥ - وەزیری پۆست و تێلگراف - **کەریمی ئەحمەدەین**

٦ - وەزیری تەبلیغات - **سەدیقی حەیدەری**

٧ - وەزیری کار - **خەلیلی خوسرەوی**

٨ - وەزیری بازرگانی - **حاجی مستەفای داودی**

٩ - وەزیری کشت وکاڵ - **مەحمودی وەلی زادە**

www.kerimhisami.com

۱۰ - وەزیری ڕێگاو بان - **سمایلی ئێلخانیزادە**

۱۱ - وەزیری لەشساخی - **سەید محەممەدی ئەیوبیان**

۱۲ - وەزیری فەرهەنگ - **مەنافی گەریمی**

۱۳ - وەزیری مشاویر - **عبدولڕەحمانی ئێلخانیزادە** - (**ئیگلتون** بە وەزیری دەرەوەی ناو دەبات)

لە (کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خود موختاری) دا،«دانانی نووسەر» **ماموستا مەلا حوسێنی مەجدی** بە وەزیری داد ناو براوە. بەلاّم لە ڕۆژنامەی کوردستاندا ناو براو بە ڕەئیسی عەدلیە ناوی هاتوە. دیارە نووسینەکەی من تەواو نەبوە.

بە کورتی ئەم داب و دەستور و تەشکیلاتە وا ویندەچی زیاتر لە ئەو (خود موختاری)یەی کە بۆی هەڵدەبەستن قاچی ڕاکێشا بێ. پێم وانیە لە جیهاندا دیاردەی ئاوا ڕووی دابێ کە ولاتێکدا ڕێژیمی پاشایەتی بێت و لە قوژبنێکی ئەم ولاٌتەشدا (کۆمارێکی خود موختار) بە هەموو تەشکیلاتێکی دەوڵەتی و تایبەتی جیا لە تەشکیلاتی ناوەندی دابمەزرێ.

با ساخبوونەوەی ئەم داموو دەزگایە بۆ بیروڕای مێژوو نووسانی کورد و ڕوو بوونی فاکت و بەڵگەی زیاتری سەردەمی کۆماری کوردستان بە جێ بێلّین.

بەلاّم لێ ورد بوونەوەیەکی تەرکیبی هەیئەتی وەزیرانی کۆماری کوردستان مرۆ دەخاتە سەر ئەم بیرە کە بەم هەڵبژاردن و دامەزراندنە. گەرای ناکۆکی و تەشەنە کردنی ناتەبایی لە نێو دامەزراوەی سیاسی کۆماردا دەگوورێ.

یەکەم - بێجگە لە سەدیقی حەیدەری هیچ یەک لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ژ.ک ئەندامی هەیئەتی وەزیران نین.

دووەم - بێجگە لە دوو ئاغای ئێلخانیزادە هیچ یەک لەو خاوەن مڵک و سەرۆک عەشیرەتانەی کە لە یەکەم کۆنگرەی حیزبدا بەشدار بوون و زۆریشیان بوونە ئەندامی کومیتەی ناوەندی لە هەیئەتی دەوڵەت دا بەشدار نین و بە کردەوە

له دەسەڵات دوور خراونەوە. ئەگەر سەیرێکی ئەو کەسانەش بکەین کە لە رۆژی ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستاندا وتاریان* داوەو سینگیان ڕەپێش خستوە، هەموویان ئاغا و سەرۆک عاشیرەت بوون کە دوای پێک هێنانی حکومەتی میللی لە دەسەڵات دا بەشدار نین و چوونەوە سەر ئاغایەتی خۆیان.

لە بارەی بەشداری ئەم دوو ئێلخانیزادەش ئیگلتون دەنووسێ :

«هێنانە نێو کابینەی ئەم دوو نوێنەری خاوەن نفوزی بۆکانی لە عێلی دێبۆکری کە ڕەقیبی **قازی** بوون لە ڕوانگەی سیاسیەوە پێویست بوو.... بەم چەشنە دەسەڵاتی حکومەت لە مەهاباد کەوتبوە دەست بنەماڵەکانی دەست ڕۆیشتوو یا ژێر نفوزی ئەوان. ئەم دەستەیە لە گەڵ مەسەلەکانی سیاسی و ئابوری پارێزکارانە و قەدیمیانە بوون و جگە لە مە هیچی تر لە وان چاوە ڕوان نەدەکرا. بەلاْم لە ڕوانگەی کۆمەلاْیەتی وکولتوریەوە پێشکەوتوو بوون. ئەگەر بە ئینسافەوە چاو لێ بکەین، دەبێ بێژین کابینە بزووتنەوەی میللی کوردی بە باشی خستبوە ژێرچاوە دێری و ڕێبەرایەتی دەکرد و شاری مەهابادی باش بە ڕێوە دەبرد. بەلاْم ناوچەی گرنگی ورمێ و لە خوارووش سەقز و سەر دەشت لە ژێر دەسەلاْتی ئەواندا نەبوو. لە کوردستانی گەورە و لە دەرەوەی سنوریش نوێنەرێک لە کابینەدا نەبوو. کابینە نەیتوانی کەسانی هەڵبژاردەو هەڵکەوتووی عێل و عەشایر بێنێتە نێو خۆی. دیارە ئەوە بەو مانایە نە بوو کە تەنیا دەستەیەکی مەهابادی دەیانەوێ گشت کارەکان لە دەستی ئەواندا بن و خۆیان بە سەر هەمواندا بسەپێنن.» (٢)

یەکی دیکە لە نووسەرانی بێگانە کە خۆی تا ڕادەیەک بە مەسەلەی کوردەوە ماندوو کردوە لەم بوارەدا دەنووسێ:

« ڕۆژی دووەمی مانگی کوردی « ڕێبەندان» یا بیست و دووەمی ژانویەی ١٩٤٦ **قازی محەمەد** لە کاتێکا لیباسی نیزامی لە بەر دابوو، بەلاْم مێزەری تایبەتی ڕوحانیانی هەر پاراستبوو لە بەرانبەر کۆمەلْێک لە گەورە پیاوانی شار و سەرۆک عەشیرەتان دامەزرانی کۆماری کوردستانی ڕاگەیاند. جەوهەر و

www.kerimhisami.com

کوشراوەی قسەکانی **قازی محەمەد** ئەوە بوو کە کورد نەتەوەیەکی جیاوازە و مافی دیاریکردنی چارە نووسی خۆی هەیە. وەخەبەر هاتوە و دۆستی بە هێزیشی هەیە. یەکێک لە ئەفسەرانی رووسی لە دوورەوە شاهید و چاوە دێری ئەم ئاهەنگە بوو. ئەو لەم کۆبوونەوەیەدا هاو بەشی نەکرد چونکە بە پێچەوانەی سەلیقەی یەکێتی سۆڤیتی بوو کە ئەوان زیندەیی یا سەر پشکی بۆ ئازەربایجان قایل بوون.» (٢١)

ئەم بۆ چوونە کە دامەزرانی کۆماری کوردستان بە پێچەوانەی سەلیقەی رووسەکان بوە، بۆ چوونێکی راستە. ئەوان بە تایبەت **جەعفەر باغرۆڤ** و ئەفسەرانی کار بە دەستی ئازەربایجانی شورەوی هەر لە سەرە تاوە لایەنگری ئەوە نەبوون کە لە کوردستان دەسەلاتێکی نەتەوەیی کورد لە گوێن حکومەتی ئازەربایجان دابمەزرێ. ئەم بیروڕایە لە قسەکانی **باغرۆڤ** لە کاتی سەفەری دووەمی رێبەرانی کورد بۆ باکۆ دیاریان دابوو. بەلام هەم ئەو دەم و هەم لە پاشانیش **قازی محەمەد** نەچوە ژێر باری ئەم ئامۆژگاریە شۆڤێنیستیە و داوم ودەزگای سەربە خۆی کوردیان دامەزراند.

«لە چاو پێکەوتنی هەیئەتی کورد لە تەورێز رووسەکان پێیان گوتن دەیانەوێ بزانن کۆماری کوردستان بۆ چی و بە کام بۆنەوە دامەزراوە. **قازی محەمەد** بۆ تەورێز بانگ کرا و روونی کردەوە کە (**یەرماکۆڤ**) لە دامەزران و راگەیاندنی کۆماردا شاهید و چاوە دێر بووە. رووسەکان وتەی پێشووی خۆیان دووپات کردەوە. کە رێگای وەدیهاتنی ئاواتی میللی خەڵکی کورد تا ئازاد بوونی عیراق و تورکیا یەکێتی و رێک کەوتنە لە گەڵ ئازەربایجان.» (٢٢)

ئیگلتون درێژ تر باسی ئەم مەسەلەیە دەکا و دەنووسێ:

« ئەفرادی رووسی لە تەورێز بوون. خەبەریان بە **قازی** دا کە لە گەڵ بەر پرسانی حکومەتی مەهاباد بێتە تەورێز و لە گەڵ **میرزا ئیبراهیمۆڤ** وەزیری فەرهەنگی ئازەربایجانی شورەوی و ژەنراڵ **قولیۆڤ** وتو وێژ بکا.

www.kerimhisami.com

سەر کۆمار **قازی محەممەد**، سەرۆک وەزیر **حاجی بابە شێخ**، وەزیری جەنگ **سەیفی قازی**، **مەنافی کەریمی** وەزیری فەرهەنگ، سەید **محەممەدی ئەیوبیان** وەزیری لەشساخی، **عەبوڵای قادری** سەرۆکی عێلی قادری مامەش، **کاکە سواری** مەنگور و **کاک هەمزەی ئەمیر عەشایری** مامەش چوونە تەورێز.

لەوێ **میرزا ئیبراهیم ئۆف** وتاری دا و بەرژەوەندی و ئیستیفادەی یەکێتی کورد و ئازەربایجانی روون کردەوە. هەر وەها ئەوەشی وەبیر هێنانەوە کە ئاواتی ئێوە کاتێ وەدی دێ کە لە گەڵ خەباتی کوردەکانی عیراق و تورکیا بۆ ئازادی یەک بگرن. پاشان پرسی :« کێ رێگای بە ئێوە داوە کە حکومەتی سەر بە خۆ دابمەزرێنن»؟

وەڵامی ئەوان هەر وەک پێشوو گوتیان « **بەرماکۆف**» لە سەرەتاوە ئاگادار بوە. رووسەکان لە سەر ئەوە پێیان دادەگرت کە قازی نەیتوانیوە ماوەیەک خۆ رابگرێ و هەموو شتێکی ئاشکرا کردوە. ئەم مەسەلەیان دەهێناوە کە: « نەخۆش پێویستە بە گوێرەی رێنوێنی دوکتور بجوڵێتەوە.»

سەیفی قازی و حاجی بابە شێخ لە گەڵ ئەم بیرورایە نەبوون. ئەوان بە ژێر بێژی بەڵگەیان دەهێناوە و دەیانگوت: ئێوە خەڵکی رووسیە لە ئێمە پێشکەوتوو ترن. هاواری ئازادیخوازیتان دنیای پر کردوە. ئێمە بە گوێرەی قسەکانی ئێوە بزوتووینەوە. جگە لەوە راگەیاندنی کۆماری کوردستان ویستی خەڵک بوە و کاری شەخسی ئێمە نەبوە. ئێوە دەڵێن کە لە بەرانبەر ویستی خەڵک دا وێستا باین و بە پێچەوانەی ویستی خەڵک جوڵابایینەوە؟ ئەگەر دەڵێن خەڵکی کورد میللەتێکی موحتاج و بێ هێزە و پێویستە پشت بە دەسەڵاتێکی بێگانەوە ببەستێ، کە وابوو بۆ چی سەر لە نوێ نە چینەوە ژێر دەسەڵاتی ناوەندی تاران.؟

رووسەکان داوایان لەم هەیئەتە کرد کە ٢٤ سەعات سەفەرەکەیان وەدوا بخەن تا وەڵام لە باکۆوە دێتەوە. راست لە کاتی خۆیدا وەڵام هاتەوە کە « کوردەکان

www.kerimhisami.com

دەتوانن حکومەتی سەر بە خۆی خۆیانیان هەبێ.»(٢٣)

لێ ورد بوونەوەی رەوتی رووداوەکان تا رادەیێک وا نیشان دەدا کە دەست تێوەردانی بێ جێی کاربەدەستانی ئازەربایجانی شورەوی بە هاو دەستی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجانی ئێران، کەمتر لە سیاسەتی حکومەتی تاران ژانە سەری بۆ رێبەرانی کۆماری کوردستان پێک نەهێناوە. ئەوان هەولی ئەوەیان بوە کە کوردستانی ئێران لە چوار چێوەی حکومەتی ئازەربایجاندا بتوێننەوە. و بیکەن بە فەرمانداریەکی ئازەربایجان.

ئەم هەڵوێستەی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لە بەرنامەی حکومەتی میللی ئازەربایجان و لە کێشە ساز کردنی شارەکانی هاو سنوری کوردستان وەک میاندواو ورمێ و سەڵماس وماکۆ و خۆ و تەنانەت هەوشار و ساینقەلاش خۆ دەنوێنێ. ئەم هەڵوێستە لە نامەی رەئیسی ستادی هێزی دێموکراتی میاندوا بە جوانی نیشاندراوە. ئەمەش دەقی نامەکەیە : « وەزارەتی هێزی کوردستان - مقام محترم معاوەنتی فەرماندەی کل قوا

لە پاش عرض سلام بە عرضت دەگەینم اگر لە خصوصی اوضاعاتی ستاد هیزی میاندواو سوآل بفرموی روژانە مرتبا مشغول کارین و میرزا سلطان کە بو سابلاغی رویوە جاری نە هاتوتەوە. و جناب حاجی **سید عبداله افندی** دەگەڵ کوری **سید طه** هاتنە ایرە لە پاش شەویک معطلی بو طرفی مراغە حرکتیان کرد گویا بە خطی توریزدا بو مالی خویان دەچنوە و حضرت رئیس جمهوریش بە توسط ستاد هیز میاندواو لە اسماعیل شیخ آغائی نوسیوە کە روژی ٢٤/١١/١٧ دەبی خوی لە سابلاغ معرفی بکا منتظرین کە ئەو رو حرکتی بکا لازم بو بە عرضت بگەینم وە فرماندە پوڵساینقلا نوسیویتی کە اهل هوشار و ساینقلا لە دست حزبی دێموکرات آزربایجان شکایتی لە ایمەدەکن ایمە کە مائموری خومان دەنیرین جوابمان نادەنەوە.آیا ایمە حقی تیر خالی کردنمان هەیە یا خیر امن لە جوابوی نوسیمەوە کە ابدا بهیچ جور حقی تیر خالی کردن و یا کوشتن نیە بو گزاریش ئەوشم بە

www.kerimbisani.com

عرضت گەیانت.وە تەواوی افسرانی ستاد هیز مياندواو عرض و سلامت بخدمت دەگەیتن. رئیس ستاد هیز دیموکرات میاندواو - اسحاقی »

رۆژنامەی (رەهبەر) چاپی تاران لە ژمارەی ١٢ی مانگی مای ١٩٤٦ نامەی هەزاران کەس لە روناکبیران و لاوانی خەڵکی سنەو کرماشانی بەم دەقەی خوارەوە بلاو کرد بۆوە : « جەنابی قازی محەممەد! روناکبیران ولاوانی ئازادیخوازی ناوچەکانی سنەو کرماشان هیواو هومێدیان بە جولانەوەی ئێوە هەیە. هەزاران پیرە مێرد و پیرێژنی زەحمەتکێش. هەزاران دێهاتی و شارستانی کە لە چنگاڵی زاڵمانەی مستێ بێ شەرەفی خوێنخۆردا دەچەوسێنەوە، بە چاوی بە ئەسرینەوە چاوی هیوایان بڕیوەتە مەهاباد و هەموو بە دەنگی بەرزەوە ئێژن : « ئەی برایانی قارەمانی کورد، ئەی ئەو کەسانەی کە بە دنیاتان راگەیاند کە مافی میللەتان نادرێ، بەڵکوو دەستێنرێ، ئێمەش نەجات بدەن و لە ئامێزمان گرن»

دەست بە کار بوونی حکومەتی میللی کوردستان و هەنگاوە پێشکەوتوەکانی:

سەرەرای تەنگ و چەڵەمەی نێو خۆ و ئاژاوە نانەوەی ئازەربایجانیەکان لە سنوور و شارەکانی ژینگەی هاو بەشی کورد و ئازەری و ناتەواوی داهات و دارایی و هەرەشەو لەشکر کێشی حکومەتی تاران، حکومەتی میللی کوردستان دەستیکرد بە هێندێ ئیسلاحاتی کۆمەلایەتی و دانانی هێندێ یاساو قانوونی پێشکەوتوانە و دامەزراندن و رێک و پێک کردنی هێزی چەکدار و رێکخستنی کارو باری ئیداری حکومەتی.

وەک دەزانین یەکێ لە بەندەکانی بەرنامەی حیزبی دێموکرات بە رەسمی کردنی زمانی کوردی بوو لە قوتابخانەو لە ئیدارەکانی دەوڵەتی. خوێندن لە

www.kerimbisani.com

قوتابخانەکان کرا بە کوردی و لە ئیدارەکانی حکومەتیش نووسین بە کوردی دەستپێکرا. هەر چەندە پێشتر کەس بە کوردی نەینووسیبوو. دەرس گوتنەوەش بە کوردی دژوار بوو، بەلاّم هاتنی هێندێ لە ماموستایانی نیشتمانپەروەری کوردستانی خواروو یارمەتیەکی باش بوو بۆ دەرس گوتنەوەی قوتابخانەکان. لە سەر فەرمانی پێشەوا خوێندن بۆ منداڵانی تەمەن حەوت ساڵی بوو بە ئیجباری، بۆ گەورە ساڵانیش مەدرەسەی شەوانە دانرا. بریار درا کە منداڵی بێ سەر پەرست و سواڵکەر کۆ بکرێنەوە و پێیان بخوێنن. ناوی مەدرەسەکان کە پا شماوەی شوێنەواری رێژیمی شوومی پەهلەوی بوو، کران بە کوردی. بە دەستوری پێشەوا رەئیس جمهوری کوردستان مەدرەسەی پەهلەوی بە نێوی مەکتەبی کرمانجی کوردستان نێو دار بێ. (**رۆژنامەی کوردستان ژمارە ١٠ رێبەندانی ١٣٢٤)**

تا ئەو دەم مەلای کورد پێی وابوو ئەگەر خوتبەی جومعە بە کوردی بخوێنێتەوە وەر دەگەرێ. مەلا شوکرانەی خوداشی بە کوردی نەدەکرد. « بە ئەمری پێشەواو رەئیس جەمهوری بەرزی کوردستان لە لایەن حیزبەوە بە جەنابی ماموستا مەلا حوسێنی مەجدی امام جمعە و سەید محەممەدی حەمیدی ئەمر دراوە کە خوتبەی جمعە لە سەر دەستوری ژێرو تەنزیم بکرێ. مبارزە دەگەڵ خورافات و ئیحترامی قانون و دین، بهداری و ایجاد بیمارستان، تەسیری ئەمنیەت لە سەر کەوتنی نیشتماندا، تەمەدونی کوردستانی قەدیم، اعتماد بە نەفس و ئەهمیەتی سەربازی وەزیفە و بوونی ئەو. ژن دەبێ لە جامعەدا چلون بێ رێگاو مەنفەعەتی ئەوی، تهیەی کودکستان. چلون دەبێ پیش بە تەراخوم بگیرێ. روحی سەلەحشۆری، وەحدەتی ملی، عواقبی تبە کاری، سخن چینی و دوو زبانی. دەستور دراوە جەنابی امامی جمعە ئەمانە رەچاو بکاوخوتبەی دیهاتیش لەم دەستورە پشتیوانی بکا.»(**کوردستان ژمارە ١٠ ١٥ی رێبەندانی ١٩٤٦)**

www.kerimbisami.com

« له سەر قەراری کومیتەی مەرکەزی حیزبی دیموکراتی کوردستان بە تەواوی مەئمورینی حکومەتی کوردستان رادەگەیەندری هەر کەس لە هەر مەمەرێکەوە بە هەر نێوێنک لە تەنیک تا چەند تمەن بو هەلسوراندنی کاریکی(چ شەرع و چ قانونی و غەیرە) بەرتیل ریشوە بدات و یا وەر بگرێ، لە پاش مەعلوم بوون، بە خاینی ملت و مەملەکەت دەناسری قەراری مجازاتی ئەو کەسانەش لە ١٠ سال حەپس هەتا کوشتن (اعدام) تصویب و مقرر کراوە» (**کوردستان ژمارە ١٢ ریبەندانی ١٩٤٦**)

«لە سەر دەستوری وەزیری بەرزی جنگ بە تەواوی برایانی کورد و هاو نیشتمانانی کوردستان رادەگەیندریت کە هەر گاە کاریکی خلافی اصولی دیموکراسی و برایەتی لە لایەن مەئمورانی هیزی کوردستان بەر لە پیشمەرگە یا ئەفسەر نسبت بە افرادی نەتەوەی کورد روو بدات و یا داوای رشوە و غیرە بو پیک هینانی کار و بار بکەن پیویستە بە زوویی مقاماتی هیز و ایدیکە لە حقیقەتی موضوع ئاگادار بفەرموون والا بە پیچەوانەی ئەو بەخشنامە اگر رفتار بکری قطعا مجازاتی هەر دوک لا بە اندازەی یەک دەبی» (**کوردستان ژمارە ٥٩ جۆ زەردانی ١٩٤٦**)

« لە لایەن وەزیری بهداری کوردستانەوە راگەیەنراوە کە ئەوانەی فەقیر و دەست نەرویون نامەی ئیدارەی شارداری لە مەر هەژاری خویان وەر گرن بە خورایی معالجە دەکرین و دەر مانیان دەدریتی» (**کوردستان ژمارە ٦٨ پوشپەری ١٩٤٦**)

« کێشان بۆ محاکەمە - ئەحمەدی بابانزادە کە کراوەتە سەرۆکی گومرگی خانی (لاجان) بە تاوانی صادر کردنی چەند جەوازی غەیرە رەسمی و جەعلی لە سەر کار دەر کرا و بۆ دادگایی کردن بانگ کراوە. » (**کوردستان ژمارە ٥٤ جۆ زەردانی ١٩٤٦**)

لە ژمارە ٤١ی شەممۆ ٩ی بانەمەری ١٣٢٥ - ٢٩ی آوریلی

۱۹٤٦ی ڕۆژنامەی کوردستان دا ، یاسای سزادان چاپکراوە، بۆ بەراورد و پێکگرتن لە گەڵ بارودخی ڕاپەڕین و شۆرشەکانی کورد دوای نیزیکەی ٥٠ ساڵ لێرەدا بڵاوی دەکەینەوە :

تەصویبی قانونی مجازات : بەرابەر بە ئەمریەی ژمارە ۱٦۰۷ - ۲٥/۲/۱ی کومیتەی مەرکەزی حیزب و دیوانی حەربی هێزی دیموکراتی تەشکیل و قانونی موجازاتیش وەک لە خوارەوە نووسراوە تەسویب بوو:

قانون: مادە ۱ - جاسوسی کە بە یەقین گەیشت جەزای ئەو ئیعدامە ئەمما ئەگەر دەلیلی تەخفیف لە کاردا بێ تەواوی دارایی ئەو کەسە دەبێتە هی دەوڵەت. یان زیندانی بە کار لە شەش مانگەوە تا مردن.

مادەی ۲ - مەستی و هەرزەیی لە دەرۆژەوە تا یەک مانگ زیندانی لە گەڵ کارو لە پەنجا تا دووسەد قەمچی هەر نۆبەی لە پەنجا قەمچی زیاتر نەبێ.

مادەی ۳ - دزین یا لە نێو بردنی ماڵی دەوڵەت لە چاو ئەو گوناحە کە کردوویە ئیعدام یا هەڵ گرتنی دارایی ئەو کەسە بۆ دەوڵەت و یان زیندانی بە کار لە دوو مانگەوە تا مردن و لە هەموو حاڵدا دەر کردن لە خدمەت. کەسانێک کە بە تفەنگو یان ئەسلەحەیەکی شەر جەردەیی و ڕێگری و یان دزی بکەن ئەوانیش جەزایان هەر وایە.

مادەی ٤ - زۆر هێنان بۆ هاو سەر یابۆ کەسانی دی یەکساڵ زیندانی بەکارو لێ ئەستاندنەوەی ئەوەی کە سەندوویە.

مادەی ٥ - تریاک کێشان بێ بەش بوون لە تەوای حقوقی مەدەنی ئەوانەش کە لە سەر خزمەتن ئەگەر لە دوایە فێری تریاک بن لە دوای یەک ساڵ زیندانی بەکار لەسەر خزمەت دەردەکرێن.

مادەی ٦ - هەڵاتن لە شەرداو ئەسلەحە بە دوژمن دان جەزای ئیعدامە.

مادەی ۷ - خەیانەت بە میللەت یا بەدەوڵەت یان نیشتمان ئیعدامە. ئەمما ئەگەر دەلیلی تەخفیف لەبەین دابێ وەک لە مادە۱ نووسراوە ڕەفتار دەکرێ.

www.kerimbisani.com

ماده ٨ - دەس درێژی بە نامووسی خەڵک جەزای هەر بەو جورەیە کە لە هەیئەتی رەئیسەی میللی دا گوزەراوە.

مادەی ٩ - بەرتیل وەرگرتنیش هەروەها.

(تێبینی ١) تەواوی گرتوان (دوکتور لیسانس دیپلۆمە و ناقص نەبی) لە رۆژی گیرانەوە بە ئەمری ئەو مەقاماتەی کە سەلاحییەتیان هەیە مومکینە کاریان پێبکرێ ئەمما رۆژێ لە ٦سەعات زیاتر ناو رۆژانی تەعتیلیش هەرنا.

(تێبینی ٢) ئەفسەران و نەفەراتی هێزی دێموکراتی کوردستان و جاسوسانی خاریج ئەگەر یەکێک لەو گوناحانەی لێ روو بدا هەر لە دیوانی حەرب پێی رادەگەن. خەڵکی خاریج لە هێزەوەش بە پێی فەرمانی ریاسەتی موعەزەمی جەمهور ئەم دیوانە حوکمیان دەکات.» سەرۆکی دیوانی حەربی هێزی دێموکراتی کوردستان : **ئیبراهیم صلاح**. (لە باری رێنووسەوە دەستکاری کراوە.)

ئەو یاسا و بریارانەی کە نیزیکەی .٥ ساڵ لە مەو بەر کۆماری کوردستان بۆ ئیسلاحات و چاک کردنی بارو دۆخی کۆمەڵی کوردەواری دایناون، تا ئێستاش لە هیچ ولاتێکی رۆژ هەلاتی نێوە راست دا دا نە نراون و بە رێوە نە چوون.

خۆ ئەگەر لە گەل کردەوەو ئاکاری رێبەر و بەر پرسانی راپەرینو شۆرشەکانی کوردی دوای کۆماری کوردستان مقایسە بکرێن ، ئیتر هیچ !!

دامەزراندنی چاپخانەی کوردستان و بلاو کردنەوەی رۆژنامەو گۆڤاری کوردی. دەزگای بلاو کردنەوەی دەنگو باس، هێنانی ژنان بۆ کۆری تێکۆشانی کولتوری و سیاسی بەشێکی تر لە هەنگاوە پێشکەوتوەکانی حکومەتی میللی کوردستان بوو. دانانی هەیئەتێکی فەرهەنگی بۆ ساخکردنەوەو دۆزینەوەی وشەی رەسەنی کوردی هەنگاوێک بوو بۆ ئەوە کە نەبێتە پاشا گەردانی و تێکدانی زمانی کوردی. بۆ ئەوەی (پۆلیس نەکرێتە حەیتە و وەزیر نەکرێتە شالیار و سیاسەت نەکرێتە رامیاری) ئەم بەلایە بە سەر زماندا نەیە. زاناو زمان ناس کۆ دەبوونەوە و وشەی رەسەنی کوردیان دەدۆزیەوە.

www.kerimhisami.com

حکومەتی میللی کوردستان هێندێ یاساو بڕیاری شەرعی و کۆمەڵایەتی دەر کردن کە تا ئەو دەم لە کۆمەڵی کوردەواریدا نەدیترا بوون ، وەک شیر بایی وەر گرتن و ڕەدوو کەوتنی ژنی بە مێرد و دەست درێژی بۆ ژنان و بە شوو دانی کچ بە تۆپزی و کردەوەی تری دزێو و دوور لە شارستانیەت قەدەغە کران و سزایان بۆ دیاری کرا. بۆ خەیانەت بە کۆمار و جاسوسی و بەرتیل وەر گرتن و ڕێگری و تریاک کێشان و دەست درێژی بۆ ناموسی خەڵک یاسای تایبەتی بە سزای قورسەوە دەر کران و لە ڕۆژنامەی کوردستاندا بڵاو کرانەوە.

لەوانە گرنگتر دامەزراندن و ڕێکخستنی هێزی بەر گری کوردستان بوو کە بتوانێ پەلاماری دوژمن تێک بشکێنێ و دەسکەوتی میللەت بپارێزێ. بە داخەوە بە بڕوای من ئەم بەشەیان کە گرنگترین بەشی دام و دەزگای کۆماری کوردستان بوو، لاوازترین بەش و ناجور ترین دەزگای هێزی بەر گری بوو. دەکرێ بۆ لاوازی و ناجوری ئەم بەشە گرنگە دوو هۆی سەرەکی دەست نیشان بکەین.

یەکەم نە بوونی کادری نیزامی و ئەفسەری زانستگا دیتوو و پێکراوی ئەرتەشی. لە سەرانسەری کوردستانی ئێران ۱۰ ئەفسەری کوردی وا نەبوو کە زانکۆ و زانستگای نیزامی تەواو کرد بێت و رابردووی چەند ساڵەی سوپایی هەبێت. ئەم ناتەواویە وای کرد بوو کە بۆ جەبهەی شەر و بەر گری حیساب لە سەر سوارەی عەشایر و سەرۆک عەشیرەت و خاوەن مڵکان بکرێ. ئەوانیش بۆ مەسەلەیەکی ئاوا گرنگ قەت ناتوانن جێگای بڕوا و دڵنیایی بن.

دووەم سیاسەتی بەر گری و پاراستنی کۆمار لە لای ڕێبەرانی بزووتنەوە روون نەبوو. ئەوان پتر چاویان بڕیبوە ئەنجامی وتو وێژی تەوریز - تاران و هەڵوێستی حکومەتی ئێران بۆ ناسینی خود موختاری وچارە سەر کردنی کێشەی کورد لە ڕێگای هێمنانەوە. لەم بوارەدا هێزی پێکراو ودڵسۆزی کوردستان بارزانیەکان بوون کە بە داخەوە گرنگی پێویستیان پێ نە دەدرا.

ناتەبایێکی گەورە کەوتبوە نێوان سیاسەتی کردەوەیی و سیاسەتی وتار و

راگەیاندنی کۆماری کوردستان. لە وتو وێژ و وتاری رەسمیدا، قسە لە خود موختاری و ئەنجومەنی ئەیالەتی دەکرا، بەڵام بە کردەوە سپای میللی دادەمەزرا و ژەنراڵ و سەر هەنگ و سەروان و پوڵکۆونیک و پۆت بۆڵکۆنیک و مایور و کاپیتان بە پێچەوانەی داب و دەستوری ئەرتەشی حکومەتی ناوەندی ناو دێر دەکران کە لام وانیە لە گەڵ خود موختاری یەک بگرنەوە. بۆ ناوچەی خود موختار رەنگە پولیس و مەعموری شارداری چەندی بتەوێ رابگری. بەڵام ئەرتەشی جیاوازو سەربەخۆ بۆ دەوڵەتی سەربەخۆ دەگونجێ.

با سەیرێکی نووسراوەی پەسند کراوی کۆ بوونەوەی ئەفسەرانی هێزی دێموکراتی کوردستان بکەین.

« بروارى ١٣٢٤/١١/٣

نووسراوی مەجلیسی تەواوی ئەفسەرانی هێزی دێموکراتی کوردستان لە دانیشتنی شەوی سێ شەموی بروارى ١٣٢٤/١١/٣ لە وەتاغی شورای ئەفسەران بە حضوری معاوەنەتی بەرزی فەرماندەی کل قوا وتەواوی ئەفسەرانی هیز اغایانی **غەنی خسروی** و دوو نەفەر نومایندەی کومیتەی ناوەندی حیزبی دیموکرات آغای **منافی کریمی** و **صدیق حیدری** دا تصویب کرا.

١ - دو هەزار نەفەر سوار و هەزار نەفەر پیادە. ساخلویان لە سابلاخ بی.

لەوەی پینصد سوار بو لای تازە قەلا بنیردری و پینصد سوار بو قباغکندی بنیردری

٢ - تصویب کرا لەشکریک لە میاندواو تشکیل بدری بە شرح ژیرەوە. مەرکەزی ستادی میاندواو بی. ٢ پول(٤٨. نەفەر) لە مەرکەزی ستادی میاندواو بێ.

٣ - بوکان - دوو پول. ٣٦. نەفەر لە داخلی بوکان و ١٢. نەفەر لە گلولان بی.

٤ - هەوشار - ٢ پول ٤٨. نەفەر. ساخلوی لە ساینقەلا و محمود جغ بی

www.kerimhisami.com

٥ - قەرە موسالی .١٢

٦ - یەکشەوە .١٢

٧ - حاجی لک دەستەیەک .٤ نەفەر

٨ - باعلوجە = = .٤ نەفەر

٩ - سەراو چلیک .١٢ نەفەر

.١ - وشتە پە .٢ نەفەر

١١ - مەنگور .٢٤ بە شەرجی ژێرەوە : بستام بەگ .٤ نەفەر، مەرکەزی خەلیفان .١٤ نەفەر، گوێچکە دەری .٤ نەفەر

١٢ - لاجانی مامەش .٢٤ نەفەر مەرکەز پەسوە

١٣ - لاجانی پیران .٢٤ مەرکەز خانی

١٤ - هەرکی و دەشتە بیل - قیسمەت« طە .١٢ نەفەر، قیسمەتی زیرو .١٢ نەفەر

١٥ - شنو .٢٤ نەفەر مەوکەز شنو

١٦ - رضائیە پولیکی تیکەل (.٩٨ نەفەر

موضوعی نیشان و دەرەجە

١ - نیشانی ئەفسەران عەینی عەلامەتی ئالایە بۆ کلاوی

٢ - نیشانی نەفەرات عەلامەتی سی رەنگی ئالایە بە شکلی مستە تیل

٣ - عەلامەتی پاگونی صنفی پیادە سەوز

٤ - == == == سوار عاسمانی

٥ - عەلامەتی پاگونی صنفی ستاد رەش

٦ - == == == توپخانە قاوەیی

٧ - == == == بهداری سوور

٨ - == == == مهندس و نەقلیە سورمەیی

٩ - کلاوی زستانی کلیە توک

www.kerimhisami.com

١٠ - كلاوى هاوينى ئەفسەران كاسكيت - نەفەرات قورمى سيترە
١١ - حقوقى پيشمەرگەی وەظيفە (٢٠) تومان و جيرەش لە سەر دەولەتە
١٢ - داو طلب (١٢٠) تومان جيرەو ليباس لە سەر دەولەتە
١٣ - سەر جوگە ١١٠ تمەن
١٤ - گروهبان ٣ ١١٥ تمەن
١٥ - گروهبان ٢ ١٢٠ تمەن
١٦ - گروهبان ١ ١٢٥ تمەن
١٧ - استوار ٢ ١٣٠ تمەن
١٨ - استوار ١ ١٣٥ تمەنئەفسەران ليباس لە دەولەت وەر دەگرن و امتيازيک بو ليباسى ئەفسەران قايل دەبن
١٩ - ستوان ٣ ١٨٠ تمەن
٢٠ - ستوان ٢ ٢٠٠ تمەن
٢١ - ستوان ١ ٢٢٥ تمەن
٢٢ - سەروان ٢٥٠ تمەن
٢٣ - سەر گورد ٣٠٠ تمەن
٢٤ - نايب سەرهەنگ ٤٠٠ تمەن
٢٥ - سەرهەنگ ٥٠٠ تمەن
٢٦ - سەر تيپ ٦٠٠ تمەن
٢٧ - سەر لەشکر ٧٥٠ تمەن

تەرزى پاگون هەر دوک لا آچغە لە نيوە راستى بو ئەفسەران هەر کەسە لە رەنگى صنفى خوى باندازەی يک قيطان نصبى دەکا

نيشانى سەر جوگە عەلامەتيکى لە رەنگى صنفى لە سەو قولى چەپەی بە شکل مستطيل عمودى

نيشانى گروهبان ٣ دوو خط بە شکلى نيو بردوو

www.kerimhisami.com

نیشانی گروهبان ۲ ۳ خط == ==
== == ۱ ٤ خط == ==
نیشانی استوار ۲ یەک خط لە رەنگی صنفی خوی لە سەر شانی باندازەی یەک قامک
== == ۱ دوو خط == ===
ئەفسەران موسەلەسیک بۆ ستوان ۳
== = دوو موسەلەس بو ستوان ۲
== = ۳ موسەلەس بو ستوان ۱
== = ٤ موسەلەس بو سەروان
== قوبەیەک بە شکلی نیو روژ بو سەر گورد
== دوو قوبە بە شکلی نیو روژ بو نایب سەرهەنگ
== قوبەیەک بە شکلی نیو روژ و عەلامەتی ئالا بو سەر تیپ
== دوو قوبە بە شکلی نیو روژ و عەلامەتی ئالا بو سەر لەشکر
== قوبەیەک بە شکلی روژی تەواو لە دەوری قوبەکەی دوو ئال بو سوپەبود
عەلامەتی صنفان بۆ ئەفسەران
۱ - پیادە دوو خەنجەر لە طرفین ئەستوی
۲ - سوار دوو نال == == ==
۳ - ستاد قەلەم == === ==
٤ - مهندس بیل == == ==
٥ - توپخانە عەلامەتی لولە توپ
٦ - نقلیە عەلامەتی ماشین
۷ - بهداری شوشە دەوا » (**ئەم تصویب نامەیە لە ئارشیوی دوکتور رەحیمی قازی وەر گیراوە.)**
لام وانیە پێویست بێ موناقەشەی ئەوە بکرێ کە داخوا کۆماری کوردستا ن

www.kerimbisami.com

حکومەتێکی سەربەخۆ بوە و یان خود موختارو یان « دی فاکتو» و «دی ژور» کەس بە رەسمی ناسیوە و یان نەیناسیوە و یان بە قەولی دوکتور **قاسملوی** شەهید(لاسای سۆڤیێتی کردۆتەوە) و یان بە کردەوە دەسەلاتی نەتەوایەتی‌لەو کوردستانە پچوکە دا وەک دەسەلاتی دەوڵەتی کورد بە کار هێناوە.؟ بە لام دەکرێ خوێنەری بە رێز لێکی بداتەوە داخوا ئەم تەشکیلات و دام و دەزگایە هی خود موختاری و یا لاسا کردنەوەیە ؟

بارو دۆخی کوردستان دوای دامەزرانی کۆمار

دوای دامەزرانی کۆماری کوردستان و پێکهێنانی حکومەت و دام و دەزگای ئیداری بارو دۆخی کوردستان و کەش و هەوای نێو نەتەوەیی تا دەهات بە زیانی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد گۆرانی بە سەردا دەهات.

ئەم گۆرانکاریە لە سێ خەتەوە بە جوانی خۆی نیشان دەدا. هێشتا کۆماری کوردستان بە تەواوی خۆی نەگرتبوو، نە بە گارو باری پێویستی نێو خۆی راگەیشتبوو، نە لە باری بەر گری و هێزی چەکدارەوە خۆی پەرداخ و پتەو کردبوو نە کێشەو هەرای سنوور لە گەڵ ئازەربایجان چار کرابوو، کە چی کەوتبوە نێو کێژاوی سیاسەتی سێ لایەنی نا لە بار و نا تەبا لە گەڵ مەسەلەی کورد.

لایەنی یەکەم بریتی بوو لە سیاسەتی حکومەتی ئێران. تاران بە پشت ئەستوری دەوڵەتانی ئینگلیز و ئەمریکاو بە پاڵدان بە پەیمانی سێ قوڵی ئێران و ئینگلیز و سۆڤیێت کە ٦ مانگ دوای تەواو بوونی شەر لەشکریان لە ئێران بەرنە دەر و تەواویەتی خاکی ئێران بپارێزن، گوێی بۆ ویست و داخوازی کورد شل نەدەکرد و نەک هەر ئەوە رۆژ بە رۆژیش زیاتر لەشکری بەرەو کوردستان دەنارد و خۆی بۆ ئەم رۆژە ئامادە دەکرد کە ئۆردووی سوور لە ئێران وەدەر کەوێ. لە پەنا

چالاکی عەسکەریدا هێندێ جار بە داو نانەوەی فێڵ و درۆ و هێندێ جاریش بە ساز کردنی دوو بەرەکی و کرینی سەرۆک عەشایری خۆ فرۆش ئاژاوەی لە کوردستان ساز دەکرد. هەر لەو کاتەشدا لە ریگای جۆر بەجۆرەوە خەریک بوو دۆستایەتی نێوان دوو حکومەتی کوردستان و ئازەرزایجان بنکوڵ بکا و لەناکۆکی ئەوان کەلک وەر بگرێ.

لایەنی دووەم سیاسەتی دەوڵەتەکانی ئینگلیز و ئەمریکا بوو سەبارەت بە کورد و مەسەلەی ئازەربایجان. ئەوان جگە لە وەی پەیمان و بەڵێنیان دابوو کە تەواویەتی ئەرزی ئێران بپارێزن، لە ئەساسدا سەبارەت بە مەسەلەی کورد رووی خۆشیان نیشان نەدەدا. ناوچەی خوارووی کوردستان کە لە ژێر کونترۆڵی ئەرتەشی ئینگلیز دابوو، هەموو بزووتنەوەیەکی کوردی لێ قەدەخە کرا بوو. لەشکری ئینگلیز نەک هەر دەستی ئەرتەشی ئێرانی لەم ناوچەیەدا بۆ لێدانی بزوتنەوەی کورد والا کرد بوو. بەڵکوو لە ئامۆژگاری و یارمەتیدانیشیان درێخی نەدەکرد. زیاتر لەوە کاتێکی ئینگلیزەکان دیتیان کە وا بزوتنەوەی ئازربایجان و کوردستان دێ خۆ بگرێ و لەوانەیە لەگەڵ سەرۆک وەزیری کۆنە کار قەوام بگەنە جۆرە رێک کەوتنێک، بزوتنەوەی باشوریان ساز کرد. عێل و عەشیرەتی قەشقایی و بەختیاریان هاندا کە راپەرن و ئەوانیش بۆ ناوچەی فارس داوای خود موختاری بکەن.

« .. کۆنە پەرستی ئێران کە بە یارمەتی ئیمپریالیستەکانی ئینگلیز و ئەمریکایی جێ پێی خۆی قایم کرد بوو، لە پایزی ١٩٤٦ بە ئاشکرا دژی هێزە دێموکراتیەکانی ئێران و لە پلەی یەکەمدا دژی دێموکراتەکانی ئازەربایجان دەست بە کار بوو. لە نیوەی مانگی سیپتامبر بە هاندانی ئینگلیز و ئەمریکا و کۆنە پەرستەکانی تاران عەشیرەتی قەشقایی و عەشیرەتگەلی دیکەی باشور کەوتنە جمو جوڵ. ئاژاوەی عەشیرەتگەلی جنوب کاتێ پەرەی گرت کە وتو وێژی نهێنی **قەوامی** سەرۆک وەزیر لە گەڵ **ناسرخانی** قەشقایی و رێبەرانی عێل و

عەشیرەتی باشور کۆتایی پێهاتبوو. **قەوام خسرو خانی** کرد بوە مەعمور کە **لقی حیزبی (دیموکرات)** لە فارس دابمەزرێنێ.

دەستەی چەکداری عێل و عەشایری باشور، قەشقایی، بویر ئەحمەدی، مەمەسەنی لە چاردەی مانگی سیپتامبر دەستیان کرد بە چەککردنی پۆستی ژاندارمەو شارەکانی کازرون و بوشەرو چەند شاری دیکەی فارسیان گرتن. دەستیان کرد بە کوشتاری ئەندامانی حیزبی تودە و ئەندامانی یەکێتی کرێکاری و وەرزێری و بەشدارانی بزوتنەوەی دیموکراتی.

ناسر خانی قەشقایی و رێبەرانی کۆنە پەرستی ئەو عێلە بە ئاشکرا دژی ئازەربایجانی دیموکراتی دەست بە کار بوون. داوایان کرد کە وەزیرانی تودەیی لە دەوڵەت دەر بکرێن و لە ژێر ئالأی عەشایردا خود موختاری بدرێ بە خەڵکی فارس.

نوێنەرانی رەسمی دەوڵەت و ئەرتەش بە قسە دژی ئەم ئاژاوە چیانە هیچیان تێدا نەدەهێنشتەوە. سەر کردەکانیان بە خاین و کۆنە پەرست ناو دەبرد. بەڵام بە کردەوە بۆ سەر کوت کردنیان هیچیان نە دەکرد. ئەم ئاژاوەیە بە تەواوی مارکی سیاسی هەبوو. مەبەست لە ساز کردنی ئەم ئاژاوەیە ئەوە بوو کە دەستی **قەوام** لە سەر کوتکردنی بزوتنەوەی ئازەربایجاندا تەواو ئاواڵە بێت. پاشان **ناسر خانی** قەشقایی و رێبەرانی دیکەی ئاژاوە دانیان پێدا هێنا.

لە ٧ی ئوکتوبری ١٩٤٦ رێک کەوتنێک لە نێوان خانگەلی باشورو دەوڵەت دا واژۆ کرا. لە وێدا ئاژاوەی خانگەلی باشور بە (بزوتنەوەی میللی) ناو نرا بوو کە گۆیا لە سەر بنە مای « نیشتمانپەروەری و دیفاع لە تەواویەتی عەرزی و سەر بە خۆیی ئێران » پێکهاتوە. دەوڵەت لە تەواوی عەشیرەتەکانی باشور خۆشبوو . (٢٤)

لایەنی سێیەم سیاسەتی بێ قەولی و خۆ پارێزی دەوڵەتی شورەوی.

www.kerimhisami.com

سیاسەتی شورەوی لە پێوەندی لە گەڵ مەسەلەی کورد هەر ئەوە نەبوو کە لە بواری یارمەتی و ناردنی چەک و کەرەسەی پێویست بەڵێن و قەولی خۆیان نە بردە سەر. هەر ئەوەش نەبوو کە لە سارد کردنەوەی ورەی شورشگێری و پەلامار و بریاری بەرگری و هیوا بە خۆ بوونی رێبەرانی کۆماری کوردستان نەخشێکی نا پیرۆزیان هەبوو، بەڵکوو ببوونە بنەمای ئاڵۆزی مەسەلەکە و بزوتنەوەی کورد کرا بوو بە بارمتەی سەوداو مامڵە و کێشەی نێوان شورەوی‌و ئینگلیز و ئەمریکا. دەوڵەتانی رۆژ ئاوا لە روانگەی پێوەندی کورد و شورەوی سەیری بزوتنەوەی رزگاریخوازیی کوردیان دەکرد ومەسەلەی کورد بەسترابۆوە بە ئازەربایجان.

« .. لە کاتێکا کوردەکان لە مەهاباد لە ژێر رێبەرایەتی حکومەتێک ساخڵەم و دروستدا بە رێگای بەختەوەری خۆیاندا دەچوونە بێش، چارە نووسی ئەم حکومەتە لە کێشەو هەرای نێوان یەکێتیی‌شورەوی و دەوڵەتانی رۆژ ئاوادا بە رێبەرایەتی ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دیاریی دەکرا. کاتێکی شەری دووەمی دنیاگر تەواو بوو، ستالین خەریک بوو ناوچەکانی ئاسیای رژ ئاوا کە لە کاتی شەری یەکەمی دنیاگر دا بەشێک بوون لە رووسیا و بەلشەویکەکان بە گوێرەی پەیمانی ساڵی ١٩١٧ دابوویاننەوە بە ولاتانی دراوسیێ، بیان ئەستێنێتەوە. لە کاتێکا کە تورکیا لەم بابەتەوە لە ژێر گوشار دابوو، رووسەکان دەیانویست ئیمتیازی هێنانە دەری نەوتی شیماڵ لە ئێران وەر بگرن. رێژیمی تودەیی ستالینیستی تەورێزیش پتر وە وەی دەچوو کە بێشەکی لکاندنی ئازەربایجانی ئێران بێت بە ئازەربایجانی سۆڤێتیەوە. چونکە بەر لە شەری یەکەمی دنیا گر ئەم ناوچەیەش وەک بەشێک لە تورکیا لە لایەن هێزەکانی رووسیاوە داگیر کرا بوو. هێزە رۆژ ئاواییەکان لە مەسەلەی ئێراندا لە بەرانبەر تەقەلای شورەوی بەر بەرەکانیان دەکرد و ئەم بەر بەرە کانییەیان گەیاندە کۆمەڵی نەتەوە یەکگرتوەکانیش.» (٢٥)

ئەم بۆ چوونە گەرایەکی راستیی تێدا بەدی دەکرێت. هێزەکانی رۆژ ئاوا کوردستانیان بە ئازەربایجان حیساب دەکرد و لە کاتی کێشەو باسی ئێراندا تەنیا

www.kerimhisami.com

ناوی ئازەربایجان دەهاتە گۆرێ. دیارە مەسەلەی ئازەربایجانیشیان بە دەستکردی سۆڤێت دادەنا. « لە مانگی دیسامبری ١٩٤٥ لە موسکو دوو کەس بە ناوی ئاغای بایرنیز Byrnes وئاغای بێوین Bevin زۆریان هەوڵ دا بە ڵکوو کێشەو گرفتاری ئازەربایجان لە چوار چێوەی ریفۆرمێکی ئوستانی(ناوچەیی) ئێراندا چارە سەر بکەن. بەلاَم تێکۆشانی ئەوان لە لایەن **ژۆزێف ستالینە**وە وەستێنرا و بێ نەتیجە بوو. چونکە ئەو لەم بروایەدا بوو کە زۆر دژوارە ئێران وەک ولاَتێکی یەک پارچە بمێنێتەوە و بەر دەوام بێت » (٢٦)

لە راستیشدا ئازەربایجان لەم کێشەو هەرایەدا بۆ کورد جێی ئەم مەسەلە مەشهورەی کوردی گرتبۆوە کە دەڵێ:(....سپی بۆ باری لۆکەی زەرەرە.) ئازەربایجان لە بواری سیاسەتی دەرەکیدا تەمی خستبوە سەر مەسەلەی کورد و ئەگەر ئاژانسی هەندەران دەنگو باسێکیان لە بارەی رۆژ ئاوای ئێران بلاَو کرد بایەوە، بە ناوی ئازەربایجان بلاَو دەکرایەوە و بە دەگمەن ئەگەر ناوی کوردستان هاتبایە. لە ناوەوەش هەمیشە ژانە سەر و کێشەی بۆ کۆماری کوردستان ساز دەکرد و تەنانەت لە وتو وێژ لە گەڵ حکومەتی تارانیش خۆی بە دمراستی کوردستان دادەنا. هەر چەندە لە رۆژنامەی کوردستان پتر لە پێویست بە شاخ و باڵی برایەتی کورد وئازەربایجان هەلاَ دەگوترا و دروشمی (بەر قەرار و پایەدار بێ برایەتی کورد و ئا زەربایجانی) لە قەڵەمی هێندێ لە نووسەرانی رۆژنامەی کوردستان دەتکاوە، بەلاَم ناکۆکیەکە وا نەبوو کە بە دروشمدان چار بکرێ. « ناکۆکی نێوان هەر دو لا چەند لایەنێکی هەبوو. سروشتی هەر دو حکومەت و حیزب جیاواز بوو لە یەکتری. حکومەتی ئازەربایجان و فیرقەی دێموکرات رەنگی کومونیستی هەبوو، حکومەتی کوردستان و حیزبی دێموکرات رەنگی دێموکراتی و نەتەوەیی. ئازەریەکان ئەیان ویست کوردستان بەشێ بێ لە وان.حکومەتی کوردستانیش ئەیویست ئەویش وەک ئەوان خود موختار بێ و راستەو خۆ سەر بە حکومەتی ناوەندی بێ. لەوانەش هەموی گرنگتر ناکۆکی ئەرزی بو لە سەر سنوری

www.kerimhisami.com

دەسەڵاتی هەر دو حکومەت. کورد شارو ناوچەکانی دەوری گۆمی ورمێ: میاندواو، ورمێ، سەلماس، خوی، ماکوی بە بەشێکی سەر زەمینی کوردستان دائەنا. بەڵام ئازەریەکان بە پارچەیەک ئەرزی ئازەربایجانیان لە قەڵەم ئەدا وئامادە نە بوون بخرێنە سەر حکومەتی مەهاباد.« (٢٧)

ئاشکرایە لە بارو دۆخێکی ئاوا ئاڵۆز و لە کۆمەڵگایەکی دەرەبەگی و عێل و عەشیرەتی دوا کەوتوودا، سەر دەر کردن لە گێژەڵوکەی سیاسەتی ملهور و زۆر داران رەنگە زۆر هاسان نەبێ. رێبەرانی کۆماری کوردستان هەولیان داوە کە بە مانۆری سیاسی رێگا چارەیەک بدۆزنەوەو بارێکی شەرعیەتی و قانونی پەسند کراو بۆ بزووتنەوەی کوردستان وەدەست بێنن. لە نووسراوە و وتار و بۆ چوونی رێبەرانی ئەوسای حکومەتی کوردستان وا هەست پێدەکرێ کە بۆ دەرباز بوون لەم کێژاوەیە سێ بوار و رێگا یان رەچاو کردوە.

یەکەم بروا بە خۆ بوون و پشت بەستن بە هێز و تواناو فیداکاری و ئیرادەی میللەتی کورد. بە داخەوە دەبێ بڵێین ئەوەی ئەو دەم وەک مەقولە(گۆتە)ی میللەتی کورد حیسابی لە سەر دەکرا، بریتی بوو لە دەرەبەگ و سەرۆک عەشیرەت و خاوەن مڵکی گەورە کە هەموو هەوڵ و تەقەلایان بۆ گیرفان پڕکردن بوە و لە کاتی پێویست و تەنگانەشدا، سەرەڕای سوێندی وەفاداری و دەست بە قورئان دادانی سەر دەمی کۆمەڵەی ژ.ک، پشتیان دە بزووتنەوە کرد و تەنانەت بەرەو خەیانەتیش هەنگاویان نا. بارو دۆخی ئەو دەمی کوردستان و دوا کەوتوویی کۆمەڵی کوردەواری و نزمی پلەی کولتور و تێگەیشتنی خەڵک نەگەیشتبوە ئەم رادەیە کە دەرەبەگ و سەرۆک عەشایر پشتاو بکرێن و لە خەبات و بریارداندا پشت بە کۆمەڵانی خەڵک ببەسترێ کە دڵسۆز و هێزی بنچینەیی کۆماری کوردستان بوون. زەحمەتکێشانی گوندی هێشتا هەر ژێر دەستی ئاغاو دەرەبەگ بوون و دەسەڵاتی هیچیان نەبوو. زەحمەتکێشانی کورد بۆ جەبهەی شەر دەچوون و بەڵام لە بەر دەستی فلان سەروک عەشیرەت و فلان ئاغادا بوون

www.kerimbisani.com

و چەک و موچە و لیباس و کەرەسەی پێویست بۆ جەبهەی شەر دەدرا بە ئاغا و سەرۆک عەشیرەت و ئەویش بەسەر نۆکەرو باوەر پێکراوانی خۆیدا دابەشی دەکرد. دەر کەوت لە کاتی پێویست و تەنگانەدا، تاقە هێزی وەفادار بە کۆماری کوردستان هەر هێزی شۆرشگێری بارزان بە سەرۆکایەتی بارزانیی نەمر مایەوە. رێبەرانی کۆماری کوردستان نەپرژان لەم رێگایە، واتە لە هێز و توانای کۆمەلانی خەلک بۆ بردنە پێشی سیاسەتی خۆیان بە تەواوی کەلک وەر بگرن.

دووەم هیوا بە سیاسەتی نێو نەتەوەیی وەک بەیاننامەی ئاتلانتیک و پروپاگاندەی دێموکراسی و مافی مرۆڤ و ئازادی گەلان و شتی وا، کە هەر گیز بۆ بەرژەوەندی گەلانی ژێر دەست و بەشخوراو لە بەیت و باو تێ نەپەریوە.

لەم بوارەدا رێبەرانی کۆماری کوردستان بە نووسین و لە ئاخافتن و و تو وێژدا سیاسەتێکی روون و ژیرانەیان بە کار هێناوە. ئەوان هەر لە سەرەتاوە، واتە لە سەردەمی کۆمەلەی ژ.ێکافەوە سەرنجی دەولەتانی گەورە و بیرو رای گشتی جیهانیان بۆ مەسەلەی رەوای کورد راکێشاوە. لەم بوارەدا سیاسەت و کردەوەو شێوەی بەرێوە بردنی کارو باری حکومەتیش لە گەل هێنەکەی ئازربایجان فەرقی هەبوو. نووسەر و سەرنجەرانی بێگانە کە ئەو دەم هاتوونە کوردستان **پێشەوا قازی محەمەد**یان بە سەرۆکێکی دێموکرات و ئازادیخواز ناو بردوە.

«... جۆری حکومەت لە کۆماری ئازەربایجان و کوردستان فەرقێکی زۆری هەبوو. حکومەتی تەورێز نیزامێکی ستالینی و پر لە مەترسی بوو.لە کوردستان پۆلیسی نهێنی و کادری فێر کراوی سۆڤیێتی لە کاردا نەبوون. ئیسلاحاتی ئەرزی و شۆرشی کۆمەلایەتیش باسی نەبوو.» (٢٨)

وەک دەزانین پێشەوا بەر لە راگەیاندنی کۆماری کوردستان ناردوویەتە کن کونسولی بەریتانیا و داوای کردوە کە رێگای پێوەندی و دیدار بکرێتەوە. « لە ئاخری مانگی دیسامبر **قازی** ئیختیاری دا بە **عبدلرەحمانی زەبیحی و عەلی ریحانی** کە بچنە تەورێز و لە گەل کونسولی بەریتانیا وتو وێژ بکەن و

www.kenimkisami.com

هەل و مەرجێک پێک بێنن کە لە داهاتوودا کار بەدەستە بەرزەکانی بەریتانی و زلهێزە ڕۆژ ئاواییەکانی دیکەش پێوەندی ڕەسمی یان لە گەڵ کوردستانی ئازادا هەبێ. لە ڕوانگەی نوێنەرانی قازی یەوە وەڵامی کونسولی بەریتانیا ناروون و جێگای هیوا و هومێد نەبوو.» (٢٩)

ڕێبەرانی کۆماری کوردستان لە پێوەندی لە گەڵ سیاسەتی نێو نەتەوەییدا هەوڵیان داوە کە ویستی ڕەوای میللەتی کورد، جیاو سەر بە خۆ لە مەسەلەی ئازەربایجان رابگەیەنن. « **قازی** بە نوێنەری ئەمریکای گوت : کوردەکانی ئێران بە واتای واقیعی وشەی دێموکرات دەیانەوێ لە ژێر چاوە دێری ڕێژیمێکی فیدراڵ دا بە ڕێوە بچن. هەر وەک لە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دا هەیە. ئەگەر حکومەتی ئەمریکا ناتوانێ لە ئاواتی خەڵکی کورد پشتیوانی بکات، لانی کەم دوژمنایەتیمان نەکات.» (٣٠)

ئارچیباڵد ڕۆزوڵت وابەستەی نیزامی باڵیوزی ئەمریکا لە تاران کە ئەو دەم چۆتە کوردستان و چاوی بە پێشەوا **قازی** کەوتوە دەنووسێ :« ... کاتێکی لە دەفتەری **قازی محەممەد** وەژوور کەوتم لە پشت مێزێک لە پەنا نەخشەیەکی گەورەی کوردستانی مەزن دانیشتبوو. **قازی محەممەد** پیاوێکی کورتە باڵای بەرێز و گران و سەنگین، کۆتێکی دەبەر کراوی سەر بازی لەبەر دا بوو. پاش ئەوەی بۆم ڕوون کردەوە کە ئێمە کێین و مەعموریەتمان چی یە، کوتە کاغەزێکی لە سەر مێزی هەڵگرت و قسە ئامادە کراوەکانی بە زمانی فارسی بۆ خوێندینەوە. وشەکانی بە تەواوی ڕوون و ئارام بوون. لە توێی خوێندنەوەدا بە چاوی پڕ لە ڕەنج و موشەقەتەوە سەیرێکی ئێمەی دەکرد. لە وەڵامی ئەو دا گوتم : وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا هەمیشە لایەنگری ئازادی و مافی مرۆڤی هەموو ئینسانان بوە. ئێمە هیوا دارین کە ڕۆژێک تەواوی گەلانی جیهان بە ئامانجی خۆیان بگەن. ئێمە هاتووینە کوردستان تا لە وەزعی کوردەکان بکۆڵینەوە و ڕاپۆرت بدەینەوە بە دەوڵەتمان. هیوا دارین کە وەزعی کوردەکان باش بێت و کوردەکان جۆرە سەرە

رۆژێک بە چەشنە سەرە رۆژێکی دیکە نە گۆرنەوە....کاتێ لە گیرو گرفتی ئێمە لە سەر سنوری دەوڵەتەکەی خۆی ئاگادار بوو، تێکچوو. هەروەها کاتێ کە پێم گوت: لەوە سەو سورِ ماوم کە دەبینم بارەگای ئەو لە پۆستیری شورەوی داپۆشراوە.

ئەوگوتی : کوردەکان ناچارن یارمەتی لە هەر لایەک بێ وەری بگرن. بەلاّم ناچنە ژێر دەسەلاّتی هیچ کەسێکەوە. ئێمە شکایەت و سکالاّی خۆمان بۆ سێ دەوڵەتی سەرکەوتوو لە کونفرانسی پوتسدام نارد. بەلاّم ئینگلیز و ئەمریکا گوێیان نەدا بە سکالاّی ئێمە. ئەو ئاماژەی بۆ بەیاننامەی ئاتلاّنتیک کرد و گوتی : کوردەکان هەموو هیوا دار بوون ولاّتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا - پێشکەوتوترین میللەتی جیهان - یارمەتیان پێبکات تا بە سەر دوا کەوتوویدا سەرکەون. ئەگەر ئەمریکا لە جیاتی ناردنی سی هەزارسەرباز بۆ ئێران سەد ماموستای بۆ ئەم ولاّتە نارد بایە چی دەبوو؟ بەلاّم ئەمریکاییەکان لە جیاتێ یارمەتی بە ئێمە، یارمەتیان بە دوژمنانی ئێمە، بۆ نمونە بە تورکەکان کرد لە رێگای دانی چەک و قۆرخانە بۆ سەر کرتکردنی ئێمە. پاشان سەرکۆنەی ئینگلیزەکانی کرد و کردەوەی ئەوانی لە ماوەی دەیان ساڵی رابردوودا لە بارەی سەر کوتکردنی کوردەکان باس کرد و بە کارە ساتی **مەلا مستەفا** کۆتایی پێ هێنا. لە لایەکی ترەوە سەبارەت بە فەرەنسەییەکان نەزەرێکی باشی هەبوو کە یارمەتیان بە کوردەکانی سوریا کرد بوو.» (٣١).

بەمجورە دەردەکەوێ پێشەوا **قازی محەمەد** و رێبەرانی کۆماری کوردستان بە بێچەوانەی بۆ چوونی هێندێ نووسەرانی کورد و بێگانە وابەستە و پێرەوی وشک و لە قالبدراوی نوێنەر و ئەفسەرانی شورەوی و ئازەربایجانی نەبوون. بەلاّم وەک لە بەڵگەو نووسراوەکاندا دەر دەکەوێ لە هیچ لایەکی ترەوە رووناکیان شک نە دەبرد.

سێیەم - گۆرینی کەش و هەوای دوای راگەیاندنی(ئیستیقلال و سەربەخۆیی) بەرەو وتو وێژ و هەوڵدان بۆ وەدەست هێنانی خود موختاری و یا

هێمنانەوە. لە بواری سیاسی ودیپلوماسیدا، ئەمەیان وەنەبێ جێگا رەخنەبێ . لە بارو دۆخی سیاسەتی نێو نەتەوەیی سەبارەت بە ئێران و چوونە دەری ئۆردووی سوور لە ئێران‌و وتو وێژی شورەوی و ئێران بۆ وەدەست هێنانی نەوتی شیماڵ، هەنگاوێکی بابەتانەو گونجاو بوو.

وەک دەزانین چاک یا خەراب هێزێکی کە ئەو دەم بە پشتیوان و داشداری بزوتنەوەی کورد ناسرا بوو، تەنیا شورەوی بوو. ئەویش کاتێکی لە مەیداندا بوو لە گەڵ کۆماری کوردستانیش لە پێوەندی وراوێژ کاری دا بوو، قەوڵ و بەڵێنەکانی خۆی نە بردە سەرو لە باری کەرەسەی بەرگریشەوە کۆماری کوردستانی بێ نیاز نەکرد. جا ئێستا دەهات لە ژێر گوشاری ئینگلیز و ئەمریکا و بە گوێرەی قەرار دادی سێ قۆڵی نێوان ئێران و شورەوی و ئینگلیز لەشکری خۆی لە ئێران دەبردە دەر. جگە لەوانەش قەوامی فێڵە زان و سیاسەتمەداری سەرۆک وەزیری ئێرانیش بۆ گرێدانی پەیمانی نەوتی شیماڵ بە درۆ چاوی لێداگرتبوون و ئیتر درۆشمی ئینترناسیونالیستی و لایەنگری لە مافی نەتەوانی ژێر دەست و بە لێنی یارمەتی بە بزوتنەوەی کوردیش کەوتبوە ژێر تەم و مژی خەیاڵیی وەدەستهێنانی ئیمتیازی دەرهێنانی نەوتی شیماڵ.

تاقە هومێدێکی بێ هیوا کە بۆ ئازەربایجان و کوردستان دوای چوونەدەری ئۆردووی سوور بە جێما بوو، ئەوە بوو کە لە مادە ۳ی رێک کەوتننامەی نێوان قەوامی سەرۆک وەزیری ئێران و**سادچیکۆڤ** باڵیۆزی شورەوی لە تاراندا گوترا بوو:«لە بەر ئەوەی کێشەی ئازەربایجان مەسەلەیەکی نێو خۆی ئێرانە رێ و شوێنێکی هێمنانە بۆ ئیسلاحات بە پێی قانونەکانی ئێستا و بە گیانی خێر خوازی بەرانبەر خەڵکی ئازەربایجان لە نێوان حکومەت و خەڵکی ئازەربایجان دادەنرێ.»

جا لە بارو دۆخێکی ئاوادا، هەنگاونان بەرەو وتو وێژ و هەوڵدان بۆ چارە سەرکردنی هێمنانە کارێکی ژێر بێژی و ئاسایی بوو. بە لام ئەوەی لێرەدا و لەم

www.kerimhisami.com

برگەیەدا سەرنجی رەخنەیی رادەکێشێ و لە گەڵ هەڵوێستی شۆرشگێری نایەتەوە سارد کردنەوەی هەست و هەڵچونی شۆرشگێری و کزکردنی ورەی پێشمەرگەو دانی ئیمتیاز لە خەتی جەبهەدا بە لەشکری دوژمن و دەست راگرتن لە پەلاماری سەرکەوتوانە و کەلک وەر نە گرتن لە کزی و بێ ورەیی هێزی دوژمن و چاوە روانی دەستە وستانی بە هیوای ئەنجامی وتو وێژێکی بێ سەر ئەنجام.

لە یاسای خەباتی شۆرشگێریدا هەنگاو نان بۆ وتو وێژ لە گەڵ دوژمن بە مانای دەست راگرتن لە لێدان و فرسەت لە دەست دان نیە مادام کە وتو وێژ نەگەیوەتە ئەنجام و رێک کەوتن ئیمزا نەکراوە هێزی شۆرشگێر هەق نیە دەست رابگرێ و فرسەت لە دەست بدات. بەداخەوە لە کوردستان ئەم رەوتە بەریوە نەبرا.

هەر چۆنێک بێ لەشکری شورەوی لە مانگی مای ١٩٤٦ ئێرانی بە جێ هێشت. حکومەتی کوردستان و ئازەربایجان هەستیان‌کرد کە دوای چوونە دەری لەشکری شورەوی لە ئێران مەترسی هەرەشەیان لێدەکا. بۆ بەرگری لەم هەرەشەیە لە مانگی ئەپریلی ١٩٤٦ ئەم پەیمانەی خوارەوە لە لایەن دەستەی نوێنەرانی کۆماری کوردستان و حکومەتی ئازەربایجان واژۆ کرا. ئەمەش دەقی پەیمانەکەیە :

« بۆ قایم و محکم کردنی دوستایەتی کە لە بەینی ئازەربایجان و ملتی کوردستان دا بوە بو پایداری و صمیمیت و دوستایەتی زیاتر لە بەینی ئەم دو میلەتەدا ئەو قەرارانەی خوارەوەیان قبوڵ کرد و هەر دوکیان لەوە دوا لە گەل ژیانی خویان تطبیقی دەکەن.

١ - لەو جیگایانەی پیویست بزانن هەر دو حکومەتی میللی نوێنەر دەگۆرنەوە.

٢ - لە ئازەربایجاندا ئەو جیگایانەی کە دانیشتوانی کورد بن کاری ئیداراتی دەولەتی بە کوردان دەبێ. وە هەر وەها لە کوردستانیش لەو جێگایانەی کە بەشی زۆری دانیشتوانی ئازەربایجانی بن لە طرف مآمورانی حکومەتی میللی ئازەربایجانەوە ادارە دەکری.

www.kerimhisami.com

٣- بو حل بونی موضوع اقتصادی له بەینی هەر دوک میلەتان کومیسیونیکی تیکەلاو دادەمەزری و قراری ئەو کومیسیونه به کوششی سەرانی ئەو دو حکومەته اجرا دەکری

٤- له کاتی بیویست دا له بەینی حکومەتی ئازەربایجان و کوردستان هاو کاری پێشمەرگەیی دەکری و دەبی ئەوەی لازم بی بو کومەگی یەکتری ئەنجام بدری

٥- هەر کاتیک پیویست بیٚ له گەل حکومەتی تاران قسه بکریٚ دەبیٚ موافقی نظری حکومەتی میلی ئازەربایجان و حکومەتی میللی کوردستان بیٚ

٦- حکومەتی میلی ئازەربایجان بو ئەو کوردانەی له خاکی ئازەربایجاندا دەژین تا ئەو ئەندازەی که بتوانی بو پیشکەوتنی زمان و ترقی پیدانی فەرهەنگی میلی وان هەول دەدا.هەروەها حکومەتی میلی کوردیش بو ئەو ئازەربایجانیانەی که له خاکی کوردستاندا دەژین بو پیشکەوتنی زمان‌و ترقی پیدانی فەرهەنگی میلی وان ئەو ئەندازەی که بتوانی هەول بدا.

٧ - هەر کەس بو تیکدانی دوستایەتی تآریخی نەتەوەی ئازربایجان‌و کورد و له بەین بردنی برایەتی‌و دیموکراسی میلی و یا لکه دار کردنی یەکەیەتی وان هەول بدا هەر دو لا به یەک دەست ئەو مرتکبانه به جزای خویان دەگەیینن.»

له لایەن حکومەتی میلی کوردستانەوه ئەم کەسانه بەشدار بوون:رەئیسی حکومەتی‌میلی کوردستان جنابی ئاغای قاضی محمد، ئاغای سید عبدالله گیلانی عضوی کومیتەیمرکزی حزبی دیموکراتی کوردستان،ئاغای عمرخانی شەریفی‌عضوی کومیتەی مرکزی حیزبی دیموکراتی کوردستان و رەئیسی عیلی شکاک، ئاغای محمد حسینی سیف قاضی وزیری هیزی بەرگری حزبی دیموکراتی کوردستان، ئاغای رشید بگ جهانگیری عضوی کومیتەی موکزی حزبی دیموکراتی کوردستان و رئیسی عیلی هەرکی، ئاغای زیرو بگی بهادری عضو کومیتەی مرکزی حزبی دیموکراتی کوردستان و نوینەری کوردی شنو ئاغای قاضی محمد خضری.

له لایەن حکومەتی‌میلی ئازەربایجانەوە :«رئیسی مەجلسی‌ملی ئازەربایجان ئاغای حاجی‌میرزا علی شبستری، سەروک وەزیری حکومەتی میلی ئازەربایجان جناب ئاغای سید جعفر پیشەوەری، معاون صدر فرقەی دیموکراتی ئازەربایجان ئاغای پادگان، وزیری داخلەی ئازەربایجان دوکتر سلام‌الله جاوید، وزیر فرهنگ ئازەربایجان محمد بیریا (٣٢)

بەستنی ئەم پەیمانە لە نێوان دوو حکومەتی میللی کوردستان وئازەربایجان حکومەتی ئێرانی تووشی دڵە کوتە و تورەیی کرد. لە تاران وایان لێک دەدایەوە کە کوردستان و ئازەربایجان وەک دوو دەوڵەتی جیاواز پێکەوە پەیمانیان گرێداوە. جگە لە بۆ چوونی تاران سەرنج راکێش ئەوەیە کە لە کوردستان دەقی ئەم پەیمانە بە پێشوازیەکی گەرمەوە لە رۆژنامەی کوردستاندا بڵاو کرایەوە و چەند وتاری لە سەر نووسران. بەڵام لە ئازەربایجان لە هیچ بڵاو کراوەیەکی رەسمیدا بڵاو نەکرایەوە. لە کتێبێکدا بە ناوی (١٢ی شهریور) کە بە بۆنەی یەکەمین ساڵ تێوەر سورانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لە لایەن لقی ناوەندی تەبلیغاتی فیرقەدا بڵاو کراوەتەوە تەواوی روو داوەکانی ساڵ و وتار و بریارەکانی فیرقە و وتوو وێژی تاران و ئازەربایجانی بڵاو کردۆتەوە ئەوەی باسی نەکراوە پەیمانی نێوان کۆماری کوردستان و حکومەتی ئازەربایجانە.

هەر ئەمە خۆی نیشانەی ئەوە بوو کە پەیمانەکە تەنیا لە سەر کاغەز ئیمزا کرا بوو بێ ئەوەی بتوانێ هێزێکی کردەوەیی بێت بۆ چارە سەر کردنی ناکۆکیەکانی سنوری کوردستان و ئازەربایجان. هەر بۆیەش دوای گرێدانی پەیمانی ناو براویش لە چەند شاری وەک ورمێ و سەلماس و میانداو و ناوچەی ماکۆش ناکۆکی گەیشتە رادەی پێکدادانیش و بە تەواوی چارە سەر نەکرا. حکومەتی ئێران زۆر وەستایانە لەم ناکۆکیەی نێوان ئازەربایجان و کوردستان کەلکی وەر گرت و داوای لە حکومەتی میللی ئازەربایجان کرد کە دەستەیەکی نوێنەرایەتی بۆ وتو وێژ بنێرێتە تاران. بۆ روون بوونەوەی پتری رەوتی وتو وێژی حکومەتی تاران و

www.kerimhisami.com

ئازەربایجان باشترە کەلک لە نووسراوە رەسمیەکانی حکومەتی میللی ئازەربایجان وەر بگرین. بەیاننامەی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لە بارەی وتو ویژی نوینەرانی ئازەربایجان لە گەلْ حکومەتی تاران: « لە سەر داوەتی سەرەک وەزیری ئیران ئاغای قەوام السلطنە ١٣٢٥/١/٢٨ هەیئەتیک بە سەرۆکایەتی سەرۆک وەزیری حکومەتی میللی ئاغای پیشەوەری بۆ چاری هینمانەی مەسەلەی ئازەربایجان و پیشگری لە رژانی خوینی برا چوە تاران. ئەم هەیئەتە لە گەلْ بەر پرسانی حکومەتی تاران وتو ویژی دەست پیکرد و دەبوایە ریک کەوتننامەی ئامادە کراو دوای پەسند کردنی مەجلیسی میللی ئازەربایجان و ئاغای قەوام السلطنە رەسمیەت پەیدا بکات. رۆژی دووشەممۆ ١٣٢٥/٢/٩ وتو ویژ دەست پیکرا. رۆژی دوایی هەیئەتی نوینەرایەتی حکومەتی تاران راگەیاندنی دەولەتی بە ئیمە نیشاندا کە ١٢٣٥/٢/١ ئامادە کرا بوو.*

هەیئەتی نوینەرایەتی ئازەربایجان لە بەرانبەر ئەم راگەیاندنەدا پیشنیار و بیرو رای خۆی لە ٣٣ مادەدا تەسلیمی هەیئەتی نوینەرانی دەولەتی تاران دەکات کە لەو کەسانە پیکهاتبوو: ئاغایان صادق صادق(مستشار الدولە) فەر مانفەرمائیان. ئیپەکچیان، لەنکەرانی، سپهر(مورخ‌الدولەو موزەفەر فیروز.

نوینەرانی ئازەربایجان بریتی بوون لە : ئاغایان پیشەوەری، صادق پادگان، دوکتور جهانشاهلو، فەریدون ئیبراهیمی، صادق دیلمقانی و هەر وەها ئاغای محەمەد حوسینخانی قازی نوینەری کوردستانی ئازەربایجان. »

وەک گوترا پیشتیاری هەیئەتی نوینەرایەتی ئازەربایجان لە ٣٣ مادە پیکهاتوە. بەلاّم من لیرەدا تەنیا ئەو مادەدانە باس دەکەم کە بە راستی یا بە

---

* - راگەیاندنی دەولەتی قەوام لە ٧ مادەدا یەک وشەی باسی کورد و بزوتنەوەی کوردستان تیدا نیە. بە پیویست نە زانرا لیرە بیهینمەوە. بروانە بلاّو کەرەوەی (١٢ی شهریور تآریخچه نهضت دمکراتیک آزربایجان)

هەڵکەوت و سوتفە وشەی« **کوردستانی ئازربایجان**»ی تێدا هاتوە و لە درێژ دادریەکەی تر دەست دەپارێزم. جاریٚ لە سەرەتاوە گوتراوە : « بزوتنەوەیەک کە لە ١٢ی شهریوەر پێکهاتوە، وەک بزوتنەوەیەکی پێشکەوتوو، دێموکرات و دەستە بەری ئازادی و سەر بە خۆیی و تەواویەتی ئەرزی ئێران دەناسرێ

مادەی ٢ - ئازەربایجان کە ئوستانەکانی ٣و٤ی پێشو وولاتی خەمسە دەگرێتەوە، سەر زەمینێکە دیاری و بە شکڵی خود موختاری بەشێکی وڵاتی ئێرانە و ناوەندەکەشی شاری تەورێزە.(تبصره) :**ناوەندی کوردستانی ئازەربایجان شاری مەهابادە.**

مادەی ١٠ - لە ئیدارە دەوڵەتیەکانی ئازەربایجان و هەیئەتە میللی‌یەکان نووسراوە بە زمانی ئازەربایجانی و لە **کوردستانی ئازەربایجان** بە زمانی کوردی دەبن. بەڵام زمانی فارسی وەک زمانی رەسمی دەوڵەتی ئێران لە نووسراوەکانی نێو دەوڵەتی ناوەندی لە گەڵ ئازەربایجان و **کوردستانی ئازەربایجان** قەی ناکا.

مادەی ١١ - خوێندن لە قوتابخانە سەرە تاییەکانی ئازەربایجان، بە زمانی ئازەربایجانی و لە **کوردستانی ئازەربایجان** بە زمانی کوردی، لە مەدرەسەی بەرز و نێوئجی بە هەر تک زمانی ئازەربایجانی و فارسی و کوردی و فارسی دەبن.

مادەی ١٣ - ملکی خالیسە (دەوڵەتی) و زەوی دوژمنانی ئازادی و مەشروتە و سامانی ئەوان کە بە سەر وەرزێرانی ئازەربایجان و **کوردستانی ئازەربایجاندا**، دابەشکراوە، بە رەسمی دەناسرێ و نادرێتەوە.

مادەی ١٧ - ماف دەدرێ بە ئازەربایجان و کوردستان کە بە گوێرەی حەشیمەتی خۆیان کە سێ یەکی حەشیمەتی ئێرانە نوێنەر بۆ پارلمان هەڵبژێرن.

مادەی ٢٠ - لە ماڵیاتی ئازەربایجان وکوردستان ٢٥٪دەدرێ بە دەوڵەت. بەڵام ئەم ساڵ لە بەرئەوەی خەڵکی ئازەربایجان و کوردستان بۆ وەدەست هێنانی

www.kerimhisami.com

ئازادی و دێموکراسی تووشی خەرجی زیادی بوون، لە دانیماڵیات تەرخان دەکرێن.

مادەی ۲۳ – هەیئەتی میللی ئازەربایجان و کوردستان پێویستە ئیسلاحاتی فەرهەنگی و لەش ساخی و کشت و کاڵی بە ئازادی ئەنجام بدەن.

مادەی ۲٤ – سامانی سروشتی و کانگای ئازەربایجان و کوردستان تەنیا بۆ پێداویستی ئەوانە و بەڕێوە بردنی کارخانەکانی ئەم ناوچانە لە ئەستۆی خۆیانە،

مادەی ۲۵ – لە کاتی پێویست چاوە دێری بە سەر کارخانەکانی تایبەتی و شەخسی لە ئازەربایجان و کوردستان لە ئەستۆی هەیئەتی میللی و حکومەتی میللی ئازەربایجان و کوردستان دەبێ.

مادەی ۲٦ – بڵاو کردنەوەی تەواوی چا پە مەنی لە ئازەربایجان و کوردستان لە لایەن هەیئەتی میللی‌یەوە پەسند دەکرێ. تیاتر و سینەما و رادیۆ بە زمانی ئازەربایجانی و کوردی بە ڕێوە دەچن.

مادەی ۲۷ – تەواوی بانگی کشت و کاڵ و پیشە سازی(میللی و دەوڵەتی) لە ئازەربایجان و کوردستان لە لایەن هەیئەتی میللی‌یەوە بە ڕێوە دەچن.

مادەی ۲۸ – تەواوی داهاتی باج و ماڵیات دەدرێ بە خەزینەداری ناوچەیی ئازەربایجان و کوردستان و راستەو خۆ بۆ کاری پێویست خەرج دەکرێت.

مادەی ۳۰ – دەوڵەتی ناوەندی بەڵێن دەدا کە ئەم ناوچانەی ئوستانی ۳و٤ و وڵاتی خەمسە وەک (تکاب و سەقز و سەردەشت کە بە دەست دوژمنانی ئازادیەوەن چۆلیان دەکا و دەیانداتەوە بە ئازەربایجان و کوردستان.»

دیارە هەیئەتی دەوڵەتی ناوەندی لە گەڵ ئەم پێشنیارە موافەقەت ناکا و پێشنیارێکی تازە لە پێنج مادە دا دەدا بە هەیئەتی ئازەربایجان کە یەک وشە باسی کوردستانی تێدا نیە.

ئەمجارە هەیئەتی ئازەربایجان پێشنیاری پێشووی دەسکاری دەکا و پێشنیارێکی تازە لە ۱۲ مادەدا پێشکێش بە هەیئەتی دەوڵەت دەکا وشەی

www.kerimhisami.com

کوردستان لە هەمووی لا دەچێ و تەنیا لە مادەی ١٢ دا گوتراوە :

« ١٢ - مادەکانی ئەم قەرار دادە کوردستانی ئازەربایجانیش دەگرێتەوە. »

دوای وتو وێژ و گۆڕینی پێشنیار لە لایەن پیشەوەری و **قەوام‌السلطنە** بریار دەدەن کە لایحەیەکی تازە بە بەشداری **موزەفەر فیروز** معاونی سیاسی قەوام ئامادە بکرێ و ببێتە بەردی بناخەی ڕێک کەوتنی ئازەربایجان و تاران. لایحەی ناو براو لە ١٦ مادەدا ئامادە دەکرێ و ڕۆژی ١٣٢٥/٢/١٩ دەدرێ بە نوێنەرانی ئازەربایجان. لە دەقی لایحەی تازەی دەوڵەت دا بە هیچ جور باسی کوردستان نەکراوە. لە مادەی ١٥دا گوتراوە: « ئازەربایجان ئوستانگەلی ٣و٤و ولاتی خەمسە دەگرێتەوە.

لە مادەی ١٤ دا گوتراوە:« بە گوێرەی مادەی ١٥ی ئەم موافقەتنامەیە ئەو کەمایەتیانەی لە ئازەربایجان دادەنیشن وەک : کوردەکان، ئەرمەنیەکان، ئاسوریەکان، لە قوتابخانەی سەرەتایی تا پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بە زمانی دایکیان دەخوێنن. » (٣٣)

بە جوانی دەبینین کە مەسەلەی کوردستان و بزوتنەوەکەی لە نێو وتو وێژ و لە ژێر تەمی سیاسەتی شۆڤێنیستی حکومەتی تاران و ئازەربایجاندا بزردەبێ‌و حکومەتی میللی کوردستانیش بە هیوای ئەنجامی ئەم وتو وێژە سەردەنێتەوە.

دوای سەرنەکەوتنی ئەم وتو وێژە نوێنەری کۆماری کوردستان حەمە حوسێنخانی سەیفی قازی لە ١٣٢٥/٢/٢٦ دە گەڕێتەوە بۆ مەهاباد و لە مێتینگێکی گەورەی جەماوەریدا ڕاپورتی سەفەرو وتووێژ بە خەڵک ڕادەگەیەنێ. *

دوای گەڕانەوەی نوێنەری کۆماری کوردستان هەر چەندە روون بوو کە ئەگەر حکومەتی تاران و ئازەربایجان لە سەر هێندێ خاڵ ڕێکیش بکەون، مافی کوردو

* بروانە : نوشیروان مستەفا ئەمین ، حکومەتی کوردستان .

مەسەلەی کۆماری کوردستان بە ژێر لیچەوە دەکرێ و لەم بەینەدا شوێنێک بۆ کوردستان لە بەرچاو ناگیرێ، دیسان ڕێبەرانی کۆماری کوردستان بۆ پاڵەو پەستۆ دانی ئێران و فشار بۆ لەشکری تاران لە جەبهەی سەقز هیچ هەنگاوێکی ناویشت. هەر چەندە لەو کاتەدا بارو دۆخی جەبهە لە بەرژەوەندی هێزی کوردستان دا بوو ئەرتەشی ئێران لە ترس و بێ ورەییدا دەژیا. ئەم ڕاستیەش لە فەرمایشاتی پێشەوادا بە جوانی دیارە کە گەلی کورد بە هەموو تاقم و توێژی کۆمەڵەوە ئامادەی فیدا کاری بوون. **پێشەوا** لە مێتینگی ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٢١ - ١٩٤٦/٥/٣ کە هەموو سەر کردەو سەرۆک عەشایرو گەورە پیاوانی کوردستان و جەماوەری خەڵک بەشداریان کرد بوو، گوتی : « .... برا خۆشەویستەکانم . مەعلومە تەسدیقی دەفەرمون کە دەگەڵ ئەو هەموو ئیختیلاف و دو بەرەکی کە دەنێو کورداندا هەبوو کە نێوان ناخۆشی وای لێهاتبوو تەئسیری دە خانەوادانیشدا کرد بوو و نێوانی برایانیش تیکچو بوو و حەتتا باب و کوریش پێکەوە یەک نەبوون. پێشرەفتی کارو دانانی تەشکیلات چەند موشکیل بوو وەلی چونکو لە مەردان کار حاسیە نابن و مێر بە سەرهەرجورە چەوت و چەڵەمەیەکدا فایق دەبێ بە هۆی ڕەنج و زەحمەت و حەوڵ دانی چەند کەسی ساحیب ئیمان و ڕاست تەشکیلاتیش سازکرا و نەزم و تەرتیباتیش دە نێو مەملەکەت دا بەرقەرار کراو دە مودەتێکی کەم دا ئیختیلافات و نا تەباییش دوایی پێدرا. تو خودا کەی چ شاهیدو دەلیلێک لە وەی گەورە تر، هەر ئەوەندەی کە خەبەری خەتەرێک لە جەبهەی سەقز و سەر دەشتێ و تەجاوزی دوژمن بە خاکی کوردستانی ئازاد بە کوردان گەیشت، هەموو پێکەوە لە دوورترین نوقات کوردان خۆیان گەیاندە حدودی و هەرگاە لە تەرەف حکومەتی میللی کوردستانەوە ئیجازەیان با وەک شێری ژیان دەیەک سەعات دا تەواوی دوژمنیان ونجر ونجڕ دەکرد و تا شاری کرماشانیش وەک هەژدیهای دەمان هەر چی هاتبا پێشیان هەڵیان دەلوشی.»
وتاری پێشەوا کورت کراوەتەوە.(٣٤)

بۆ چوونی پێشەوا سەبارەت بە فیداکاری و ئازایەتی کوردان زۆر ڕاست بوو. شەڕی قاراوا کە هێزی ٦٠٠ کەسی بە تۆپخانەوە تێک شکاند و٢١ کەسیان لێ کوژرا و٤٠ کەسیان لێ بە دیل گیرا، بە جوانی بێ ورەیی ئەرتەشی ئێران و قارەمانەتی بارزانی و پێشمەرگەکانی دێموکراتی بە دنیا نیشاندا. « دوای شەڕی قاراوا کە هێزی کوردەکان ستونێکی ئەرتەشی ئێرانی بە جارێک تەرت و تونا کرد، ئیعتیبارو ناوی حیزبی‌دێموکرات گرنگی تایبەتی وەدەست هێنا. ئەمجارە ڕێبەرانی سیاسی کورد توانیان زۆربەی عەشیرەتەکان لە گەڵ خۆ بکەنە یەک و تەشویقیان بکەن کە بۆ لای خواروو پێشڕەوی نیزامی دەست پێ بکەن، بەڵکوو بتوانن کرماشانیش ئازاد بکەن بیلکێنن بە کۆمارەوە. لە بیستی مانگی مای دەستەیەکی دیکەی ئەرتەشی ئێران بە فەرماندەیی سەروان خسرەوی کە کوردێکی سنەیی بوو، لە دەرەوەی سەقز ئۆردوو بەزی کرد بوو، لە نەکاو کەوتە بەر پەلاماری بارزانیان، **سەروان خسرەوی** و چەند سەر باز گوژران و ئەرتەشی ئێران لەم ناوچەیە بە جارێ خۆی دۆراند و ورەی بەردا.» (٣٥)

لە هەل و مەرجێکی ئاوادا کە بە قەولی مەهدی نیا ئەرتەشی ئێران ورەی بەردا بوو، دەستی نە دەکردەوە، ڕێبەرانی کۆماری کوردستان نەک هەر لەم دەرفەتە بۆ لێدانی دوژمن کەلکیان وەر نەگرت، بەڵکوو بە هیوای وتو وێژی تاران دەستیان ڕاگرت و لەوەش خەراپتر ڕێگایان دا بە ئەرتەشی بەزیوی ئێران کە چەک و ئازوقە بنێرێ بۆ پادگانەکانی بانەو سەر دەشت و خۆی پەرداخ بکا. دەستەی نوێنەرایەتی کوردستان سەر هەنگ **عیزەت عەبدولعەزیز** و سەرگورد **برایمی سەلاح** و سەرۆکی ستادی هێزی کوردستان **جەعفەری کەریمی** موافەقەتیان کرد کە هێزی پێشمەرگەی کوردستان چوار کیلۆ میتر لە سەقزو ٣ کیلۆ میتر لە جادەی سەر دەشت بکشێنەوە. لە سەر ئەوەش ڕێک کەوتن کە نوێنەرێکی دایمی کوردستان لە سەقز بمێنێتەوە و بە سەر شەڕ وەستاندندا چاوە دێری بکا.

دیارە سەبارەت بە پێوەندی و شەڕ وەستاندن و کشانەوەو ڕێگەدان بە ئەرتەشی

ئێران لە نێوان ڕێبەران و فەرماندەکانی هێزی کوردستاندا یەک دەنگی نە بوە.
ئەگەر بە قەولی جەعفەری مەهدی نیا « نوێنەرانی کوردستان بە وادەو بەڵێنی فەرماندەکانی ئەرتەشی ئێران لە بارەی خود موختاریەوە دڵخۆش بوون » فەرماندەی هێزی بۆکان و مەنتیقەی سەرا. ژەنراڵ حەمە ڕەشید خان باشتر لە فێڵ و تەڵەکەی عەجەم گەیشتوە و لەم بارەوە ئەم نامەی خوارەوەی بۆ **پێشەوا قازی محەممەد** نووسیوە .: « بۆ حەزرەتی پێشەوای بەرزی جمهوریەتی کوردستان

موضوع / حیلەی دوژمن و عدم موافقەتمان بو انسحابی هیزەکانمان

١ - گزارشاتی ڕۆژی ٢٥/٣/٥/مفصلا عرض وزارتی حەربی هیز کردوە، بە نوسراوەی ژمارە ٣٣٨ - ٢٥/٣/٥ بەلام لە بەر ئەوەی کە ئاغای کەریمی ئەگەرێتەوە بو خدمتتان و نتیجەی مذاکراتی خویانت بە عرض ئەگەیەنن، مجبور مام کە منیش نظریەی حتمی خومتان عرض بکەم. هیچ امید ناکری کە دوژمن لەم طلبەی دا مقصدیکی ڕاستی دوستایەتی و ڕیک کەوتنی ببی لە غیر از وقت و فرصت ضایع کردنی ئیمە نە بێ. اگر دوژمن بهانەی تآمین زەخیرەو وسیلەی معیشتی هیزی بانەو میرەدی و سەقزیەتی، تآمینتان دەکەم لە هەمو جهتیکەوە وسیلەی معیشتیان تەواوە. ئەتوانن هەتا مدەییکی زور بە رفاهیت بە دخائری حاضریان ادارە بکەن. واگر هەر مطلەبیش بهانەیە کە سیطرەتی هیزی ایمە لە سر منطقەی نفوزی خویان دور لخەنەوە، بصورەتی قطعی امکانمان نابی کە یک بست بکشیینەوە دواوە. ئەو جیگایانەیان بو چول بکەین بە قوەتی سیلاح لیمان وەر گرتون. بەلام اگر دەولەتی عەجەم مطلبی آشتی و ڕیک کەوتنە من ضامنم کە هەتا نهایەتی مذاکرە تقدم و تجاوزات لە طرف هیزی دیموکراتەوە واقع نەبێ.

جا بەو مناسبتەوە بە واجبم زانی کە نظریەی اداری و عسکری خومتان عرض بکەم. گەرانەوەمان بو پاشەوە زور مشکلە. ایتر ایجابی متوقفی امرتانە.
فرماندەی هیزی بوکان و منطقەی سرا. »(٣٦)

پێشەوا لە وەڵامی نامەی **حەمە رەشید** خانیدا ئاماژە بۆ « ئەوضاعی بەینەلمیلەلی دەکاو دەنووسێ:« ئەمە مەجبورین لە رێی صولحەوە تا مومکین بێ نا توانین بە رێی دیکەدا برۆین.»

رۆیشتن بە رێی صولح داو گەیشتن بە ئاوات لەم رێگایەوە، وەک پێشەوا ئاماژەی بۆ دەکات وە نەبێ جێگای رەخنە بێ. بەڵام بەو مەرجەی کە دوژمنیش ئەم رێگایە بگرێتە بەر. چەوتی کارەکە لە وەدا بوە کە رێبەرانی کۆماری کوردستان یەک لایەنە خۆیان بە خەیاڵی ئاشتی و وتو وێژەوە خەریک کردوە. وتو وێژی حکومەتی تاران و ئازربایجان کوردستانیان بە تەواوی پشتاو کردوە و بە قەولی نوشیروان مستەفا : (کوردستان خراوەتە سەبەتەی ئازربایجانەوە.) رێبەرانی کۆماری کوردستان سەرەرای زیدەی هێز بە سەردوژمندا و هەڵکەوتی لەبارتر لە جەبهەدا،، بۆ راگرتنی شەرو کشانەوە بە قازانجی هێزی دوژمن لە دوژمن بە تاڵوکە تر بوون.

چونی **حاجی بابە شێخ**، سەروکی حکومەتی میللی کوردستان بۆ وتو وێژ لە گەڵ ئەفسەرێکی ئێرانی بۆ جیا کردنەوەی هێزەکان، بێجگە لە هێنانە خواری پرستیژ و نفوزی کۆماری کوردستان، مانایەکی تری نە بەخشیوە. لەوەش قەباحەتتر چوونی پێشەوا سەر کۆماری کوردستان بوە، بۆ دانیشتن لە گەڵ فەرماندهی لەشکری ئێران لە جەبهە کە لە گەڵ هیچ هەنگاوێکی دیپلوماسی و سیاسیدا نایەتەوە. خۆ ئەفسەری لێهاتووی کورد کەم نە بوون کە بچن لە گەڵ رەزمارا دابنیشن و وتو وێژ بکەن.

رەنگە خوێنەری بەرێز بێژێ ناکرێ بە چاوی ئێستا سەیری روو داوەکانی پێش ٥٠ ساڵ بکەی و هەڵوێستی ئەو دەمی رێبەرانی کۆماری کوردستان بدەیە بەر نەشتەری رەخنە. بەڵام با خوێنەری بە رێز پشوی لە سەر خۆ بێ و بشزانی کە نووسینەکەی من« پێدا چونەوەیە». لام وایە خەباتی نەتەوەی کورد دوایی نەهاتوە و چ قەیدیش نیە ئەگەر بیرو رای جیاواز و رەخنە گرانەش بە مەبەستی

دەرس وەر گرتن و ئەزمون وەدەستهێنان بێنە سەر لاپەری کاغەزو بڵاویش بکرێنەوە. ئەوە هیچ لە گرنگی مەسەلەکە کەم ناکاتەوە. یەک لە کەم و کوڕی مێژووی بزووتنەوەی خوێناوی و دوور ودرێژی کورد ئەوەیە کە دوای شکان و نسکۆ و سەر نەکەوتن، قەت نەبوە هۆیەکان شیبکرێنەوەو کەم و کوڕیەکان دەست نیشان بکرێن و بە راشکاوی رەخنە لە ناتەواویەکانی بگیرێ و ببێتە چەکێکی مشت وماڵکراو بە دەست تێکۆشەرانی دوا رۆژی رووداوی سەر نەکەوتوو. بە داخەوە بۆ کورد واهاتوە، دەرس لە بەسەرهاتی رابردوو وەر ناگرێ و هەر بەم رێگایەدا دەرواتەوە کە پێشتر تێیدا سەر نەکەوتووە. با روونتر باسی بکەین: پێشەوای کورد، سەر کۆماری یەکەمین دەوڵەت و دەسەڵاتی نەتەوەیی کوردستان، رێ دادەگرێ دەچێ لە گەڵ کۆنە قازاخێکی ئەرتەشی ورە دابەزیوی دوژمن دادەنیشێ و وتو وێژ دەکا. خۆ ئەوە قەی ناکا کە فەرمانی شەر وێستان بدات و لە رێگای وتو وێژەوە بخوازێ مەسەلەی کورد چارە سەر بکا. بەڵام زۆر کەسری شانە کە سەر کۆماری وڵات و پێشەوای نەتەوەیەک و بزووتنەوەیەک بچێ لە گەڵ ئەفسەرێکی ئەرتەشی دوژمن وتو وێژ بکا. لام وایە کورد نەبێ کەس کاری وا ناکا.

پاش چل و چەند ساڵ رێبەری حیزبێک و زاناو سیاسەتمەدارێکی کورد بچی بە نهێنی بێ پارێزەر و بێ ئاگاداری کۆڕ و کۆمەڵی جیهانی و بێ خەبەردانی دەوڵەتی میواندار، لە گەڵ پاسدارێکی جنایەتکاری بەرەڵای پیاو کوژ دابنیشێ، گویا باسی مەسەلەی کوردی لە گەڵ بکا و بە سوک و هاسانی بکەوێتە بەر گوللەی دوژمن و بە فیرۆ بروا. ئەو حیزب و دەوڵەت و سەرۆکەش کە ساڵها تەبلیغاتی بۆ دەکرد و حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانی بە هێنا نە سەر رێبازی برنۆ کرایسکی (مستقل و سەر بەخۆ)دەکرد، نەک هەر مرتەقی لە بەر نەیەتە دەر، بەڵکو پیاو کوژەکانیش سوک و هاسان بنێرێتەوە تاران و دەزگای «داد پەروەری و پارێزەری مافی ئینسانی و دێموکراسی» ئەم وڵاتەش پەروەندەکە

www.kerimhisami.com

ببەستن و وەک هیچ کەس نە کوژرا بێ و هیچ شتێک ڕووی نەدابێ. حیزبەکەی خۆشی لە پێ هەڵا گوتنی ئازایەتی خۆ بە کوشت دان وشین گێڕانی ساڵانە زیاتر، هیچی دیکە لە بارەی ئەم کارەساتەوە بۆ کۆمەڵانی خەڵک ڕوون نەکاتەوە.

نەک هەر ئەوە. ڕێبەرانی یەکێ لە بزوتنەوەی هەرە خوێناوی و هەرە پڕ لە کارەساتی کورد، ڕاست لەو کاتەدا کە شەڕێکی لابەلادوژمنەکە زەلیل دەکا و میللەتەکە ڕادەپەری وشوێنەواری جنایەت و زوڵم و سەرەڕۆیی لە کوردستان پاک دەکاتەوە، تەقڵە کوت خۆ دەگەیێننە بەر دەرگای بارەگای دوژمنی خوێنخۆری ئەنفالچی و بۆ ماچ کردنی نگریسترین دوژمنی کورد بە سەف ڕادەوەستن. بێ ئەوەی لە دەرفەت کەلک وەر بگرن و دوژمن ڕابکێشنە وڵاتێکی تر و لە ژێر چاوە دێری دەوڵەتێکی تر و یا کوڕێکی نێو نەتەوەیی ماچ و موچی لە تەکا بکەن.

بۆ چما هەر ئەوە ؟ ڕێبەرێکی تری هەمان حیزب بچێ لە ڕەستوران بە دەم لێو تەر کردنەوە هاو کاری و هاو خەباتی لە گەڵ « هێزە دێموکراتەکانی ئێران» مسۆگەر بکات و بکەوێتە بەرگوللەی پیاو کوژانی ئیسلام و لە نێو ئەو هەمو دێموکراتەشدا سێ کوردی لە ئێرانی ئێرانیتر سەریان تێدا بچێ. سەیریش ئەوەیە هیچ یەک لەم سێ ڕوو داوە باسکراوە شی نەکرێنەوەو بە ڕاشکاوی باسیان نەکرێ و ئەگەر خوا نەخواستە جێگای ڕەخنە ش‌بوو بن ڕەخنەیان لێ نەگیرێ و دوور نیە ئەوەندە نووسینە دڵسۆزانەی منیش بە لای هێندێ دەروێنشەوە بە کوفر دانەنرێ.

با لە ڕچە ئەسڵیەکە لا نەدەم و پێدا چونەوەش چاری ئەم زامە تەشەنادارەی کوردەواری ناکا. بە لای منەوە دوای چوونە دەری لەشکری شورەوی لە ئێران ئیتر لە بەر چاو گرتنی « ئەوضاعی بەینەلمیلەلی» وەک پێشەوا لە وەڵامی نامەی حەمە ڕەشید خاندا ئاماژەی بۆ دەکا، ئیتر واتاو مەفهومی خۆی لەدەست دەدا. ئەمریکاو ئینگلیز بە ئاشکرا پشتی حکومەتی ئێران دەگرن. شورەوی بە هیوای وەدەستهێنانی ئیمتیازی نەوتی شیماڵ گشت بەڵێن و دروشمی لایەنگری مافی گەلان دەخاتە ژێر پێوە.. ئەوضاعی نێو نەتەوەیی چی وای تێدا نامێنێ کە کورد

www.kerimhisami.com

لە بەر چاوی بگریٚ. و لە لاوازی دوژمن دەرفەت نەهێنیٚ. « بە لای باوەری خۆمەوە چ گلەیی ناکریٚ لە بەرەی سوسیالیزم لە وەدا نەیتوانیوە یا خود نەیویستوە بە ئەرکێکی زل کۆماری مەهاباد بپاریزیٚ. بەلاٚم ئەگەر کورد پیٚی کرا با کۆمارەکە بپاریزیٚ، دەبوا بیپاریزی وەلەو دەجارانیش شەری گەورە یا گچکە لەو پاراستنەی پەیدا بوو با. هیچ میللەتێک ئامادە نیە خۆ بکاتە « مسیح »ی سەر دەمی چەرخی بیستەم لە پێناو جیهاندا. بۆ دەبیٚ کورد خۆ بکاتە « مسیح » خۆ کردنە « مسیح » کاری نا چاریە. »(٣٧)

بە راستی کورد لەم برگەو بارودۆخەدا لە پێناو پاراستنی ئاشتی جیهانی دا بوو مەسیح و دوای لە چوار میخە دانیشی کەس تازیەی بۆ دانەکرت.

« رۆژی ٣٠ جۆزەردانی ١٣٢٥- ٢١یولی ١٩٤٦ هاشموڤ کە قونسولی شورەوی لە ورمی بوو، چو بو لای پیشەوا قازی و لە گوندی سەرا چاوی پی کەوت. داوای هاشموڤ ئەوە بوو کە هیزی کوماری کوردستان هیرش نە کاتە سەر ئەرتەشی ئیران. چونکە رەنگە شەریکی گەورە ساز ببی کە یەکیتی سوویتی پیٚی باش نیە و ناشتوانی هیچ یارمەتیەکی نیزامی بە کوماری کوردستان بکات. پێشەوا قازی و بەریوە بەرانی دیکەی حیزبی دیموکرات پیویست بوو وەزعی کوردستان و سەرانسەری ئیران لیک بدەنەوە. لە لایەکەوە لەشکری سور ئیرانی بە جی هیشت بوو، رێک کەوتن نامەی « موزەفەر فیروز- پیشەوەری» لە تەوریز ئیمزا کرا بوو. لە لایەکی دیکەشەوە دەوڵەتی ئیران و یە کیتی سوویتی ریک کەوتن نامەی دانانی شیرکەتی نەوتی تیکەلیان پەسند کرد بوو. پاش لیکدانەوەی هەمو ئەو عامیلانە پیشەوا قازی هاتە سەر ئەو بروایە کە هیرش کردن بو سەر ئەرتەشی ئێران موناسب نیە رەنگە لە سەر پیوەندیەکانی کوماری کوردستان و یەکیەتی سوویتی ئاسەواری زور نا لە باری هەبی. ئەمە بریاریک بوو کە شوینی خستە سەر چارە نووسی کوماری کوردستانیش»(٣٨)

دوکتور قاسملو (دوو هوکار، دوو عامل) بە هۆی بریاری پێشەوا دەزانیٚ بۆ

www.kerimhisami.com

هێرش نەکردنی سەر ئەرتەشی ئێران. یەکیان « ئاسەواری نا لە بار لە سەر پێوەندیەکانی کۆماری کوردستان و یەکێتی سۆڤێتی». ئەوی دیکەشیان « رێک کەوتنامەی « موزەفەر فیروز - پیشەوەری» یە کە لە تەورێز ئیمزا کرا بوو.

بە لای منەوە دوای چوونە دەری لەشکری سوور لە ئێران و وەگرتنی بەڵێنی ئیمتیازی نەوت لە ئێران، ئیتر قسە کردن لە « پێوەندی کۆماری کوردستان وشورەوی» خۆ خاپاندنە. ئێستا کە شورەوی لە ئێران دەر کەوتبوو، چاوە روان بوو ئیمتیازی نەوتی شیماڵ وەر بگرێ، هیچ پەیمانی هاوکاری و یا پێوەندی‌یەکی رەسمیشی لە گەڵ کۆماری کوردستان گرێ نە دابوو، ئیتر ئەم پێوەندیەی بە رێز **دوکتور قاسملو** باسی دەکا مانایەکی نامێنێ. هەر چەند لە پێشوشدا ئەم پێوەندی‌یە وا نەبوو کە ئاسەواری لە بارو چارە نووس ساز بخاتە سەر کۆماری کوردستان. بەڵام رێک کەوتن نامەی « موزەفەر فیروز - پیشەوەری » لام وایە ئەم رێک کەوتن نامەیە دەستی کۆماری کوردستانی بۆ هەموو مانۆر و چالاکی و بریارێکی سەربە خۆ ئاواڵە کرد بزوە و ئیتر کوردستان لە (سەبەتەی ئازەربایجان)دەر ئاوێژرا بوو. بە گوێرەی ئەم رێک کەوتن نامەیە کە ١٩٤٦/٦/١٣ دا لە تەورێز بەسترا، مەجلیسی میللی ئازەربایجان وەک (ئەنجومەنی ئەیالەتی ئازەربایجان) دەناسرێ. هێزی چەکداریو فەرماندەکان بە بەشێک لە ئەرتەشی ئێران حیساب دەکرێن. لە سەدا ٧٥٪ داهاتی باج و ماڵیاتی ئازەربایجان بۆ موخاریجی ئازەربایجان تەرخان دەکرێت. هێزی فیدایی ئازەربایجان دەکرێ بە ژاندارمەری. ئەیالەتی ئازەربایجان بریتی دەبێ لە ئوستانی ٣و ٤. لە مەدرەسەی نێونجی و بەرزخوێندن بە زمانی فارسی و ئازەربایجانی دەبێ.»

بە کورتی لە ١٥ مادەی رێک کەوتن نامەکەدا، بە گەورەیی خۆیان لە مادەی ١٣ دا ناوی کوردستانیشیان هێناوە و گوتراوە « دەوڵەت موافەقەت دەکا کە کوردەکانی دانیشتوی ئازەربایجان لە مەزایای ئەم رێک کەوتن نامەیە کەڵک وەر بگرن و بە گوێرەی مادەی ٣ی راگەیاندنی دەوڵەت تا پولی پێنجی سەرە تایی بە

www.kurdishsami.com

زمانی خۆیان بخوێنن.» (٣٩)

بەم حاڵە دەبینین کە ئەم ڕێک کەوتن نامەیە کوماری کوردستان و بزوتنەوەی کوردی پشتاو کردوە و ڕێگاشی کردۆتەوە کە کورد خۆی چ دەکات و چی پێدەکرێ با بیکا. بەڵام دیارە بۆ چوونی ئەو دەمی دمراستانی مەسەلەی کورد جۆرێکی تر بوە. ئەم ڕێک کەوتنە نا پیرۆزەی کە کۆماری کوردستان و هێزی پێشمەرگە و فیداکاری خەڵکی کوردی خستۆتە پشت گوێ لە لایەن نووسەرانی ڕۆژنامەی کوردستانەوە بە گەرمی پێشوازی لێ کراوە و بە شاخ و باڵیان هەلاگوتوە. لە ڕۆژنامەی ژمارە .٢ی کوردستاندا نووسراوە :« مەسەلەی کورد بەرانبەر سیاسەتی دنیایی شتێکی بە ترسە. پێشەوای مەزنمان لە بەر ئەم نوقتەیە بە سیاسەتی حەکیمانەی خۆی مەسەلەی کوردستانی ئیرانی بە مەسەلەی ئازەربایجان بەستوە و لە وەش‌دا ماعەدای قازانج هیچ زەرەرێکمان نە کردوە........ جا ئەگەر بەم چەشنە تەماشای مەسەلەی هەموو کوردستانی ئیران بکەین زور بە ئاسانی بومان دەردەکەوی کە کویرەوەری ئەمەندە سالانەمان بە خەسار نە چوە و گەیشتینە مەرام و ئامانجی خومان.... نووسەر لە سەری دەرواو دەنووسێ :« هەر وەکو عەرزم کردن ئیتیفاقیەی ئازەربایجان و تاران تەنیا مەشمولی ئازەربایجان ناکا بەلکو کوردیش حەتتا ئەرمەنی و ئاسوریش لە مەدا بەشدارن. دەبێ هەموو کوردێک ئەم ڕۆژانە ڕۆژی شادی و بەم خەبەرە بەختیار بێ ئەوە زوور سەیر نیە کە نووسەرێکی ڕۆژنامەی کوردستان بێ ورد بوونەوە لە نێوەرۆکی ئەم « ئیتیفاقیە» شتێکی ئاوا بنووسێ. سەرنج ڕاکێش ئەوەیە کە پێشەوا قازی محەممەدیش دڵی بەو پەیمانە خۆش کردوە و بۆتە هۆی ئەوە کە فەرمانی ڕاگرتنی شەرو کردنەوەی ڕێگای ئەرتەشی ئێران بۆ سەر دەشت و بانە بدا.

ڕۆژنامەی کوردستان ژمارە ٦٢، ٢٧ی ژوئینی ١٩٤٦ نوتقی حەزرەتی **پێشەوا** ڕاجیع بە جنگی مامەشای سەقز ئاوا دەگێرێتەوە: « شەوی

www.kerimbisani.com

.١٣٢٥/٣/٣ حەزرەتی پێشەوای کوردستان کە لە تەوریزرا بۆ پێراگەیشتن بە مەڵبەندەکانی جەبهە تەشریفی چو بو گەرایەوە و بەیانی سەعاتی ٨ لە عیمارەتی پێشەوایی حازر بوو بە کارەکانی بەردەستی راگەیشت و لە ساتی ١ی دوای نیوەرو بۆ بە جیهینانی فەریضەی جومعە چوە مزگەوتی سوور. دوای نویژ تەشریفی بردە سەر مینبەر و نوتقی ئیراد فەرموو. لە پێشدا حەزرەتی پێشەوا لە بابەت پەیمانیکەوە کە لە نیوان ئازەربایجان و تارانەوە بەستراوە گەلیک دوا و پتری مەوادی پەیمانەکەی تەشریح فەرموو بە تایبەت ئیشارەی بە مادەی ١٣ی پەیمان کرد کە دەڵی: (دەولەت موافەقەت دەکا کە کوردەکانی نیشتە جێی ئازەربایجان لە مەزایای ئەم موافەقەتنامەیە ئیستیفادە بکەن و بە پێی مادەی ٣ی ئیبلاغیەی دەولەت تا کلاسی پینجی ئیبتیدایی بە زمانی خۆیان بخوێنن و فەرمووی: لەم مادەیەدا ئیقراریان بە حەقانیەت و مەوجودیەتی ئیمە کردوە وئەلبەتە ئیمە دەمانەوی تەواوی کوردستان لەم مەزایایە و لە ئازادیەکی کە لە سەر تا سەری ئیران بە دەستی کوردان بە زویی بەر قەرار دەکریت هەمو براکان بەهرە مەند بن.») (٤٠)

دوای ئەم رێک کەوتن نامەی باسکراو قەوامی سەرۆک وەزیری ئیران فەرمان دەدا بە سەر تیپ رەزمارا کە بە هێز و زورە ملی رێگا بۆ سەردەشت و بانە بکەنەوە کە هێزی دیموکرات پێشی گرتبوون. لە ئەنجامدا سێ هەزار سەرباز بە ٨ تۆپ و دوو تەیارە و دوو تانگەوە دەکەونە رێ و دەکەونە بەر پەلاماری شێرانەی هێزی کوردستان و شەری مامەشای لێ ساز دەبێ کە لە هەموو نووسراوەکانی کورد و بێگانەدا باسی کراوە . لەم شەرەدایە بە ئەمری پێشەوا میداڵی قارەمانی دەدرێ بە ١١ کەس، یەکیان تێکۆشەری بە ناو بانگ (**کاپیتان قادری**) محەممەدی قادری مامەشە کە بە (کا حەمەدي سەروکانی) ناسراوە.(کوردستان ژمارە .٦٠، .٤٦/٦/٢)

با بزانین نووسەر و سەرنجدەرانی بێگانە ئیتیفاقیەی تاران ئازەربایجانیان چۆن

www.kerimhisami.com

هەڵسەنگاندوە. «لە ماوەی مانگەکانی مای و یون دا، ڕێژیمی ئازەربایجان بۆ ڕێک کەوتن لە گەڵ تاران وتو ویژێکی لە گەڵ یاریدەدەری سەرۆک وەزیری ئێران موزەفەر فیروز کە تەمایلی کومونیستی هەبوو پێکهێنا. بە گوێرەی ئەم ڕێک کەوتنە ئازەربایجان سەر لە نوێ بۆ ئێران دەگەڕایەوە. ئەم ڕێک کەوتن نامەیە پارلمانی تەوریزی وەک ئەنجومەنی ئەیالەتی قبوڵ دەکردودەوڵەتی تەوریز بە ساخی دەمایەوە. بەڵام لەم ڕێک کەوتن نامەیەدا باسی حکومەتی کوردستان نەکرا. بەم چەشنە ستالینیستەکان بناخەیەکی قانونیان بۆدرێژە پێدانی حکومەتی خۆیان ئامادە کردوگوێیان نەدا بە نیزامی غەیرە کومونیستی کوردستان» (٤١)

ئارچیبالد روزولت لە بارەی ڕێک کەوتنی تاران – تەوریزەوە دەڵێ: دیارە ئەم تەرتیباتە بە قازانجی کوردەکان نەبوو. چونکە دێموکراتەکانی ئازەربایجانی هەڵکەوتی خۆیان کردە قانونی و قازی محەممەد و دەوڵەتەکەی سەریان بێ کڵاو مابۆوە. کوردەکان کە لە پێشدا کەمایەتی بوون لە دەوڵەتی ئێراندا، ئێستا ببوونە کەمایەتی لە دەوڵەتی تورکی ئازەربایجاندا.« (٤٢)

هەر ئەوە بوو کاتێکی ڕێبەرانی کۆماری کوردستان هەستیان کرد کە ئازەربایجان هاو پەیمانێکی ناراستە و لە پشت سەری کوردستانەوە لە گەڵ تاران ڕێک دەکەوێ، لە مانگی یولی ١٩٤٦ پێشەوا قازی بۆ وتو وێژی ڕاستەو خۆ لە گەڵ دەوڵەتی ئێران لە بارەی مەسەلەی کوردستانەوە دەچێتە تاران و لە گەڵ سەرەک وەزیر قوام السلطنە و کار بەدەستانی دیکەی حکومەتی تاران وتو وێژ دەکا. لە بارەی چونی پێشەوا بۆ تاران و وتو وێژ لە گەڵ حکومەتی تاران بیرو بۆ چوونی جیاواز هاتوونە سەر کاغەز بێ ئەوەی بەڵگەیەکی ڕەسمی لە لایەن حکومەتی تاران یا کۆماری کوردستان بڵاو کرابنەوە.

« لە مانگی ئوت شورەویەکان بە **قازی محەممەدیان** گوت بچێتە تاران و بناخەیەکی حقوقی لە نێو حکومەتی ئێراندا بۆ ڕێژیمەکەی خۆی بدۆزێتەوە. قازی ئەم ڕاسپاردەیەی بە جێ گەیاند. سەرەک وەزیری ئێران پێشنیاری کرد کە هەموو

www.kerimhisami.com

کوردستانی ئێران بکرێته یەک ئوستان و ئوستاندارێکی بۆ دیاری بکرێ. بڕیارێکی ئەو تۆ لە باری حقوقی‌یەوە حکومەتی کوردستان و ئازەربایجانی لە یەک پلە دادەنا و وەک یەک دەبوون. قازی هەستی کرد کە بە بێ موافەقەتی شورەوی ناتوانێ ئەم پێشنیارە قبوڵ بکا. بەڵام باڵیۆز خانەی شورەوی نە چوە ژێر باری ئەم (هاو شانیە). قازی کە وای زانی گەڕایەوە بۆ مەهاباد و هیچ گۆڕانێک بە سەر ئەوضاع دا نەهات.« (٤٣)

ئارچیباڵد لەم بارەوە دەنووسێ :« **قازی محەممەد** خۆی چوە تاران و داوای لە قەوام کرد کە بێکاتە حاکمی ئوستانی کوردستان کە هەموو شارەکانی کوردستان و ناوچە کورد نشینەکانی ئازەربایجانیش بگرێتەوە. قەوام سەرەک وەزیری بە ئیحتیاتی ئێران پێشنیاری قازی بە مەرجێک قبوڵ کرد کە دوکتور جاویدی حاکمی دێموکراتی ئازەربایجان موافەقەت بکا. دوکتور جاوید بە تووڕەیی پێشنیاری قازی رەت کردەوە. ناکۆکی و نەسازان لە نێوان کوردەکان و دێموکراتەکانی ئازربایجاندا پەرەی گرت.» (٤٤)

ئیگلتون کە زیاتر لە نووسەرانی دیکە بە روو داوەکانی کۆماری کوردستانەوە ماندو بووە دەنووسێ : « لە سەر ڕێنوێنی یەکێتی شورەوی لە سەرە تای مانگی ئوت قازی چوە تاران تا لەوێ ڕێگایەک بدۆزێتەوە تا لە ڕێگای قانونی‌یەوە حکومەتێکی نیوە خود موختار بۆ کورد لە ئوستانێکی ئێراندا بە رەسمی بناسرێ. قازی دوو جار لە گەڵ قەوام و جارێک لە گەڵ ژەنراڵ رەزمارا دیدار و وتو وێژی کرد. دوو جاریش لە باڵیۆز خانەی‌شورەوی داوەت کرا. لە وێ پێیان گوت: تا دەتوانێ رەفتاری لە گەڵ کار بەدەستانی ئێرانی ئارام و لە سەرخۆ بێ. رەفتاری قەوام مەنتیقی بوو. ئەوگوتی: تەواوی کوردستانی ئێران لە گەڵ سنەش بە واحدێکی جوغرافیایی حیساب دەکرێ کە لە لایەن دەوڵەتەوە ئوستاندارێکی بۆ دیاری دەکرێ کارو باری ئەوێ بەڕێوە بەرێ. هەڵکەوت و وەضعیەتی کوردستان لە گەڵ ئازەربایجان یەکسان دەبێت و بێگومان قازی دەبێتە هەوەڵین ئوستانداری

www.kerimbisani.com

ئەم ئوستانە. بە جوانی دیار بوو کە پێشنیارەکانی قەوام لە لایەن بەر پرسانی ئازەربایجانەوە لە خەیانەت بە دەر شتێکی دیکە نیە. چونکە نە دەکرا هەم ئەم پێشنیارانە قەبوڵ بکرێن و هەم لایەنی رووسانیش رابگیرێ. لە کاتێکا سەفەرەکەی بێ نەتیجە بوو، بۆ مەهاباد گەرایەوە .»(٤٥) **دوکتور قاسملوش** دەنووسێ:« لە نیوەی مانگی گەلاوێژی ١٣٢٥ **پێشەوا قازی** لە گەڵ چەند کەس لە بە رێوە بەرانی کۆماری کوردستان بو خوی سەفەری بو تاران کرد. ئاکامی ئەو سەفەرە ئەوە بوو کە دەولەتی مەرکەزی و شەخسی قەوام پەسندیان کرد کە ئوستانێکی تازە بە ناوی کوردستان دیاری بکری کە سنوری لە یەکیتی سوویتی یەوە تا نیوان کرماشان و سنە واتە ناوچەی کامیاران دریژەی هەبی و ئەم ئوستانە لە ژیر چاوە دیری کار بە دەستانی کوماری کوردستان دا بی و قازی محمد بو ئوستانداری گشتی دیاری بکری. ناوچەی کرماشان لە چوار چیوەی خاکی ئەم ئوستانەدا نە بوو. بە هیچ جور دەولەتی مەرکەزی نە ئامادەیی هەبوو نە دەشی توانی کرماشان کە نەوتی تیدا بوو و لە لایەن شیرکەتی نەوتی ئینگلیسەوە دەردەهینرا بە بەشیک لە کوماری کوردستان دابنی. لە لایەکی دیکەوە کرماشان بە ناوچەی نفوزی بەریتانیا حیساب دەکرا و **پیشەوا قازی** پیاویکی واقیع بین بوو ئەو کاتە نەیدەویست ئیگلستان بە تەواوی بکاتە دوژمنی کوماری کوردستان و دەشی زانی کە یەک خستنی ناوچەی کرماشان لە گەل بەشەکانی دیکەی کوردستان لەو کاتەدا نە دەگونجا. قەوام ئەو پیشنیارەی بە روالەت قبول کرد. بەلام زور زیرەکانە رایگەیاند کە پیشنیارەکە بە مەرجیک پەسند دەکا کە **دوکتورسەلامولا جاویدیش** کە ئوستانداری گشتی ئازەربایجانە دژی نەوەستی.»(٤٦)

ئەم بۆ چوونانە لە بەر ئەوەی لە هیچ سەنەد و بەڵگەی رەسمی و لە وتو وێژەکەشدا بڵاو نەکراونەوە، ناکرێ بە دوکۆمێنت حیساب بکرێن. لە لایەکی تریشەوە گریمان پێشنارێکی ئەوتۆش لە گۆڕێدا بووبێ(کە مەعلوم نیە هەبوو

بێت) ئەمە دەکەوتە دوای چوونە دەری ئۆردۆی هاو پەیمانەکان لە ئێران و ناوچەی کرماشانیش لە ژێر نفوزی بەریتانیا دەچوە دەو و ئیتر (دوژمنایەتی ئینگلیز لە گەڵ کۆماری کوردستان) مانایەکی نابێ . چونکە ئەو دەم ئیتر کۆماری کوردستانیش ناوی نامێنێ. دیارە وەک رۆژنامەی کوردستان دەنووسێ سەفەری پێشەواش بۆ تاران (نیوەی مانگی گەلاوێژ ١٣٢٥ نەبوە رۆژنامەی کوردستان لە ژمارە ٢٥/٤/٣. دا دەنووسێ:« پێشەوا رۆژی ٢٥/٤/٢٧ - ١٨/یولی ١٩٤٦ لە سەفەری تاران گەراوەتەوەو گەیوەتەوە مەهاباد.»

بە هەر حاڵ **پێشەوا قازی** بێ ئەوەی لە سەفەری تاران و وتو وێژ لە گەڵ قەوام نەتیجە وەر بگرێ بۆ مەهاباد دەگەرێتەوە. پێش گەرانەوەی لە وتو وێژێکدا لە وەڵامی پرسیاری ئاغای **قورەیشی** ئەندامی دەستەی نووسەرانی رۆژنامەی رەهبەر لە بارەی سەفەرەکەیدا دەڵێ: «.... ئەمن چەند جەلەسە دەگەل ئاغای **مظفر فیروز** معاونی سیاسی ئاغای **قوام السلطنه** سەرک وەزیرو ئاغای **سەر لەشکر رەزمارا** وە دوو جار لە گەل جەنابی سەرەک وەزیر مولاقاتم کردوە. نەزەری ئاغای سەرەک وەزیرم زور تیکەل بە حوسنی ظەن و چاک نیەتی دیوە. داخەکەم بەر هەلستیکی کە گفتگوی ئیمەی وەدوا خست نەخوشی جەنابی ئاغای **قوام السلطنه** بوو لە خودام تەلەبە زوتر چا بیتەوە تا موزاکرە بە خیر و خوشی و نەفع و قازانجی ئازادی دوایی بیت.»(٤٧)

بە لای منەوە هیچ گلەیی لە پێشەوا ناکرێ کە لەئاست پیرە رێوی هەڵسورێنەری سیاسەتی ئێران ئاوا حوسنی نیەت نیشان بدات و بە قەول و بەڵێنی قەوام هیوا دار بێ. قەوامێکی کلاوی لە سەری ستالین نابێ و چاوی دیپلۆماسی رووس بە هومێدی دەر هێنانی نەوتی شیماڵ نووساند بێ، زور باش دەتوانێ کوردی بێ پشتیوانی قاڵ نەبووی کورەی سیاسەت بخاپێنێ. با بزانین پێشەوای کورد لە بەر ناچاری چۆن کەوتۆتە ژێر تەئسیری درۆو فیشاڵی قەوامی فێڵباز و بە داخەوە وەک عەجەمی نەناسیبێ وایە.

www.kerimhisami.com

پێشەوا لە وتارێکی خۆیدا بە بۆنەی سەفەری بۆ لای ورمێ دەڵێ: «
.... تا یەک ڕۆژم لە دنیا مابێ دەست لە فیداکاری هەڵناگرم و بە هەموو کەسێکی دەسەلمێنم کە کورد شایانی ژیانە. و دیسان بۆ خۆتان دەزانن کە لە پێشدا ئێمە بە هیچ جورێک داوای تەجزیەی ئیرانمان نەکردوە وتەنیا مەبەستمان ئازادی خومان و پاراستنی دیموکراسی بوو. بەلام لە پیشدا کار بەدەستانی ئیران بیجگە لەوەی جوابیان نەداینەوە شوخیشیان بە داوای ئیمە دەکرد و ناچار بوین حکومەتی میللیمان دامەزراند و هیزی خومان لە بەرانبەر ئەوان تاقیکردەوە. ئەوان کە ویستیان لە مە بینە پیش، ئیمەش لەوان چوینە پیش. ئیستا ئەوان حازر بوون پاشە کشی بکەن، ئیمەش ئامادە بووین بکشینیەوە. ئەوان دەگەلمان هاتونە باری پیاوەتی، ئیمەش گوێیان بو رادەگرین. لە سەفەری تارانم دا لە گەل ئاغای **قوام السلطنه** زورم گفتگو کرد. **ئاغای قوام** نەزەریکی موساعیدی دەگەل کوردان هەیە. رۆژیک **ئاغای قوام** پێی گوتم : ئەوا ئیمەش بووینە دیموکرات و حیزبی دیموکراتمان دامەزراندوە. وا بە باش دەزانم کە نیوی حیزبی دیموکراتی کوردستان بگورن و نیوی بنێن حیزبی دیموکراتی ئیران. منیش وەلامم داوە: کە من بە بێ تصویبی کومیتەی مەرکەزی هیچ کاریکی ناکەم چونکو دیموکراتی مانای ئەوەیە کە شەخس نە توانی مەسلەحەتی میللەتی بی مشاورە بگریتە دەستی خوی. **ئاغای قوام** دانی بەوەدا هینا کە کوردستان شایانی تەقدیرە و میللەتی کورد ئامادەی هەموو جورە فیداکارییە. بو گەیشتن بە ئازادی ودیموکراتی گوتی :« نیهزەتی دیموکراتی کوردستان بە پشتیوانیکی گەورەی خومان دەزانین و ئومیدمان ئەوەیە کە بە هوی ئیوەوە دیموکراتی لە تەواوی ئیراندا بلاو بیتەوە.»
(٤٨)

ئەم بیر و بۆ چوونەی **پێشەوا** ئەگەر بە مانۆر و پلانی سیاسیش حیساب بکرێ، لە کردەوەدا بۆ بزووتنەوەی کورد ئەنجامێکی لە باری نە بوو. لە بواری سیاسی و دیپلۆماسیدا کوردستان کرا بوو بە پاشکۆی ئازەربایجان و دام و دەزگای

کۆماری کوردستان و فیدا کاری و ئامادەیی کۆمەڵانی خەڵک و عیل و عەشیرەتی کورد کە پێشەواش لە وتارێکی خۆیدا شانازیان پێوە دەکا، گشتی کرابوونە .(**کوردەکانی دانیشتوی ئازەربایجان**) و کوردستانیش کرابوە (**کوردستانی ئازەربایجان**). لە بواری نێو خۆیی و بەرگری و پەلاماردا، هێزی پێشمەرگەی کوردستان و هێزی نەبەزی بارزان لە جێگای خۆیان لە جەبهە چەقی بوون ودەست و باڵیان بەسترا بوو، بە چاوە روانی چارە نووسی نادیاری خۆیان رۆژیان‌دەبردە سەر. بە قەولی پێشەوا : ئاغایانی مامەش و پیران و زەرزا و دێبوکری پۆل پۆل بە شەرافەتمەندی چوونە جەبهە و بە سەر بەرزی گەرانەوە.» بە رای من ئەم گەرانەوەو سارد بوونەوە ودەست لە سەر دەست دانانە بوو بە هۆی ئەوە کە هێندێ لە عەشیرەتی دێبوکری و شکاک و هێندێ لە مامەش و مەنگور وگەورک، وردە وردە نەک هەر بێ لایەن و بێ زەرِ دابنیشن، بەڵکوو دەستیشیان کرد بە هەڵتۆز هەڵتۆز و رۆیشتن بۆ لای دوژمن وپێوەندی گرتن بە ئەفسەرانی ئێرانی لە سەقز و پێوەندی بە باڵیوز خانەکانی ئینگلیز و ئەمریکا بۆ بنکۆڵ کردنی حکومەتی میللی کوردستان وگاڵتە کردن بە چارە نووسی نەتەوەکەیان. پێشەوا لە وتارێکی خۆیدا ئاماژە بۆ ئەم مەبەستە دەکا و دەڵێ: «.....هێندێ لە برایەکانمان بە قسە کیوی بیستون بوون. بەڵام بە کار میشولەش تەواو نەبوون. کورد ئەوانەی یەک بە یەک ناسی زانی کە بە قسەی گەورە کورد سەر ناکەوێ. بە کار میللەتی کورد دەگاتە هیوای خۆی و لە وەختی خۆیدا هەر کەس بە میزانی خزمەت جەزای دەدرێتەوە. بەشێک ویستیان کە بۆ ئازادی هەوڵ بدەن و مەرامی خۆیان ببەنە سەر، بەڵام داخەکەم هێندێ کاری نا شیرینیان کرد کە بوە لەکە لە سەر خۆیان.برایانی خۆشەویست: ئەمن لە ئێوەم دەوێ کە تەنیا شەڕکەر نەبن بەشکوو چەکێکی وا هەڵبگرن کە بتوانن بەرامبەری دەگەڵ لەشکری میللەتانی تر بکەن.ئەو چەکەش(عیلمو زانستە). مەرحەلەی شەڕ تەواو بوو نۆبەی هونەرە... ئەمن لە ئێوەم دەوێ کە بە زانست بەربەرەکانی دوژمنان بکەن.«چەک بێ عەقڵ

دوژمن نابڕێ»... بەڵام داخەکەم ئاغاکان ئامادە نین کە لە میوەی خوێندن بەهرەوەر ببن.ئەگەر بڵێم کورەکانتان، برایەکانتان بهێنن بیان نێرم بۆ جەبهە باکیان نیە، ئەگەر دە کوری هەبێ هەر دەیان دێنێ، بەڵام ئەگەر بڵێم بۆ خوێندنیان دەنێرم رووی خۆیان گرژ دەکەن و عوزری ناموەجە دیصننەوە.ئەگەر پێیان بڵێم مەدرەسەیەک لە دێیەکان بکەنەوە مات دەبن، ئەو کارە پەستانەش سەبەبی ئەوەیە کە هێشتا لە بەری خوێندەواریان نەخواردوە، نازانن ئینسان« بێ سەواد ئەگەر رۆستەم بێ بە کاری دوو شایی نایە.... » (٤٩)

ئەوەش هەر دەگەڕێتەوە بۆ ساوە ساوی سەر کردەکانی کۆماری کوردستان و یەک نەبوونی بۆ چوون و بیرو رای رێبەرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان سەبارەت بە مەسەلەکانی رۆژ و هەڵوێست لە بەرانبەرسیاسەتی حکومەتی تاران و رێک کەوتن نامەی تاران- تەوریز. کاریناشیرینی (هێندێ لە براکان) وەک پێشەوا دەفەرموێ بۆ سەرۆک عەشیرەت و دەرەبەگی چاوە روان کراو بوە. هێندێ لەوانە هەمیشە کاتێ هەست بە لاوازی و بێدەسەلاتی نەتەوەیی دەکرێ، بزوتنەوەو میللەت و نیشتمان فیدای بەرژەوەندی شەخسی دەکەن و رێگای خۆیان لە میللەت جیا دەکەنەوە و هەموو کوردستان بە مەرحەبایەکی دژمن دەفرۆشن. لەو کاتەدا کە پێشەوا باسی ئەوانە دەکات، لە نێو مەنگوران **عەولای بایزاغای**، لە نێو مامەشان **عەزیزی ئەمیر عەشایری**، لە نێو گەورکان **بایزی عەیزاغای** لە گەڵ دارو دەستەی خۆیان رایان کرد بوو چوو بوونە تاران. سەرۆکی عەشیرەتی دێبۆکری **ئەمیر ئەسعەد** لە گەڵ لەشکری ئێران هاتبۆوە سەقز و چاوە روانی دەرفەت بوو کە لە خزمەت ئەفسەرانی ئەرتەشی ئێراندا بێتەوە کوردستان.

ئاغایانی ئێلخانیزادەی دێبۆکری کە سوێند خۆری **کۆمەڵەی ژ.ک** بوون و دوو کەسیان لە حکومەتی میللی دا وەزیر بوون، لەشکر کۆ دەکەنەوە و خۆیان بۆ بەر بەرەکانی و دژایەتی چەکدارانە لە گەڵ حکومەتی میللی ئامادە دەکەن.نامەی

www.kerimhisami.com

مستەفا بارزانی بۆ **حەمە رەشیدخان** پیلانی ئێلخانیزادەکان بە جوانی نیشان دەدات:

۱۳۲۵/۲/۱۸ -- ژمارە ۱۰ - هێزی دیموکراتی کوردستان (لقی بۆکان)
بۆ: فەرماندەی بەرزی هێزی بوکان و سرا جنرال مایور **محمد رەشید خان**
لە: فرماندەی کل هێزی بارزان **جنرال مصطفی بارزانی**. موضوع / **قضیەی دیبوکری**

۱ - لە سایەی هیمەتی هەمو لایەک وە لطف و مەرحمتی حضرتی پیشەوای معظم کاری عەشیرەتی دیبوکری وە ئاغایانی ئیلخانی زادە تەواو بو وە ایستا آغای **محمودآغای ایلخانی** زادە وە کورانی **محمودآغا و حاجی بایزآغا** لە بوکان لە لای منن وە لە بەر ئەوەی حاجی بایزآغا زۆر نەخۆشە اجازەی نەهاتنیم داوە. وە ایستا خوم چاوەروانیتشریف هینانەوەی حضرتی پیشەوا دەکەم کە ئاغایان بچنە خزمەتی وە اظهاری دەستی اطاعت دریژ کردن بو دەولەتی جمهوری کوردستان و حضرتی پیشەوا.

۲ - عدەیەک لە عەشیرەتی زەرزا حالی حاظرلە هەر دوو دیی ناچیت و وشتەپەن. ئەگەر ئەم عدەیە هاتون کە لە جبهەدا اشتراک بکەن دستور بفرمون کە حرکت بکەن چونکە من امرم دا کە لەشکری دیبوکری بلاوە بکات وە فعلا بلاوەیان کرد ایجاب بە عدە ناکات کە لەودو دنیە بن. ژنرال فرماندهی کل هیزی بارزانینان **مصطفی بارزانی**.»(٥٠)

لە لاجانی مامەشان **عەلی ئەمیر عەشایری** و **سەلیم خانی** شاوەلە بە پیرێژنێکدا نامەی جاسوسی بۆ ئەفسەرانی ئێران دەنێرن. لە رێگا بارزانیەکانی پۆستی گوندی گەرگولێ نامەکە لە بن دیزە ماست دێننە دەر و پیرێژن دەبەنە مەهاباد. حکومەتی میللی کوردستان لە جیاتی سزادان ئەم دوو ئاغایەی هێنا مەهاباد و لەوێ دایان نان سەبری روو داوەکانیان دەکرد و کاتی هاتنەوەی لەشکری ئێرانش بە پێشوازی ئەرتەشی ئێرانەوە چون.

www.kerimhisami.com

ئارچیبالد روزولت وابەستەی نیزامی ئەمریکا کە ئەو دەم سەری کوردستانی داوە دەنووسێ: « ئەمەر خان کە دوای کوشتنی **سمکو** ببوە سەرۆکی عیلی شکاک و بۆ ماوەیەکیش وەزیری شەری **قازی محەممەد** بوو، لە مانگی مای لە گەڵ هێندێ لە تایفەی خۆی بۆ شەری دژی ئەرتەشی ئێران چوو بوە ناوچەی سەقز، پاشان خۆی لە **قازی محەممەد** دوور خستبوە و چوو بوو لە گوندی باو وباپیرانی لە «زیندەشت» دانیشتبوو. من نامەیەکی **عەولای ئێلخانیزادە**م پێ بوو کە لە تاران بۆی نووسیبوو. ئەو نەیتوانی ناسنامەکە بخوێنێتەوە دای بە کورەکەی. لێم پرسی لە دەوڵەتی ئێستا دا شوێنی چیە؟ گوتی لە سیاسەت و سیاسەتبازی‌دا زۆرم کوێرە وەری دیوە. دوای حەپس لە زیندانی رەزا شادا لە هەموو جورە سیاسەتێک کشامەوە و تەنیا ویستیاری ئاشتیم بۆ خۆم و تایفەکەم.

دوو حەوتوو دوای چاو پێکەوتنم **ئەمەر خان** رۆژی ۲۷ی سیپتامبر کونسولی ئەمریکا لە تەورێز نامەیەکی لە عومەر خانەوە پێگەیشت کە بیگەیێنێتە **قوام‌السلطنه. ئەمەر خان** لە نامەکەدا وەفاداری خۆی لە ئاست دەوڵەتی ناوەندی راگەیاند بوو.» (٥١)

ئیگلتون فراوانتر باسی نامەی **ئەمەر خان** دەکا و دەنووسێ:« **ئەمەر خان** بۆ وەدەست هێنانی موافەقەتێکی مەسڵەحەتی، هەر وەک سەرۆکانی عەشایری هاو فیکری‌داوای لە کونسولی ئەمریکا کرد لە تەورێز کە پەیامێک بۆ قەوام بنێرێ و لە پەیامەکەدا بڵێ: دەوڵەت لە بەرانبەر رەفتاری هێدی و ئارامی خۆی لە ناوچەدا دەتوانێ بە وەفاداری کوردەکان هیوا دار و دڵنیا بێت. قەوام لە وەڵامدا گوتبووی : چۆنیەتی رەفتاری دەوڵەت لە گەڵ خەڵکی ناوچە، بەستراوەتەوە بە نیشاندانی کردەوەی وەفاداری کوردەکان لە ئێستاو دوا رۆژدا بە تایبەت لەم کاتە پەشێو وئالۆزەی ناوچەدا. رۆژی دوازدەی نوامبر نوێنەری **ئەمەر خان** زۆر بە پەلە لە تەورێزەوە بەرەو ناوچەی شکاکان کەوتە رێ تا

www.kerimhisami.com

خەبەر بەریٚ کە لەو نیزیکانە ئەرتەشی ئیٚران بۆ ناوچە دەگەریٚتەوە . »(٥٢)

ئەمە لە لای شکاک و مەنگور و مامەشان. ئیٚستا با بزانین کونسولی بەریتانیا لە تەوریٚز لە راپۆرتی خۆیدا بۆ وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا سویٚند خۆریٚکی **کۆمەڵەی ژ.ک** و ئەندامی شورای جەنگی کۆماری کوردستان چۆن دەناسیٚنیٚ :

Public Record Office Fo 156/2596 xc o333
Consulate - General BRITISH
TABRIZ
September 11th, ١٩٤٦

نهێنی

ژمارە ٣.

(٤٦/ ٧ ئەی / ٦٤٥/ ٨٥.)

لە لایەن جیٚی . دەبلیو . واڵ کونسولی گشتی بریتانیا ، لە تەوریٚز

بۆ : سر جان ئیٚچ . لو رۆژ تیٚل، کەی، سی، ئیٚم، جی. ئیٚم ، سی.

سەفیری ئەعلا حەزرەت (سەفیری بریتانیای مەزن) لە تاران

١١ی سیٚپتامبری ١٩٤٦

www.kerimhisami.com

گەورەم ،

بە شانازی دەزانم قسەکانی زۆر سەرنجراکیٚشی **قاسم ئاغای ئیٚلخانی** زادەی عەشیرەتی دیبۆکریتان سەبارەت بە وەزعی کوردستان پیٚ رابگەیەنم. ئەو دوینیٚ چاوی بە من کەوت و لە سەر ئەو دیدارە بە تیٚلگرامی ژمارە ٢٨٥ ئاگادارم کردن.

٢ - **قاسم ئاغا** کوری بایزیدئاغایە، کە لە گەڵ براکانی **مەحمود ئاغا و عەلی ئاغا** (ئەمیر ئەسعەد) عەشیرەتی‌دیبۆکری کۆنترۆڵ دەکەن و لە ناوچەی

بۆکان کە کەوتۆتە خوارووی میاندواو زەوی و زارێکی زۆریان هەیە. **بایزید و مەحموود** لە کۆنەوە لە گەڵ **عەلی ئاغا** کێشەو قڕەیان هەبوە، وئەو بنە ماڵە بە گشتی لەوەتا **قازی محەممەد** سەری هەڵێناوە و رووسان پشتیان گرتوە لە گەڵی لە کێشە دان. قاسم یەک لەو سەرۆک عەشیرەتە کوردانە بوو کە پارەکە لە لایەن دەسەڵاتدارانی شورەوییەوە بۆ « زانیاری پێدان» بانگێشتنی باکۆ کران. ئەگەر چی **قاسم ئاغا** دوای گەڕانەوە لەو سەفەرە باسی وتو وێژەکانی خۆی بۆ گێڕامەوە، بەڵام ئەمن لەو بڕوایەدا نیم ئەو لە سەر یەک ئەو لایەنگرەی بریتانیا بێ کە خۆی دەیەوێ وا نیشان بدا. ساختر ئەوەیە ئەو وەکوو هەموو سەرۆک عەشیرەتێکی دیکە وەک دەستنێژ، هەلپەرست و جێی بڕوا نە بوون دابندرێ. ئەمن لە دوای شۆرشی ئازەربایجان لە دیسامبری رابردوو دا چاوم بە **قاسم ئاغا** نە کەوتبوو.

٣ - **قاسم ئاغا** بە گشتی گوتی: کارو بارەکانی حکومەتی نیشتمانی کوردستان، لە قوڕ چەقیوە و چ پارەیەکی (بۆ راپەراندنی کارو بار) بە دەستەوە نیە. (ئەو گوتی) **قازی محەممەد** کە بە رواڵەت سەرۆکی حکومەت و حیزبی دێموکراتی کوردستانە، دەسەڵاتێکی زۆر کەمی بە سەر عەشیرەتەکاندا هەیە و ناتوانێ پشت بە وەفا داری هیچ کامێک لە سەرۆک عەشیرەتەکان ببەستێ. کوردەکان لە بەر ئەوە **قازی محەممەد**یان وەک سەرۆکی رواڵەتی قبوڵ کردوە، چونکوو لە حاڵی حازردا کلیلی عەمباری چەک و پارەی رووسانی بە دەستەوەیە. وتو وێژەکانی قازی لە گەڵ **قەوامو سەلتەنە** لە سەرەتای مانگی ژووئیەدا نەگەیشتە هیچ کوێ: **قەوامو سەلتەنە** پێکێشی دەکرد کوردەکان لە ئازەربایجان وەک بەشێک لە دانیشتوانی ئازەربایجان رەفتاریان لە گەڵ دەکرێ و ئەو تەگبیر و هەنگاوانەی کە لە ١٤ی ژوئێن لە نێوان تاران - تەورێز دا رێکەوتنی لە سەر کراوە ئەوانیش دەگرێتەوە. **قازی محەممەد** ئەوەی قەبوڵ نەکردوە.

٤ - **مەلا مستەفای بارزانی** ئارەزووی ئەوەی لە سەر دایە **قازی محەمەد** لە سەرۆکایەتی بزوتنەوەی نیشتمانی کورد وەلا بەرێ. **مەلا مستەفا** و پیاوەکانی لە سەرە تای ئەمساڵدا باری قورسی شەریان دژی هێزە ئێرانیەکان لە ناوچەی سەردەشت - سەقز بە سەر شانەوە بوو بە پشتیوانیەکی زۆر کەم لە لایەن کوردەکانی ئێرانەوە. **مەلا مستەفا** نیزیکەی هەزار چەکداری هەیە. رووسەکان چەکیان داونێ و **مەلا مستەفا** بۆ خۆی ئەو پەری هەوڵی خۆی دەدا بۆ ئەوەی رووسەکان وا لێ بکا لە جیاتی **قازی محەمەد** پشتیوانی لەوی بکەن. **قاسم** لەو بروایەدا بوو ، **حەمە رەشید** چۆتەوە عیراق.

٥ - سیاسەتی کوردەکانی رەزائیە بە تەواوی هەلپەرستانەیە. **ئەمەر خانی** شکاک، سەرۆک عەشیرەتی هەرە گرنگی ئەو ناوچەیە، ئامادەیە لە هەر کەسێکی پارەی بداتێ لێی وەر بگرێ بە بێ ئەوەی بەڵێنی خۆی بە جێ بێنێ و خاوەنی قسەی خۆی بێ. بەهاری رابردوو ئەو ......٢٠ تمەنی لە رووسەکان وەر گرت بۆ ئەوەی هێزێک بنێرێ بۆ جەبهەی سەردەشت - سەقز. ئەو چوە ئەوێ و لە مەهاباد ٥٠،.... تمەنی دیکەشی لە **قازی محەمەد** وەر گرت. بەڵام پیاوەکانی چ شەریان نەکرد و زوو پاشە کشەیان کرد. بەو زوانە ئەو سەری لە تەورێز داوە (بروانە یاد داشتەکەی مانگی ژوئیەی من) و لە لایەن حکومەتی ئازەربایجانەوە دوو ئوتوموبیل، پارەو چەکی بە دیاری دراوەتێ.

٦ - پێوەندی رووسەکان لە گەڵ کوردەکان بە هۆی سەر دانی جار وباری کار بە دەستانی کونسولی شورەوی دانیشتووی تەورێز و رەزائیە لە مەهاباد درێژەی هەیە. بەڵام (ئەو پێوەندییانە) بە دەرەجەی یەکەم بە زێگەی نوێنەرێکی دەزگای بازرگانی رووسی دانیشتوی مەهاباد کە گەنم و توتنی کوردی دەکرێ و قەند و شەکر و کوتاڵی رووسی دەفرۆشێ هەڵدەسورێ. ئەو هەر وەها رێکێشە بۆدابینکردنی چەک و وەک نوێنەری سیاسی دەبزوێتەوە. ئەو موسڵمانێکی خەڵکی باکۆیە.

www.kerimhisami.com

٧ - له کاتێکدا کوردەکان بۆ خۆیان تا هومێدانه بڵاو وبێ سەرەن، گشتیان له دژی بیری توانەوە له ئازەربایجان دان،. ئەوان سکالأیانه پەیمانی ئازەربایجان - کوردستان که له ٢٣ی ئاوریل ئیمزا کراوه (گوزاریشی ژماره ١٩ی من له .١ی مای ١٩٤٦) تا ئەو جێگەیەی که دەگەڕێتەوە سەر شوێنه تێکەڵأوەکانی ڕەزائیه و میانداو جێ به جێ نەکراوه. به پێچەوانه، حکومەتی ئازەربایجان دەسەڵأتی به سەر مەڵبەندی تەواو کورد نشیندا داگرتووە بەو زوانه **محەممەد حوسێنی سەیفی قازی** (وەزیری شەر له حکومەتی نیشتمانی کوردستاندا) داناوه که ببێته فەرمانداری مەهاباد. حکومەتی ئازەربایجان هەر به هەمان شێوه مافی به خۆی داوه **غوڵأم یەحیای دانشیان** بکاته فەرماندەی ژاندارمەری له مەهاباد. (تیلگرامی ژماره .٢٧ ی من). قازی محەممەد زۆر به توندی دژی ئەو کاره ئیعتیرازی کرد و ڕایگەیاند کوردەکان ڕێگه به چ (دەزگایەکی) ژاندارمەری جگه له ئی خۆیان نادەن. له گەڵ ئەوەشدا دانشیان سەری له مەهاباد دا، به ڕواڵەت دوای ئەوەی **قازی محەممەد** بوو به دەستەبەری هاتن و چوونی بەسلأمەتی.

٨ - کوردەکانی ماکۆ و خۆیەش هەر ئاوا بێز و قێزیان له دەسەڵأت به دەستەوە گرتنی حکومەتی ئازەربایجان دەبێتەوە. ئێستا نوێنەرانی ئەو شوێنانه له تەورێزن بۆ ئەوەی ڕاوێژ به **قازی محەممەد** بکەن. **شێخ عبدولقادر** سەرۆک عەشیرەتی کۆنه ساڵی کوردە جەلالیەکانی ماکۆ سەری ناوەتەوە و ئێستا کوڕەکەی **حەسەنئاغا** جێی ئەوی گرتۆتەوە. ئەو قسانەی **قاسمئاغا** سەبارەت به هەوڵی کوردەکان بۆ داگیر کردنی خۆیه له بەرایی مانگی ژوئیەدا بۆی گێڕامەوە تا ڕادەیەکی زۆر هەر ئەوانەن که من له گوزاریشی ژماره ٢٤ی خۆم پاراگرافی ٨و٩ له ٢٣ی ژوئیەدا پێم ڕاگەیاندن. ئەو لێی زیاد کرد و گوتی هێزی کوردان له عەشیرەتی ملی (یان میلان) پێک هاتبوون و له ژێر سەرۆکایەتی **سەعیدئاغا** دا بوون. ئەو هەر وەها ڕایگەیاند که کوردەکان هێشتاش کومیتەیەکی له مەر حیزبی خۆیان له خۆیه هەیه. فەرمانداری ئێستای

ئازەربایجان لە خۆیە، جەبباری زاریع، بە توندی دژی کوردە.

٩ - لە رەزائیە کوردەکان چبر لە حکومەتی ناوچەییدا بەشدار نین. خاوەن ملکە کوردەکانی ناوچە حاسلات و خەلەو خەرمان بە پێی سیتمی کوردی دابەش دەکەن، بەلام خاوەن مولکە عەجەمەکان دەبێ قانونی دابەشنەوەی حاسلاتی ئازەربایجان رەچاو کەن.

١٠ - تا ئەو جێگەیەی بگەرێتەوە سەرسیاسەتی کوردی بە گشتی، **قاسم ئاغا** لەو بروایە دابوو کە ئیدیعای حیزبی دیموکراتی کوردستان کە دەلێ هەر داوای خود موختاری لە چوار چێوەی دەولەتی ئێراندا دەکا لە بیانوییک نەبێ زیاتر نیە ، پێشنیاری **قازی محەممەد** بۆ هاو کاری لە گەل جەبهەیەکی یەکگرتووی پارتیە ئازادیخوازەکانی ئێران، دلپاکانە نیە. ئامانجی راستە قینە وەک جاران کۆمارێکی بە تەواوی سەر بەخۆی کوردستانە کە کوردەکانی ئێران، عیراق، تورکیا و سوریا بگرێتەوە. **قاسم ئاغا** گوتی: گشت بزووتنەوەکە لە لایەن رووسەکانەوە دنە دراوە و بە رێوە دەچێ. ئەو رایگەیاند کە قازی محەممەد زۆرجار پێی گوتوە کە ئەو بۆ خۆی ناتوانێ بە پێی ئیرادەی خۆی هیچ بکا، ورێک و راست دەبێ سەر وەبەر فەرمانی رووسەکان بهێنێ.

١١ - **قازی محەممەد** بە پێی ئامۆژگاری رووسەکان، ئەوەی لە دەستی هاتوە کردوویە بۆ ئەوەی عەشیرەتی دێبۆکری ناچار بکا لە گەل حیزبی دیموکراتی کوردستاندا هاو کاری بکەن. پاش ئەوەی کە ئەو بە زمانی خۆش رێبەرانی دێبۆکری پێ رام نەکرا ئەم هاوینە خەلکی بە دوادا ناردن کە بیانهێنن بۆ مەهاباد. ئەوان بە قسەیان نە کرد و ملیان نەدا بچن. دوای ئەوە **قازی محەممەد** هێزێکی هەزار کەسی چەکداری ناردە بۆکان. لە ئاقار ئەم مەترسیەدا **قاسم ئاغا** ئەندامانی بنە مالەی خۆیانی دنە دا بۆ ئەوەی کێشەو دوو بەرەکی ناو کۆیی خۆیان بە لادا بخەن و **ئەمیر ئەسعەد** و براکانی بە یەکەوە ئاشت بوونەوە. کاتێک هێزی ناردراوی مەهاباد گەیشتە بۆکان ئیلخانی زادەکان بەرەو یەکێک لە گوندەکانی

www.kerimhisami.com

خۆیان کە چەند میلێک لە شارەوە دوور بوو پاشە کشەیان کرد، و بە چەک شەتەکدان لە پێرەوەکانیان ، خۆیان لە ئاست سەر بازانی کورد ئامادە کرد. لە هەمان کات دا وەلأمیان نارد بۆ گشت ئەندامانی عەشیرەتەکەیان کە وەچیا کەون و لە بەرزاییەکانی قایمی یەکێک لە دێیەکانی خۆیان داکوتا و ئامادەی دەستکردنەوە بوون. **قازی** ئەو جار رووی لە سەرۆک عەشیرەتەکانی لای رۆژ ئاوا نا و هێزێکی تێکەلأوی لە عەشیرەتەکانی شکاک و هەرکی کە ئەندامانیان دە گەیشت بە « هەزاران کەس» کۆ کردەوە و ئەوانە دێبۆکرییەکانیان گەمارۆ دا. ئینجا قازی محەممەد لە ئێلخانی زادەکانی ڕاسپارد بێنە رەدایە. ئەوان هەستیان پێکرد ئەو هێزەی گەمارۆی داون زۆر لە وان زیاترە. هەڵو مەرجەکانی **قازی محەممەد**یان قەبوڵ کرد.

١٢ - سەرە رای ئەوەش **قاسمئاغا** لەو بروایە دایە کە بنە ماڵەکەی لە ژێر مەترسیەکی زۆردایە، چونکوو رووسەکان ئەوان بە دوژمن دەزانن و درەنگ یا زوو بە تەواوی لە ناویان دەبەن. ئەو رایگەیاند کە ئێلخانی زادەکان خۆ رادەگرن، بەلأم چ هیوای بە سەر کەوتن نیە. مەگەر ئەوەی بریتانیای مەزن یارمەتیان پێ بکا. ئەو گوتی : داوای یارمەتی لە **سەر تیپ هومایونی** فەرماندەی ئێران لە سەقز کردوە، بەلأم سەر تیپ بە ساردی وەلأمی داوەتەوە و گوتوویە کە فەرمانەکانی چی‌یان لێ شێن نابێ. ئێلخانی زادەکان هیچ هیوایان بە پشتیوانی حکومەتی ئێران نیە. **قاسمئاغا** لەوە دەگەیشت کە ناکرێ بریتانیا بە ڕێگای تەورێزدا چ یارمەتی بە عەشیرەتەکەی بکا. بەلأم لە بەر ئەوەی کە خەتی پێوەندی ئەوان لە گەڵ عیراق دا جارێ هەر ئاواڵەیە داخوازی ئەوە بوو داخوا ناکرێ هێندێک مەعموری حکومەتی بریتانیا لە وێوە بێن و سەر لە بۆکان بدەن و ئامۆژگاری و یارمەتیان پێ بکەن. ئەو رایگەیاند ئەگەر دێبۆکرییەکان لە لایەن بریتانیاوە برێکیان یارمەتی پێکرا بایە، دەیانتوانی حیزبی دێموکراتی کوردستان و گشت بزووتنەوەی نیشتمانی ئەو دواییانە تەنانەت بەر لەوەش کە دەست پێ بکا، تێک

بڕووخێنن.

١٣ - ئەمن لە قسەکانم دا هەوڵم دا خاوی کەمەوە و بۆم ڕوون کردەوە کە **قاسمئاغا** بەو پێشنیارەی هەمان شت دەکا کە بە پێی ئەو سەر زەنشتی **قازی محەمەد** دەکا. باشترین شت بۆ ئەو ئەمەیە لە گەڵ **قازی محەمەد** لە ئاشتیدا بێ و بە ڕاشکاوی تێی بگەیێنێ کە تەنێ تا ئەو کاتە دۆستی ئەو دەمێنێتەوە کە **قازی محەمەد** دڵپاکانە بۆ وەدی هێنانی ئاواتە ڕەواکانی کورد کار بکا و ڕێگە چارەیەکی هێمنانە لە گەڵ حکومەتی ناوەندی ئێران بدۆزێتەوە.
ئا لێرەدا بوو کە **قاسمئاغا** بە دەمەدا هاتەوە و گوتی : قسە کردن لە گەڵ **قازی محەمەد** چ فایدەی نیە چونکوو لە ڕاستیدا ئەو گشت فەرمانەکانی لە ڕووسەکان وەر دەگرێ.

١٤ - ئەمن لە کاتێکدا بۆم دەر کەوت چ کەلکێکی ئەوتۆی نیە قسەکانم سەبارەت بە پرەنسیبی بەرز لە گەڵ پیاوێک درێژە پێ بدەم کە مەیلی سەرەکی ئەوەیە کە چلۆن ڕەقیبێکی لە مێژینەی خۆی تێک بشکێنێ و دەوڵەت و سامانی ماددی خۆی لە ئاست هەرەشەی کومونیزم بپارێزێ. هەوڵم دا **قاسمئاغا** ئەوە تێبگات کە باشترین موتمانە و دڵنیایی بۆ عەشیرەت و بنەماڵەکەی ئارامبوونەوەی گشتی کوردستانە و باشترین داکۆکی لە ئاست تێخزان و نفوزی ڕووسان بەر هەلستکاریەکی بە ڕاستی یەکگرتووی خەڵکی ئێرانە. لە گەڵ ئەوەشدا ئەمن هەستم کرد کە **قاسمئاغا** بە بیر کردنەوەی قوڵ لە بزر بوونی تەواوی حکومەتی ئێران لەم ئوستانەدا و دەسەلاتی ڕاڕای لە شوێنەکانی دیکەی ئەم پادشاییەدا، دەکرێ لە بەر دڵڕاوەکێ و بە گومان بوونی مرۆڤ لێی خۆش بێ.

گەورەم ئەمن شانازی بەوە دەکەم خزمەتکاری هەرە گوێ ڕایەڵی خۆ بە کەمگرتان بم.

ئیمزا : جێی .دەبلیو . واڵ

(sgd) J.W.WALL

sir John H,Le Rougetel . K.C .M . G . , M, C
His Majesty , s Ambassador TEHRAN

حکومەتی میللی کوردستان لە ناو ئەم گێژاوی سیاسەتی دەرەکی و بێ بڕیاری و ناتەبای نێو خۆدا، بۆ دۆزینەوەی ڕێگای دەرباز بوون دیسان لە تێکۆشان نەویستا و پێشەوا لە تیلگرامێکدا بەشداری حیزبی دێموکراتی کوردستانی لە بەرەی یەکگرتووی حیزبەکانی ئێراندا ڕاگەیاند. ئەم بەرەیە لە پێنج حیزبی وەک حیزبی دێموکراتی **قەوام**، حیزبی تودەی ئێران، حیزبی ئێران، فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان و حیزبی دێموکراتی کوردستان پێک هات. دوو هێزی سەرەکی ئەو دەمی ئێران واتە حیزبی دێموکراتی **قەوام** و حیزبی تودە هەر یەک بۆ مەبەستی تایبەتی خۆیان پێکهاتنی بەرەیەکی ئەو تۆیان گەرەک بوو. قەوام بۆ وەدەست هێنانی فرسەت تا کابینەی تازەی پێکهێناو تودەییەکانی لە دەوڵەت وەدەر نا. حیزبی تودەش بەو هیوایە کە بتوانێ لە هەڵبژاردنی دەورەی ١٥ی مەجلیسدا کورسی زیاتر وەدەست بێنێ. لەوە زیاتر پێکهێنانی بەرەی یەکگرتووی حیربەکانی ئێران و (پەرە گرتنی هێزە دێموکراتەکانی ئێران) کە هێندێ نووسەری کورد باسی دەکەن هیچ ئامانجێکی دیکەی نەبوە. حیزبی دێموکراتی قەوام و حیزبی ئێرانی **ئەلایار سالح** بڕوایان بە مافی نەتەوەکان و بە بزووتنەوەی کوردستان و ئازەربایجان نەبوو.

دوکتور کەریمی سەنجابی کە یەکێ لە ڕێبەرانی ناسراوی حیزبی ئێران بوە دەڵێ :« قازی محەممەد چوە دیتنی ڕێبەری ئازەربایجانی شورەوی عەلیۆف یا باقرۆف، ئەوانیش لە کوردستانی سەروو دەستیان کرد بە تێکۆشانی جیاوازیخوازی. لەو کاتەدا یەکێک لە کەسانی سەر بە کۆمەڵی ئێمە لە مەهاباد ڕەئیسی فەرهەنگ بوو. کاتێ کە **قازی محەممەد** دەستی بە کار کرد ، ئەو بە جێی هێشت و هاتەوە تاران و ڕاپۆرتی ڕووداوەکانی دا بە من. ئەو کەسە **دوکتور محمدی موکری** بوو. **دوکتور محمدی موکری** یەکێ لە هاوکارانی ئێمە بوو. ئەو بە

www.kerimbisami.com

ئاشکرا بە منی گوت: ئەوانە بە راستی جیاوازی خوازن. لە راستیدا لە ژێر فەرمانی رووسەکانن. ئەگەر بە رواڵەتیش شتێک دەڵێن بە تەواوی بێ بن و بناخەیە. ئێمەش لە بەرانبەر رووداوەکانی ئازەربایجان و مەهاباد دا دروشمی ئازادی و دێموکراسیمان بۆ سەرانسەری ئێران بەرز دەکردەوە. جارو بار کە هەڵدەکەوت لە گەڵ نوێنەرانی ئەوان دابنیشین، پێیانم دەگوت: ئێوە بۆ چی کارێک ناکەن کە بۆ هەموو ئێران بێ، بۆ چی هەر بۆ ناوچەیەکی دیاریکراوی ئێران داوا دەکەن کە خەڵکی دیکەی ئازادیخوازی ئێران و خەڵکی دژی ئیستیعماری ئێران لێتان وەشک بکەون و ئێوە بە پیاوی سیاسەتی دەوڵەتێکی بێگانە بناسێنن. بەڵام ئەوان گوێیان بەم قسانە نەدەدا چونکە ئازادی و سەر بە خۆیی کردەوەیان نە بوو. شەری دنیا گریش تەواو دەبوو.. نیشتمانی ئێمە کەوتە قۆرتێکی نێو نەتەوەیی. لەو کاتەدا بوو کە سیاسەتەکانی نێو نەتەوەیی دە فریای ئێران کەوتن و **قەوام السلطنە**ش هاتە سەر کار وتەمەنی مەجلیسی چاردەش کۆتایی پێ هات.« (٥٣)

دوکتور کەریمی سەنجابی کە بە رەگەز کوردە و بەڵام هەست و بیر و تەنانەت خوێنی کوردی و کوردایەتی لە بەر دا نەماوە ئەوەندەی راست دەکا کە دەڵێ :« سیاسەتەکانی نێو نەتەوەیی دە فریای ئێران کەوتن». ئەم دەفریا کەوتنە هەر ئەوە نەبوو کە گوشار بخەنە سەر شورەوی و لە ئێرانی وەدەر بنێن، بەڵکوو بە تەواوی یارمەتی حکومەتی ئێرانیشیان دا کە بزوتنەوەی ئازەربایجان و کوردستان سەر کوت بکا. ئینگلیز وەک لە بەراییدا باسکرا لە نێو عەشیرەتی قەشقایی و لە باشوری ئێران و تەنانەت لە کوردستانیش ئاژاوەی نایەوە تا قەوام هان بدات کابینەی خۆی لە تودەییان پاک کاتەوەو بە بیانووی ئازادی هەڵبژاردنی پارلمان لەشکر بۆ ئازەربایجان بنێرێ. رۆژنامەی **زاریا وەستۆک** (شەفەقی رۆژ هەڵات) چاپی تفلیس لە ژمارەی ٢٩ی نوامبری ١٩٤٦ دا لە ژێر سەر دێری(**قازی محەممەد** لە بارەی چالاکی ئینگلیسەکان لە ئێرانێ) دەنووسێ: «

رۆژنامەی کوردستان کە لە مەهاباد دەر دەچێ وتو وێژی ڕێبەری حیزبی دێموکراتی کوردستان **قازی محەممەدی** بلاو کردۆتەوە کە دەڵێ :ئینگلیسەکان بە هەموو تواناوە هەوڵ دەدەن کە لە ئێراندا ئاژاوە ساز بکەن و دەست بخەنە نێو هەڵبژاردنی پارلمان. لە زۆر ناوچەکانی ئێران، بە تایبەت لە تاران و دەور وبەری تاران ئەوان خەڵکی خۆیان هەیە. ئینگلیسەکان لایان وایە بۆ ئاژاوە نانەوە کوردستان و ناوچەکانی خوارووی ئێران لە هەموو شوێنێ لە بار ترن. ئەوان ئێستا لە کوردستان چالاکیەکی توندیان دەست پێکردوە.»

حکومەتی ئەمریکاش کە تازە دەهات جێ پێی خۆی لە ئێران قایم بکات و جێی ئینگلیس بگرێتەوە، بە ڕاشکاوی پشتی حکومەتی ئێرانی دەگرت. چوونی وابەستەی نیزامی باڵیوز خانەی ئەمریکا لە تاران بۆ دیتنی جەبهەکانی بانەو سەقز و سەردانی لە ناوچی ورمێ و لە مەهاباد لە مانگەکانی یوڵ و ئاوگوستی ١٩٤٦دا و دیداری لە گەڵ فەرماندەکانی ئەرتەشی ئێران لە جەبهەی سەقز، بەشێک بوو لە سیاسەتی ئەمریکا بۆ پشت ئەستووری حکومەتی ئێران بۆ لێدانی بزووتنەوەی ئازەربایجان و کوردستان. نەک هەر ئەوە، بەڵکوو کاتێکی حکومەتی ئێران دەیویست لەشکر بۆ ئازەربایجان و کوردستان بنێرێ، **جورج ئالێن** باڵیوزی ئەمریکا لە تاران بە ئاشکرا ڕایگەیاند:« ئەو مەتڵەبە کە ئێران گوتوویە هێزی نیزامی بۆ دابینکردنی هێمنایەتی بۆ تەواوی ناوچەکانی ئێران دەنێرێ، مەتڵەبێکی بە تەواوی ڕاست و سروشتی‌یە.» ئەم ئاخافتنە چرایەکی سەوز بوو بە حکومەتی ئێران نیشان دەدرا و بە ئاشکرا لە سەر کوتکردنی بزووتنەوەی ئازەربایجان و کوردستان پشتیرانی لە حکومەتی تاران دەکرد.

«دەوڵەتی ئەمریکا لە ئاخری فەروەردینی١٣٢٥ باڵیوزی تازەی بە ناوی **جورج ئالێن** نارد بوە تاران. لە گەڵکو گەیشتە تاران چەند وتار و وتو وێژی چاپەمەنی لە بارەی هەقانیەت و مەزلوومیەتی ئێران پێک هێنا. ڕاوێژکەرانی نیزامیی ئەمریکای هاندا کە ئەرتەشی ئێران بەهێز و تەشویق بکەن. لەو ماوەیەدا کە قەوام

www.kerimbisani.com

به رواڵەت سیاسەتی چەپایەتی گرتبوە پێش‌و گاڵتەی بە حیزبی تودەو دێموکراتەکانی ئازەربایجان دەکرد، راوێژکەرانی ئەمریکایی توانیان ئەرتەشی ئێران پرچەک و بە هێز بکەن‌و وای لێ بکەن کە توانای پەلاماردانی ئازەربایجانی هەبێ»(٥٤)

رۆژنامەی پراڤدای موسکو لە ژمارە (٢ی نوامبری ١٩٤٦ لە ژێر سەر دێری« نامەی رێبەری کوردە دێموکراتەکان **قازی محەممەد** بۆ سەرۆک وەزیر **قەوام‌السلطنە** » دەنووسێ :« لە نامەکەدا هاتوە : پولکوڤنیکی ئەرتەشی ئێران **پزشکیان** بە فەرمانی دەزگای غەیرە مەسئولی تاران دەستەی کوردەکانی مەهاباد دژی کوردە دێموکراتەکان هان دەدات. ئەفسەرێکی تر بە ناو **ئایروم** ئەم دەستەیەی بانگ کردوە تا رێگای سەر دەشتی بۆ بکەنەوە. پاشان بە ٤٠٠ کەسی چەکدار بە تفەنگ و تانک کوردە دێموکراتەکانی پەلامار داوە. **قازی محەممەد** بە سەرۆک وەزیر رادەگەیەنێ کە ئەم کارانە لەوانەیە هەرای گەورەی لێ ساز بێ.»

بە پشت ئەستوری ئینگلیز و ئەمریکا، مانگی سەرماوەری ١٩٤٦ ئەرتەشی ئێران بەرەو ئازەربایجان کەوتە رێ و رۆژی ٢١ی سەرماوەز بێ ئەوەی لە گەڵ بەر بەرەکانی هێزی فیدایی رو بەروو بێ گەیشتە تەورێز. رێبەرانی ف دێموکرات و تەشکیلاتی فیدایی کە (مردن هەیەو گەرانەوە نیە) کرد بوویانە دروشمی رۆژ، بێ تەقە و دەستکردنەوە، رایان کرد ونیشانیاندا کە (مردن هە یە و گەرانەوەش هە یە). ئاش بە تاڵی فیرقەی دێموکراتی ئازربایجان بە گوێرەی نووسراوەی گەلێک لە سەرنجدەرەکان کوشتاری ٢٥ هەزار کەسی بەدواوە بوو. حکومەتی ئێران بە پشتیوانی (سیاسەتی نێو نەتەوەیی) بەم چەشنە هێمنایەتی لە ئازەربایجاندا بەر قەرار کرد.

دوای گرتنی تەورێز، ئیتر کۆماری کوردستانیش کە لە لایەن حکومەتی تاران‌وزلهێزەکانی دەسەلاتدارلە ئێراندا حیسابی ئازەربایجانی بۆ دەکرا، دەبوایە

www.kerimhisami.com

هەڵوێست و سیاسەتی خۆی روون کاتەوە. وەک نووسەرانی کورد و بێگانە باس دەکەن رۆژی پێنجی دیسامبر پێشەوا کۆبوونەوەیەکی لە رێبەرانی **حکومەت** و کۆماری کوردستان داوەت کرد کە شوراییکی شەر پێک بێنن. لە کۆبوونەوەی شورادا گەیشتنە ئەو بریارە کە لە بەرانبەر حکومەتی تاراندا بەربەرەکانی بکرێ. بەڵام بریاری ئاخری و لێبڕاو راگیرا بۆ کۆبوونەوەی جەماوەری لە مزگەوتی هەباساغا. لەو کۆبۆنەوەیەدا **سەدری قازی** لە بارەی چەپرەکی و بێ هێزی ئەرتەشی ئێران قسەی کرد.« بەڵام لە نێو خەڵکی شاردا هێندێک کەسی وەک **مەلا عەولاّی مودەریسی** و **مەلا حوسێنی مەجدی** قسەیان کردو گوتیان کە بەربەرەکانی کردن بێ سوودەوبەو جۆرەبیری ئاشبەتاڵیان لە نێو خەڵکدا بلاّو کردەوە» (٥٥)

لام وایە تەنیا قسەی **مەلا حوسێنی مەجدی** و **مەلا عەولاّی مودەریسی** وەنەبێ تەئسیرێکی ئەو تۆیان کرد بێتە سەر بریاری شورای شەڕ و یا بیرو رای گشتی لە بارەی بەربەرەکانیەوە. وا ویندەچی رێبەرانی کۆماری کوردستان بە لەبەرچاو گرتنی بارودۆخی ناوەکیو دەرەکی قووڵتر بیریان لە مەسەلەکە کرد بێتەوە. ئەگەر ئەوەش لە بەرچاو بگرین کە فیکری چارەسەرکردنی هێمنانەی مەسەلەی کورد دەمێک بوو لە بیرو کردەوەی رێبەرانی کۆمارو حکومەتی میللی کوردستاندا جێگای خۆی کرد بۆوە. بە تایبەت دوای سەفەری پێشەوا بۆ تاران و وتووێژی لە گەڵ قەوامی سەرۆک وەزیر، هەوای بەربەرەکانی و پاراستنی دەستکەوتەکانی بزووتنەوە لە رێگای توندو تیژیێوە ساردی بەسەردا هاتبوو. ئەوەتا پێشەوا لەوتاری خۆیدا بە راشکاوی دەڵێ :« **مەرحەلەی شەڕ تەواو بووەو نۆبەی هونەرە**» دەوڵەتی ئێران لەگەڵ حکومەتی ئازەربایجان رێک کەوتبوو. شورەوی بە خەیاڵی وەرگرتنی ئیمتیازی نەوت پشتی دەجولاّنەوەی کورد و ئازەری کرد بوو. ئینگلیز و ئەمریکا بۆ سەپاندنی دەسەلاّتی تاران بە سەر ئازەربایجاندا ئێرانیان هاندەدا. دەوڵەتی ئێرانیش لە راگەیاندنی

www.kerimhisami.com

خۆیدا گۆیا بۆ چاوەدێری بەسەر هەڵبژاردنی پارلماندا ئەرتەش دەنێرێتەوە ئازەربایجان نەک بۆ کوشتاری خەڵک وەک لە تەوریز کردیان. سەیرێکی رۆژنامەکانی کوردستانی دوای سەفەری پێشەوا بۆ تاران بکەین، گۆرانی سیاسەتی حکومەتی میللی کوردستانمان بە جوانی بۆ دەردەکەوێ. بە لێکدانەوەی هەمووی ئەم دیاردەو رووداوانەو زۆر شتی دیکەی نادیاریش پێشەوا هەوڵو تەقەلای خۆی بۆ پاراستنی هێمنایەتی لە کوردستان و دوور خستنەوەی مەهاباد لە کارەساتی تەوریز درێژە پێدەدا. بەلام بە داخەوە گیانی خۆی لەسەر دادەنێ.

« لە مزگەوتی هەباساغا **قازی محەممەد** لە وتارێکدا داوای لەسەرخۆیی و نەشەڵژانی لە خەڵک کردو گوتی :هەر بریارێکی بە پەلە دوا رۆژێکی فرە شپرزەوخەفەتباری بەدواوە دەبێ. هەروەها رایگەیاند سەرەرای ئەوە کە مەترسی زۆر نیزیکە و من دەسەلات و دەرەتانی چوونەدەر لە ناوچەم هەیە، بەلام لە نێو ئێوە ناچمەدەر و گیانم فیدای ئێوەدەکەم. »(٥٦)

بە بروای من دەکرێ جۆرێکی دیکەش بۆ مەسەلەکە بچین. رەنگە هێشتا بۆ شیکردنەوەی ئەم رووداوە گرنگە مێژووییە هەوڵ و تەقەلای زیاتر پێویست بێ. بەلای منەوە پێشەوا سەرۆکێک بوو نەیویست لە سەر حیسابی کوشتارو ماڵوێرانی خەڵک و کاولکردنی نیشتمانەکەی ناوو ناوبانگ بۆ خۆی دەربکاو گیرفانیشی بربکا. نەیویست هەر بۆ ئەوەی بڵێن شۆرش دەکات و شۆرشگێرە، میللەتەکەی تووشی کوشت و کوشتار بکا. رێبەرێک بوو بە فیداکردنی گیانی خۆی خەڵکو ولاتەکەی لە دەست درێژی خائینان و دڵرەشی ئەرتەشی دوژمن پاراست. هەر وەک لە دادگاشدا بەر پرسیەتی هەموو رووداوەکانی گرتە ئەستۆ، بە ئازایەتی دلێرانە لە کردەوە و لە مافی رەوای کورد دیفاعی کرد و بەسەر بەرزی چوەسەردار.

رۆژی ١٩٤٦/١٢/١٦ **مستەفا بارزانی** بۆ ئاخرینجار چاوی بە پێشەوا دەکەوێ. باگفتگۆی **قازی محەممەد** و سەرۆک بارزانی لە زمانی

مەلامستەفاوە ببیسین:« چوومە لای قازی محەممەد و لێم پرسی: دەتەوێ چیکەی؟ لەوەلامدا گوتی: دەمەوێ لە پێناو نەرژانی خوێنی خەڵکی‌مەهاباد خۆم فیدا بکەم و تەسلیمی ئەرتەشی ئێران دەبم. هەیئەتێک دەنێرمە میاندواو کە بە **ژەنراڵ هومایونی** رابگەیەنێ. ئاوی دەچاوان گەرا و گوتی: جگە لە جەماعەتی خۆت بروا بەکەس مەکە. تەواوی ئەوانەی سوێندی دۆستایەتی و پشتیوانیان خوارد بوو، خەیانەتیان کرد و بۆ راگەیاندنی خزمەت بە ئەرتەشی ئێران پێشبرکەیانە. ئامۆژگاریت دەکەم لە سەرۆک عەشیرەتان خۆت بپارێزە. تکاشم ئەوەیە بە خێرایی لە مەهاباد وەدەرکەون و لە تێک هەڵچوون لە گەڵ ئەرتەشی ئێران خۆتان بپارێزن.

پاشان پرسی: دەتەوێ چبکەی ؟

پێم گوت: خاوخێزان‌و هێزەکانمان لە ناوچەی شنۆو مەرگەوەڕ کۆدەکەینەوە تا بەهار دادێ، لە تێک هەڵچوونیش لەگەڵ ئەرتەشی ئێران خۆ دەپارێزین. پاشان هەوڵ دەدەین بۆ رازی‌کردنی حکومەتی عیراق کە لانی کەم بۆ خاو وخێزان لێبووردنی گشتی دەر بکا. ئەگەر لەوە ناهومێد بووین روو دەکەینە یەکێتی سۆڤیتی. نەتەسلیمی ئەرتەشی عیراق دەبین‌و نەئەرتەشی ئێران. پاشان لەسەر هاتنەدەری لە مەهاباد لەگەڵ ئێمە پێم داگرت و بە وشەی شەرەف بەڵێنم دایە کە تا لەگەڵ‌من بێ لە فیدا کاری‌دریخی ناکەم‌وهەست بە نارەحەتی ناکەی چونکە تۆ رەمزی نەتەوەی. پێمگوت: منیش پێت دەڵێم کە بروا بە بەڵێنی حکومەتی ئێران نەکەی. بۆ ئێمە جێگای تازیەیە هەوەڵین سەرکۆماری کوردستان بەدەستی دوژمنان بە دیل بگیرێ.

قازی لە جێ هەستا و هاتە پێش‌و گوتی: با ژیانی من فیدای هاونیشتمانانم بێ‌و دەبێتە هۆی کەم بوونەوەی ترس و کوشتاری کە بەسەریاندا دێت. ئەوەی گوت‌و ئالأی کوردستانی هێناو دای بەمن و گوتی: ئەوە رەمزی کوردستانە لێم وەرگرەو ئەمانەت بێ لەئەستۆت چونکە باشترین پارێزگاری. لە کەش‌و هەوایەکی

www.kerimhisami.com

خەم و خەفەتاویدا مالأوایيم لێکرد و دەرکەوتم و رووم کردە نەغەدە» (٥٧)

ئەرتەشی ئێران کە گۆیا بۆ چاو دێری بە سەر هەڵبژاردنی پارلماندا دەهاتەوە ئازەربایجان، وەک هێزی داگیرکەر هاتەوە کوردستان و بۆ چاو ترساندنی خەڵک لە گرتن و دادگایی کردنی ئازادیخوازان و ئیعدامی هێندێ لە نیشتمانپەروەرانی کوردیش دەستی نەگێرایەوە. لە ناوچەی سەقزی فەیزوڵابەگی و لە بۆکان ١٢ کەسی لە رۆڵە نیشتمانپەروەرانی کورد لەداردا کە بریتیین لە :(**ئەحمەد خانی فاروقی ، حەمەمین بەگی باباخان بەگ، حەمەخانی دانیشوەر، عەبدوڵاخانی مەتین، ئەحمەد خانی شەجیعی، شێخ ئەمینی کەس نەزان، ئاغا سەدیقی یازبلاغی، عەلیاغای جەوانمەرد، رەسولاغای میرەدێ، عەلیخانی فاتیح، حوسێنخانی جەلالی کانی نیاز و لە بۆکانیش عەلی بەگی شێرزاد**) لە مەهابادیش چوار ئەفسەری فیداکاری هێزی بەرگری کوردستان، **محەممەدی نازمی، حەمیدی مازوچی، عبدوڵای روشنفکرو رەسوڵی نەغەدەیی** لەدار دران.

بەداخەوە پێشەوا **قازی محەممەد** بۆ رۆیشتن لەگەڵ **مەلامستەفا** موافەقەتی نەکرد .رۆژی ۲۱ی مانگی دیسامبر دوای رۆیشتنی **مەلا مستەفا** بۆ تاران **ژەنراڵ هومایونی** فەرمانی گرتنی پێشەواو یارانی داو بردیاننە زیندان..

لە سەر رووداوەکانی مێژوویی زۆر دەبێژرێن وگەلێک دەنووسرێن. زۆربەی بۆ چوونەکانیش لێک جیاوازن. **پێشەوا قازی** دەکرا وەک رەمزی بزووتنەوەیەکی نەتەوایەتی حەماسەی بەر بەرەکانی بخولقێنێ و تەسلیمی دوژمن نەبێ و مێژوو جورێکی تر قەزاوەت بکا، ئێستا دەتوانین هەر ئەوەندە بێژین بە قەولی **دوکتور قاسملوی** شەهید:« **پێشەوا قازی** بەو سوێندەی کە لە ٢٤ی رێبەندانی ١٣٢٤ بە گەڵ و نیشتمان خوارد بووی وەفادار مایەوە، شەهید بوو بۆ ئەوەی گەلی کورد ''سەر بەرز بژی.»

www.kerimahisami.com

« ... هەر سێ قازی لە دادگایەکی نیزامی بە نهێنی لە مەهاباد دادگایی کران و رۆژی ٢٣ی ژانویە بە مەرگ مەحکوم کران. بە لاٌم ئیجرای حوکمی ئیعدامیان لە تاران وەدوا خرا. چونکە قەوام نەیدەویست لە کاتی وتو وێژی گرنگ لە گەڵ رووسەکان هەرای لێ ساز بێ. کەمێک پێش رۆیشتنی من لە تاران لە فیوریەی سالی ١٩٤٧ ژەنراڵ رەزمارا چوە مەهاباد. بەڵگەم بە دەستەوە بوو کە گومانم نە مینێ چاوە دێری بە سەر ئیعدامی قازیەکاندا بەو سپێردراوە. من چوومە لای جورج ئالینی باڵیۆزمان تا بزانم کارێکمان پێدەکرێ.

باڵیوزلە منی پرسی:« بۆ چی ئەوەندە نیگەرانی وەزعیقازیەکانی ؟ هەر چی بێ ئەوان لە گەڵ شورەوی هاو کاریان کردوە - باشە .. راستە، بەلاٌم ئەوان هەوڵیان داوە ئەوەندەی بۆ یان بکرێ بۆ باشبوونی بارو دۆخی خەڵک بیکەن. شورەویش تاقە کەس بوو کە یارمەتیان دەدان. ئەگەر ئەوان ئیعدام بکرێن لە هەموو شوێنێ ئێمە بە شەریکی ئەو کارە دەزانن.

- باشە . دەتەوێ چبکەم ؟

- پێم وایە تۆ داوا لە شا بکەی کە بە رەزمارا بڵێ قازیەکان بۆ دادگایەکی ئاشکرا و مونسیفانە بێننە تاران.

شا لە سەر داوای باڵیۆزمان گورج بانگی کرد. باڵیۆزمان لەو چاو پێکەوتنەدا هیوا داری نیشان دا کە مەسەلەی عێلات و لەوانە مەسەلەی کوردەکانیش بە باشی چارە سەر بکرێ. پاشان گوتی: هەر چەند قازیەکان لە گەڵ شورەوی هاو کاریان کردوە، بەلاٌم لە بواری پەروەردەو فێر کردندا خزمەتی زۆریان بە خەڵک کردوە. لێرەدا شا قسەکانی ئەوی بری و بە زەردە خەنەوە لە باڵیۆزی پرسی : « تۆ ترست هەیە کە من ئەوان گوللە باران بکەم؟ ئەگەر مەسەلەکە ئەوەیە، دڵنیا بە بە هیچ جور خەیاڵێکی ئاوام نیە. »

بەیانی رۆژی ٣١ی مانگی مارسی بە فەرمانی ئەعلاحەزرەتی شاهەنشا قازیەکان لە دار دران. لە وانەیە راست دوای وەدەر کەوتنی باڵیۆزمان، شا

www.kezimhisami.com

دەستوری ئیعدامی ئەوانی راگەیاند بێ.» (٥٨)

ئەنسیکلوپیدیای گەورەی سۆڤیتی، چاپی ساڵی ١٩٥٤ لاپەرەی(٠٤٦)ی بەرگی(٢٨) لە مەر قازی محەمەدەوە دەنووسێ:

« **محەمەدی قازی(قازی محەمەد)** ١٩٠١-١٩٤٧ یەکێکە لە ڕێبەرە بە دیمەنە سیاسیەکانی نەتەوەی کورد لە شاری مەهاباد(کوردستانی ئێران) لە خێزانێکی روحانی لە دایک بوە.

پاش سەرکەوتنی شۆرشی فیوریەی ساڵی ١٩١٧ لە رووسیا، پێوەندی کپ و نیزیکی لە گەڵ کومیتەی نهێنی شۆرشگێری سەربازانی ئۆردووی قەیسەری رووسیا - کە ئەو دەم لە ئێران بوون-راگرتوە. لە مەڵبەندی سابلاغ-مەهابادی ئێستا-بە هاو بەشی ژمارەیەک لە رووناکبیرانی پێشکەوتووی کورد کۆمەڵێک رێک دەخا، وە ئەو کۆمەڵە دەست دەکا بە بلاو کردنەوەی بیری تێکۆشان بۆ رزگاری کوردستان.

پاش چەند ساڵێک حکومەتی ئێران لە ژێر زەبری بیرورای کۆمەڵانی هەراوی خەڵکی کوردستاندا، ناچار ئەبێ **قازی محەمەد** بکا بە سەرۆکی دائیرەی مەعارف و قازی مەهاباد و دەورو بەری ئەوێ. **قازی محەمەد** ئەو کارە کە لە سەر کار بوو، چەند مەدرەسەیەکی ئاوەدان کردەوە و لەو مەدرەسانەدا بیری رزگاری کردنی گەلی کوردی لە چنگ زوڵمی ئێران لە ناو لاوەکاندا بلاو دەکردەوە.
پاش ئەوەی کە دیکتاتوریەتی رەزاشای پەهلەوی جێی خۆی قایم کرد، حکومەتی ئێران **قازی محەمەدی** لە سەرۆکایەتی دائیرەی مەعارف خست.

دوای ئەوە کە ساڵی (١٩٤١ دیکتاتوریەتی **رەزاشا رووخا** و بزوتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوایەتی لە ئێراندا پەرەی گرت، **قازی محەمەد** بەتەواوی هێزی خۆی بۆ رزگاری‌و سەر بەخۆیی میللی گەلی کورد وە لە پێناوی رێکخستن ویەکگرتنی تەواوی هێزە دیموکراتیەکانی کوردستاندا کەوتە خەبات و تێکۆشان.

ساڵەکانی(١٩٤٥-١٩٤٢)**قازی محەمەد** سەرۆکی حیزبی پێشکەوتووی

www.kerimbisani.com

نهێنی کوردستان (کۆمەڵە)بوو. ساڵی ١٩٤٥ کۆنگرەی یەکەمی حیزبی دیموکراتی کوردستان کە لە چوار چێوەی ئێراندا داوای سەر بەخۆیی گەلی کوردی دەکرد، **قازی محەممەدی** بە سەرۆکی حیزب هەڵبژارد و لە ژێر رێبەرایەتی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا حکومەتی میللی دیموکراتیکی کوردستان بە سەرۆکایەتی **قازی محەممەد** دامەزرا. ئەو حکومەتە ریزە ئیسلاحاتێکی دیموکراتیکی بەرێوە برد، وەک ئەسپاردنی هەموو کاروباری دائیرەکانی کوردستان بە دەست کوردان، دامەزرانی ئۆردووی رزگاریخوازی کورد، دانانی گەلێ قوتابخانەی کوردی، دەرکردنی رۆژنامەو کتێب و گووار بە زمانی کوردی و شتی تر... بەڵام ئەو حکومەتە ئیسلاحی زەوی جێ بەجێ نەکرد. لە ئاخری ساڵی ١٩٤٦دا حکومەتی کۆنەپەرستی **قەوام‌السلطنە** بە گوێرەی ئەسپاردەی ئیمپریالیستەکانی ئەمریکا، پاش تێک شکاندنی بزوتنەوەی دیموکراتینی ئازەربایجانی ئێران ئۆردووی ئێرانی بۆ سەر کوردستان هاندا.وەجوڵانەوەی رزگاریخوازی نەتەوایەتی کوردەکانی ئێرانی تێکشکاند. **قازی محەممەد**ورابەرەکانی تری گەلی کورد گیران. لە٣١ی مارسی ١٩٤٧لە شاری مەهاباد حکومەتی ئێران بە ئەسپاردەی **ژەنراڵ شوارتسکوفی** ئەمریکایی **قازی محەممەد و سەدری قازی برای قازی محەممەدو** نوێنەری پارلمانی ئێران، **وەسەیفی قازی** ئامۆزای (حاکمی مەهاباد)ی هەڵاوەسی».

(تێبینی: ئەم تێکستەی (ئەنسیکلوپێدیای سۆڤێتی) لە لایەن دوکتور رەحیمی قازی‌یەوە پێم گەیشتوە)

پێدا چونەوەی رەوەندی بزووتنەوەی نیشتمانی ودیموکراتیکی کوردستانی ئێران دوای روخانی کۆماری کوردستان بە ئیجازەی خوێنەرانی بە ریز رادەگرین بۆ بەرگی دووەمی پێدا چوونەوە .

www.kerimhisami.com

پەراویزەکانی بەشی حەوتە م

١٠- ئار چی روز ولت - کوماری کورد لە مەهاباد، وەرگێرانی خالدی عزیزی ١٩٩١، ل ٣

٢ - لازاریف، بزووتنەوەی کورد لە سەر دەمی نوێ دا. موسکو. ١٩٩٨. ل ١٨.

٣ - جعفر مهدی نیا، زندگی قوام السلطنه. ل ٥٤٣

٤ - نوشیروان مستەفا - حکومەتی کوردستان ، ١٩٩٣، ل ١٣٨

٥ - ئارچی روز ولت هەمان سەر چاوە ، ل ٤٣ - ٤٤

٦ - ئیگلتون ، کوماری ١٩٤٦ کوردستان، وەرگێرانی سەید محمدی صمدی، ١٣٦٢ ، ل ١٨٦

٧ - دوکتور قاسملو ، چل ساڵ خەبات لە پێناو ئازادیدا، ١٩٨٥ ، ل ٩٨.

٨ - ح. جەمال - ر. کوردستانی نوێ ، .٣ی کانونی دووەم . ١٩٩٢

٩ - روانگەی پێشەوا. گردەوەکویی حەسەنە قازی ١٩٩٤ ل ١٩

.١- ئارچی روزولت، هەمان سەر چاوە ، ل ٣٧ - ٣٨

١١ - لازاریف - مەسەلەی میللی لە ولاتانی رۆژ هەلاتی نیزیک و ناوە راست موسکو، .١٩٧. ل ١٠٠

١٢ - د. قاسملو ، هەمان سەر چاوە ، ل ٩٨ - ٩٩

١٣ - کوردستان ژمارە ٢٢، ١٣ رەشمەی ١٣٢٤- ٤ی مارسی ١٩٤٦ . گردەوە کویی حەسەنی قازی

١٤ - گۆڤاری عصر جدید ، ژمارە ٢٥ ، موسکو ١٩٤٩

١٥ - درک کینیان ، کوردەکان و کوردستان ، وەر گێرانی برایمی یونسی ، ١٣٧٢ ، ل ١٩٧

١٦ - جەلال تاڵەبانی ، کوردایەتی ١٩٦٦ ، ل ٩١

١٦ - کوردستان ، ژمارە ١. ، ١٥ی رێبەندانی ١٣٢٤. ٤ی فیوریەی ١٩٤٦ گردەوە کویی حەسەنی قازی

١٧ - هێمن - تاریک و روون ، ١٩٧٤ ، ل ٢٣

١٨ - نوشیروان مستەفا ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٣٠.

١٩ - سەر چاوەی پێشوو ، ل ١٢٩

www.kerimhisami.com

٢٠ - ئیگلتون ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٢٥ - ١٢٦
٢١ - درک کینیان ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٣٤
٢٢ - سەر چاوەی پێشوو ، ل ١٢٤
٢٣ - ئیگلتون ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٣٧ - ١٣٨
٢٤ - م.س. ئیوانۆف ، تاریخ نوین ایران ، فارسی ، ١٣٥٦ ، ل ١٢٦
٢٥ - درک کینیان ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٢٦ - ١٢٧
٢٦ - جعفر مهدی نیا زندگی قوام السلطنه ل ٤٩٨
٢٧ - نوشیروان مستەفا ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٢٥
٢٨ - درک کینیان ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٢٥
٢٩ - ئیگلتون ، هەمان سەر چاوە ، ل ١١٠
٣٠ - سەر چاوەی پێشوو ، ل ٢٠١
٣١ - ئارچیبالد روزولت ، شوق مطالعه ١٣٧١ ، ل ٣٤٠ - ٣٤١
٣٢ - کەریمی حسامی ، کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خود موختاری ، ١٩٨٦ ، ل ٨١ - ٨٢
٣٣ - ١٢ شهریور ،تاریخچه نهضت دمکراتیک ئازربایجان، نشریه شعبه مرکزی تبلیغات، تبریز، ١٣٢٥.ل ١٢٢-١٣١
٣٤ - روانگەی پێشەوا ، گردەوەکۆیی حەسەنی قازی ١٩٩٤، ل ٢٧
٣٥ - جعفر مهدی نیا ، هەمان سەر چاوە ، ل ٥١٢
٣٦ - محمود مەلا عزەت ، دەولەتی جەمهوری کوردستان نامەو دوکومێنت، ١٩٩٢ ، ل ١٩٣
٣٧ - مسعود محمد ، حاجی قادری کۆیی ، بەرگی ٢ ١٩٧٤ ، ل ١١٥
٣٨ - د. قاسملو ، هەمان سەر چاوە ، ل ٦١
٣٩ - ١٢ شهریور ، تاریخچه نهضت دمکراتیک ژازربایجان. ١٣٢٥ ، ل ١٤١ - ١٤٣
٤٠ - روانگەی پێشەوا، گردەوە کۆیی حەسەنی قازی ، ١٩٩٤ ، ل ٣١
٤١ - درک کینیان ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٢٧ - ١٢٨
٤٢ - ئارچیبالد روزولت ، هەمان سەر چاوە ، ل ٣٣٢
٤٣ - درگ کینیان ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٢٨
٤٤ - ئارچیبالد روز ولت ، هەمان سەر چاوە ، ل ٣٣٢

www.kerimhisami.com

٤٥ - ئیگلتون ، هەمان سەر چاوە ، ل ١٩٤

٤٦ - د ، قاسملو ، هەمان سەر چاوە ، ل ٥٧

٤٧ و ٤٨ و ٤٩ کورد ستان ژمارە ٧٢ روانگەی پێشەوا . گردەوە کۆیی حەسەنی قازی ١٩٩٤ ل ٣٧

٥٠- محمود مەلا عزەت ، دەوڵەتی جمهوری کوردستان ١٩٩٢ ، ل ٨٣

٥١ - ئارچیبالد روز ولت هەمان سەر چاوە ، ل ٣٤٥

٥٢ - ئیگلتون ، هەمان سەر چاوە ل ٢٠٢

٥٣ - خاطرات سیاسی دکتر کریم سنجابی امیدها و نا امیدیها ، ١٣٦٨ ، ل ٧٣ - ٧٢

٥٤ - عبدالرضا هوشنگ مهدوی، سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی، ١٣٧٣ ، ل ١١٧ - ١١٦

٥٥ - د. قاسملو ، هەمان سەرچاوە ، ل ٦٧

٥٦ - ئیگلتون - هەمان سەرچاوە ، ل ٢٠٦

٥٧ - مسعود البارزانی - البارزانی والحرکە التحریە تاکردیە ١٩٨٧ ، ل ٣٩ -٣٨

٥٨ - ئارچیبالد روزولت ، هەمان سەر چاوە ، ل ٣٥١

www.kerimhisami.com

بەرهەمە نووسراوەکانی نووسەر

١ - کاروانێک لە شەهیدانی کوردستانی ئێران

٢ - وەڵامێک - کوردی و فارسی

٣ - رێنوێنی شەری پارتیزانی

٤ - لە دەوری رێکخراوی لاوانی دیموکرات کۆ ببنەوە.

٥ - رەخنەو لێکۆڵینەوە لە سەر کتێبی حوسێنی مەدەنی

٦ - چەند قسەیەک لە گەڵ خەبات

٧ - کورد و فەرهەنگی بێگانە.

٨ - لێکۆڵینەوەی«کورتە باسێک لە سەر سۆسیالیزم» کوردیوفارسی

٩ - تایبەتی کونگرەی شەشەم

١٠ - کۆماری دیموکراتی کوردستان یاخود موختاری

١١ - یادی هێمن

١٢ - لە پێناو چی‌دا؟

١٣ - بادانەوە

١٤ - کرِو کاش (چاپ نە کراوە

١٥ - سەفەر بۆ کوردستان

١٦ - لە بیرەوەریەکانم بەرگی: ١-٢-٣-٤-٥-٦-٧-٨-٩

١٧ - پێدا چوونەوە

ئەو بەرهەمانەی نووسەر کردوونی بە کوردی

١ - دایک - ماکسیم گۆرکی

٢ - ژیان و کردەوەکانی لینین

٣ - ئەفسانە کوردی‌یەکان- رۆدینکۆ

٤ - زەوی پچوک - برێژنێڤ

٥ - کۆمەڵە چیرۆکی هەڵبژاردە لە ئەدەبی بێگانە

٦ - مەسەلەی کورد لە پارلمانی سوید

٧ - یاسای بنچینەیی ئابووری سۆسیالیستی (چاپ نەکراوە)

٨ - حەمە چکۆڵ (ئینجە مەمەد) - یاشار کەمالْ چاپ نەکراوە)

٩ - ئوسوڵی سەرەتاییەکانی فەلسەفە (چاپ نەکراوە)

١٠ - نامەی گوللە بارانکراوەکان (چاپ نەکراوە)

١١ - رەوشی کوردان - مێژووی بابان و ئەردەلاّن

١٢ - ئازادی یا مەرگ - کازانتزاکیس (چاپ نەکراوە)

١٣ - مەسەلەو زار گۆتنی لوڕی (چاپ نەکراوە)

١٤ - رۆژەکانی ئیران - ئارچیبالد روزویلت

www.kerimbisarani.com

ریزی ناوەکان

ئەلف :

ئارچیبالدرۆزولت١٢٩،١٥٦،١٧٨،٢١٧،٢٤٧
،٢٩١،٣١١،٣٢١،٣١٩
ئازاد وەتەن ، ٢٣٢
ئاسۆ گەرمیانی ٥٩
ئا.شید، ٦٦
ئاغا براخان، ٤١
ئاغا پتروس ، ٦٧
ئاغاسدیقی یازی بلاغی ٣٣٤
امانولا جیهانبانی. ٩٢
.تا کشییف ، ٢١٣
ئەحمەدئاغا ، ٧٥
ئەحمەدی حەماغا ، ٥٧،٧٢
ئەحمەد تەقی ، ٩٣،٩٤
ئەحمەدی ئیلاهی ، ١٤٤
ئەحمەدی پورکاویان ،٩٢
ئەحمەدی خانی ، ١٤٣
ئەحمەد خانی فاروقی،٣٢٤
ئەحمەد خانی یاوەر، ٩١
ئەحمەد خانی هەرکی ، ٨١
ئەحمەد سۆکارنۆ ، ٢٠٤
ئەحمەد شای قاجار ، ٢٤،٣١،٣٢،٣٣
ئەحمەدی کاخدری ، ١٩٨
ئەحمەدی ئیلاەی ٢٦٨
ئەردەلان٢٥٩
ئەسکەندەر خان، ٨٠
ئەفراسیاب بەگ ، ٤٣
ئەمیر ئەحمەدئاغاخان ، ٤٢،٤٣،٤٤
ئەمیر ئەرشەدی قەرەداغی ، ٨٢
ئەمیر ئەسعەد ، ٨٠، ٨١،٣١٧
ئەمیر بەگ، ٢٦٣
ئەمیر پاشا ، ٢٦٣
ئەمیر سەیفەددین ،٢٦٣
ئەمیر موەسەق ، ٨٨ ، ٨٩
ئەمین رەواندزی ،١٧٦
ئیبراهیم فخرایی ، ٣٣
ئیبراهیم حیلمی ، ٩٦
ئیبراهیم سەلاح ، ٢٧٨ ، ٣٠٢
ئیپەکچیان ، ٢٩٧
ئیحسان نوری پاشا ، ١١٢، ١١٦
ئیدمۆندز ، ١٠١
ئیسحاقی ، ٢٩٧
ئیسماعیل حەقی شاوەیس ، ١٧٦
ئیقبال الدولە ، ٨٣
ئیگلتون ، ١٠٨
،٢٤٨،٢٦٩،٢٧١،٣١٢،٣١٩
ئۆزدەمیر ، ٩٥
ئۆمەر پاشا، ٤٦،٤٧،٤٨،٥٠
ئەمەر خان ، ٣١٩ ، ٣٢٢

www.kerimhisami.com

ب:

باپانەکان ، ٢٥٩

بابەکری سەلیماغا ، ٤٨.٩٩.١٠٢

بارام خان ، ٤٢

باغرنۆف ، ٢١٠ ٢١١ ، ٢١٣.٢١٤.٢٢٩.٢٧١

بایزیدئاغا ،٣١٢

بایزی عەیزئاغای ، ٣١٧

بایرنیز ، ٢٨٨

برایمی ئەفخەمی ، ٥٣ ، ٥٦

برایماغای جەلالی ، ١١٣

برنوکرایسکی ، ٧

برایمی یونسی ، ٨

بەسری بەگ ، ٩٥

بەهمەنی خاکباز ، ٢٣٥

بیچرانۆف ، ٣٠

بیوین ، ٢٨٨

پ:

پادگان،٢٩٦

پێشەوا ،
٨٥.٢٤٧.٢٥١.٢٥٢.٢٦٣.٢٦٥.٢٩٠.٣٠١،
٣٠٣.٣٠٩.٣١٣.٣١٥

پیشەوەری ،٢٩٧.٣٠٧.٣٠٨.٢٢٦

پزشکیان ، ٣٣٠

پیتروس ، ٧١

پیرۆتی ئەمیر عەشایری ، ١٩٨

ت

تاهیر بەگ ٧٤

تاهیرخانی سمکۆ ، ١٩٨

تەیمور ئاغا ، ٨٣

ج:

جافرسان ، ٤٠، ٤٢ ، ٥١ ، ١٢٦

جەعفەرئاغا، ٦٢ ، ٦٣ ، ١٠٣ ، ١٣١

جەعفەری کەریمی ، ٢٥٢.٣٢٠

جەعفەری مەهدی نیا ، ٢٤٤

جەلال تاڵەبانی ، ٢٦١.٢٦٢.١٧٣

جەماڵ نەبەز ، ١٧٣ ، ١٧٤

جۆرج ئالین ، ٣٢٩

جەلیل گادانی ، ١٩٥.١٩٦

جەمیل پاشا ، ١٧٦

جەواهێر لەعل نەهرۆ ، ٢٠٥

جی دبلیو ، ٣٢٠ ، ٣٢٦

چ:

چیرکۆف ، ١٠٣

ح:

حاجی بایزئاغا ، ٥٣.٣١٨

حاجی بابە شێخ،٢٦٨.٢٧٢.٣٠٤

حاجی قادری کۆیی ، ١٤٣

حاجی مستەفای داودی ، ٢٦٨.٢٢٥،
٢٣٠

حاجی مەلا خالید ، ٢١٦

حاجی محەممەد جەعفەر ، ٨٥

www.kerimhisami.com

حاجی وەتمان ، ١٩٨
حەسەناغای مەنگوڕ ، ٥٥ ، ٥٦ ، ٥٨
حەسەناغا ، ٣٢٣
حەسەن ئەرفەع ، ٥١ ، ١٠٥،١٦٦،١٧٧
حەسەن تیلۆ ، ١٩٨
حەسەنخانی ئەشیری ، ١٢٧
حەسەن قزڵجی ، ٤ ، ٥٠ ، ١٣٩
حەسەن هەنارە ، ١٩٨
حەمە حوسێنخانی سەردار، ٢٦ ،٢٧، ٢٨، ٤٠
حەمە حوسێنخانی سەیفی،١٩٨،٢١٠،٢٣٠
قازی،٢٦٨،٢٧٢،٢٩٥،٢٩٧،٣٠٠، ٣٢٣
حەمە حوسێنخانی زەرغام، ٦٢
حەمەخانی بانە،٢٥، ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٤٠
حەمە خانی دانشوەر ، ٣٣٤
حەمەدەمین بەگ ، ٣٣٤
حەمەدەمینی موعینی ، ٢٦٨
حەمەدی خانمێ، ١٤٤
حەمەدی مەولودی ، ١٦٠
حەمەدەمینی شەرەفی ، ١٧٦
حەمەرەشیدخان، ٥٧،٣٠٣،٣٠٤،٣١٨،٣٢٢
حەمیدی مازوچی ، ٣٣٤
حوسێنخانی جەلالی ، ٣٣٤
حوسێنخانی رەزاو، ٤٠
حوسێنخانی سەرتیپ ،٧٦، ٧٧
حوسێنی جودت، ٨٦، ٩٠
حوسێنی فرۆهر ، ١٤٤،١٦٠،
١٦٦،١٦٣،١٧٠
حوسێنی فردوست ، ٤٣
حوسێن قوڵیخانی کولیایی ، ٤٠
حوسێنخانی مەهدی موش، ٩٠ ، ٩١
حوسێنی محەممەدی ، ١٩٨
حەیدەر عەلیخان ، ٥٠
حەیدەر عەمۆغلو ، ٦٤ ، ٨٥

خ:

خانان ، ٤ ، ٥
خالۆ قوربان ،٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٣، ٨٤، ٨٥،
٨٦، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩٠، ٩٢
خالۆ قەمبەر ، ٨٦، ٨٧
خالۆ کەریم ، ٨٧، ٨٨ ، ٩٠
خالۆ مراد ، ٨٧ . ٨٨ ، ٩٠
خالیدئاغای جەلالی ، ١٢٦
خدری کاعەیزی ، ٥٥
خسرو - سمکۆ ، ٩٦ ، ١٠٧ ، ١٠٨
خەلیل پاشا ، ٧٢
خەلیل خسرەوی ، ٢٦٨
خەلیل فەهمی ، ١٨٠
خورشید ئاغای هەرکی ، ١٠٧ ، ١٠٨

د :

دانیال متی ، ٧٣
دانشیان ، ٣٢٣
د. داوەری شێخاوەندی ، ١٢٨
د. جیهانشاملو ، ٢٩٧
د. خراسانی
د. رەفیق سابیر ، ٢٢
د. رەحیمی قازی ،١٩٤،١٩٥، ٢٨٣،٣٣٧
د.سەلامولا جاوید ، ٢٩٦،٣١٣
د. قاسملو، ١٥، ١٨، ٧١،

www.kerimhisami.com

١١٣.١٦٤.١٦٥.١٦٧.١٨٤.١٩٦.١٩٧.٢٠
٢.٢٠٣.٢٠٥.٢٠٦.٢٠٧.٢٣٥
٢٤٩,٢٥٥.٢٨٤، ٣٠٧.٣٠٨.٣١٣،
د. کەریمی سەنجابی ، ٣٣، ٣٤، ٣٦، ٣٧،
١٢٤، ١٥٢.١٦٥، ٣٢٧.٣٢٨
د. کەماڵ مەزهەر ، ٧
دڵشادی رەسوڵی ، ٢٢٨ ، ٢٢٩
د. محەممەد کەریم شکاکی ، ٥٩
د. محەممەدی موکری، ٣٢٧

ر :

رەزم ئارا ، ٣١٣، ٣٣٥
رەسوڵاغای میرەدی ، ٣٣٤
رەسوڵی نەغەدەیی ، ٣٣٤
رەشید بەگی جیهانگیری ، ٢٩٥
ردشید عەلیزادە ، ١٩٨
رەشید یاسمی ، ٧.٨، ١١٥، ١١٦، ١١٧.
١١٨. ١١٩، ١٢٠، ١٢١. ١٢٢، ١٢٣،
١٢٤، ١٢٦، ١٢٨،
رەزاخانی قازاخ-- رەزاشا ، ٢٣، ٣٣.٣٤
٣٥، ٣٦، ٣٧، ٣٩، ٤٠، ٤٢، ٤٣، ٤٤،
٥٣، ٥٤، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٩٢، ٩٣، ٩٩،
١١١، ١١٥، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣١،
١٥٥.٣٣٦
رەفیق حیلمی ، ١٧٦
روستەمخان، ٤٢

ز :

زیرۆ بەگی بەهادوری ، ٢٩٥

ژ :

ژاک رابا مانجارا ، ٢٠٥
ژەنراڵ دینستروید ، ٣٠، ٣١، ٦٦
ژەنراڵ دیکسن ، ٣٢
ژەنراڵ ساید، ٣٤
ژەنراڵ ، لیدینسکی ، ٦٥
ژەنراڵ شوارتسکۆف ، ٣٣٧
ژەنراڵ قوڵی یۆف ، ٢٧١
ژەنراڵ هومایون ، ٢١٣، ٣٣٢.٣٣٣.٣٣٤
ژیگالینا ، ١٧٠

س:

سام بەگ ، ٢٦٣
سادچیکۆف ، ٢٩٣
سادق پادگان ، ٢٩٧
سادق دیلمقان ، ٢٩٧
سادق سادق ، ٢٩٧
سالار الدولە ، ٤٠
سالار زەفەر ، ٨٨.٨٩.٩٠
سالار سەعید ، ٨٠
سرپیرس کاکس ، ١٠٠
ستالین ، ٢٨٧.٢٨٨
ستوان کاسفیلدی ، ٦٧.٧٢،
سەروان خسروی ، ٣٠٠
سەرتیپ زەفەر دەولە ، ٨٩
سەرتیپ مقدم، ٥٦ ، ١٠٧
سەرتیپ هۆشمند ، ١٣٢، ١٦٦
سەدری قازی ، ٣٣١.٣٣٧
سەدیقی حەیدەری ، ٢٦٨ ، ٢٨٠

www.kerimhisami.com

سەردار رەشید ، ٤٠، ٤٢، ٥١
سەعیدی قۆپی ، ١٦٦
سەید محەمەدی سەمەدی ، ١٧٤
سەردار کوری قیتولی، ٤١
سەردار ئەسعەد ، ٨٨
سەردار سوپا، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٩٠
سەردار فاتیح ، ٧٤
سەردار نصرت ، ١٠١٧٤ ، ١٠٢، ١٠٧
سەید پیرە ، ٢٣٣
سەید تەها، ٦٣، ٧٧،٧٩،٩٨،٩٩، ١٠١،
١٠٢،١٠٧،٢٧٣
سەید عبدولا ئەفەندی،١٦٧، ١٩٨،٢٨١
٢٧٣،٢٩٥
سەید عەزیزی گەیلانی ،١٧٦
سەید عەلیخان، ٥٠
سەید محەمەدی ئەیوبیان ،٢٦٩،٢٧٢
سەید معزالدین، ١٣٢
سەید ضیانەدینی تەباتەبایی،٣٣،٣٤، ٤١،٩٩
سەعید ئاغا ، ٣٢٣
سەعید کوێستانی ، ٤٦
سەرهەنگ سادقخان، ١٠٧
سەرهەنگ قەریب ، ٨٧
سەرهەنگ قولی سوبحی ،٢٣٢
سەرهەنگ نەخچەوان، ١١٤
سەنجەر خان ، ٤٠
سەرهەنگ گنکۆ ، ٤٢
سەیفولقوزات ، ٨٢، ١٤١، ١٤٣، ١٤٧
سەلیماغا ، ٩٦
سەلیم خان،٣١٨
سەلیمخانی کیوەرۆ ، ١٢٧
سمایلی ئێلخانیزادە ، ٢٦٩
سمایلی شێخاغایی ،٢٦٩
سمایلاغاشکاک(سمکۆ)٥٩،٦٠،٦٩،٧٠،٧١،٢
٧،٧٣،٧٤،٥٩،٦٣،٦٤،٦٥،٦٨،٧٥،٧٧،٧٨،
٨٢،٨٣،٨٦،٨٨،٨٩،٩٠،٩٢،٩٣،٩٤،٩٥،٩٦
٩٧،٩٨،٩٩،١٠٠،١٠١،١٠٢،١٠٣،١٠٤،
١٠٥،١٠٦،١٠٧،١٠٨،١١١،١٢٦،٥٩
سوارەی ئەحمەدی گولاویاغای ، ٨١
سۆفی بەگ ، ٤٣
ش :
شابەختی ، ١٥٣ ، ١٥٤
شازادە روحولا ، ٨٨
شاعەبباس ، ٧٦
شامراد ، ٨٧، ٨٨
شائیسماعیل سەفەوی ، ٢٠
شێخ بابا ، ٢٧ ، ٢٨
شێخ ئەحمەدی بارزانی ، ٢١٨
شێخ ئەحمەدی سریلاوا ، ١٣٩
شێخ ئەمینی کەس نەزان.٣٣٤
شێخ جەلالی تاهیری ، ١٤٤،٢٦٠
شێخ جەلال الدین ، ٢٥
شێخ کەمال الدین ، ٢٥
شێخ بهانەددین ، ٣٩
شێخ حسام الدین ، ٢٥
شێخ رەئوفی ضیائی ، ٢٥، ٢٧، ٣٩
شێخ سەعید ، ٢٥٩
شێخ سەید عەلی ، ٢٩
شێخ قادری سولەیمانی ، ١٧٦

www.kerimhisami.com

شێخ عارف ، ٢٦
شێخ عبدالقادر ، ٣٢٣
شێخ عوبیدوڵای زینوێ ، ٢١٨.١٧٧
شێخ عوبیدوڵا نەهری ، ٢٥٩.٦١
شێخ عبدالسلام بارزانی ، ٢٩ ، ٦٣
شێخ لەتیف ، ٥
شێخ محەممەدئاغا ، ٩٦
شێخ مەحمود ، ٥٧، ٧١، ٧٣، ٩٤، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ١٠٦، ١٣٩، ١٤٤
شێخ نەجمەددین ، ٢٥
شەبستەری ، ٢٢٦
شەرەفخان ، ٧
شەریف الدوله ، ٤١

ع :

عایشە ، ٤٦
عەبباسخان ، ٤٠
عباساغا فنک ، ١٩٨
عبدالرقیب یوسف ،٥٦، ٥٧، ٥٨
عبدولا روشنفکر ،٣٣٤
عبدالرحمن ئێلخانیزاده ، ٢٦٩
عبدالرحمن ئیمامی،١٦٣
عبدالرحمن زەبیحی ،١٦٣.١٦٩.٢٨٨.٢٢٩. ٢٩٠
عبدالرحمن شەرەفکەندی، ١٩٨
عبدالرحمن کیانی ، ١٦٤
عبدالرزاق بەدرخان، ٦٣، ١٠٣
عبدالحمیدخان ، ٨١
عبدالله خان تهماسبی، ٩٠، ١٠٦
عبدالله مەردوخ ، ١١٦ ، ١٢٢
عبدالرحمن حاجی مارف ،١١٦
عبدالله نازەنین ، ١٢٧
عبداللەخان ، ٤٢
عبدالله کوری شامحەممەد ، ٤١
عبدالله نەهری ، ١٨٧
عبدولا قادری ،١٦٧، ١٩٨، ٢١٠، ٢٧٢
عەبدولا ئێلخانیزاده ، ٣١٩
عەولای بایزئاغا ، ٣١٧
علائەددین سجادی ٤٠، ٦٨، ٦٩، ١٧٤.٢٦٣
عەزیزخانی سەردار ، ٤٢
عەزیز ئەمیر عەشایری ، ٣١٧
عەلی ئەسغەری شەمیم ، ١١٦، ١٢٦
عەلی بەگی حەیدەری، ٥٤
عەلی ریحانی ، ٢٩٠
عەلیاغا ئەمیر ئەسعەد، ٥٥
عەلیاغای جەوانمەرد ، ٣٣٤
عەلی ئەکبەرخان، ٧٤، ٨٤
عەلیاغای سوناسی، ٥٤
عەلی بەگی شێرزاد ،٣٣٤
عەلیخانی فاتح ، ٣٣٤
عەلیخانی نوزەری ، ٥٤
عەلی دهقان ، ٧٠
عەلی ئازەری ، ١٠٤
عەلی ریحانی، ٢١٠
عەلی مەحمودی ، ١٦٣
عوسمان دانش ، ١٧٦
عومەر فاروقی ، ٢٣٨.١٧١.٤١
عومەر ئاجی ، ٢٥، ٢٧، ٢٩
عومەرخان ، ٧٤، ٧٥، ٧٦، ٢٩٥.١٦٨

www.kerimhisami.com

عیزەتخان، ١٢٧

عیزەت عبدالعزیز ، ٣٠٠

عین الدوله ، ٧٥

عەزۆ ، ١٩٨

عەزیز خانی کرمانج، ١٦٦.٢٣٢

عەولا فات ، ٥٠

عەولای فەتاحی ٥٠

عەولای مینە خالندی ،١٦٦.٢٣٣

غ:

غەنی خسروی ، ٢٨٠

ف :

فارسخانی رەئیس ، ٤١

فانی ، ٤٧

فرزندە ، ١١٣

فەرەجخان ، ٤٢

فەقێ عەلی ، ٤٧

فەریدونی ئیبراهیمی ، ٢٩٧

فیلیپۆف ، ٧٥

ق

قادری مودەرسی،١٦٣

قازی عەلی مارەغانی، ٤٦ ، ٥٧

قازی کاکە حەمە ، ١٣٩

قازی محەمەد، ١٣١.١٣٩.١٨٣.١٨٤.٢٠٦،
٢٠٩.٢١٠.٢١١.٢١٧.٢٢٨.٢٢٩٢٤٤.٢٤٥
،٢٤٧.٢٥٣.٢٥٧.٢٥٨.٢٦١.٢٧٠.٢٧١.٧٢
٢.٢٩١.٢٩٢.٢٩٥.٣١١.٣١٢.٣١٣.٣١٩.١
٣٢.٣٢٤.٣٢٥.٣٢٦.٣٢٧.٣٢٨.٣٢٩.٣٣٢،
٣٣٤.٣٣٦.٣٣٧

قازی خزری ،١٩٨.٢١٠، ٢٩٥

قازی مەلا وەهاب ، ١٧٦.١٧٧

قانیع ، ٢٣٨.٢٣٩

قاسم پیرۆتی ، ١٩٨

قاسمی قادری،١٦٣.١٧٧.٢٢٨.٢٢٩

قاسم ئیلخانیزادە٢١٠.٢١١.٢١٣.٣٢٠.٣٢١،
٣٢٤.٣٢٥.٣٢٦.٣٢٧.٣٢٨،٣٠.

قەناتی کوردۆیف ، ١١٦ ، ١١٧، ١٢٢.١٢٣

قەرەنیاغای مامەش ، ٢٥

قەرەنیاغای زەرزا، ١٩٨

قەرەنیاغای پیران ، ١٩٨

قورەیشی ، ٣١٣

قەوامی خسررخانی ، ٢٨٥

قویتاس مەمەدی ، ١٩٨

قوام السلطنە ، ٣٥،
٩٧.٢٩٧.٣٠٠.٣١١.٣١٣.٣١٥.٣١٩.٣٢١،
.٣٣.٣٣٧

قەدری بەگ ، ١٧٦

ک :

کاپیتان قادری(کاحەمەدی سەروکانی)١٢٨
٣١٠

کاپیتان لاین ، ١٠١

کاپیتان گراسی ، ٦٦

کاپیتان مارچ ، ٦٥

کاکەسواری مەنگوڕ ، ٨٣،٢٧٢

کاک سلیمان ١٩٨

کاک هەمزە ، ١٩٨

کاک هەمزەی نەمیر عەشایری، ٢١٠، ٢٧٢

کریس کۆچرا ، ٢٣٥

www.kerimhisami.com

کریاژین گورگۆ ، ١٠٦
کەریمی ئەحمەدەدین ، ٢٣٠، ٢٦٨
کەریم خانی خەیلانی ، ١٠٧
کەریم خانی سەیاح ، ١١٤
کەسرەوی ، ١٠٣
کران دوک نیکولا ، ٦٨
کلنل نصرالله خان ، ٨١
کلنل شاردین ، ٦٥
کوێخا حەسەنی هەڵوێ ، ٥٨
کوێخا عەوڵای میراوێ ، ٥٧

ل :

لازاریف ، ٩٧ ، ١٠٥ ، ١٠٧، ١٧١
لینین ، ٢٠٥
لاهوتی ، ٨٧ ، ٨٩
لەنکەرانی ، ٢٩٧

م :

مام عەزیز ی کێلی سیپان، ١٣٤
مام حەسەنی ئافانی،١٩٨
مامەندی قادری ،١٩٨
مام وسێنی سۆفیانێ،٢١٦
مارشیمون، ٦٥، ٦٧، ٦٨، ٦٩، ٧٠، ٧١، ٧٢
مارفاغای شاوەلە ، ١٤٥ ، ١٤٦
ماموستا هاوار ، ٥٩، ٢٦١
مام بایزی مەنگوڕ ، ٥٥
مامەندی قایمقام ، ٤٧
مستەفا بارزانی، ٥، ١٧٨، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢٢٢، ٢٤٤، ٢٩٣، ٣١٨، ٣٢٢، ٣٢٣، ٣٣٣، ٣٣٤،
مستەفا پاشا یامڵکی، ١٠١، ١٠٥
مستەفا خۆشناو، ١٧٦
مستەفا کەماڵ ، ٨٣، ٩٣، ١٢٧
مستەفاخانی شیخ سمایل، ٤٢
مستەفا دزگوین، ٩٥
مستەفای محەممەد بەگی، ٤١
مەسعود محەمەد ، ٢١، ٥١، ١٦٢، ١٦٣، ١٣٧، ١٧٢، ٢١٨، ٢١٩
مستر ماک موری، ٦٦
محەممەدی ئەسحابی ، ١٦٤
محەمەدی نانوازادە، ١٦٣، ٢١٢
محەمەدی یاهو ،١٦٤، ١٦٩، ١٧٠
محەمەدی رایانی ، ١٧٤
محەمەد خانی سەرهەنگ، ٤١
محەمەد خەتیو، ١٤١
محەمەدخانی رەنیس، ٤١
محەمەدئەمیناچغی پیران ، ١٩٨،
محەمەدئەمیناغای پیرۆتی ، ١٩٨
محەمەد ئەمین زەکی بەگ، ٧
محەمەدی بێریا، ٢٩٦
محەمەدی قازی، ٢٥، ١٢٣، ٢١٢
محەمەدی تەمەدون، ٧٩
محەمەدئاغای شکاک، ٦١، ٦٢
محەمەدخان، ٤٠
محەمەد مەحمود ، ٢٣٣
مەحمود وەلیزادە ، ٢٦٨
مەحمودئاغا ،٣١٨، ٣٢٠
مەحمود پەناهیان، ٦١

www.kerimhisami.com

مەحمودخانی دزلی ، ٤٠، ٤٢، ٤٣، ٥١
مەحمودخانی کانی سانان ٤٠، ٤٢، ٤٣.٥١
مەحمود بەگ، ٤١
مەحمودخانی سەردار، ٤٢
مەحمودی سالحاغا، ٤٨
محیّدین ، ٥
مەلا ئەحمەدی فەوزی، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١
مەلا حەسەنی قەلا، ١٤٥
مەلا حوسێنی مەجدی،٢٥٩.٣٣١
مەلا محەممەدی کۆیی(مەلای گەورە)،١٤٤،
١٤٥
مەلا محەممەدی تورجانیزادە، ٧٨
مەلا محەممەدی شەلماشی، ٥٨
مەلا سەلیمی بتلیسی، ٢٩
مەلا رەسولی بتلیسی ، ٢٩
مەلا سالحی بێژوەیی ، ٤٦، ٤٧، ٤٨
مەلا مەعسومی عوسمانی، ١٤٥.١٤٦
مەلا عبداللە پیرە باب، ٢٨
مەلا عبداللە داودی ، ١٦٤
مەلا عەولای حەیباکی ، ١٩٦، ٢٢٢
مەلا عەولای مودەرسی ، ٣٣١
مەلا عەلی قزلجی ، ٢٨
مەولانا، ٢٦
مەلا رەحمانی موتانی ، ٥٣
مەلا خەلیل، ٥١.٥٢.٥٣.٥٦.٥٧.٥٨.٥٩
مخبرالسلطنه هدایەت، ١٠٤
مەجیدخان، ٤٢
مەنافی کەریمی ، ٢٨٠.٢٦٩.٢٧٢
مەلیک زادە ،٧٦
ملک الشعرا بهار ، ٧١
مەلیک محەممەدخان ، ٤١
مکرم الملک ، ١٥٢
مشیرالدوله ، ٨٣
ممتازالممالک ، ٨٣
مەهدی قولی هیدایەت ، ٧١
میرزا ئیبراهیم یۆف ،٢٧١.٢٧٢
میرزا سولتان، ٢٧٣
میرزا سەعید ، ١٩٨
میرزا عەلی شەبوستەری ، ٢٩٦
میرزا کوچکخان ، ٢٠٧
میناغا مەنگور ، ١٩٨
موریس توریز ، ٥
مینورسکی ، ١١٥
مەسعود بارزانی، ٢١٨
مەنافی کەریمی ، ٢١٠، ٢٣٠
موزەفەرەددین شاە ٦١
موزەفەر فیروز ، ٢٩٧، ٣٠٠.٣٠٧،٣٠٨.٣١٣

ن :

ناسرخانی قەشقایی ،٢٨٥.٢٨٦
نەجمەددینی تەوحیدی، ١٦٤
نەسرولاخان ، ١٢٧
نصرالدوله ، ٣٢
نظام السلطنه ، ٦٢
نور محەممەدخان ، ٦٢
نوشیروان مستەفا،١٧٤، ١٨٠.٢٣٢.٢٣٣
٢٤٦.٢٤٩.٢٦٦.٣٠٠.٣٠٤

و :

www.kerimhisami.com

و :

ویلی برانت ، ۷

واسیلی نیکیتین ، ۲۵ ، ۷۵، ٦۷، ۱۲٦

وسوق الدوله ، ۳۱، ۳۲، ۹۷

وەهابی بلوریان ، ۲۲۱، ۲۳۰

ھ :

هاشمۆف ، ۲٤۱، ۳۰۷

هەژار ،١٤ ، ١٣٣، ۲۳۹.۲۳۷.۱۸۲.۱۵۳
۲۵۸

هەباسی مەحمودئاغا ، ٤٨ ، ۷۲

هەمزەئاغا ، ٥٥، ٥٦

هەمزە ئاغای مامەش ۸۰

هەمزەئاغای مەنگوڕ ۱۳۱

هەمزە عبدالله ،۱۷٦، ۲۲۰

هێمن ، ۲٦۷.۲۵۸.۱٤۰

ی :

یەحیا دەولەت ئابادی ، ۳۳ ، ۹۹

یەرماکۆف ، ۲۷۲.۲۷۱

www.kerimhisami.com

سال اول — صفحه

(واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا)

کلیشەی رۆژنامەی کورد (رۆژنامەی دەسەڵاتی سمکۆ)

جیگای اداره و رمی جابخانه غیرت

مدیر محمد ترجانی

مقالاتیك منفعت کردان

تیدایی ورد گیری

جاری له هرهفته‌دا یکیك چاپ دکری

۱۲ مانك شوال ۱۳۴۰

حق روزنامه پیشکی ورد یگیری

	داخله	خارجیه
سالیك	۵۰	۶۰ قران
ششماهك	۲۷	۳۵

قیمت یك اسخه ده شاهی

قیمت اعلانات هر دیری دو قران

روزنامیکه سیاسی ادبی اخباری بر منافع ترجمه دکری معارفی دینوسی کردیك بوهمو کردان

ژمارە ... ٢٨٨٩
بەروار ٢١/٣/٢٥

پەیوەند

حزب دیموکرات کوردستان

مهاباد

کومیتەی مەرکەزی

ژمارە: ۲۵۴
بەروار: ۲۵/۱/۷
پەیوەند: ....

** فەوری **

حیزبی دیموکراتی کوردستان

مهاباد
کومیتەی مەرکەزی

کومیتەی حزبی دموکراتی کوردستانی عراق

لەجوابی نوسراوی ژمارە ۲۰ ی بەرواری ۲۵/۱/۶ پیویستە لیمان معلوم بفەرمونەوە ئەو برا بارزانیانە لە شنوعدە یان چەندە وتا ئەورو لەلاین اهالی شنو چەندیان گەنم وەرگرتووە هەرچی زوتر بنوسن تا اقدامی پیویست لە بارەیانداانجام بدرێت.

کومیتەی مەرکەزی حزبی [illegible] کوردستان

حزب دیموکرات کوردستان

مهاباد

برای به رزوخونه ویست نشتمان آغای حمزه عبدالله

هه وه‌ل سه ره رژتان له یزدان داواکارین وه وهندمانه چه‌نه له وه‌ی به ولاوه له بن میه بری ـ

سعاده‌تدا ژیانیکی نه به دیوبی وتوسراوه نیوه که پشت زونی خوشحال بوین • له ئه‌به‌ابی ئه ره‌عینی فه‌رمایشاتی

ریاست معظم جمهوری کوردستان له زیره وه‌ده نوسریته‌وه :

((ده وره‌ی وه‌ی ته واو بو که [illegible] ی کورد محاکمه غیابی بکرین و محکوم بن باعدام وه خئی وی هاتوه گورد ته‌ده‌م ـ

هه لبینن وده [illegible] خویان محاکمه ی حضوری بکه ن هوجیدم هیه‌ده‌نت بدینه ده‌ستی ین زوتره وعه مه لسی

بکین •)) ـ •

کومیته‌ی مه رکه‌زی حزبی دیموکراتی کوردستان

بۆ ...

هەموو گوفتەیی مأموریتی عرض را دە خسڵیی حکومەتی مللی کوردستان

بە وەسیلەی ئەم نووسراوە پێوراد ئەدەین کە هەڵگری ئەم دەستوورە {سعید محمد}

ناو لە طرف دەولەتی ئیجازە(ی) هەموو جێیەکی بە سەربەستی بچێت

و ببێت. تکایە لە طرف هیچ کەسێکی ئازار ضایقە و ممانعتی لێ نەبێت

و چوونی [illegible] بە هیچ جۆرێک نەکرێت

[illegible]

کومیتەی مرکزی حزبی دیموکراتی کوردستان

صادقی

www.kerimhisami.com

وزارەتی هێزی کوردوستان

مقام محترم معاوەنتی فەرماندەی کارقوا

لەپاش عرض سلام بەعرضت دەگەینم اگر لخصوص اوضاعاتی ستاد هێز میاندواو سوآل بفرموی روژانە مرتبا مشغول کارین ومیرزا سلطان علی کە بو سابزغی دوی وەجاری نەهاتوتەوە • وجناب حاجی سید عبدالە افندی دەگەل کوری سید طاها تنەایرە لە پاش شەویك معطلی بوطرفی مراغە حرکتیان کرد گویا بەخطی توریزیدا بومالی خویان دەچنوە وحضرت رئیس جمهور یش بەتوسط ستاد هێز میاندواو لە اسماعیل شیخ آغائی نوسی وە کە روژی ١١/١٧ /٢٤ دەبی خوی لە سابزغی معرفی بکا منتظرین کە ئەورو حرکتی بکا لازم بو بەعرضت بەگینم وە فرماندە پول سا ینقلا توسیویتی کە اهل هوشار وساینقلا لە دست حزبی دیموکرات آذربایجان شکایتی لە لیمەدەکەن ایمەکەما • مورخومان دەنیرین جوابمان نادەنوە آیا ایمە حقی تیرخالی کردن مان هەیە یاخیر امن لە جوبدا نوسیمەوە کە ابدا بهیچ جوری حقی تیرخالی کردن ویاکوشتن نیە بوگزاریش ئەوشم بەعرضت گایانت • وە تەواوی افسرانی ستاد هێز میاندواو عرض وسلامت بخدمت دەگەینن

رئیس ستاد هێز دیموکرات میاندواو – اسحاقی

17 SEP 1946

[CYPHER OTP]

[This telegram is of particular secrecy and should be retained by the authorised recipient and not passed on.]

CABINET DISTRIBUTION

FROM TEHRAN TO FOREIGN OFFICE

Mr. Le Rougetel
No. 1468.
September 14th, 1946.

D. 11.55 a.m. September 15th, 1946.
R. 1.50 p.m. September 15th, 1946.

Repeated to Government of India

JJJ

Following received from Tabriz telegram No. 285 September 11th.

[Begins]

Qasim Ilkhanizadeh one of the chiefs of Dehbukri Kurds visited me last night. He had little new information but spoke strongly of his tribe's opposition to the Kurdish [grp. undec. ?Democrat] party and asked for British aid in countering its influence, proposing liaison between his house and the British authorities in [grp. undec. ?Iraq] since Democrats control makes contact with me all but impossible. I discouraged this proposal and advised him to use the influence of his tribe to bring about Kurdish-Persian agreement and by contributing to the unity of Persia help more effectively to counter foreign penetration. He naturally found this advice both unrealistic and unpalatable.

2. Number of Kurdish chiefs are now gathered in Tabriz and Qasim hinted at some more vigorous action by Kurdish Government to end the present deadlock with Azerbaijan.

3. Despatch follows.

[Ends]

دەقی ڕاپۆرتی کونسولی ئینگلیز لە تەوریز : دەقی وەرگێڕاوەکەی لە نێو کتێبەکە دایە

www.kerimhisami.com

پێشەوا قازی محەممەد لە سەردەمی لاوێتی دا

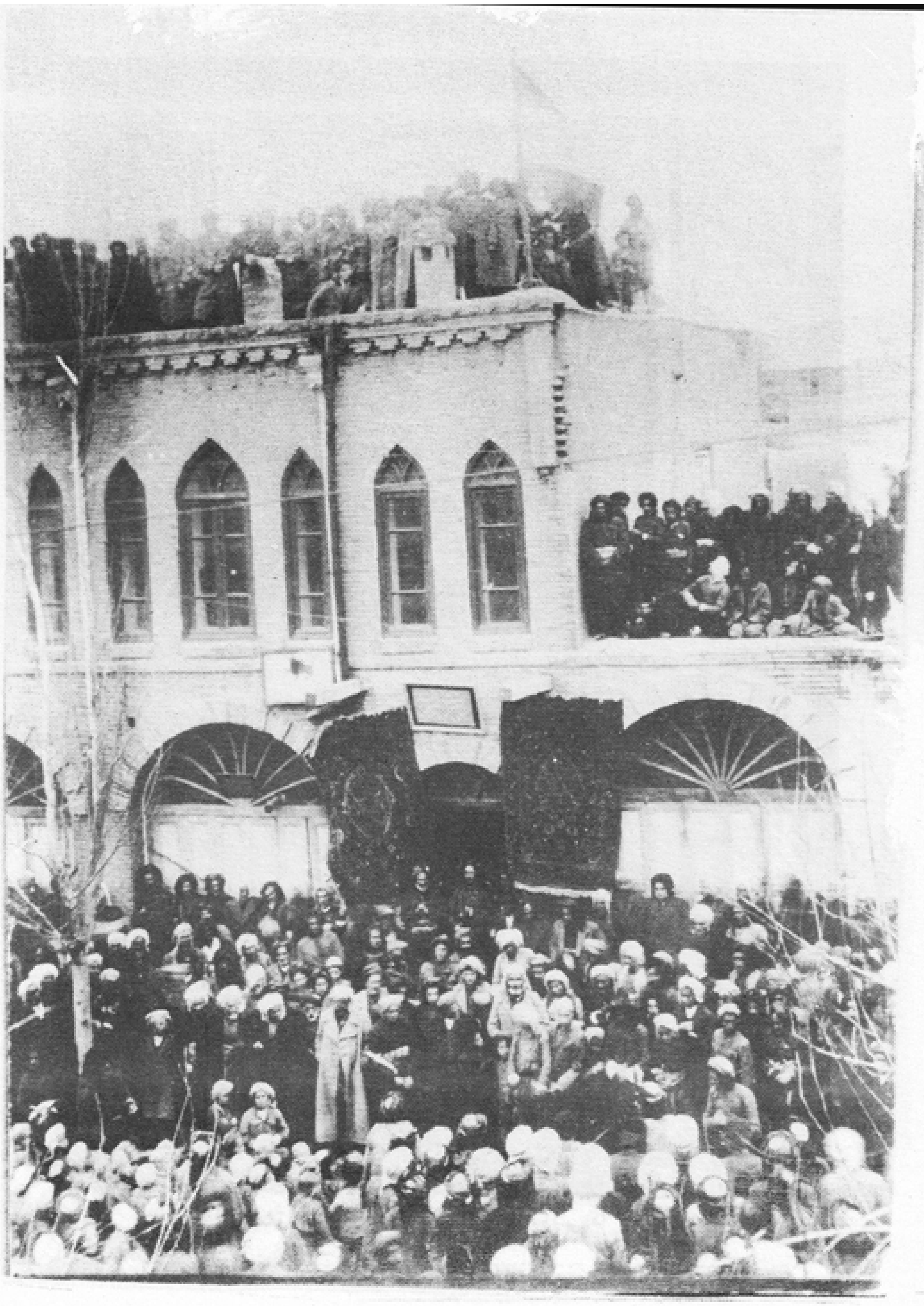

ڕۆژی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لە مەهاباد - ۱۷ی دیسامبری ۱۹٤٥

لە ڕاست بۆ چەپ : هێمن ، پێشەوا قازی محەممەد ، هەژار

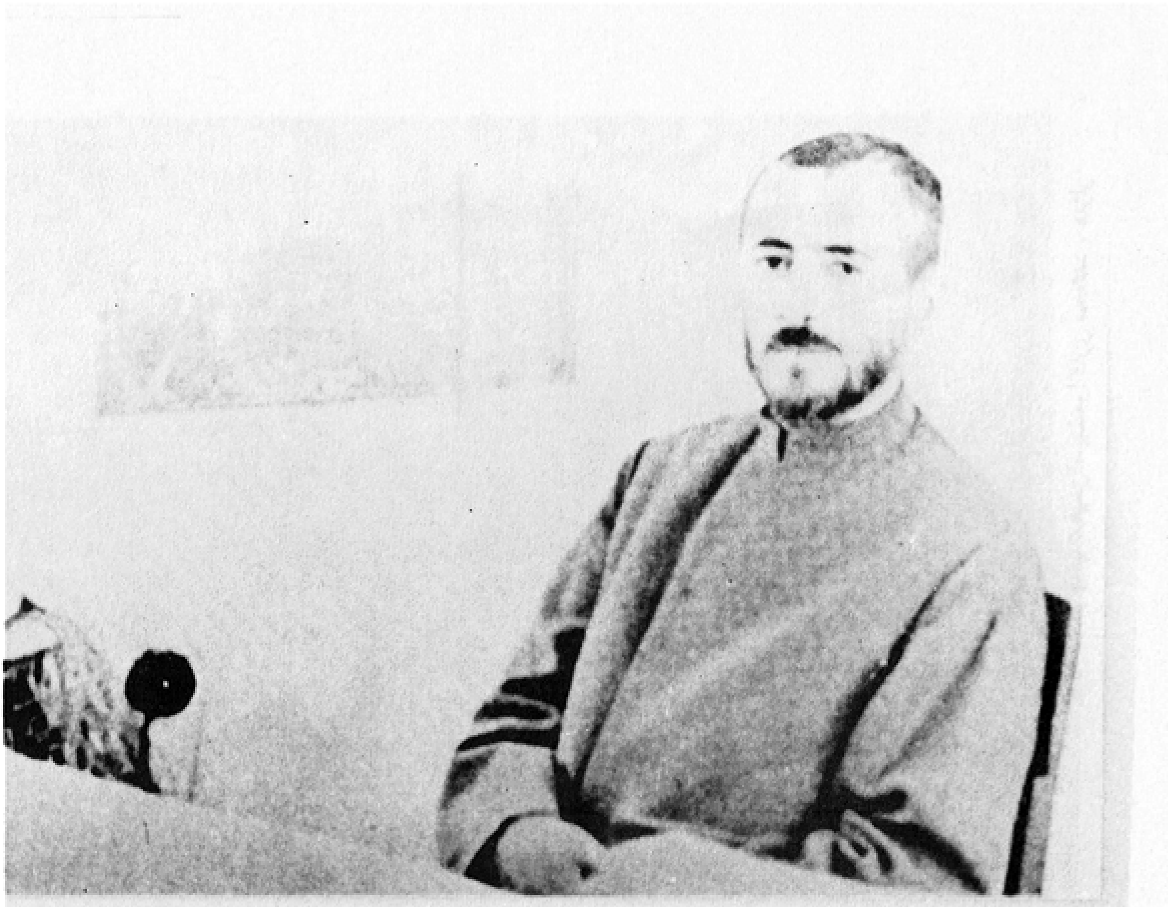

پێشەوا لە دەفتەری کاری دا ١٩٤٦

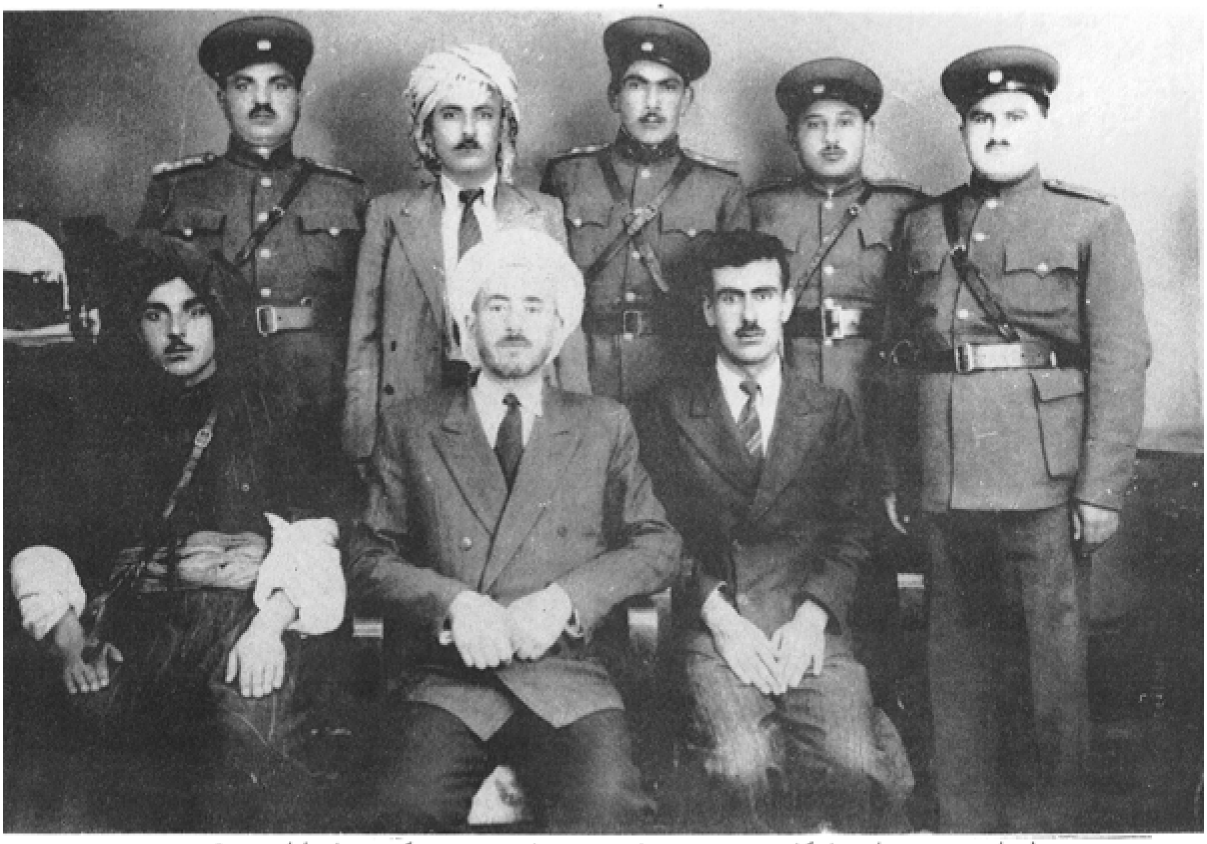

له راست بۆ چەپ راوەستاوەکان : حەمە حوسێنخانی سەیفی قازی ،جەعفەری کەریمی،نانەوازادە،سەدیقی حەیدەری، عەزیزی سەدیقی. دانیشتوەکا :هەژار ، پێشەوا، هێمن .

راوەستاوەکان ریزی پشتەوە: زەبیحی،حوسێنی فرۆهر،ایوبی، مەنافی کەریمی،محەممەدی یاهو،محەممەدی ئەسحابی
ریزی پێشەوە : حاجی مستەفای داودی،خەلیلی خسرەوی،ئەحمەدی ئیلاهی،محرمردەمینی موعینی،وەهابی بلوریان
عبدالرحمن ئێلخانیزادە،کەریمی ئەحمەدەین، عەلی ریحانی.

پۆلی ساوایانی پێشیرە

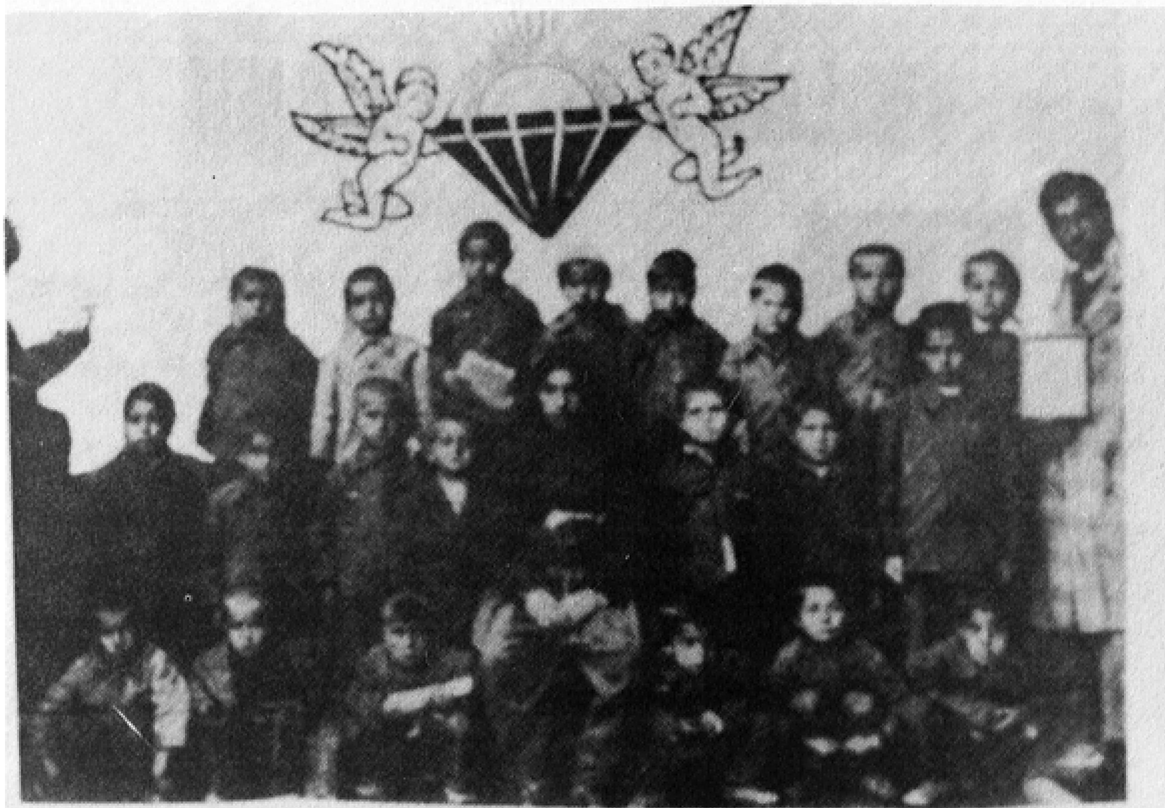

یەکەمین دەستەی منالانی کوردی سابلاغی کە بە زمانی دایکی آوییی کوردـ
یان خویندوە .لە بەرواری دوازدەی مانگی سارانی ۲۵۵۷ ریکەوتی ۱۲ ای ـ
آزەری ۱۳۲۴ ایاری هەتاوی ۱۹۲۵ ارائینی .
۵۱

سمکۆ لە سەردەمی دەسەڵات دا

سمکۆ لە تورکیا لە گەڵ خورشیدی برای

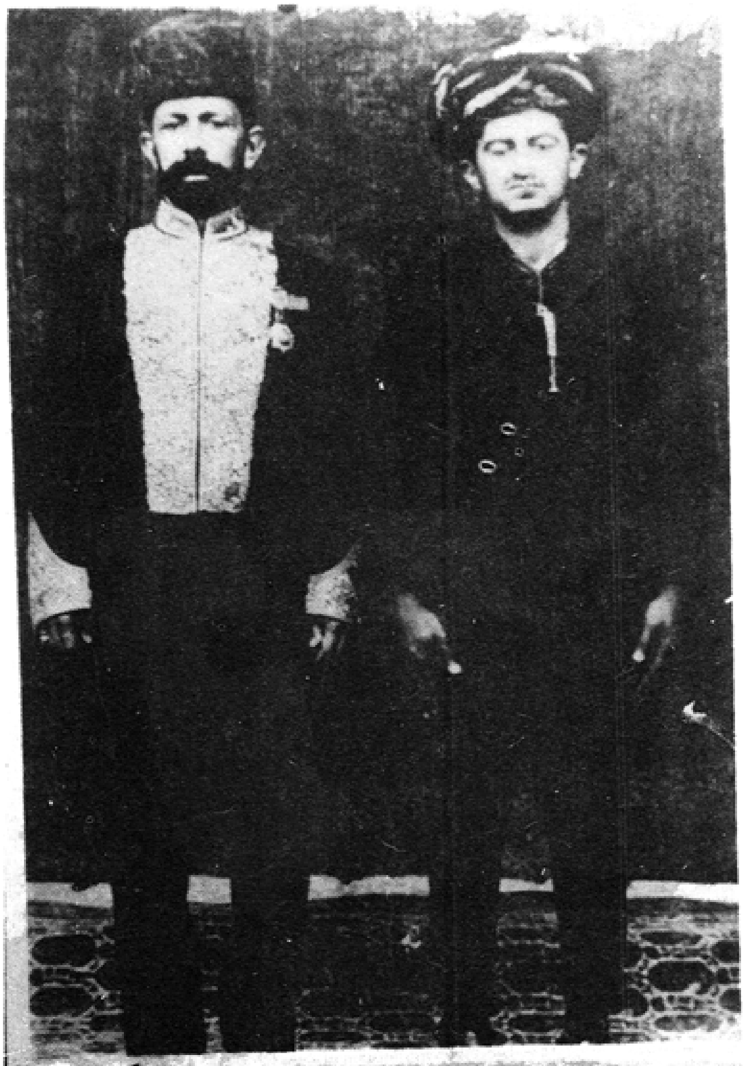

شێخ مەحمود و سەردار رەشیدی ئەردەلان

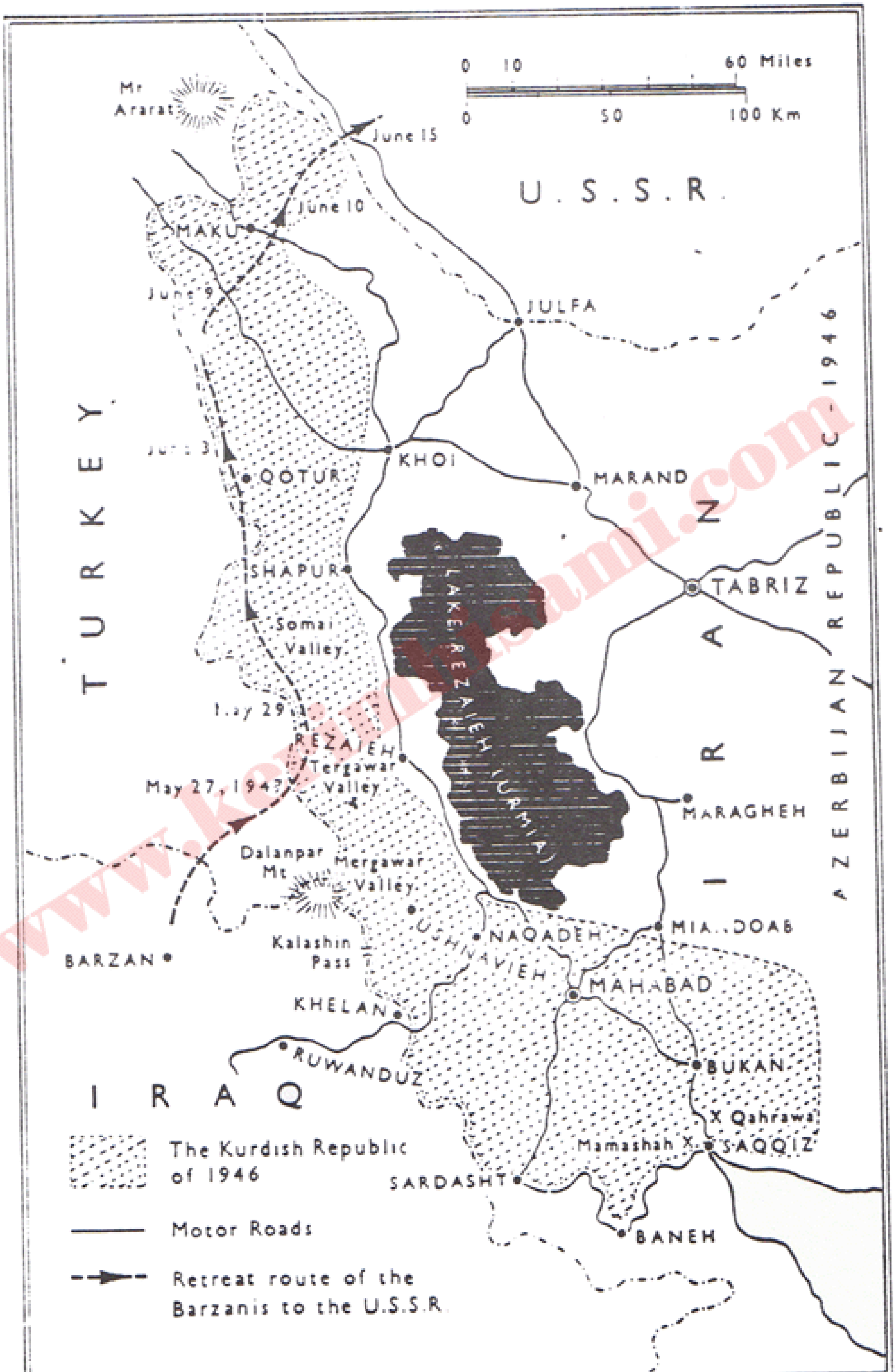

مەڵبەندی ژێر دەسەڵاتی کۆماری کوردستان – ١٩٤٦ وهێڵی پەڕینەوەی بارزانییەکان

سمکۆ لە تورکیا لەگەڵ میرزا موسم خانی خۆیلی

نێو ئاخن

چەند وتەیەک	ئەلف
بەشی یێکەم - کوردستانی ئێران	١٤
بەشی دووەم - هاتنە سەرکاری حکومەتی پەهلەوی	٢٣
بەشی سێیەم - کوردستان لە سەر دەمی حکومەتی رەزا شادا	٣٦
راپەرینی عەشیرەتگەلی کورد لە ناوچەی کرماشان	٤٠
راپەرینی عەشیرەتی سوێسنی	٤٦
راپەرینی مەلا خەلیلی گۆرنۆمەری	٥١
راپەرینی سمایلاغای شکاک	٥٩
بارودۆخی وڵات دوای شەری یەکەمی دنیاگر	٦١
پیلان بۆ کوشتنی سمایلاغای شکاک	٦٤
سمایلاغاو کوشتنی مارشیمۆن	٦٥
سمکۆ دەسەڵات پەرە پێدەدا	٧٣
دیسان لەشکر بۆ سەر سمکۆ	٨٢
ناردنی خالۆ قوربان بۆ شەری دژی سمکۆ	٨٦
سمکۆ وحکومەتی تورکیا	٩٢
سمکۆ و ئینگلیز	٩٨
ئەنجام	١٠٢
بەشی چوارەم - سیاسەتی رەزاشا لە کوردستان	١١١
بێزاری خەڵک لە رێژیمی پەهلەوی	١٣٩
بەشی پێنجەم - شەری دووەمی دنیاگر وروخانی حکومەتی پەهلەوی	١٥١
دوو دیاردەی لێک جیاواز لە کوردستان	١٥٦
سەفەری هێندێ سەرۆک عەشیرەتی کورد بۆ باکۆ	١٥٩
دامەزرانی کۆمەڵەی ژ.ک	١٦١
کارەساتی شارەوانی مەهاباد	١٦٤

www.kerimhisami.com

با کۆمەڵەی ژ.ک پتر شیکەینەوە ١٧٠
کۆبوونی شەکرو قەند ١٧٩
بەشی شەشەم حیزبی دێموکراتی کوردستان ١٨٩
مەرامنامەی حیزبە دێموکراتی کوردستان ١٩٧
کۆمەڵەی ژ.ک بۆ تێکدرا ٢٠٠
سەفەری دووەمی دەستەی نوێنەرانی کورد بۆ باکۆ ٢٠٥
هاتنی بارزانیەکان بۆ کوردستانی ئێران ٢١٣
کونگرەی میللی ئازەربایجان ٢٢١
بەرنامەی حکومەتی میللی ئازەربایجان ٢٢٤
کوردستان دوای دامەزراندنی حیزبی دێموکرات ٢٢٨
بەشی حەوتەم کۆماری دێموکراتی کوردستان ٢٤١
دووی ڕێبەندانی ١٩٤٦ ٢٥١
ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان بە جیهان ٢٥٨
دەست بەکار بوونی حکومەتی میللی کوردستان ٢٧٢
بارودۆخی کوردستان دوای دامەزرانی کۆمار ٢٨٢
ئەنسیکلۆپێدیای شورەوی لە سەر قازی محەممەد ٣٣٤
ڕیزی ناوەکان ٣٤٠
بەڵگەو وێنەکان ٣٥٠

www.kerimhisami.com